

МАЖОЛИС УН-НАФОИС

БИСМИЛЛОҲИР-РАҲМОНИР-РАҲИМ

Юз ҳамд ангаким ясаб жаҳон бўстони,
Айлаб юзу зулфидин гулу райҳони.
Қилди ясағоч бу боғи руҳафзони
Назм аҳлин анинг булбули ҳуш илҳони.

Ва дуруди номаъдуд ул хулосаи маъдум ва мавжудғаким¹:

То тахти фасоҳат авжида топти нишаст,
Ҳам назмки этти зумраи таъпараст,
Ҳам нозимининг поясига берди шикаст,
Ҳам назмини қилди қаро туфроққа паст.

Хурдабинлар хизматида ва хирадойинлар ҳазратида маъруз улким, назм каломи рутбаси рифъатиға ушбу далил басдурким, анинг муқобиласидаким, араб фусаҳоси балоғат зеварлари била намоишлиқ ва фасоҳат гавҳарлари била оройишлиқ назм раънолариға жилва берурлар эрди ва даъво кўси овозасии фалакка еткурурлар эрди. Ҳазрати малики алломнинг² каломи муъжиз низоми³ Жабраили⁴ хужаста фаржом воситаси била хайр-ул-аном алайҳиссалавоту вассалламға⁵ нозил бўлди. Бас назм илми қойиллари ва шеър фани комиллариким, дақойик дурри покининг баҳри уммони ва маоний лаъли оташнокининг кони бўла олғанлар, бас шариф хайл ва азиз қавм бўлғайлар, бу жихатдиндурким, аларнинг номин отлари ва киромий сифотлари замон саҳойифидин ва даврон сафойихидин маҳв бўлмасун деб тасниф аҳли таълифларида ва таълиф хайли таснифларида фусули ораста ва абвоби пийроста қилибдурлар ва ўз китобатлариға бу жамоат зикридин зеб берибдурлар. Ул жумладин бири ҳазрати маҳдуми, шайх ул-исломи мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий⁶ (мадда зилли ва иршодаху)⁷ дур.

Улким бу тўқуз фалакни ақл этса хаёл,
Дарёи улумиға топар қатра мисол,
То чашмаи таъби даҳр аро очти зулол,
Ҳайвон суйи янглиғ айлади молмомол.

Мундоқ бузургвор олий миқдор «Баҳористон»⁸ отлиғ китобидаким, секкиз равза очибдур ва секкиз равзаи жаннат алар хижолатндин эл кўзидин ихтифо пардасиға қочибдур ва они Султони Соҳибқирон⁹ оти зевари била музайял ва алқоби гавҳари била мукалал қилибдур, бир равзасини бу мавзун наволиқ балобил ва матбуъ садолиғ анодил гул бонгидин рашки нигорхонаи Чин¹⁰ ва ғайрати фирдавси барин қилибдур ва Амир Давлатшоҳким¹¹, Хуросон мулкининг асил мирзодалари орасида фазл ва дониш зевари била баҳраманд, фақр ва қаноат тожи била сарбаланддур, ҳам Султонн Соҳибқирон отиға «Тазкират уш-шуаро»¹² отлиғ китоб битибдур, воқеан баса заҳмат тортибдур ва бу тоифани яхши жамъ қилибдур. Бу бобда яна дағи расоил ва кутуб бор. Аммо барчасидан бурун ўтган шуаро ва эрта кечган фусоҳонинг оти мазкур ва сифоти мастурдур ва бу хужаста замон ва фархунда даврон шуаро ва

хуштаблариким, Султон Соҳибқирон юмни давлатидин ва натижаи тарбиятидин шеърнинг кўпрак услубида, батахсис ғазал таврида барчадин дилосороқ ва нишот афзорокдур, таркиби салосат ва латофатин бурунғиларга еткурадурлар ва маъни назокат ва ғаробатин улча шарти бор, бажо келтурадурлар, отлари ул жамоат зумрасида бўлмоқдин маҳрум ва сўзлари ул тартиб ва қоидада номаълум учун шикаста хотирға ва синуқ кунгулға андоқ келдиким, бир неча варақ битилгай ва бу аср шуароси била бу давр зурофаси отин анда сабт этилгай, то бу ниёзмандлар ҳам бурунғи шуаро акобири зайлида мазкур бўлғайлар ва бу пайравлар ҳам ул раҳбарлар хайлиға қўшулғайлар. Бу жиҳатдин Султон Соҳибқироннинг ҳумоюн валодатлари¹³ замонидин рўзафзун давлатлари даврониғачаким, қиёматғача барқарор ва олам инқирозиғача пойдор бўлғай, улча фақир эшитибмен, аммо хизматлариға етмаймен ва улча хизматлариға етибмен, аммо холо бу фано дор ул-ғуруридин бақо дор ус-суруриға интиқол қилибдурлар¹⁴ ва улча холо бу фаррух замонда намояндадурлар¹⁵ ва ул ҳазрат зоти малакий сифотиға мадҳ сарояндадурлар, жамъ қи-лилғай ва ҳар қайсининг натоийжи табъидин бирор нима нишона нўсунлуқ ёзилғай. Чун бу мақсудға етилди, они секкиз қисм этилди ва ҳар қисми нафис бир мажлисға мавсум бўлди ва мажмуъиға «Мажолис ун-нафоис»¹⁶ от қўюлди.

Бу тухфаки, хушмен ибтидоси бирла,
Ҳам назм латоийфи адоси бирла,
Уммид буқим, умр вафоси бирла,
Хатм айлагамен шоҳ дуоси бирла.

АВВАЛГИ МАЖЛИС

Жамоати маҳодим ва азизлар зикридаким, бу фақир аларнинг шариф замонининг охирида эрдим ва мулозиматлари шарафига мушарраф бўлмадим

Ул жумладин, солики атвор ва қошифи асрор, яъни: Ҳазрати Амир Қосим Анвор¹ (қуддиса сирруху²)дур. Ҳар неча аларнинг рутбаси шоирлиқ поясидин юқорирокдур ва валоят аҳли³ зумрасида васфдин тош-қарирок, аммо чун ҳақойиқ ва маориф адосида⁴ назм либоси дилпазирроқ учун илтифот қилур экандурлар, таяммун жиҳатидан бу мухтасарни аларнинг шариф исмлари била ибтидо килилди.

Мирнинг асли Озарбайжондиндур ва мавлуди Сароб отлиғ кентдиндур. Йигитликларида шайх Садриддин Ардабилий⁵ (қуддиса сирруху)ға мурид бўлдилар ва суфия одоб ва тарийқин андин такмил қилиб шайх ишорати била Хуросонға келдилар ва оз вақтда халойиқ Мир хизматиға фирифта бўлуб ғавғо қила бошладилар. Подшоҳи замон Мирга ихрож ҳукми қилди. Балх ва Самарқанд сари бориб, муддате бўлуб, яна дор ус-салтанат азимати қилдилар, яна Чиғатой мирзодалари, балки улус озадалари мурид бўлнб, хужум қила бошладилар. Равишлари пок эрди ва нафаслари оташнок. Эл бағоят алар назмлариға мойил ва шеърларин ўқумоқ ва битимакка роғиб бўлдилар. Ҳар ойинаким, девон жамъ қилурға бу амр боис бўлди ва «Анис ул-ошиқин»⁶ отлиғ мухтасарроқ маснавий ҳам назм қилдилар ва таржеъ⁷ дағи дедилар ва табаррук жиҳатдан икки матлаъ битилур, бири буким:

Ишқи ту ки сармояи мулки ду жаҳон аст,
Алминнату лиллаҳки, маро бар дилу жон аст⁸.

Яна бири буким:

Риндему ошиқему жаҳонсўзу жома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикри жаҳон чи бок⁹.

Бу фақир аввал назмеким, ўрганибмен, бу сўнгги матлаъдур. Ҳамоно уч ёш била тўрт ёшнинг орасида эрдим, азизлар ўқумоқ таклифи қилиб, баъзи хайрат изҳор қилурлар эрди ва маснавийлари ҳазрати мавлоно Жалолиддин Румий¹⁰ (қуддиса сирруху) маснавийларининг вазнидаким «рамали мусаддас» дерлар воқеъ бўлубтур, бу мисраъким:

Буд дар Табриз саййидзодае¹¹.

андиндур, гўёки мақсад ўзларидур ва таржеъларининг банди бу байтдурким:

Туи асли ҳама пинҳону пайдо,
Ба афъолу сифоту зоту асмо¹².

Ва ул ҳазратнинг муббрак марқади Жом вилоятида Харжурд қасабасидадур. Ва фақир ҳам ул остона жорўбқашларидинмен¹³. Вафотлари санаи хамса ва салосина ва самона миада¹⁴ воқеъ бўлубтур.

М и р М а х д у м — Ҳазрати Мир Қосимға¹⁵ халифа ва фарзанд ва маҳбуб масобасида эрди, отаси Маккадин Имом Али Мусо ар-Ризо¹⁶ зиёратиға Машҳадға келди, Қайтиб Нишопурға етганда кадхудо бўлуб мутаваттин бўлди. Ва анга уч фарзанд тангри иноят қилди, кичикраги

Мир Махдум эрдиким, оти Сайид Мухаммаддур, шахрга тахсилға келди ва зоҳир улумин такмил қилғон чоғда ҳазрати Мир Қосимнинг зуҳур ва шуҳрати вақти эрди, ул ҳазрат хизматиға етгач мурид ва вобаста бўлди ва ҳазрат Мир анинг тарбият ва такмилиға машғул бўлдилар ва азим риёзатлар буюруб қаттиқ хизматларға ружуъ қилдилар. Чун Мир Махдум поктийнат ва соҳибдавлат йигит эрди, ул хизматларни андоқ қилдиким: «Ман хадима худима»¹⁷ мазмуни била ҳазрат Мир Қосим анга Мир Махдум от қўйдилар ва доим ҳазрати Мир Қосим ани азиз ва мукаррам тутар эрдилар. Бу матлаъ анингдурким:

Мутриб, бизан таронаву соқий биёр жом
Хунаш ҳалол онки бигуфтаст: «май ҳаром»¹⁸.

Ва мазори Нишопур вилоятида Меҳрободдадур.

Ҳ о ф и з и С а ъ д — Мир Қосим муридларидандур Чун лоуболиваш ва шўхтабъроқ киши эрди. Хирий шахрининг лаванд ва ичкучи йигитлари анга мусоҳиб бўлур эрдилар. Бу жиҳатдин алардин ноҳамвор маошва беандом атвор зоҳир бўлур эрди. Ҳазрати Мирғамаълум бўлғоч, они ўз суҳбатидин маҳрум қилиб хонақоҳдин ихрож қилдилар ва буюрдиларким, ҳужрасини бузуб туфроғин тошқари ташласинлар. Ул маҳалда Ҳофиз Саъд бу ғазални айттиким, бу матлаъ ул ғазалдиндур:

Маро дар олами ринди ба расвои алам карди,
Дилам бурдию жонамро надими сад надам карди¹⁹.

Ва андин сўнгра Ҳофиз мардуд бўлуб, мулозамат давлатига мушарраф бўла олмади. Ва Ҳофиз ҳамул хирмонда оламдин ўтти.

Х о ж а А б д у л в а ф о й и Х о р а з м и й (қуддиса сирруху) кибори авлиёдиндур. Хоразм халқи ғоят малакий сифотлиғидин Хожани «ер фариштаси» дерлар эрди ва Хожа улуми зоҳирий ва ботинийни такмил қилиб эрди. Ва тасаввуфда яхши мусаннофоти бор ва машҳурдурким, улуми ғариба ҳам билур эрди, аммо андин зоҳир, бўлмас эрди, балки ғояти таважжух ва истиғроқдин парво ҳам қилмас эрди. Адвор ва мусиқий илмида дағи маҳорати бор эрдиким, рисоласидан маълум бўлур. Хожа авсофини ҳар киши битир бўлса, алоҳида бир китоб битмак керак, маълум эмаским, бир китобда ҳам сиқғайму ё йўқ. Бир рубойиси била ихтисор килоли.

Бад кардаму эътизор бадтар зи гуноҳ,
Зеро ки дар ин ҳаст се даъвии табоҳ,
Даъвии вужуду даъвии қуввату ҳавл,
Лоҳавла вало қуввата илло биллоҳ²¹.

Хожа ҳам Хоразмда оламдин ўтти ва муборак марқади ҳам Хоразмдадур.

М а в л о н о Ҳ у с а й н Х о р а з м и й — Х о ж а А б у л в а ф о (қуддиса сирруху)нинг зоҳир илмида шогирди эрди ва ботин илмида муридидур. Мавлоно ўз замонининг машоҳирдиндур ва «Мақсади ақсо»²² анинг таснифидур. Ва Мавлоно Жалолидин Румий (қуддиса сирруху) маснавийсиға шарҳ битибдур ва «Қасидаи бурда»²³ ға ҳам хоразмийча туркий тил билан шарҳ битибдур. Ўзга мусаннафоти ҳам бор. Аммо ахлоқ ва сифоти ботин илмида ёруғлик топқоннинг мунофисидур. Ва Мавлоно Шохрух²⁴ мирзо замонида бир ғазал учун такфир қилиб, Хоразмдин Ҳирийға келтурдилар. Чун донишманд ва истилоҳ билур киши

эрди хеч нима собит қила олмадилар. Қайтиб яна ўз мулкига кетти. Ва ул ғазалнинг матлаи будурким:

Эй дар ҳамин олам пинҳон туву пайдо ту.
Ҳам дарди дили ошиқ, ҳам асли мудово ту²⁵.

Мавлонони Тансўфи булоғида (Хоразмда) ўзбек шаҳид қилди ва қабри Хожа Абулвафо (қуддиса сирруҳу) қабрининг оёғи саридур.

Ш а й х О з а р и й — Исфаройинда зухур қилди ва шеъри шуҳрат тутти ва куҳулат синнида майли сулук сари тушти. Ҳажи муборак сафариға бориб, сайр расми била Ҳинд сари мутаважжих бўлди. Анда кўп акобир ва машойих хизматиға мушарраф бўлуб ул мулк салотини анга мурид ва муътақид бўлдилар ва дебетурларким, Гулбарга подшоҳи Шайхқа бир лак ярмоқ таклиф қилди, аммо ўз расмлари бирла бош ерга қўймоқ, таклифи ҳам кўргузди. Шайх ул важҳқа бош эндурмади ва бу байтни айттиким:

Мани турк, ҳинду жифаи жайпол гуфтаам,
Боди бурути жуна ба як жав намехарам²⁶.

Ва Ҳинддин қайтғандин сўнгра Исфаройинда гўша ихтиёр қилиб тоатқа машғул бўлди ва баъзи кутуб, мисли «Ажойиб уд-дунё» ва «Жавохир ул-асрор»²⁷ Шайхнингдур. Ўзга мусаннафоти ҳам бордур. Ва девони ҳам машхурдир. Ва бу матлаъ анингдурким:

Боз шаб шуд чашми ман майдони гирья об зад,
Сайли ашк омад шабихун бар сипоҳи хоб зад²⁸.

Ва шайхнинг қабри ҳам Исфаройинда ўз масканида — ўқдуруп ва Ҳожи Авҳад Муставфийким, фазойили шарҳдин мустағнийдур, Шайхнинг вафоти таърихин²⁹ лафзи топибдур. Бу фақир Мавлоно Тўти Туршизий фавтиға лафзи тарих топиб эрдим, маълум бўлурким бир тарихда ўтубдурлар.

М а в л о н о К о т и б и й³⁰ — ўз замонининг беназири эрди. Ҳар навъ шеърғаки, майл кўргузди, анга маонийи ғариба кўп юзланди, батахсис, қасоидда балки ихтироълар ҳам қилди ва кўп яхши келди. Ва маснавийлари ҳам мисли «Тажнисот» ва «Зул-бахрайн» ва «Зул-қофиятайн»³¹ ва «Ҳусн ва ишк» ва «Носир ва Мансур» ва «Баҳром ва Гуландом» бор. Аммо ғазалиёт ва қасоид девони машхурроқ ва яхшироқ воқеъ бўлубдур. Охири умрида «Хамса»ға татаббуъ бунёд қилди ва анда даъволар зоҳир қилибдур. Гўё бу сабабдин итмомиға тавфиқ топмади. Бу фақирнинг хаёлиға андоқ келурким, Мавлоно Котибийда шеър салиқаси онча бор экандурким, бизнинг Султон Соҳибкирондек сухандон подшоҳ анга мураббий бўлса эрди ва умри дағи бирор нима вафо қилса эрди кўп элнинг кўнглин шеър айтмоқдин совутқай эрди. Аммо толеъи заъфидин бу мазкур бўлғон икки давлатқа мушарраф бўлмади. Ҳар тақдир била инсоф улдурким, анинг асридин бу кунгача анга ғолиби маҳз шеърнинг-барча услубида киши йўқтур. Анинг яхши сўзи кўпдур. Аммо ғазалиётида бу матлаи яхши воқеъ бўлубдурким:

Зи чашму дил бадани хокиям дар оташу об аст,
Ба чашм бину ба дил раҳм кунки, кор хароб аст³²

Ва қасоидида ҳам бу матлаъ хуб воқеъ бўлубтурким:

Эй рост равии қазо, ба камони ту чун хаданг
Бар таркаши ту чархи мурассаъ думи паланг³³.

Ва маснавийсида кеча бориб кундуз келур таърифида ҳам бу бир байт анингдурким:

Шабпара аз гунбази ферузагун
Рафт ба ферузаи гунбаз дарун³⁴

Ва Мавлоно Астрободда тоун марази³⁵ била ўтти, ўтар холда бу китъани айтиб эрдиким:

Зи оташи қаҳри вабо гардид ногаҳон хароб
Астрободки, хокаш буд хушбўтар зи мушк,
Андар у аз пиру барно ҳеч кас боқи намонд,
Оташ андар беша чун афтад на тар монад, на хушк³⁶.

Ва мазори Астрободда Нўҳ Гўрон деган гўристондадир.

М а в л о н о А ш р а ф³⁷ — дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийиз бўрк устига курчук чирмар зрди. Ва эл била дағи омизиши оз эрди. Кўпроқ авқот «Хамса» татаббуъиға сарф қилур эрди; то ул китобни тугатур тавфики топти, воқеан ўз хурди ҳолиға кўра ямон бормайдур. Афв фазилатида «Хамса»сидин бу байт яхши воқеъ бўлубтурким:

Ба назди касе к-ў ба дониш меҳ аст,
Зи мужримкуши журмбаҳши беҳ аст³⁸.

Бу ғазал матлаи дағи анингдурким:

Хоҳамки, чўби тийр шавам, то ту гоҳ-гоҳ
Бар ҳоли ман зи гўшаи чашме куни нигоҳ³⁹.

Х о ж а И с м а т у л л о — Мовароуннаҳр бузургзодаларидандур. Зоҳир илмин такмил қилғондур. Ғоят хуштабълиғидан ўзин шеърға мансуб қилиб девони машҳур бўлди. Ва Халил Султон⁴¹ отиға яхши қасидалари бор. Бу матлаъ Хожанингдурким:

Дил кабобест к-аз у шўр барангехтаанд,
Ваз намакдони Халилаш намаке рехтаанд⁴².

Ва Халил Султон ашъорининг девони таърифида рангин қасидаси бор. Матлаи будурким:

Ин баҳри бегаронки, жаҳонест дар бараш,
Ғаввоси ақли кулл набарад пай ба гавҳараш⁴³.

Ва Хожанинг қабри Бухорода ўз хужрасидадир.

М а в л о н о Х а ё л и й — Бухородин ва Хожа Исматуллонинг шогирдидир. Бу матлаъ анингдурким:

Эй тийри ғаматро дили ушшоқ нишона,
Халқе ба ту машғул, ту ғойиб зи миёна⁴⁴.

Иккинчи байти дағи яхши воқеъ бўлибтурким:

Гаҳ муътакифи дайраму гаҳ сокини масжид,
Яънеки, туро металабам хона ба хона⁴³.

Ўзи хуш хулқ ва хуш тавр йигит эрмиш, ҳамоноки қабри Бухородадур.

М а в л о н о Б и с о т и й — Самарқанддиндур. Шўх табъи бор эрмиш, аммо бағоят омий эрмиш. Бу матлаъи машхурдурким:

Дил шишаву чашмони ту ҳар гўша барандаш,
Мастанд, мабодоки, баногах шиканандаш⁴⁶.

Бу байти ҳам хуб воқеъ бўлубтурким:

Аз хурўши чангу даф васли ту мехоҳад дилам.
З-он ки дар ҳар пўсте бошад худоро дўсте⁴⁷.

Қабри Самарқанддадур.

М а в л о н о Я х ъ ё С е б а к⁴⁸ — Хуросон мулкининг рангин фозили эрди, кўп улум ва фунунда мохир эрди. Саноеъ ва аруз фанида барча эл ани мусаллам тутарлар эрди. Анинг табъи диққатини ҳар киши билай деса «Шабистони хаёл» деган китобини кўрсун. Аввал «Туффоҳий» тахаллус қилур эрди. Сўнгра «Фаттоҳий» ҳам тахаллус қилди. Аммо «Хуморий» ва «Асрорий» ҳам тахаллус қилибдур. «Фаттоҳий» тахаллус била бу матлаъ анингдурким:

Эйки, даври лола соғар холи аз май мекуни,
Рафт умр, ин доғи ҳасратро даво кай мекуни⁴⁹.

Ва «Асрорий» тахаллус била Хожа Ҳофиз⁵⁰ татаббуида бу байт анингдурким:

Арраи барги канаб, эй бангиён, з-он тез шуд,
То бурад бехинихоли ақлу имони шумо⁵¹

Бу фақир аруз фанида восита била Мавлононинг шогирдимен⁵². Иншооллоҳким, ўз ерида келгай. Мавлоно дарвешваш ва қонёъ киши эрди. Гўшае ихтиёр қилгон жиҳатидин латойифи табъи озроқ шухрат тутти. Сана исно ва хамсина ва самона миада⁵³ оламдин ўтди.

М и р И с л о м Ғ а з з о л и й⁵⁴ — Хужжат ул-ислом Имом Муҳаммад Ғаззолий (қуддиса сирруху) авлодидиндур. Зоҳир улумин такмил қилди ва лекин фоний сифат ва бетакаллуф киши эрди. Ва тибб ва ҳикматда маҳорати бор эрди. Салотин ва ҳукком мажлисиға борур эрди. Ғояти латофати табъидин назмға дағи иштиғол кўргузур эрди ва анинг назмда камоли Ҳаким Анварийнинг⁵⁵ бу қасидаси жавобидаким:

Чу муроди хешро бо мулки Рай кардам қиёс⁵⁶.

Маълум бўлурким, Алоуддавла Мирзо⁵⁷ мадҳида айтибдурким, ҳар байти боштин оёк ул замоннинг бир таърихидур. Мир Балхда Ҳазораспийлар чоғида бор экандур, Султон Абу Саъид⁵⁹ Мирзо чоғида оламға видоъ қилди.

С а й и д А л и Ҳ о ш и м и й — Сайид Ҳошимий насаб ва хуштабъ йигит эрди. Абдуллатиф Мирзо⁶⁰ мулозаматида бўлур эрди. Ва сипоҳийлик ҳам қилур эрди. Ва шўх табъға бу байт шохиди адилдур.

Дар биёбонин адам будам ба фикри он даҳан,
Шуд паид он хатти сабзу гашт Хизри роҳи ман⁶¹.

Қ о з и М у ҳ а м м а д И м о м и й — мутадаийин ва хуштабъ киши эрди. Хуросоннинг қозиюл-қузотлиғ мансабида мутаммаккин бўлди. Ва назмға гоҳи машғул бўлур эрди. Ашъори Ҳирий шаҳрида эл орасида бор. Бу матлаъ анингдурким:

Гуфтамаш гул-гул баромад ранги рухсорат зи мул,
Гунчай у дар табассум шудки, аз гулҳо чи гул⁶².

Ва қабри Ҳирийда Имом Қузотнинг гўристонидадур.

М а в л о н о М у ҳ а м м а д О л и м — Самарқанд уламосидин Улуғбек Мирзо⁶³ била ҳамсабақ ва мусоҳиб эрди. Аммо бағоят далер ва шўхтабъ ва хийра киши эрди. Баҳсада кўп гўстохона сўзлар ва жавоблар айтур эрди. Салтанати азим уш-шоъний таҳаммул қила олмади. Самарқанддин анга ихрож ҳукми бўлуб Ҳирийга келди ва мунда Мавлононинг мақдамин ғанимат туттилар ва сокин бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

Мо сияҳ баҳтему бад рўзему ахтар сўхта,
Шамъи мақсуде ба умри хулд шабе нафрўхта⁶⁴.

Ва Мавлоно ҳам Ҳирийда мадфундур.

М а в л о н о Қ у д с и й — хирийликдур, ширингўй киши эрмиш. Ва оғзида лақва марази бор эрди, андоқким оғзидин сув борур эрди ва забт қила олмас эрди, бу бобда дебдурким:

Бу вужуди чунин даҳанки, марост,
Шеър гўямки, об аз у бичакад⁶⁵.

Бу матлаъ дағи анингдурким:

Эйки, манъам мекуни аз дидани он гулбузор,
Ҳолати дилро намедони, маро маъзур дор⁶⁶.

М а в л о н о Р у ҳ и й Ё з и р и й — Хуросон афозилининг дохилидур. Табъи хуб ва сулуки марғуб киши эрди.

«Булбул била гул» ва «Шамъ била парвона» орасида мунозара битибдур. Анда кўп диққат кўргузубтур. Сарахс вилоятидин нари Дарун ва Езирғача кўпрак табъ аҳли анинг замонида анга шогирд эрдилар.

Бу матлаъ анингдурким:

Намехоҳамки, кас ёбад зи сирри ҳолам огоҳи,
Ва гарна оламе сўзам ба як оҳи саҳаргоҳи⁶⁷.

М а в л о н о С о ҳ и б Б а л х и й — бовужуди шеър фанида маҳоратлик киши эрди, адвор ва мусикий илмида комил эрди. Ўз ғазалларини ўз амалларига боғлабдурким, анинг фазойилига далолат қилғай. Ул жумладин, «Чаҳоргоҳ» амалидирким, машхурдур. Дерларким, Жўги Мирзо⁶⁸ мажолисида ул амалдин ўзга нима айттурмас экандурки, бу ғазалга боғлабдур:

Ҳамчу субҳ аз меҳри рўят мезадам дамҳои сард,
То расам рўзе ба кўят дил баче шабгир кард⁶⁹.

Ва Хожа Салмоннинг⁷⁰ маснуъ қасидасига жавоб дебтурким, андин кўп истейдод маълум бўлур за яна бир қасидаси жавобида бу матлаъ хуб воқеъдурким:

Зи қомати ту ба олам қиёмате барҳост,
Қиёматест қадат гар бувад қиёмат рост⁷¹

Ва ғазалиётида бу матлаъ машхурдурким:

Туи кони намаку мо шўрбахтон,
Худо ин дод мороу туро он⁷².

Ва табъида тамаъ муфрит учун бовужуди фазойил эл қошида иззати камрак эрди. Ошпаз била нонвой-дин ош ва нон тилаб ер эрди. Бу ғаразга айтқон қитъасидин бир байт будурдурким:

Магаси мурда буд қайлаи рўи ошам,
Шубуши зинда буд кунжуди рўи нонам⁷³.

Мазори Балх навоҳисидадур.

М а в л о н о С и й м и й — Нишопурдиндур, кўп фазли бор эрди. Шеър ва муаммо ва иншо ва хатда асридағи бу фан аҳли мусаллам тутар эрдилар. Бир кун даъво била икки минг байт айтиб битигани машхурдур. Ва муҳрига бу байтни айтиб қоздурбдурким:

Як рўз ба мадҳи шоҳи покиза сиришт
Сиймий ду ҳазор байт гуфту бинавишт⁷⁴.

Ҳар ойинаким, бу байтдин бошқа эл ичида ғазали-дин бир озроқча бор.

М а в л о н о А л и О ҳ и й — Машҳаддиндур. «Хамса» муқобаласида неча маснавий айтибдурким, чун муқобалага келтурса, гўеки бўлмас. Ул жиҳатдин шуҳрат тутмайдур. «Хаёл ва висол» отлиғ китобида бир байти бор, магарким, мулҳими ғайб анинг тилига ўз шеъри бобида солғондурким:

Шеъреки бувад зи нукта сода,

Монад ҳама умр як савода⁷⁵.

М а в л о н о А л и Ш и х о б — туршизликдур. Султон Муҳаммад Бойсунғур⁷⁶ мулозими эркандур, ҳам равон, ҳам пухта айтур эркандур. Ул замон шуароси андин ёмон айтурлар эрмиш. Ва Мавлоно Сиррий анинг ўғлидурким, ўз ерида мазкур бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Чу парда аз рух чун офтоб бардори
Ба жону дил кунадат муштари харидори⁷⁷.

М у х а м м а д А л и Ш у ғ о н и й — вазирзодадур, табъи хуб воқеъ бўлғон жиҳатдин назмға кўп машғул бўлур эрди, бу байт анинг ашъоридиндурким:

Чунон ғариқи маям, соқиёки, аз гили ман
Агар гуле бадар ояд шароб аз у бичакад⁷⁸.

М а в л о н о Т о л е ʼ и й — ҳам Султон Муҳаммад Бойсунғур модихи эрди. Табъи ғаробат сори майллик шоирдур.

Имоми жин ва инс Али ибни Мусо ар-Ризо мадҳида қасида айтибдур, матлаи будурким:

Хишти ин меҳри зар андудеки, бар сақфи самост,
Баҳри фарши равзаи Султон Али Мусо Ризост⁷⁹.

М а в л о н о Т у с и й — масалғуй ва ғазалғуй эрди. Шеъри баса омфириб эрди. Узун умр топти, ҳамоноки ёши юзга етти. Бу матлаи машхурдурким:

Зиҳи нўши лаби лаълат ҳаёти. жовидони ман,
Ба дандон мегази лабро чи меҳоҳи зи жони ман⁸⁰.

Бу матлаъ ҳам анингдурким:

Маро бошед, эй хубон, худоро,
Худоро дораму боқи шуморо⁸¹.

Ирокда оламдин ўтти.

Б о б о С а в д о и й⁸² — Бовардиндур. Аввал «Ховарий» таҳаллус қилур эрди. Ғайби оламдин анга жазаба еттиким, ақли зойил бўлуб, элдин чиқиб бош-аёғ яланг девоналардек тоғу даштда кезар эрди. Ўз ҳолига келиб эл орасиға киргандан сўнгра, «Савдой» таҳаллус қилди. Бойсунғур Мирзо отиға қасойиди бор. Ғазални дағи навъи айтнбдур. Бу матлаъ анингдурким:

Анбарат холу рухат варду хатат райҳон аст,
Даҳанат ғунчаву дандон дуру лаб маржон аст⁸³.

Умри сексондин ўтти ва қабри Бовардининг Суккон отлиғ кентидадур. Икки ғариб ўғул ёдгор кўюб борди.

М а в л о н о З о х и д и й — Бобо Савдойға муосир эрди. Амир Хусравнинг⁸⁴ «Дарёи аброр»ига татаббуъ қилибдур ва Мавлоно Котибийнинг «Тажнисот»ига ҳам маъразға келибдур. Ва муножотида анинг бу банти яхши тушубдурким:

Зухраро чанг ё рубоб ки дод,
Лаъл дар санг, ё раб, об ки дод?⁸⁵

М а в л о н о А м и р и й — турк эрди ва туркча шъри яхши воқеъ бўлубдур, аммо шуҳрат тутмабдур. Ва бу байт анинг «Даҳнома» сндиндур:

Не емакдин, не уйқудин солиб сўз,
Емакдин тўюб уйқудин юмуб кўз.

Ба форсийда шайх Камол⁸⁶ татаббуъи қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Рўзи қисмат ҳар касе аз айш бахши худ ситонд,
Ғайри зоҳид к-ў риёзатҳо кашиду хушк монд⁸⁷.

Анинг қабри Бадахшон сари Арҳанг Саройдадур.

М а в л о н о Б а д а х ш и й — фозил киши эрмиш, Улуғбек Мирзо замонида Самарқандда шуаро ани хушгўйликға мусаллам тутубдурлар. Ва Мирзонинг дағи кўп илтифоти бор эрмиш. Бу матлаъи машҳурдурким:

Эй зулфи шаб мисоли туро дар бар офтоб,
Аз шаб ки дид сояки уфтад бар офтоб!⁸⁸

М а в л о н о Т о л и б Ж о ж а р м и й — Шерозда нашъу намо топибдур. Ва қабри ҳазрати Хожа Ҳофизнинг оёғи сари эрди. Бу рубоийсини қабри тошиға битиб эрдиларким. Фақир ҳақир ёд туттумким:

Дар кўчаи ошиқи ба паймон дуруст,
Меғуфт ба ман аҳли диле рўзи нахуст,
Толиб маталаб касе ки у ғайри ту жуст,
Ту толиби у бошки, у толиби туст⁸⁹.

М а в л о н о Б у р у н д у қ — надимваш ва ҳаззол киши эрмиш. Султон Бойқаро⁹⁰ бинни Умаршайх хизматида бўлур эрмиш ва ул замон шуароси анинг тилидин кўркуб, анинг жонибини кўп риоят қилур эрмишлар ва ани устод лафзи била хитоб қилур эрмишлар. Ва бу матлаъ анингдурким:

Лаби ширини ту бо тунги шакар мемонад,
Дури дандони ту бо иқди гуҳар мемонад⁹¹.

М а в л о н о Ж у н у н и й — ҳирийликдур. Шеъри ёмон эрмас экандур. Аммо назмда таъби ҳажв ва ҳазл сари мойил эркандур. Хожа Ҳофиз Шарбатий била анинг орасида низоъ воқеъ бўлди ва ул мунозаатни ҳажв қилди ва халойиқ ул ҳажвни ёд туттилар ва яхшироқ шеърлари бу

жиҳатдин бартараф бўлди ва ул ҳажв чун машҳур эрди битмак муносиб кўрунмади. Бу матлаъ анингдурур:

Эй аҳли жунунро ба каманди ту забуни,
З-он рўй дар он ҳалқа забун аст жунуни⁹²

М а в л о н о О р и ф и й — бағоят фозил ва хушгўй шоир эрди. Замон аҳли ани Салмони Соний дерлар эрди, ҳам шеъри муносабатидин, ҳам кўзлари заъфидин. Ва Салмоннинг кўзи оғриғонда айтқон қасидасиғакам, матлаъи бу дурурким:

Дардоки, дард кард саводи басар хароб,
Айём кард чашмаи чашми маро сароб⁹³.

Мавлононинг дағи кўзи оғриғонда жавоб айтибдур. Бу байти хубтурким:

Бар палаки сурхи дидаи ман доруи сафед,
Бошад биайниҳ намаки суда бар кабоб⁹⁴.

Ва «Гўй ва чавгон» мунозарасида ҳам маснавийси бор, рангин айтибдур. От таърифида бу икки байт андиндурурким:

Чун гўи сипехр гирд басти,
Майдон-майдон чу гўй жастии.
Ҳар гоҳки, дар арақ шуди ғарқ,
Борон буди-ю дар миён барқ⁹⁵.

Ғазал девони ҳам бор. Бу матлаъ анингдурурким:

Аҳд кардамки, наёям ба дар аз майхона,
То ба-дон дамки, маро пур нашавад паймона⁹⁶.

Қабри Ҳирий шаҳридадир.

М а в л о н о С у л а й м о н и й — Бобур Мирзо⁹⁷ хизматида бўлур эрди. Ва бадиҳани равон айтур эрди. Аммо Ҳазрати Хожа Ҳофизнинг бу матлаи жавобидаким:

Ёд бод он ки сари кўи туам манзил буд,
Дидаро равшани аз хоки дарат ҳосил буд⁹⁸.

Анинг бу матлаи ёмон воқеъ бўлмайдурурким:

Ҳалли он нуктаки, бар пири хирад мушкил буд.
Озмудем, ба як журъаи май ҳосил буд⁹⁹.

Сўнгғи байти будурурким:

Гуфтам аз мадраса пурсам сабаби ҳурмати май,
Дари ҳар каски, задам беҳуду лояқил буд¹⁰⁰.

Ва машхур мундоқдурким, бу абъёт Мавлоно Ҳаким табибнинг хотуни Мехринингдур¹⁰¹.
Ва бу фақир сикка элдин эшиттимким, Сулаймонийнингдур, валлоху аълам!¹⁰²

М а в л о н о Қ а д и м и й — нақорачиликка машхурдур, аммо табъи назмларда мулоним эрди, бу матлаъ анингдурким:

Бе жамолаш дидаи равшан чи кор ояд маро,
Равшани дар дида аз дидори ёр ояд маро¹⁰³.

Сўнгги байти яхшироқ воқеъ бўлубдур:

Оҳ аз он соатки, ногаҳ дар раҳе пеш оядам,
Муддате боядки, то дил бар қарор ояд маро¹⁰⁴.

М а в л о н о М а с и ҳ и й — Кушанж вилоятидин эрди. Покиза рўзгор ва мусулмонваш киши эрди. Дерларки, Макка зиёрати давлатиға мушарраф бўлди. Ва табъи шўх эрди. Яхши ашъори бор. Бу матлаъ анингдурким:

Моро ба жафо кушта пушаймон шуда боши,
Хуни дили мо рехта пазмон шуда боши¹⁰⁵.

Дерларки, Каъба сафарида Мавлоно бодияда хорғон маҳаллидаким, муғайлон ниғочи кўланкасида оёғидин тикон суғурурға машғул экандур, қофила шўх табъларидин бири бу байтни дебтурким:

Аз ранжи раҳи дуру сархори муғайлон,
Аз омадани Каъба пушаймон шуда боши¹⁰⁶.

М а в л о н о Ҳ о ж и А б у л ҳ а с а н — туркдир, аммо толиби илмликка машғул бўлуб, бирор нима модда ҳосил қилибдур, чун табъи хуб эрди, шеър айтурға машғул бўлди. Бу туркча матлаъ анингдурким:

Келибтур ул гулу бир ҳафта туруб борадур,
Бу ўт кўнгулга тушуб жонни куйдуруб борадур.

Муаммо фанида дағи яхши эрди. исмиға бу латиф муаммо анингдурким:

М а в л о н о Қ у т б и й — Султон Масъуд Мирзо¹⁰⁷ мулозими эрди. Шўх табъ киши эрди. Туркий ва форсий шеърда жалд эрди. Бу туркча матлаи машхурдурким:

Ғунча гар нисбат қилур ўзига дилдор оғзини,
Эй сабо ели, тўла қон айла зинҳор оғзини.

М а в л о н о Н а и м и й — Мавлоно Қутбийға қаробатдур. Ёмон табъи йўқ эрди. Туркий назмларга табъи мулойим эрди. Ва Султон Соҳибқирон остонасида бўлур эрди. Чун қобилияти бор эрди ва сидқ ва ихлоси била куллуқ қилур эрди. Кўп илтифот топти, оқибат садорати олий мансабқа сарафроз бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

То адамдин бўлди пайдо мунчаким ҳусну жамол,
Сен паривашдек яратмабдур башардин зулжалол.

Ҳамул ҳазратнинг қазоклиғида яра еб оламдин ўтти.

М а в л о н о З а й н — киссадўзлуқ санъатиға мансуб эрди. Ва ўз замонининг шўх таъбаридин бир ани тутарлар эрди. Бу мактаъ анингдурким:

Бо Зайнки, манъат кунад аз мардуми ножинс,
Бегона чунонеки, ғами хеш надори¹⁰⁸.

М а в л о н о М у х а м м а д Ж о м и й — Ҳазрат Мавлавий Махдуми Нураннинг¹⁰⁹ иниси эрди. Зоҳир улумин такмил қилиб эрди. Ахлоқ ва сифоти дарвешона ва сулуқ равиши бехешона, адвор ва мусиқий илмида моҳир ва сойир фазлиётда комил эрди. Ул оғоға иниликка лойиқ ва тарийқи алар тарийқи била мувофиқ эрди. Бу рубоий аларнингдурким:

Ин бодаки, ман бе ту ба лаб меорам,
Не аз паи шодию тараб меорам.
Зулфи сияҳи ту рўзи ман карда сиёҳ,
Рўзи сияҳи хеш ба шаб меорам¹¹⁰.

Қабри ул ҳазратнинг манзилларида қутб ус-соликин Мавлоно Саъдиддин Кошғарий¹¹¹ (қуддиса сирруҳу)нинг суфасида, анинг аёғи сари воқеъдурур.

М и р Ш о х и й¹¹²—сабзаворлиқдур. Асли сарбадорлардин бўлур. Бойсунғур Мирзо мулозаматида бўлур эрди. Оти Мир Окмалиқдур. Фароғатдўст ва хушбош киши эрди. Анинг шеърини чошни ва салосат ва якдастлик ва латофатида таъриф қилмоқ ҳожат эрмас. Ғазали агарчн оздур, аммо барча халойиқ қошида писандида ва мустаҳсандур. Фақир агарчи ани кўрмадим, аммо анинг била фақирни орасида эълум ва ирсол воқеъ бўлди. Мулк подшоҳи отамни ҳукумат расми билан Сабзаворға юбориб эрди ва Мир Шохийни Астрабод ҳокими тилаб Журжон мамоликига элтиб эрди. Астрабодда анга қазо етиб наъшин Сабзаворға келтурдилар ва обо ва аждоди даҳмасида халойиқни ўтру чикориб ани охират ерига дафн қилдилар. Астрабодда айтқон икки матлаи туганмай қолғон эрдиким, васият қилғондурким, Хожа Авҳад аларни тугатсун деб, бири будурким:

Харобем аз дили бераҳм гаҳ-гаҳ ёд кун моро,
Саги кўи туем охир ба санге шод кун моро¹¹³.

Яна бири буким:

Ту шаҳрнёри жаҳон, мо ғариби шаҳри туем,
Ватан гузоштаи бехонумон зи баҳри туем¹¹⁴.

Хожа Авҳад иккаласин тугатти ва девониға битилди ва шаҳр шуаросиға марсия таклифи қилдиким, айттилар. Бу бир байт ул марсия абъетидидурким:

К-ў бишав зеру забар аз ашку оҳам Сабзавор,

З-онки шахри шох бе Шоҳий намеояд ба кор¹¹⁵.

М а в л о н о М у ш т а р и й — астрободлиғдур. Ўз вақтида машоҳирдин эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Соқий агар маям надихад дар хавон гул.
Дасти ман асту домани соқию пой гул¹¹⁶.

М а в л о н о А л и Д а р д ў з д ҳам астрободлиғдур. Бу матлаи машҳурдур ва яхши воқеъ бўлубдурким:

Гузашт умру намеорам аз шароб гузаштан.
Ки, маст хоҳам аз ин олами хароб гузаштан¹¹⁷.

М а в л о н о Т о л ь ь и й — камардўзликқа мансубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ёрам зи ғамза тийру зи абру камон кашид.
Аз рўи хуб ҳар чи расад метавон кашид¹¹⁸.

М а в л о н о М у ҳ й и — Бойсунғур мирзо мулозаматида бўлур эрмиш. Бу матлаъ анингдурким:

Бо рухат дам зи сийм натвон зад,
Бўса онжо зи бийм натвон зад¹¹⁹.

«Мажолис ун-нафоис»нинг аввалғи мажлисининг итмоми

Бу валоятосор гуруҳ ва бу фасоҳатшиор анбуҳларнинг руҳлариниким, халойиқ руҳи аларнинг жонпарвар нафасларидин тозадур ва улус осойиши аларнинг руҳбахш каломларидин беандоза. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло саҳоби иноятидин файз ёмғури селобиға ғарик қилсун ва мағфирати соикасидин руҳ шуъласи анвориға харик этсун. Ва аларнинг руҳониятидин Султони Соҳибқирон ҳумоюн таъбиғаким, фасоҳат баҳрининг самин гавҳаридур, нур ва сафолар берсун, ва балоғат бўржининг мунир ахтаридур, сурур ва зиёлар еткурсун. Рубоий:

Ё рабки, бу шоҳким улус хонидур,
Таъ аҳлию зеҳн хайли султонидур.
Не хону не султонки, жаҳон жонидур,
Бер умр ила давлат, улча имконидур.

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Ул жамоати азизлар зикридаким, фақир алардин баъзининг мулозаматиға кичикликда етибмен ва баъзининг суҳбатига йигитликда мушарраф бўлибмен, алар ситта ва тисъина ва самона миа¹ тарихидаким, бу мухтасар битиладур, бу фано домгоҳидин бақо оромгоҳига борибдурлар

Ул жамоадин:

Мавлоно Шарафиддин Али Яздиёр² — Мавлононинг соҳибкамоллиги олам аҳли қошида мусалламдур. Шоҳрух султон бузуғлигида фақирнинг волиди жамоати касир биладур, рўзгор ҳаводиси фитнасин Хуросондин қочиб, Ирокқа борурда Тафтғақим Мавлононинг мувалладидур, ярим кеча етиб тушдилар. Иттифоқо манзил аларнинг хонақоҳи эшикида воқеъ эрди, тонг отқонда, андоққим, ўюни атфол даъби бўлур, ул жамоатнинг атфоли ул хонақоҳға ўйнағали кирдилар ва фақир ҳам алар биладур эрдим, тахминан олти ёшимда бўлғай эрдим, ва Мавлоно бир раҳбада ўлтуруб эрмишлар, тушган жамоатнинг кайфиятин маълум қилмоқ учун атфолдин бирини тиладилар. Фақир алар сори борурға муваффақ бўлдум. Ҳар неким сўрдилар жавоб айтдим. Табассум қилиб таҳсин қилдилар, дағи сўрдиларким, мактабға борибмусен? Дедимким: борибмен. Дедиларким: не ергача ўқибсен? Дедимки: «таборак» сурасиғача. Дедиларким: бу жамоат атфолидин биз тилаганда, сен келиб биз биладур ошно бўлдунг, сенинг учун фотиҳа ўқули деб ўз фотиҳалариға мушарраф қилдилар. Ҳамул замон фақирнинг волиди ва ул хайл улуғлари келиб, Мавлоно хизматида анвои ниёзмандлиғлар қилгондин сўнгра, фақирға андоқ шуур ҳосил бўлди ангақим, «не киши эр-кандурлар».

Ва алар мусаннафотидин улча машҳурдур: «Қасидаи Бурда» шарҳи ва «Асмоуллоҳ»³ шарҳи ва «Зафарнома» тарихидур ва муаммо фанини алар тадвин қилдилар, анда ҳам «Хулал»⁴ ва «Мунозара» ва «Мунтахаб» аларнинг таснифидур. Ва Мавлоно ҳиммат ва базл бобида таърифдин мустағний эрдилар. Табаррукан бир матлаълари битилдиким:

Суфий, мабош мункири риндони майпараст,
К-андар пиёла партаве аз акси дўст ҳаст⁵

Ва Мавлононинг қабри Тафтда ҳамул хонақоҳда-ўқдур.

Ҳожа Авҳад Муствафий — анинг лақабин «Кадуд» ҳам дерлар. Ўз асрининг яғонаси эрди. Кўпроқ улум ва фунунни билур эрди, батахсис улуми ғарибани, аммо фалакиётда шуҳрати бор эрди. Бу фақир ул бузруквор суҳбатига етар эрди, кўп илтифотлари бор эрди. Ва шеърда дағи девон тартиб қилибдур, яхши қасойидлари бор. Бу матлаъ анингдурким:

Эй зи бўстони жамолат чашму жонро зебу зайн,
Гашта бар наргис ҳаводори чашмат фарзи айн⁶.

Ва бу қасидани Султони Соҳибқирон отиға музайял қилибдурким:

Шод бош, эй дилки, бар мо сояи раҳмат фиканд,
Офтоби осмони салтанат Султон Ҳусайн⁷.

Ва Хожа Сабзаворда сокин эрди ҳам анда-ўқ оламдан ўтди ва қабри ўзи бўлур масканида-ўқдур.

М а в л о н о А б д у л в а х х о б — донишманд ва зуфунун киши эрди ва Машҳад шаҳрида кози эрди.

Иншо фанида беназир эрди. Имод кўрғони китобасида «Ирама зот-ил имодиллати ламу юхлаку мислуҳа фил билоди»⁸ оятин битибдур. Машҳаднинг шуаро на зурафоси козиға шогирд эрдилар.

Ул зурафодин бири «Мақлуби муставий»⁹ санъатида алфозин топиб козиға арз қилибдур. Ул оз тааммул била алфози била жавоб берибдурким, бу иши таърифдан ташқаридир.

Қабри Машҳадда-ўқ вокеъдур».

Х о ж а Ф а з л у л л о х А б у л л а й с и й — Самарқанд акобиридиндур. Фақиҳ Абуллайс авлодидандур. Фикҳда ани Абу Ҳанифаи Соний¹¹ дерлар эрди ва арабиятда Ибн Ҳожиб¹² каффасида тутарлар эрди.

Сайид Шариф¹³нинг шогирди эрди ва Сайид ўз хатлари била улуми дарс айтурға ижозатномалар анинг учун битиб эрди. Фақир икки йил аларнинг қошида сабак ўқуб эрдим, анча илтифотлари бор эрдиким, «фарзанд» дер эрдилар.

Бовужудким, Самарқанднинг аълами уламози эрди, шеър ва муаммоға дағи мойил эрди.

Бу матлаъ аларнингдурким:

Қади чун сарви ту жон аст маро, балки равон,
Сўям, эй сарв, равон шавки, фидо созам жон¹⁴.

Хожа Самарқандда тангри таоло раҳматиға борди ва ўз хонақоҳида жаддининг гунбазида мадфундур.

М а в л о н о У л о и Ш о ш и й — донишманд киши эрди. Хуш таъблиқға барча халойиқ анн мусаллам тутар эрдилар.

Муаммода Самарқанд аҳли ани Мавлоно Шарафиддин Яздий муқобаласида мазкур қилурлар эрди. Фақир Самарқандға борғонда аёғи синиб, соҳиб фирош эрди. Иёдатиға бордим, қошида ўлтуруб, андин ҳосил бўлур битиб анга тутабердим.

Қошидин чикқонда фақирнинг ҳолатин сўруб, ким эрканимни маълум қилғондин сўнгра бу муаммониким, фақирнинг оти андин ҳосил бўлур, айтиб битиб, бир шогирдидин висоқимға юбориб, эрди.

Ва Мавлоно ҳамул заъд била оламдин ўтди ва қабри Самарқандда — ўқдур.

М а в л о н о М у ҳ а м м а д Т а б о д г о н и й¹⁵ — Шайх Зайниддин¹⁶ хулафосидиндур. Ўз замонининг муқтадоси эрди. Хонақоҳи бор эрди ва калин муридлар ва элнинг ружуи Мавлоно сари кўп эрди ва «Қасидаи Бурда»ни мухаммас қилибдурур ва ҳазрати муқарраби борий Хожа Абдуллоҳ Ансорий¹⁷нинг «Манозил ус-сойирин»¹⁸иға шарҳ битибдур ва фазл ва камоли шарҳдин ташқаридур. Ҳар қачон самоъға кирса эрди, бовужуди улким, усул қоидаси била ҳаракоти мувофиқ эрмас эрди, аммо халойиқға андоқ асар қилурким, кўп эл йиғлар эрдилар. Бу матлаъ Мавлононингдурким:

Онҳоки, ба жуз қомати сарват нигаронанд,
Гар рост бигўи ҳама кўтах назаронанд¹⁹.

Ҳирий шаҳрида оламдин ўтти ва қабри Хиёбоидадурким, анда хонақоҳ ясабдурлар ва ўғли Ҳамидиддин ва сойир суфия ул хонақоҳда сулук ва ибодатга машғулдурлар.

Ш а й х С а д р и д д и н Р а в о с и й — ул дағи Шайх Зайниддин хўлафосидиндур. Шайх зебо ва раъно эрди. Шакли дилписанд ва ҳақойиқ ва маориф айтмоғи дилфириб эрди. Шариф суҳбатиға фақир мушарраф бўлдум. Бадахшон шоҳиғақим, анга мурид бўлуб эрди, «Фусус»²⁰ дарс айтур эрди, кўпглумни бaсе сайд қилди. Замон подшоҳи ҳам шайх мулозаматиға етар эрди, ўзга халойиқға худ не еггай!

Мунча корхонаи шайхлик била назмға дағи иштиғол кўргузар эрди. Бу матлаъ ҳазрати Шайхниигдурким:

Зиҳи аз оразат чашми маро нур,
Ҳамеша аз жамолат чашми бад дур²¹.

Шайх Ҳирий шаҳрида оламдин ўтти ва наъшин Шуғонға элттилар ва анда мадфундур.

М и р Ҳ а й д а р М а ж з у б — Дарвозаи Хуш тошида Имом Фахр²² мазори бошида сокин эрди. Йигитлигида зоҳир улумин такмил қилиб эрди, ҳамул вақтда анга жазаба етиштиқим, ақли зойил бўлди. Гоҳики, ўз ҳолиағ келса эрди, уламо билан улум баҳсин андоқ қилур эрдиким, барча мусаллам тутар эрдилар Муважжаҳ сўзлайдурганда, орасида сўзи паришон бўлур эрди ва хаёли жунун вақтида хотам ус-салтанатликқа росих бўлуб эрди ва халқни ўз навкарлигиға даъват қилиб хуруж қилур сўзин айтур эрди. Назмида ғариб абёт воқеъ бўлур эрди. Бу байт анингдурким:

Лабу дандони он маҳ бо чи монад,
Чу қанде бар биринжи дона-дона²³.

М а в л о н о М у х а м м а д А р а б — ул ҳам донишманд киши эрди. Димоғи ҳабт қилди ва хаёли Мир Ҳайдар хаёли борғон сори борди. Дойим салтанат сўзини мазкур қилур эрди, то улқим чин ё ёлғон Мавлонони мунга муттаҳам қилдиларқим, уйидин хуруж аслаҳаси пайдо бўлубтур деб, чун азиз ва мусин киши эрди, подшоҳи замон анга шаҳардин ихрож ҳукми буюрди. Ул ердин Сийистонға борди ва сўзи ҳам ушбу ранг эрди, ўзининг подшоҳлиғи қоидасида «Шоҳнома» айтибдур. Бу байт ул абётдиндурким:

Касе маҳрами шаҳ ба жуз шоҳ нест,
Зи аҳволи шаҳ жуз шаҳ огоҳ нест²⁴.

Мазори Сийистонда — ўқдур.

М и р М у ф л и с и й — Машҳад содотидиндур. Табъи хуб эрдиким, анга жазаба етиштиқим, ақли зойил бўлди. Илқига ва бармоқларига халқалар солур эрди. Дойим ўз-ўзи бирла сўзлашур эрди. Ҳуши борида яхши абётлар айтиб эди. Аммо жунун вақтида бу байтни кўп ўқур эрдиким:

Балои маргу андуҳи қиёмат,
Чу чанбар сохт моро нахли қомат²⁵.

Ва бу тахаллуси ҳам эл ичида машҳурдир.

Халқ гўяд Муфлисий девона шуд,
Ложарам девонаги аз муфлисист²⁶.

Ва қабри Машҳадда Хожа Хизр лангаридадур.

М а в л о н о А б д у л қ а х х о р — донишманд киши эрди. Ҳирий шаҳрининг мутаайин хуш таъларидин эрди. Мавлононинг хаёли кимёгарликка тушиб кўп нима зоеъ қилди ва ҳеч нима ҳосил қила олмади.

Кўп ўт пуфлагандин модда қулоғи сори иниб қар бўлуб эрди. Аммо хуб абёти бор эрди.
Мир Хусравнинг жавобида бу матлаъ анингдурким:

Рашкам ояд он чи бар дилҳо хаданги ёр қард
Тийри уро ғайр хўрду дар дили ман қор қард²⁷.

Қабри Имоми Фаҳрадаир.

М а в л о н о А б д у р а з з о қ²⁸ — Мавлоно Абдулқаҳорнинг инисидур. Хуш муҳовара киши эрди, зоҳир улумин такмил қилиб эрди ва фазлиёти ҳам яхши эрди. Хусусан тарих илмиким, анда мусаннафоти бор ва машҳурдир. Ва ҳар киши бу фанда анинг маҳоратин билай деса ўз тарихидин била олур. Бу матлаъ анингдурким:

Боз абрў қард боло турки тийранدوزи ман,
Оламеро кушту дорад ин замон андози ман²⁹.

Қабри оғоси ёнида Имоми Фаҳрадаир.

М и р Ё д г о р б е к — «Сайфий» таҳаллус қилур эрди. Хуросоннинг асил ва мутаайин мирзодаларидиндур. Аммо мулозамат тарийқни тарқ қилиб, гўша ихтиёр қилди. Фониваш ва бетақаллуф киши эрди, жузъий мустағалоти ҳосили била қаноат қилиб эрди. Бу тоифа доим анинг теғрасида эрдилар. Ҳеч нимасин булардин аямас эрди. Яхши матлаълари бор, жумладин бу матлаъ анингдурким:

Дар барат пирохани каттон зи таҳрики насим,
Ҳаст чун кисаи ларзанда бар болои сийм³⁰.

Бу матлаъ ҳам анингдурким:

Сарви ман сабз асту ширин, рост ҳамчун найшакар,
Чун ба болои қабои барг най бандад камар³¹.

Қабри обо ва аждоди гўристониди—Сарипулдаир.

М а в л о н о Т ў т и й — асли Туршиз вилоятидиндур. Бобур Мирзо мулозаматида тарбият топти. Яхши шакллик ва яхши хулқлик йигит эрди. Қасидада Мавлоно Котибийға татаббуъ қилур эрди. Анинг мавъиза қасидасиғаким, матлаи будур:

Агар ба чашм ақолим сабъа ганжи зар аст,

Чу нек дар нигари аждаҳои ҳафт сар аст³².

Яхши жавоби бордурким:

Жаҳонки, хужраи шаш току хонаи ду дар аст,
Зи чор рукни бисоташ фиғони алҳазар аст³³.

Ғазаллари яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Гўшаи хумхона аз лаъли равон ганжи сафост,
Шакли чанг аз баҳри дафъи ғам даҳони аждаҳост³⁴.

Ул йигитликда фавт бўлди. Улча қобилияти бор эрдиким, агар ҳаёт топса, хуб назмлар андин қолғай эрди. Фавтининг тарихи Шайх Озарийнинг зикрида ўттиким, фақир лафзи била пайдо қилиб эрдим. Қабри Хиёбондадур.

М а в л о н о В а й с и й — котибликка машхур эрди, аммо шеър ҳам айтур эрди. Асру содава гўл киши эрди. Фақир, балки кўпроқ ёронлар таажжуб килурлар эрдиким, оё ул бу навъ содалиғ била назм нечук айтур эркин, аммо ғазаллари ёмон эрмас ва девони ҳам бордур. Бу матлаъ анингдурким:

Рафтама ба сайри боғу тавофи бунафшазор,
Омад зи ҳар бунафша маро бўи зулфи ёр³⁶.

Сафар ихтиёр қилди ва ул сафарда охират сафари олиға тушти.

М а в л о н о С о ғ а р и й³⁷ — Соғар вилоятидиндур. Ҳирот шуароси силкида эрди. Маоши ўткунча тамавули бор эрди. Аммо имсоки ғолиб эрди.

Ҳазрат Махдумий Нўран Макка сафариға азимат қилғонда, Вайсий ва Соғарий иккаласи мулозаматда борур изҳори қилдилар.

Аммо Вайсий эшаги йўк баҳонаси била ва Соғарий яна бир баҳона била ул сафардин қолдилар ва Амир Суҳайлий³⁸ бу қитъани алар учун айтти ва эл ичида баса шуҳрат туттиким:

Вайсию Соғарий ба азми ҳарам,
Гашта буданд ҳар душон сафари,
Лек аз он роҳ ҳар ду во монданд,
Он як аз бе харию ин зи хари³⁹.

Мавлоно Соғарий агарчи бад шеър эрди, аммо бу матлаи хуб тушубдурким:

Чашми дурбори ману абри баҳор аст яке,
Нолаи зори ману савти ҳазор аст яке⁴⁰.

Ҳирийда фавт бўлди. Қабри ҳамоноки Хиёбон навоҳисидадур.

М а в л о н о Ф а с и ҳ Р у м и й — донишманд киши эрди. Жўги Мирзо хизматида бўлур эрди ва анинг боғоти, қасрларининг китобалари Мавлононинг ашъоридур. Хожа Салмоннинг

маснуъ қасидасиға татаббуъ қилибдур. Ўз хўрди ҳолиға ёмон айтмайдур. Ва Ҳазрат Шайхнинг⁴¹ «Махзан ул-асрор»иға жавоб айтибдур, бу байт «розни ниҳон асрар» бобида анингдурким:

Ҳар нафас к-аз ту касе бишнавад,
Бешак аз у ҳамнафасе бишнавад⁴².

Мавлононинг қабри Ҳиридадур.

Ш а й х К а м о л и Т у р б а т и й — кўп диққатлик, таъблик киши эрди. Хожа Ҳофиз газалларидин кўп мухаммас қилибдур. Хуросоннинг муттаайин, рангин зурафосидин эрди.

Фақирнинг ани кўрарга кўп орзум бор эрди, ошнолиғ бу навъ воқеа бўлдиким, Султон Абу Саид Мирзо замонида Машҳадда ғариб ва хаста бир букъада йиқилиб эрдим. Қурбон вақфаси бўлди, оламнинг ақсо билодидин халқ имом равзаси тавофиға юз қўйдилар. Расмдурким, мусофирлар муттаайин букъа гаштига ҳам борурлар, ул букъадаким, фақир йиқилиб эрдим, жамоати маволиваш эл сайр қилиб, деворда битилган абётни ўқиб, бир байт устида баҳса туштилар. Бир улуғроқ кишиким, ул жамоат анга тобеъ эрдилар, ул жамоатни илзом қилди. Фақир заъф ҳолида ул жамоат жонибидин сўз айттим. Анга дедиларким: бу бемор йигит ҳам бир сўз айтадур. Ул улуғроқ киши худ Шайх Камол эрмишким, зиёратга келган эрмиш, бошим устига келиб, мабҳасни ораға солди. Фақир жавоб бергач, ўз сўзидан қайтиб, таҳсинлар қилиб, ҳолимни тафаҳхус қилди. Эрса ул ҳам фақирни эшитган экандур ва кўрар ҳаваси бор экандур. Хушвақт бўлуб дилжўйлуғлар қилиб, қошимда ўлтурди.

Мунинг устида ҳам сўзлар айтилди, Манзилига бориб, тухфа ва табаррук ва савғот йўсуни била юборди ва то анда эрди, дойим келур эрди. Шайх била ошнолиғ тақриби бу навъ воқеъ бўлди.

Шайх Маккадин келгандин сўнгра Турбатда фавт бўлди ва қабри ҳам андадур.

Д а р в е ш М а н с у р — сабзаворлиғдур. Дарвеш ва парҳезкор ва муртоз киши эрди. Кўпроқ авқот сойим эрди, аруз ва саноеда Мавлоно Яҳъё Себак шогирди эрди. Икки аруз тасниф қилди ва маснуъ қасида айтибдурким, матлаи будурким:

Бас давидам дар ҳавои васли ёр,
Кас надидам ошнои асли кор⁴³.

Тарсеъ санъати⁴⁴ покиза воқеъ бўлубдур. Тасаввуф илмида Ҳофиз Али Жомийшогирди эрдиким, анинг таърифидида ақл қосирдир ва тасаввуфда бу рубоий Дарвешнингдурким:

Мавжуд чу заррае ба худ натвон кард,
Бисъёр ҳадиси неку бад натвон кард.
Эжод чу бе қабул мумкин набувад,
Онро ки қабул кард рад натвон кард⁴⁵.

Фақир арузни Дарвеш қошида ўқубмен. Ва Дарвеш қирқ била эллик ёш орасида оламдин ўтти ва қабри Хожаи Тоқдадур.

Ҳ о ф и з А л и Ж о м и й — ўз замонининг соҳиб камоли эрди, батахсис тасаввуф илмида. Ва Махдумий Нуран «Нафаҳот ул-унс»⁴⁶ да анинг Шайх Фаридиддин Аттор⁴⁷ (қуддиса сирруху)нинг бу қасидасиғаким:

Эй рўй дар кашида ба бозор омада,
Халқе ба-дин тилисм гирифтор омада⁴⁸

шарҳ битиганин зикр қилибдурлар.

Ва қироат илмида жамеи қурро анинг шогирдлигига мубоҳат қилурлар эрди. Ва фақир ҳам неча сабақ ўқубмен.

Қабри Шайх Баҳоуддин Умар⁴⁹ (қуддиса сирруху)нинг ҳазирасидадур.

М а в л о н о М у х а м м а д М у а м м о и й — ани Ҳирий эли «Пири Муаммоий» дерлар эрди. Зариф киши эрди. Мир Хусравнинг ашъор ва рисоласин ва сойир мусаннифотин андин кўпроқ киши жамъ қилмабдур эрди. Ул вақт муаммо фанида зурафо анинг шогирди эрди.

Қабри Ҳирийдадур.

С а й й и д К а м о л К а ч к у л — Балхда сокин эрди. Саёҳат кўп қилғон киши эрди. Ул етмаган ер оз бўлғай эрди. Анинг ҳолатида кўп таажжуб маҳаллидур. Машҳур мундоқ эрдиким, анинг беш юз минг байти бор ва бир қасида айтибдурким, андин ўн икки минг байт маснуй истихроҷ қилса бўлур. Аммо улча фақир кўрдум, Ҳазрат Хожа Абу Наср Порсо⁵⁰ (қуддиса сирруху) фавт бўлғонда марсия айтиб эрдиким, неча байтининг ҳар мисраи Хожа фавтиға тарих эрди ва неча байти мустағрақ тарих эрди, ва неча байти ҳар байт уч ва тўрт тарих эрдиким, байт маъносиға футур йўл топмайдур эрди⁵¹. Бу ишлар башар шавқидин ташқари учун ани дерлар эрдиким, аторудни истихроҷ қилибдур⁵². Ёши тўқсондин ўтиб эрди⁵³. Бу матлаъ анингдурким:

Эй равшани аз нури рухат дидаи жонро,
Бар хок нишонда қади ту сарви равонро⁵⁴.

Ҳамоноки қабри Балхда, Амир Сурх мазори навоҳисидадур.

Х о ж а М у а й я д Д е в о н а — Ҳазрати Шайх авлодидиндур. Ўзи ошуфтадимоғ киши эрди. Аммо назми равон ва салис воқеъ бўлур эрди. Анга салтанат даъвоси бор эрди. Ҳамул иш устига ани зоеъ қилдилар. Бу матлаъ Хожа Ҳофиз жавобида анингдурким:

Чашм дорем аз он шамъи саодат партав —
Ки, жаҳонро бидихад равшани аз сари нав⁵⁵.

Гўё ани талаф қилғонда сўнгокин топмадиларки, бир ерда кўйғайлар.

Х о ж а М у а й я д М е х н а — Ҳазрат Шайх Абусаид Абулхайр⁵⁶ (қуддиса сирруху)нинг набираларидиндур. Йиллар мазор бошида шайх эрди ва зоҳир улумин такмил қилиб эрди ва ваъз мажолиси бағоят гарм ва пуршўр воқеъ эрди. Ва Хожа самоъни дағи муассир қилур эрди. Салотин Хожани таъзим қилурлар эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Аз маҳи рўи ту оинаи жон сохта анд,
В-андар оина жонро нигарон сохта анд⁵⁷.

Хожанинг мазори бузургвор жадди гунбазидадур.

М и р И м о д М а ш х а д и й — «Мусавий» таҳаллус қилур эрди. Донишманд ва хуш хулқ ва хуш табъ киши эрди. Машҳад шуароси анинг хизматиға йиғилур эрдилар. Ва ҳар не деса

итоат қилурлар эрди. Ва муаммо фанида ҳам маҳорати бор эди. Ва Шайх Камолнинг⁵⁸ жавобида бу байт айингдурким:

Гуфт бо чашмат бигу: то жуз хаёли рӯи мо,
Сурати дигар наёрад дар назар, гуфтам:
«Ба чашм»⁵⁹.

Ш о ҳ Б а д а х ш о н — «Лаълий» тахаллус қилур эрди. Хуш табъ ва мусулмонваш киши эрди. Аларнинг хонаводаси қадим хонавода эрди, неча минг йил эрдиким, Бадахшон мулкининг салтанати, аларнинг хонаводасидин ўзга хонаводаға интиқол топмайдур эрди. Султон Абу Саид Мирзо аларни мустаъсал қилди ва мулку молларини эгаллади. Бу матлаъ Шохнингдурким:

Мо ба савдои ту тарки жону сар хоҳем кард,
Коми жон ҳар дам зи лаълат пур шакар хоҳем кард⁶⁰

Шох мазкур бўлгон подшоҳ илкида шаҳид бўлди ва дерларки, мазори Шайх Зайниддиндадур (Валлоҳу аълам).

И б н Л а ь л и й — Шох Лаълийнинг ўғлидур. Хуш бош ва хуш табъ подшоҳзода эрди. Соҳиб вужудлўқ ва шўхлуқ андин кўп нақл қилурлар. Бу матлаъ анингдурким:

Эй зи лаъли оташинат дар дили гулиор нор,
Ғайри дил бурдан надори, эй бути маккор, кор⁶¹.

Ул ҳам отасининг қотилиға мактул бўлди.

М а в л о н о А б д у с а м а д Б а д а х ш и й ҳам Бадахшондиндур. Султон Абусаид Мирзо замонида Ҳирига келди. Подшоҳ анга ўз тарихин буюрди. Маснавийгўй ва мусанниф киши эрди. Бир байтида тажнис хаёл қилиб, қофиясин ғалат қилиб эрди, фақир ани воқиф қилғач филлоҳ муттанаббих бўлди ва изҳори миннатдорлиғ ҳам қилди ва бу иш анинг била фақир орасида ошноликқа сабаб бўлди. Тўй таърифида ва гўяндалар зикрида анинг маснавийсидиндурким:

Зи моҳи хаё-хўй то моҳ буд,
Сари овозашон, жокам оллоҳ буд⁶².

Қабри дерларки Кўҳистондадур.

М а в л о н о Ю с у ф Ш о ҳ — «Котиб» тахаллус қилур эрди, китобат фанида мутаайин киши эрди ва Ҳирий шаҳрида зурафо зумрасида ўзин дохил тутар эрди, аммо фақир ва яхши киши эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Эй жудо гаштаки дури зи бари ҳамнафсон,
Мо дар ин шаҳр ба-дин рўзу ту дар шаҳри касон⁶³.

Ҳирий шаҳрида оламдин рихлат қилди ва қабри ҳам Ҳирийдадур.

Х о ж а А б у И с х о қ — Хожа Муайяд Мехнанинг ўғлидир. Толиби илм ва хуш таъб йигит эрди. Аммо бадхўй ва мутакаббир ҳам бор эрди. Мехнада баъзиға айтқон марсиядин бу бир байт анингдурким:

Кашид аз дасти мо сахрои Хозар домаки гулро,
Ба сахрои қиёмат дасти мову домани сахро⁶⁴

Қабри ҳам отаси мазоридадур.

С а й й и д К о з и м и й — хуш таъб ва сабук рух киши эрди ва таъби ҳазлға мойил эрди. Подшоҳ ҳазратидин Хожаи Жаҳонға рисолатқа бориб андин келурда Ироқда қолди. Андин фақирға бир икки руқъаси келди. Аммо ўзи Шерозда фавт бўлубтур деб шуҳрати бор. Сипоҳийликда жалд киши эрди ва шеъри равон воқеъ бўлур эрди, қасидаси Бобо Савдой таври тушар эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Субҳ аз уфук чу раъяти байзо баровард,
Оҳам алам ба авжи сурайё баровард.

Шукри худо ки қозии шаҳри Ҳари наям,
Дар силки одами сифатонам харе наям⁶⁵

ҳам анингдур. Мунча ғайри мукаррар халқ, Сайид давлатидин шуароға мамдуҳ бўлубтурлар.

М а в л о н о М у х а м м а д М у а м м о и й — латиф ва сунний мазҳаб киши эрди. Кўп ақобир хизматига етиб эрди, манзури назарлари бўлуб эрди. Бобур Мирзо замонида муаззам садр бўлди ва андин сўнгра ҳам салотин мажлисида мақбул ва махсус эрди. Мукнати чоғида Шерозда ҳазрат Хожа Ҳофиз қабри бошида гунбаз ясади ва Бобур Мирзони анда тилаб зиёфаг қилди. Шерознинг шўх таъбаридан бири Мирзонинг кўзи тушар ерда деворда бу байтни битиб эрдиким:

Агарчи жумлаи авқофи шаҳр ғорат кард,
Худош хайр диҳод онки, ин иморат кард⁶⁶.

Мирзо ўқуди ва бу бобда ҳазллар бўлди. Фақир бу нақлни ўзидан эшитибмен. Фақир била улфати бор эрди ва кўп мушарраф қилур эрди. Охир ҳаётида Кичик Мирзо⁶⁷ била ҳаж давлатиға ҳам мушарраф бўлди ва анда оламға видоъ қилди.

Х о ж а Ҳ а с а н Х и з р ш о қ — астрободлиғдур. Яхши таъблиқ, яхши муховаралиқ киши эрди. Ошуфтасор ва фонийсифат ҳам бор эрди. Шеърни яхши айтур эрди. Насхтаълиқ хатин ҳам Мавлоно Жаъфар⁶⁸ тарийқин тақлид қилиб, ширин битир эрди. «Лайли ва Мажнун» муқобаласида «Зайд ва Зайнаб» маснавийси айтибдур. Бу байт анинг тавҳидидиндурким:

Эй чехра кушои ҳар жамили, —
Номи ту шифои ҳар алили⁶⁹.

Бобур Мирзо Машҳадда фавт бўлғон йил ул шаҳарда ғариб ва хаста йиқилиб эрди. Фақир ғамхорлиқ қилиб сиҳат топти. Бу матлаъ анингдурким:

Солят ҳар жоки, афтад бар замин гул бар дамад,
Не гули танҳоки, сар то сар гулу шаккар дамад⁷⁰,

Қабри Астрободда масжиди жомеъ рӯбарӯйидадур.

М а в л о н о Ҳ о ж и Н у ж у м и й — Лоуболи киши эрди ва табъи ҳазлға мойил эрди ва ҳазломез китъалари бор. Аммо бу матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Боз ийд омад, биё жоноки, курбонат шавам,
Ҳамчу чашми гӯсфанди кушта ҳайронат шавам⁷¹,

Х о ж а М а с ь у д Қ у м и й — ул вилоятнинг улуғларидиндур, Ироқтинким Хуросонға келди ва фақир била мусоҳиб эрди. Маснавийси пухта ва ғазаллари равон эрди. Кўп рангин абёт ҳам шеърларида бордур. Султон Соҳибқирон тарихин анга буюрулди. Ўн икки минг байтқа яқин айтибдур. «Юсуф ва Зулайхо», «Шамс ва Қамар», «Тиғ ва Қалам» мунозараси ҳам назм қилибдур. Бу матли хуб бўлубтур:

Бе ту чун дар гирья хобам, мебарад,
Хоб мебинам, ки обам мебарад⁷².

Бир рукъада бу байтни битиб аҳли назмга ва хуш табъларға юбориб эрдиким:

Муштоқаму дурам, ғами жонкоҳам аз ин аст,
Муштоқтарон дуртаранд, оҳам аз ин аст⁷³.

Ва девони эл орасида бор ва машҳурдур. Ҳирий шаҳрида фавт бўлди ва Пири Сесадсола жаворида мадфундур.

Ҳ о ф и з и Ё р и й — хуш суҳбат ва ширин калом киши эрди ва қироат илмин яхши билур эрди ва кўпроқ авқот тиловат қилур эрди ва ҳамиша фақир била мусоҳиб эрди. Мавъизада инсоф бобида бу байт анингдурким:

Гарам бар сар ҳазор ояд бало шойистаи онам
Ки, ҳастам бадтарин аз халку худро нек медонам⁷⁴.

«Ихлосия»⁷⁵ мадрасасида фавт бўлди ва кўчаи Сафо бошида кўйилди.

М а в л о н о Қ а н б а р и й — Нишопурдиндур. Оми киши эрди. Аммо назм айтурда чолок эрди ва шеърида ҳам чошни бор. Бу қасида матлаи Бобур Мирзо мадҳида анингдурким:

Ин гуҳархо бинки, дар дарёи ахзар кардаанд,
3-ин машоил оташи хур бинки чун баркардаанд⁷⁶.

Қабри ҳамул вилоят соридур.

М а в л о н о Х у с р а в и й — даъволик ва бузургманиш ва тундхўн киши эрди. Фақир қошиға баъзи маҳалда шеър келтурса эрди, бурунроқ андоқ калом сурар эрдиким, дахл қилмоқ

йўли боғланур эрди. Заруратан барча шеърни таҳсин қилмоқ керак эрди. Девони ҳам эл орасида бор эди. Бу матлаъ анингдурким:

Зи лаъли ёр дандоне гирифтам,
Ҳаёте ёфтам, жоне гирифтам⁷⁷.

Ҳирийда фавт бўлди, қабри ҳам андадур.

М а в л о н о З а й н и й — дилпазир таъблик киши эрди. Агарчи оми эрди, аммо шеъри холи аз ранги эмас эрди. Ғазал кўпроқ айтур эрди. Асли Сабзавордин эрди ва Мир Шоҳий била суҳбат ва мажлислар тутуб эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Санавбар то зи хизматгории сарват жудо монда,
Шуда девонаву жўлида мў сар дар ҳаво монда⁷⁸.

Астрободда фавт бўлди ва қабри ҳам андадур.

В а л и Қ а л а н д а р — Бобур Мирзо остонида мулозим эрди. Хира ва далер беҳаё киши эрди. Сухандонлар орасида бадшеърликка машҳур эрди. Пир Будоғ Ҳирий шоирларин Шерозға элтганда ул ҳам борди, нодиран бу матлаи яхши воҳеъ бўлубтурким:

Наям малулки, корам наку нашуд, бад шуд,
Шавад-шавад нашавад к-ў машав чи хоҳад шуд⁷⁹.

Шерозда фавт бўлди ва қабри ҳам андадур.

М а в л о н о В о л а ҳ и й — ошуфта киши эрди. «Бард»⁸⁰ лафзидин аччиғи келур эрди, бу жиҳатдин анга ташвиш берурлар эрди. Бобур Мирзо Машҳадда эканда «ороста» радиф қасида айтиб эрди. Байтики «мамдух» отин боғлабтур будурким:

Шоҳ Абулқосимки, шуд дар даври у хуштар зи хулд,
Машҳади Султон Али Мусо Ризо ороста⁸¹.

Ҳ а р и м и й Қ а л а н д а р — Самарқанд вилоятидин эрди. Толиби илмлиғи ҳам бор эрди. Бу туркча матлаъ анингдурким:

Неча йиғлай шамъдек ҳажрингда, ёрим, кечалар,
Оҳким куйдирди доғи интизорим кечалар.

Қабри Самарқанддадур.

М а в л о н о Т а р х о н и й — Андхуддиндур. Сипоҳийлик суратида юрур эрди. Ҳазрат Махдумий Нураннинг бу шеъри жавобидаким:

Эй зи мушкин турраат бар ҳар диле банди дигар,
Риштаи жонро ба ҳар мўи ту пайванди дигар⁸².

Бу байт анинг шеъридинким:

Мурғи дил пар кандаму аз сина биръён сохтам,
То кашам пеши сагат ҳар лаҳза парканде дигар⁸³.

Баъзи маҳодим Самарқандда бандға тушганда, бу туркча шеър айтқондур. Матлаи будурким:

Тушгали банд ичра бўлдум ул пари девонаси,
Кўк саро фонусдур ул шамъу мен парвонаси.

Қабри гўё Андхуддадур.

М а в л о н о И ш қ и й — хирийлик эрди ва қасидани пухта айтур эрди. Султон Абу Саид Мирзо Оқсаройни ясаганда иморатнинг китобаси учун шуароға шеър буюрдилар. Иморат таърифида анинг шеъри яхши тушуб эрди. Матлаи будурким:

Ин манзареки тоқ чу абрўи дилбар аст,
Аз хок бар гирифтаи дорои кишвар аст⁸⁴.

Қабри Ҳирийдадур.

М а в л о н о А б д у л в а х х о б — Исфаройиндиндур. Абдолваш киши эрди. Аммо яхши табъи бор эрди. Сабзаворда қазо мансабини анга бергандурлар. Андин сўнгра Исфаройинда қози бўлғондур. Андин маъзул бўлғонда Астрободқа ихтисоб амрин анга ружуъ қилиб йибордилар. Шеърға машъуф эрди. Мир Хусрав «Даръён аброр»и жавобида бу матлаъ анингдурким:

Ин куҳан авроки гардун к-аш зи анжум зевар аст,
Кўҳна тарихе базе шоҳони анжум лашкар аст⁸⁵.

Астрободда фавт бўлди ва қабри ҳам андадур.

Х о ж а Ю с у ф Б у р х о н — Ҳазрати шайх ул-исломий Аҳмади Жомий⁸⁶ (қуддиса сирруху)нинг яқинроқ авлодиндур. Фақир ва фано тарийкида сулук қилур эрди. Ва тажарруд ва инкитоъ расмин кўп маслук тутар эрди. Ва жамеи аҳли туруқнинг соҳиб тарийки эрди ва мусиқий илмин ҳам яхши билур эрди ва фақир мусиқий фанида анинг шогирдимен. Кўпроқ ўз шеъриға мусиқий боғлар эрди. «Исфаҳон» амалини, бу байтиға боғлабтурким:

Расид мавсуми шодию айшу тараб,
Агар гадо ба муроди диле расад чи ажаб»⁸⁷.

Жомда оламдин рихлат қилди. Қабри Ҳазрати Шайхнинг ҳазираси эшигидадур.

М а в л о н о М а ш р и қ и й — машҳадлиғдур. Косагарлик санъатига мансуб эрди, аммо дарвеш киши эрди. Мир Махдум (алайҳир-рахма)⁸⁸ ва кўп азизлар хизматиға етиб эрди. Рўзгор шикоятда бир ободон шеъри бор. Бу байт андиндурким:

Аз чист сурх панжаи маржону пой бат,

Гар хун бажои об равон нест дар бихор⁸⁹.

Ҳирийда фавт бўлди.

М а в л о н о Ҳ а в о й и — Мавлоно Машриқийнинг инисидур. Наққошлиқдин бирор нима вукуфи бор эрди.

Филжумла китобат ҳам қила олур эрди. Ва зурафо дерлар эрдиким, ўз ашъорин ўзи битиб, жадвал тортиб тазҳиб қилиб, тайёр ясаб элга берурким, бу жиҳатдин шуҳрат тутқай. Анга айтилса, инкор қилиб ҳазлу мутойиба била ўтқарур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ба гирди кўн ту бо сад ниёз мегардам,
Баҳона мекунам аз дуру боз мегардам⁹⁰.

Ҳирийда фавт бўлди. Қабри Хожа Чилгазий жаворидадур.

М а в л о н о Қ а б у л и й — фақир киши эрди. Бозори Маликда ғазлфурушлук⁹¹ дўкони бор эрди. Бир сабоҳ ул маҳалладин жамъе келдиларким, ўтган кеча Мавлоно Қабулий бизларни тилаб васият қилдиким, бу кеча оламдин борурмен, такфин ва тажҳиз жиҳатидинким, ҳеч нима йўқтур, сабоҳ девонимни фалон кишига, яъни фақир қошига элтиб ниёзимни етқуриб, илтимос қилингим, мени Содоти Мусриҳ гўристониде дафн қилдурсун. Сабоҳ хабар туттук, эрса ўтуб эрди. Васияти дастури била девонин сенинг қошингга келтуруббиз. Фақир анинг васиятини бажо келтуруб, тадфинидин сўнгра девонин очтук. Эрса бу матмаи келдиким:

Агар қабули ту ёбам Қабулиям, вар на
Ба ҳар ду кавн чу ман ноқабул натвон ёфт⁹².

М а в л о н о М у ҳ а м м а д А м и н — Балхдиндур. Сода киши эрди. Кўпроқ авқот нависанда ва амалдорлар теграсида бўлур эрди, «дилбарам» лафзин етти тажнис ила айтиб ул ғазалин Бобур Мирзо тобуғида келтурди, мустаҳсан тушуб бу байтиниким:

Эй сияҳ чашми хитои мурғи жонро бо ту унс.
Ба-з сияҳ чашмои дигар ҳамчу оху дилбарам⁹³.

Ёд тутуб Мирзо ўқур эрди. Мавлоно бу иштин бағоят мубоҳи эрди. Андоқ эшитилдиким, Астрободда оламдин ўтубдўр.

М а в л о н о С а и д и й — машҳадлиғ эрди ва косагарлик санъатиға мансуб эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Зи баҳри қатъи ҳасти ҳила аз сад жой ангезам;
Магар як лаҳза бо он дилбари худрой омезам⁹⁴.

Икки қофия риоят қилибдур, фақирға сўнгғи байти матлаъдин яхшироқ келибдурким:

Шабе биншину чандоне шароби беҳисобам дех
Ки, натвонамки то рўзи ҳисоб аз жой бархезам⁹⁵.

Ҳирийда фавт бўлди.

М а в л о н о М и р А р ғ у н — хаймадўзлуқ санъатига мансуб эрди ва қадимий зурафодин эрди. Сойир назмлардин муаммоға кўпроқ мойил эрди. исмиға бу муаммо анингдурким:

Ҳирийда фавт бўлди.

М а в л о н о С а д р К о т и б — ошуфтарўзгор киши эрди, кўпрақ авкот атроқ хизматида бўлур эрди. Лавандлик муаяссар бўлса эрди, на шеърдин ёд қилур эрди, на хатдин. Чоғир ани андоқ мағлуб қилиб эрдиким, ихтиёри ҳеч ишда йўқ эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳаргиз дили моро ба ғаме шод нақарди,
Кушти дигаронрову маро ёд нақарди⁹⁶.

Ҳирийда фавт бўлди.

М а в л о н о А ё з и й — ғариб шаклик киши эрди. Атвори ва сўзи хоҳ назм, хоҳ насрда ғариб эрди. Фақир бир мажлисда Пули Молонда ани кўрдум, бир анжуманда бир касидасин ўқуйдур эрди. Ҳар байт бунёд қилса, сўз услубидин, қофиясин айта берур эрдим. Бағоят хайрат қилди. Уч йилдан сўнг Боғи Сафедда яна бир мажлисда биайниҳи ушмундоқ воқеъ бўлди. Ул яна хайрат бунёд қилди. Бурунғи мажлис аҳлидин бу мажлисда ҳам неча киши бор эрди. Андин сўрдиларким, ҳаргиз бу навъ киши кўрубмусен, чун кўзида заъф бор эрди, дедики, кўрмаймен, магар уч йил мундин бурунроқ Пули Молонда бир йигит кўрдум, ул ҳам бу навъ шубадабозлик қилди. Мажлис аҳли кулуштилар. Анинг ўзи учун айтқон машхур байти будурур, баса хуб айтибдур:

Чодаршаби худ ранги магас рида, Аёзий
Не жомаву не куртаву не мўза намози⁹⁷.

Мадфани маълум эрмас.

М а в л о н о А н и с и й — кам бизоат шоир эрди ва муттаҳам анга эрдиким, элнинг шеърини ўзига боғлар. Бу матлаъни дер эрдиким, мен айтибмен:

Гарчи межўяд дилам доим висоли ёрро,
Ёр межўяд ба рағми ман дили ағёрро⁹⁸.

Бу матлаъ ҳар кишининг бўлса, маҳалли музояка эмас Қабри Ҳирийдадур.

М а в л о н о М у ҳ а м м а д О м и л и й — зарифваш ва нозикшева киши эрди. Ҳазрати Мавлоно Шарафиддин Али Яздий (қуддиса сирруҳу) хизматин кўп қилиб эрди ва манзури назар бўлуб эрди. Назмлардин таъби муаммоға мулойим эрди.

Ўғли ҳам шоирдир, ўз ерида келгай. Ҳамоноким, Мавлононинг мадфани Нишопурдадур.

М а в л о н о Б у р у ж и й — Мавлоно Саъиддин Кошғарийнинг муридидур, нақшбандия силсиласидиндур. Қалин муридлари бор эрди. Узи шаҳар масжиди жомеида сулук қилур эрди. Баса толибларға муршиди муқтадо эрди ва гоҳи назм ҳам илтифот қилур эрди. Бу матлаъ анингдурким;

Ман ошики шўридаву мастам, чи тавон кард?
Дил додаву жон дар кафи дастам, чи тавон кард? ⁹⁹

Қабри ўз пири ёнидадур.

Д а р в е ш Н о з у к и й — Хуросоннинг одамизодаларидин эрди. Отаси Машҳад ҳукуматин қилиб эрди. Ўзи сипоҳийлик таркин тутуб дарвешлик водийсига тушуб капанакпўшлуқ шақида Машҳадда гўша ихтиёр қилди ва маоши ўткунчаким, гадолик қилмағай, илгида нимагинаси бор эрди, зиҳи соҳиб давлатиким ул эрди:

Бировким чиқти элдин огаҳ улдур,
Гадолиғдин ким огаҳдур, шаҳ улдур.

Алқисса бу яхши форсий матлаъ анингдурким:

Манамки, нест маро жуз ба жому бода тафоҳур,
Бидор соқии гулчехра, косаҳои пурро-пур ¹⁰⁰.

Қабри Машҳаддадур.

М а в л о н о Қ а в с а р и й — Бухородиндур. Қабулиятлик, хуш суҳбат, ширингўй ва фасих забон ва донишманд киши эрди. Бир кун хужрасида ўзига яраша табх қиладур эрмиш. Маволидин биров кирибдур қазон остига ўтун кўюбдур. Мавлоно дебдурким: «Табх ишида мадад қилмаким, шарик бўлурсен» ¹⁰¹. Бу матлаъ анингдурким:

Дар хаёли пистаи хандони он бодом чашм,
Чашмаи хунест чашми моки, дорад ном чашм ¹⁰².

Ҳирийда фавт бўлди. Қабри Хиёбон бошидадур.

С а й и д М у с л и м и й — исфаройинликдур. Абдолваш йигит эрди. Аммо яхши табъи бор эди. Бу матлаъ анингдурким:

Холи у нақди дилам аз дидаи равшан кашад,
Ҳамчу дузде к-ў матои хона аз равзан кашад ¹⁰³.

Қабри Исфаройиндадур.

М а в л о н о Н и з о м — толиби илм ва фақир киши эрди. Хонақоҳи Маликда бўлур эрди. Мўаммо фаниға кўп машғуллуқ қилур эрди. исмиға бу муаммо анингдурким:

Қабри гўёки Хиёбондадур.

М а в л о н о Ё р и й — вазирзода эрди, аммо дарвеш ва озода эрди. Фақр ва номуродлиғда кўзига заъф торий бўлди, андоқким нимани кўрмас бўлди ва Балхда мутаваггин бўлди. Хуб табъи бор эди. Бу матлаъ анингдурким:

Қасам нишони сари мўй аз он даҳон надихад,
Чунон ба тангам аз ин ғамки, кас нишон надихад ¹⁰⁴.

Балхда оламдин ўтти. Қабри ҳам андадур.

Х о ж а А х м а д М у ж а л л и д — Хуросоннинг шўх таъларидин эрди. Аммо бағоят хабисшева киши эрди, Мутаайин элдин оз қолмиш бўлғайким, ул назм ё муаммо била ҳажв ё ҳазл қилмағай.

Қабри Ҳирийдадур.

М а в л о н о М у х а м м а д Н е ъ м а т о б о д и й — Паҳлавон Муҳаммад¹⁰⁵ (салламахуллох) хизматида ул букъанинг имоми эрди. Чун Паҳлавон мажлисида шеър ва муаммо аҳли доимбор эрдилар, ул дағи муаммоға ишқ пайдо қилди ва Паҳлавон баъзи зурафоға супориш қилди, оз фурсатда яхшигина ўрганиб айта бошлади. Аммо бот қазо етиб оламдин ўтти, фақир муаммоғиналарин жамъ қилдурдум. Ва исмиға бу муаммо анингдурким:

Гозургоҳ гўристониди мадфундур.

С а й и д А б д у л х а қ — астрободлиғдур, хуштабъ йигит эрди, муховараси дағи хуб эрди. Хўчон вилоятининг қозиси, эшак ришва бериб садр они қози қилгонға бу қитъаси машхурдурким:

Ҳаме гашт дар шаҳр шахсе зи Хўжон
Ки, қози шавад, садр рози намешуд,
Бидодаш харе ришваву гашт қози,
Агар хар намебуд, қози намешуд¹⁰⁶.

Қабри гўё Астробод вилоятидадур.

М а в л о н о М и р Қ а р ш и й — Самарқандда бўлур эрди ва бозорда саҳхофлик дўкони бор эрди, зурафо анда жамъ бўлурлар эрди ва Мавлоно ўзин ул хайлға устод тутар эрди. Шикоят бобида бу матлаъ анингдурким:

Нест ойини муҳаббат кардан аз ёре гила,
Варна з-он бадахд мекардем бисъёре гила¹⁰⁷.

Ул «Хатой» тахаллус қилур эрди ва Самарқандда—ўқ оламдин ўтти, мадфани ҳам анда-ўқдур.

М а в л о н о Ж а в х а р и й — ҳам самарқандлиғдур, собунхона мушрифи эрди, ҳам собунхона эшигида кўчанинг ўртасида ўзи учун хужрағина ясаб эрди. Аруз билур эрди ва «Сияр ун-наби»¹⁰⁸ назм қилиб эрди. Бу байт анингдурким:

Фалак баски, дар мавкибаш тохта,
Ба ҳар моҳ наъле бияндохта¹⁰⁹.

Қабри Самарқанддадур.

М а в л о н о Х о в а р и й — ҳам самарқандлиғдур ва дарзигарликка мансуб эрди. Бадиҳани равон айтур эрди ва таъби хейли шўх эрди. Ул таржеъбандким, банди будур, анингдурким:

Мезанад гаҳ ба чўбу гоҳ ба мушт,
Бози-бози маро бихоҳад кушт¹¹⁰.

Бу матлаъ анингдурким:

Ман ки умре ба ҳавас пайравии дид кардам,
Умр бигузашту надонамки, чи ҳосил кардам¹¹¹.

Қабри маълум эмас.

М а в л о н о Ҳ а л в о и й — ҳам самарқандлиғдур. Шукуфта таъблиқ, яхши чиройлик йигит эрди. Шабоб айёмида фавт бўлди. Умри қисқа учун сўзининг шуҳрати ҳам оздур. Бу матлаъ анингдурким:

Зоҳидо, қиблаи мо абрўи дилдор авло,
Туву масжидки, туро рўй ба девор авло¹¹².

Қабри ўз мулкидадур.

М а в л о н о Р и ё з и й¹¹³—самарқандлиғдур. Мутакаббир ва муъжиб киши эрди. Ғазални бағоят хуб айтур эрди. Жомеъ ул-фазойил ва муқави юд-далойил киши эрди ва етти қалам билан хатни хуб битар эрди ва ҳам мулло ва ҳам хофизки, қуръони мажидни етти қироат билан билур ва ўкур эрди ва ҳам котиб ва ҳам шоир ва ҳам маолий эрди. Улум фанида ҳеч нимарса анға мажҳул қолмас эрди. Бу маъниға тахаллуси далилдурким, ҳар нимарсаким, хаёл қилса эрди, айтур эрди ва дер эрди ва боғлар эрди ва хуб тасниф қилур эрди. Илми мусиқий ва адвор ва нужум ва истихрожи рамал ва ғайри золика ҳеч нимарсадин бенасиб эмас эрди. Бу ғарро матлаъ анингдурким:

Ситораест дури гўши он ҳилолабрў,
Зи рўи хусн ба хуршед мезанад паҳлу¹¹⁴.

Икки мисраъ орасида рабт жиҳатидин бир «ки» лафзи керак. Фақир анга дедимки, бу навъ яхшироқ бўлғайки:

Зи рўи хусн дури гўши он ҳилолабрў.
Ситораестки, бо моҳ мезанад паҳлу¹¹⁵.

Инсоф юзидин керакки, мусаллам тутса эрди, жадал бунёд қилди, фақир сокит бўлдум. Ўз ёронлари талоштилари ҳам қабул қилмади. Самарқандда фавт бўлди.

М а в л о н о С а ф о и й — андижонлиқдур. Сода йигит эрди. Аммо сода юзлук йигитлар суҳбатиға машъуф эрди. Таъбидин гоҳ-гоҳ рангингина нималар бош урар эрдик, ўз содалиғи мунофиси эрди. Ул жумладин бу байт анингдурким:

Менамояд гоҳи жавлон наъли шабрангат ба чашм,
Чун маҳи нав к-аз назар созанд мардум ғойибаш¹¹⁶.

Самарқандда фавт бўлди.

М а в л о н о Ю с у ф — «Бадий» тахаллус қилур эрди. Ул ҳам Андижондиндур. Мавлоно Сафой била бўлур эрди. Фақир таҳсил учун Самарқандға борғонда, ул Андижондин келди ва анда фақир била бўлур эрди. Сиғари син жихатидин шеърида хомлик бўлса фақир ислоҳ қилур эрдим. Бот бузургманиш ва мутасаввир? йигит бўлди ва Хуросонға келиб кўп салоҳиятлар ҳам касб қилди. Фақирдин ўзга киши анинг шеърида сўз, айта олмас эрди. Ужби жихатидин шўхлар ани Юсуф Сафой дерлар эрди. Ул тағайюр жихатидин беҳол бўлур эрди. Аммо яхши суҳбати бор эрди ва кўпрак синф шеърни яхши айтур эрди ва аруз билур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Гар бад-ин обу ҳаво кўят бувад манзилга ҳам,
Не зулоли Хизр бояд не дами рухуллаҳам¹¹⁷.

«Миръот ус-сафо»¹¹⁸ қасидаси татаббуида бу байти яхши воқеъ бўлубтурким:

Дури мақсуд жўён мажма ул-бахрайн шуд суфи
Ки, баҳре дар аст аз чашмаи ҳар чашми гирёнаш¹¹⁹.

Муаммо рисоласи битиб, анда кўп иш қилибтур.
Сарахсда фавт бўлди. Мазори ҳазрат Шайх Луқмон хонақоҳидадур.

М а в л о н о Х о к и й — Кусавдиндур, Хожа Кусавий (қуддиса сирруху) хизматида бўлур эрди. Дарвеш киши эрди. Шеър ҳам айтур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ниёзманди туем, эй ба ноз парварда,
Туро замона ажаб дилнавоз парварда¹²⁰.

М а в л о н о Л у т ф и й¹²¹ (алайхирраҳма) — ўз замонининг малик ул-каломи эрди, форсий ва туркийда назири йўқ эрди, аммо туркийда, шуҳрати кўпрак эрди ва туркча девони ҳам машҳурдур ва мутааззир ул жавоб матлаълари бор, ул жумладин бири будурким:

Нозуклук ичра белича йўқ тори гисуйи,
Ўз ҳаддини билиб, белидин ўлтирур қушъ

Яна бири буқим:

Сайд этти дилбарим мени ошуфта сочдин,
Солди каманд бўйнума икки қулочдин.

Ва Мавлононинг «Зафарнома» таржимасида ўн минг байтдин ортуқроқ маснавийси бор, баёзга ёзмагон учун, шуҳрат тутмади ва лекин форсийда қасидагўй устодлардин кўпининг мушкул шеърлариға жавоб айтибдур ва яхши айтибдур. Тўксон тўққуз яшади ва охир умрида радифи «офтоб» шеъри айттиким, замон шуароси барча татаббуъ қилдилар, ҳеч қайсиси матлаъни онча айта олмадилар ва ул матлаъ будурким:

Эй зи зулфи шаб мисолат сояпарвар офтоб,
Шоми зулфатро ба жои моҳ дар бар офтоб¹²².

Ва ўтар вақтида бу ғазал матлаинким, туганмайдур эрди, васият қилдиким, ҳазрати Махдумий Нуран тугатиб, ўз девонларида битисунлар ва ул матлаъ будурким:

Гар кори дили ошиқ бо кофири Чин афтад,
Беҳ з-онки, ба бадхўи бемеҳри чунин афтад¹²³.

Мавлоно йигитлигида улуми зоҳирийни такмил қилғондин сўнгра Мавлоно Шиҳобиддин Хиёбоний (алайҳиррахма) қошида суфия тарийқида ҳам сулук қилғондур. Азиз ва мутабаррак киши эрди.

Бу фақир борасида кўп фотиҳалар ўқубдур. Умед улким, чун дарвеш киши эрди, баъзи мустажоб бўлмиш бўлғай.

Мавлононинг қабри шаҳр навоҳисида Деҳи Канордаким, ўз маскани эрди, андадурур.

М а в л о н о Я қ и н и й¹²⁴ — тундроқ машраблиқ киши эрди. Туркий ва форсий шеър айтур эрди. Туркчасидин бу матлаин кўп мубоҳотлар била ўқур эрдиким:

Оҳким жонимға еттим ёри нодон илгидин,
Доду фарёд ул жафочи офати жон илгидин,

Аммо форсийсидин бу матлаи ёмон воқеъ бўлмайдурким:

Субҳеки, дам ба меҳр назад як нафас туи,
Нахлеки, бор нахўрад аз у ҳеч кас туи¹²⁵.

Охир дамида беадабона сўзларидин тавба килиб, аҳли салоҳ тарийқи била кечти. Умедким, маъфу бўлмиш бўлғай. Қабри Дараи Дубародарондадур.

М а в л о н о А т о и й¹²⁶ — Балхда бўлур эрди. Исмоил ота фарзандларидиндур, дарвешваш ва хушхулқ, мунбасит киши эрди. Туркигўй эрди. Ўз замонида шеъри атроқ орасида кўп шуҳрат тутти. Бу матлаъ анингдурким:

Ул санамким, сув кироғинда паридек ўлтурур,
Гояти нозуклугидин сув била ютса бўлур.

Қофиясида айбғинаси бор. Аммо Мавлоно кўп туркона айтур эрди. Қофия эҳтиётиға мукайяд эмас эрди.

Қабри Балх навоҳисидадур.

М а в л о н о М у қ и м и й — хирийлик эрди. Дарвеш, машраб киши эрди. Суфия истилоҳотидин ҳам вуқуфи бор эрди, Бу тоифа истилоҳотиға мувофиқ чун туркигўй эрди, туркча таржеъ айтибдурким, хили чошниси бор ва анинг банди бу байтдурким:

Сенсен асли вужуди ҳар мавжуд,
Сендин ўзга вужудда не вужуд.

Қабри Ҳирийдадур.

М а в л о н о К а м о л и й — Балхдиндур. Кўхи Софда бўлур эрди. Туркигўйдур. Анинг назми ҳам ул навоҳийда халойиқ орасида холи аз шуҳрат эмас эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Ирнинг қулидур найшакар, эи жон, бели боғлик.,
Гул доғи юзинг бандасидур тўни ямоғлик.

Қабри Кўхи Софдадур.

М а в л о н о Л а т и ф и й — анинг не ерлик экани маълум бўлмади. Аммо мундоқ дерларким, таъби хили шўх экандур. Кичик ёшида фавт бўлди. Сўзи оз қолибтур. Бу матлаъ анингдурким:

Гаҳ оқар, гаҳ томар лабинг шакари,
Бизга тегмасму ҳеч оқар, томари.

Агарчи турконадур, аммо қойилининг шўх таъблиғи маълум бўлур. Қабри маълум эмаским қайдадур.

М а в л о н о С а к к о к и й¹²⁷ — Мовароуннаҳрдиндур: Самарқанд аҳли анга кўп муътақиддурлар ва бағоят таърифин қилурлар. Аммо фақир Самарқандда эрканди муаррифларидин ҳар неча тафаҳхус қилдимким, анинг натоижи таъбидин бирор нима англайин, таъриф қилғонларича нима зоҳир бўлмади. Барчадин қолсалар сўзлари будурким, Мавлоно Лутфийнинг барча яхши шеърларн анингдурким, ўғурлаб ўз отиға қилибдур. Ул ерларда бу навъ ўхшаши йўқ, мазасиз муқобаралар гоҳи воқеъ бўлур. Бори баъзиси таъриф қилибким ўқурлар, бу матлаъни анга иснод қилурким:

Не нозу бу, не шевадур, эй жоду кўзлук, шўхшанг,
Кабки дарий товусда йўқ албатта бу рафтору ранг.

Қабри ҳам ул сори — ўқдур.

М и р з о Ҳ о ж и С ў ф д и й — ҳам самарқандлиғдур ва ул мулкнинг одамизодаларидиндур. Агарчи баъзи маҳалда ғариб нималар таъбидин бош урар эрди. Бу байтида хили сўз ранги ва чошниси борким:

Ўхшатти қоматингға санавбарни боғбон,
Бечора билмас эрмиш алифдин таёғни.

Буғина масални яхшиғина боғлағон учун умид улким, тангри таоло анга раҳмат қилмиш бўлғай. Қабри ҳам ўз мулкидадур.

Н у р С а и д б е к — хоразмлиғдур. Таъбининг не миқдор қувват ва латофати бор эрканин шеъридин билса бўлур, ўқуғон билғай. Бу матлаъ анингдурким:

Моро дар ин диёр туи дилнавозу бас,
Дорем аз ту гўшаи чашме ниёзу бас¹²⁸.

Қабри Марвда Хожа Ҳамадоний¹²⁹ (қуддиса сирруху) жаворидадур

П а х л а в о н Х у с а й н — «Девона» тахаллус килур эрди. Филвокеъ абдолваш ва бағоят ичгувчи киши эрди. Аммо номуродлиғи ҳам бор эрди. Чун холи аз лутфи таъб эмас эрди, назм ҳам айтур эрди.

Бу матлаъ анингдурким:

Туби мисоли сарву шамшод қомати,
Ман васфи қомати ту чи гўям, қиёмати¹³⁰:

Қорабоғда мақтул бўлди.

М а в л о н о С о н е ъ и й — Бохарздиндур. Маснавий кўпроқ айтур эрди. Ҳазрат Махдумий Нуран таърифида бир маснавийсида бу навъ икки байт дебдурким:

Ба ту ҳар гаҳ у даъви мекунад,
Чи даъвиест бемаъни мекунад,
Тўро мёваи ширину урост талх,
Чу себи Самарқанду олуи Балх¹³¹.

Вазир эрди. Зулм ва баднафслиғи жиҳатидин подшоҳ сиёсатиға гирифтор бўлди ва мақтул бўлди. Қабри ўз кентида Зирихдадур.

Х о ж а М у с а й я б — андин ажаброқ киши эрди.

Ул дағи вазорат бехудлиғидин мусулмонларға ажаб зулмлар килурға бел боғлаб эрдиким, қазо девонидин бевосита сиёсатқа муставжиб бўлуб ва эл анинг шарридин халос бўлдилар.

Қабри ҳам ўз вилоятидадур. Бу матлаъ анингдурким:

Гузашт умру зи ғафлат ман он чунон мастам
Ки, ҳеч тавба накардамки, боз нашкастам¹³².

М а в л о н о Б и л о л — надим шева ва шўрингўй киши эрди. Туркий ва форсий шеърни яхши айтур эрди. Бу туркий матлаъ анингдурким:

Жону кўнглумни жафо ўти била куйдурдингиз,
Уйлаким кул бўлдуму мендин кўнгул тиндурдингиз.

Ҳирийда фавт бўлди ва қабри Хожай Тоқ гўристонидадур.

М и р С а и д — эл орисида «Кобулий» лақаби била машхурдур. Фақирға тағойи бўлур. Яхши таъби бор эрди. Туркчага майли кўпроқ эрди. Бу туюқ анингдурким:

Эй муҳиблар, етсангиз гар ёза сиз,
Гул адоқинда хумори ёзасиз,
Гар мен ўлсам, турбатимнинг тошиға,
«Куштаи бир шўх эрур» деб ёзасиз.

Султон Абу Саид Мирзо илгида Сарахс кўрғонида шаҳид бўлди. Қабри шаҳрдадур.

М у х а м м а д А л и — «Ғарибий» тахаллус қилур эрди. Ул ҳам фақирға тағойи бўлур эрди. Мир Саид Кобулийнинг инисидур. Хуш муҳовара, хуш хулқ ва хуштабъ ва дардманд йигит эрди. Кўпроқ созларни яхши чалар эрди. Уни ва усули хуб эрди. Мусикий илмидин ҳам хабардор эрди. Хутутни хуб битир эрди. Агарчи бу фақирнинг қавм ва хайли Султон соҳибқиронинг бойри куллари ва маврусий бандаларидурлар, аммо бу мазкур бўлгон салоҳиятлар жиҳатидин ул ҳазратнинг илтифоти инояти анинг била ўзгалардин. Кўпроқ эрди. Бу туркча матлаъ анингдурким:

Дарди ҳолимдин агар ғофил, агар огоҳ эсанг,
Ҳеч ғамим йўқ сен манга гар дилбару дилхоҳ эсанг.

Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:

Чашми бемори ту ҳардам нотавонам мекунад,
Лаъли жон бахши ту, жоно, қасди жонам мекунад¹³³.

Султон соҳибқирон хизматидин ғариблик ихтиёр қилиб, Самарқандда қолгонда оғасининг қотили шаҳодат мартабасиға еткурди.

Д а р в е ш б е к — Мирзо Али Идигу Темур¹³⁴ ўғлидур. Насаби худ олам аҳлиға зоҳирдур. Ҳасаби жонибидин ҳам насабча шариф бор эрди. Ҳасаб ва насаб била ораста йигит эрди ва табъи дағи бағоят хуб эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Бубин ба қабри шаҳидатки, куштаи ситам аст,
К-аз оташи дилу аз новаки туаш алам аст¹³⁵.

Абқои жинсида андоқ киши йўқ эрди. Ҳайф ва юз ҳайфки, Тошканд юрушида зоеъ бўлгонлар орасида талаф бўлди. Чун фано селобиға ғариқ бўлди, қабри муттаайин эрмас.

М и р з о б е к¹³⁶ — инсоният ва хуш ахлоқликда Хуросон ва Самарқанд мулкида ягона эрди. Табъ ва фаҳм ва отару тутарда бу икки мулк йигитлари орасида саромади замона бу навъ таърифлардин мустағний.

Бу матлаъ анингдурким:

Кўзунг не бало қаро бўлубтур,
Ким жонга қаро бало бўлубтур.

Зулқофиятайндур ва қофиялари тарди акским, жавоб айтмоқ бу фақир қошида маҳолатдиндур. Агарчи анинг тилига бу навъ абёт кўп ўтар эрди, аммо ҳаргиз парво қилиб бир ерда битимас эрди. Бу матлаин фақир тугатиб анинг ёдгори девонда битибмен. Ҳайф ва юз ҳайф ва дариг ва юз минг даригким, ҳаёт чашмасидин сероб бўлмади ва умри нахли мевасидин бар емади.

Мазори Самарқанд маҳфузасида Аҳмад Ҳожибек¹³⁷ (салламахуллоҳ¹³⁸) мадрасасида муттаайин мадфанларидадур. Макони равзаи жинон ва руҳиға фирдавси аълода макон бўлсун!

С а й и д Ҳ а с а н А р д а ш е р¹³⁹ бу фақирға ота масобасида эрди. Андоқким, Мирзобек фарзанд масобасида эрди, ҳам анга ва ҳам фақирға. Бу фақир турк ва сорт орасида андин тамомроқ киши кўрмайдурмен. Йигитликда зоҳир улумин касб қилиб эрди. Аммо фақир

жониби ғолиб эрди. Тасаввуфда табъй хуб эрди. Салотин тарбияти анинг хузурига бўлдилар, ўзин йироқ торгити ва лекин Султони соҳибқирон хулқ ва лутфи муффрит билан иш орасиға киюрди ва улуғ тарбиятлар қилди ва майли биттабъ фақр сори ғолиб эрди. Оқибат ҳамул жонибни ихтиёр қилди ва ҳазрат Мавлоно Мухаммад Табодконий (қуддиса сирруху) хизматидаким, муршиди замон эрди ва зикри ўтти, сулук ихтиёр қилиб «арбаин»лар чиқариб¹⁴⁰, кўп мақосиди маънавий ҳосил қилди. Иккаласи тил била гоҳи назм айтур эрди. Риндлиғи чоғида висоқи ринд ва хароботийларнинг мажмаи эрди ва бу ишни киши андин яхшироқ-қилмади. Ул вақтда бу китъани деб эрдиким:

Чи хуш бошад сабуҳи бо дилором,
Лаболаб аз қадаҳ ҳар дам кашидан
Чу ғунча ҳар ду дар як пираҳан танг,
Баҳам печидану дарҳам кашидан¹⁴¹.

Аммо такво ва зуҳд чоғида туркча бу байт ҳам анингдурким:

Илоҳий, нури ирфондин кўнгулга бир сафо бергил
Ки, исён зулмати ичра хароб аҳволу ҳайрондур.

Муборак марқади Миёни Ду жўйда Гозургоҳ йўлида ўз отаси ҳазираси ичида гунбазида эрди. Азизлар ҳазирасиға нақл қилилди.

Иккинчи мажлисининг ихтимоми

Бу латофат ойин аиззаға ва бу балоғатгазйин ажиллағаким, табълари натижасидин олам аҳли хуш-ҳол ва зехнлари бодасидин хотирлари соғари молломолдур, тенгри таоло аларға боғи ризвонни мақом қилсун, равзаи жинонда ором берсун ва Султон соҳибқирон рўзгориға руҳларидин мадад ва файзи беадад еткурсун.

Шоҳеким, эрур сипехр микдорлиғи,
Туфроқ аро хасм боису хорлиғи,
Топсун булар арвоҳи мададкорлиғи,
Ҳар иштаки бўлса тенгрининг ёрлиғи.

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Алар зикридаким, холо замон саҳоифида моиний абкори аларнинг Дақиқ таълари ҳуллабофлиғидин назм либоси киядур, назм либоси аларнинг амийк зихнлари мўй шикофлиғидин санъат ва салосат нақш ва нигоре топадурким, баъзининг мулозаматиға мушарраф ва сарбаланд ва баъзининг мусоҳабатидин хушнуд ва баҳраманддурбиз

Ул жумладин куёшеки, рои олам оройи била бу замон мубоҳий ва аҳли замонға шарафи номутананоҳий муяссардур ва дарёеки, таъби гавҳарзойи била бу даврон жайби гавҳардин тўла ва даврон аҳли қўйни ва этаги жавоҳирдин мамлу бўладур.

Ҳазрат Маҳдумий Шайхул-исломий Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий (мадда зиллаҳу¹) дурурким, то жаҳон бўлғай аларнинг ёруғ хотирларининг натойижи, жаҳон аҳлидин кам бўлмасун ва то сипехр эврулғай, аларнинг очик кўнгуллари фавойиди даврон халойиқидин ўқсулмасун. Чун бу мухтасарда мазкур бўлғон жамоатнинг раъс ва раиси ул зоти нафис ва бу рисолада мастур бўлғон гуруҳнинг муқтадоси ва пешвоси ул гавҳари яктодур, муборак исмлари бу авроқда сабт бўлурдин гузир ва ёзилмаса дилпазир эрмас эрди, журъат бўлди. Чун алар латойифи назми андин кўпроқдурким, ҳожат бўлғайким, баъзи битилғай, ё элга маълум бўлсун деб бирори сабт этилғайким, кутубларининг отин битилса, бу авроқтин ошар ва мусаннафотлари дурлари зинкрин қилилса, гардун баҳри андин тошар, ложарам чун бу маъни биллилур ва дуо била хатм қилилур.

Рубоий:

Ё раб, бу маоний дуррининг уммони,
Бу донишу фазл гавҳарининг кони
Ким, айладинг они олам аҳли жони,
Олам элига бу жонни тут арзоний.

Турфа будурким, Хожа Муҳаммад Таёбодий² ким, бир қарн ул ҳазратнинг махсус мулозими эрди, назмларидин бир байт билмас ва билса ҳам назм ва насрларидин бир нукта фаҳм қилмас ва қилса ҳам мақсудқа мувофиқ демас. Боракаллоҳ, камоли қобилият мунча — ўқ, бўлғай! Ул ҳазрат йиллар анинг бадхўйлуғин кўруб синггурубдурлар ва ўзларига кетурмайдурлар ва аларнинг бу ҳолиға содиқ келур ул байтким:

Раҳравони боркашро саҳл дон ошоми қаҳр,
Дар даҳони ноқа хори хушк хурмои тар аст³.

А м и р Ш а й х и м С у х а й л и й — Хуросон мулкининг муттааййин элиндиндурур. Кичик ёшидин таъ осори ва зихин намудори андин кўп зоҳир ва ҳамида ахлоқ ва писандида маош атворидин боҳир эрди, Султон Абу Саид Мирзо хизматиға тушуб махсус мулозим бўлди ва ашъори эл орасида шуҳрат тутти ва холо йигирма йилдин ортуқроқдурким, Султон Соҳибқирон мулозиматидадур ва рафеъ муносиб ва аъло маротибға мушаррафдур; андоқким, мулку мол, балки салтанатнинг барча маслаҳат ва аҳволиға мушорунилайх ва мўътамаддун-алайх⁴ ва аморат зайлучасида сокин ва тақарруб маснадида мутамаккиндурким, ҳеч намулойим амрға мансуб ва ношойиста айбға матъун ва маъюб эмас ва бу давлатда андоқки интизоми ҳоли бийик бўлди, назми аҳволи дағи авж тутти ва бу «Ийдия»⁵ қасидасининг матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Шукр, эй дилки, дигар бор ба сад зебу жамол
Гардани шоҳиди ийд аст дар оғуши ҳилол⁶.

Бу ғазал матлаи ҳам анингдурким:

Дил, чу шикаста макуш ошиқи хаста ҳолро,
Санги ситам чи ,мезани мурғи шикаста болро⁷.

Бу матлаъ ҳам ёмон воқеъ бўлмайдур:

Ҳар замонам қоматаш дар нолаи зор оварад,
Тарсам ин нахли бало девонаги бор оворад⁸.

Ва «Лайли ва Мажнун» маснавийсида, Лайлининг хасталиги таърифида бу байт анингдурким:

Гўйи занахаш зи ҳол гашта,
Монандаи себи сол гашта⁹.

Агарчи туркча шеърға машғуллуқ оз қилур эрди, аммо бу матлаъ анингдурким:

Зухд эли тасбиҳ деб ҳайрон қолур авбош аро,
Риштаи жисмимни кўрса катра-катра ёш аро.

Аввалдин охирғача фақир била илтифот ва иттиҳоди кўп учун мундин ортуқ таърифин қилилса, ўзумни таъриф қилғондек бўлурдин кўрқиб, ихтисор қилилди. Оқибати хайр бўлсун!

М а в л о н о С а й ф и й¹⁰ — бухоролиғдур, андин Ҳирий шаҳриға келди ва аксари кутуби мутадовилотни кўрди ва таҳсил асносида назмға машғул бўлди. Андоқки шеъри шуҳрат тутти ва масал тарийқин бағоят яхши айтти. Бу матлаъ анингдурким:

Дило, васфи миёни нозуки жонони ман гуфти,
Наку рафти ҳадисе аз миёни жони ман гуфти¹¹

Ва санъат ва ҳирфа аҳли учун ҳам кўп латофатлик назм қилибтур ва ул тарийқда мухтареъдур. Бу байт ул жумладиндурурким:.

Бути пардозгарам к-у ба касон месозад,
Ҳеч бо ҳоли мани хаста намепардозад¹²,

Муаммо фанида ҳам рисола битибтурур.

Мавлоно хушёрлиғда бале одамиваш ва ҳаё ва адаблиғ йигитдур. Аммо сархушлуқда ўзга моҳият бўлур эрди, балки расво нима бўлур эрди. Бу учурда тавбаға муваффақ бўлди. Умед улким, истикоматқа ҳам муваффақ бўлғай.

М а в л о н о О с а ф и й¹³ — отаси подшоҳи замоннинг вазорат девонида муҳр босибдур ва ўзининг таъби таъриф қилғуча бор ва ҳофизаси ҳам бағоят хубдур. Аммо не таъбин ишга

буюрур, не ҳофизасин. Ятимвашлик ва раъносифатлик ва худройлик ва худоройлик била авқотин зоеъ қилур. Бу навъ ғариб сифоти кўпдурки, агар деса сўз узолур. Мутлако пандпазир эрмас. Бу жиҳатдин бағоят паришондур. Яхши абёти бор. Аммо бу матлаъ машҳурдурким:

Нарехт дурди май мухтасиб зи дайр гузашт,
Расида буд балое, вале бахайр гузашт¹⁴.

Бу туркча матлаъ ҳам анингдурким:

Юз балолар кўрдум, ул ороми жонднн кўрмадим,
Икки кўзумдин ёмонлик кўрдум ондин кўрмадим.

Иншо оллоҳким, туз йўлга киргай.

М а в л о н о Б и н о и й¹⁵ — авсот ун-носдиндур, муваллади Ҳирӣй шаҳридур. Бағоят қобилияти бор. Аввал таҳсилға машғул бўлди, анда кўп рушди бор эрди, бот тарк қилди. Хатға ишқ пайдо қилди. Оз фурсатда ободон битиди. Андин сўнг илми мусиқийға майл кўргузди. Адвор илми билан бот ўрганиб, хили ишлар тасниф қилиб адворда дағи рисола битиди. Аммо мўъжиб ва мутасаввирлиғидин эл кўнглиға макбул бўлмади. Бу сифати салби учун факр тарийқин ихтиёр қилди ва риёзатлар ҳам тортти, чун пири ва муршиди йўк эрди, ўз бошича қилғон учун ҳеч фойда бермади. Эл таъну ташниидин Ҳирӣйда туролмай Ироққа борди. Андин дағи ушбу ранг овозалар йиборди. Аммо чун йигитдурур, қобил ва кўп гурбат ва шикасталиклар тортти, умид улким, нафсиға ҳам шикаст ва тавозеъ етмиш бўлғай. Ҳар тақдир била бу матлаъ анингдурким:

Ба сурма ҳарки сияҳ кард чашми ёри маро,
Басони сурма сияҳ кард рўзгори маро¹⁶.

М а в л о н о Қ о м и й — Убадиндур. Кичик ёшидин Мавлоно Муҳаммад Бадахший¹⁷ ани тарбият қилди. Таҳсили ул ерга еттиким, Мавлоно анинг сабақининг уҳдасидин чиқолмади. Улуғроқ донишмандларга тарбиятин ружуъ қилди. Чун саодатманд йигит эрди, таҳсилди саъйлар қилди. Ҳоло яхши толиби илмдур. Воқеан адаблиқ ва тавозуъ ва инсониятлик одми йигит бўлубтур. Мавлоноға филҳақиқат фарзанд улдур. Шеър ва муаммони ҳам яхши айтур ва очар. Бу матлаъ анингдурким:

Касеки, у сари дастори сарви ман чинад,
Дигар зи боғ чаро дастаи суман чинад¹⁸.

Умид улким бот мутаайинлардин бўлғай.

М а в л о н о О л и м — донишманд кишидур. Дарс ва ифодаға машғул. Шеърға дағи мулойим табъи бор. Бир кун бир жамоат эл била девонбошиға қазияи арз қилди ва ўз муддаоси мувофиқи арзадошти ҳам, битиб эрди. Девонбоши бу воқеани Хожа Маждиддин Муҳаммад¹⁹ ки, мубошир эрди, анга ҳавола қилди. Мавлоно арзасини хожага берди. Аммо Хожагийннинг майли хотири анинг муаддийлари сари эрди, анинг коғазин ўкумай чирмади ва ғанимлари тарафин тутти. Мавлоно бу байтни муносиби аҳвол айтти, будурким:

Кори моро Хожа Маждиддин Муҳаммад ҳеч кард,

Коғази моро нахонд он рӯзу дархам печ кард²⁰.

Бу байт шуҳрат тутти. Бу матлаъ ҳам анингдурким:

Оям басар ба роҳат пайваста ҳамчу хома,
Карди зи баҳрам аз хат, эй моҳ, гирд нома²¹.

М а в л о н о Ҳ а с а н ш о ҳ²² — Хуросоннинг қадимий шуаросидиндур. Шоҳрух Мирзо замонидин бу фархунда давронғача кўпрак салотин ва ақобир ва муттаайин элга ҳам мадҳи ва ҳам марсияси бор. Бу матлаъ анингдурким:

Аз лабат як суҳан бихоҳам гуфт,
Суҳане з-он даҳан бихоҳам гуфт²³.

М а в л о н о М у з х и р — Мавлоно надимшева ва ҳаззол табъ киши учун ҳазломез ашъори ва қитъалари кўпдур ва машҳурдур. Ул жумладин, Мутаҳҳири Удий²⁴ учунким, эшақини улуғроқ, жиҳатидин эл музд бериб, тухум учун ўз эшақларига секритур эрмишлар. Бу қитъани дебтур:

Мутаҳҳир ҳаст исми бемусаммо,
Нажасро кай мутаҳҳир метавон гуфт?
Хараш бар хар жаҳад у зар ситонад,
Бас ўро кайдии хар метавон гуфт²⁵.

Бу мисраъ тазмини ҳам қаламзанлар бобида анингдурким:

Ба як даст шамшеру дасти дигар,
Қаламзан ниғаҳдору шамшерзан²⁶.

М а в л о н о Ш о м и й — Домғондиндур. Кўп таҳсил қилиб, мутадовилотни муқаррар ўткарди. Аммо муллолиғ отиға кирмади. Андин сўнг тиббқа машғул бўлди. Дағи кўпроқ, мўътабар кутубни кўрди. Анда ҳам атиббо силкига қўшилмади. Шеърни яхши айтур эрди, аммо имлоси дуруст эмас эрдиким, шеърин битгай. Ҳар тақдир била бу матлаъи яхши воқеъ бўлубдурким:

Дидаро гуфтамки, дар рўяш ба густохи мабин,
Гуфт густохи чи бошад айни муштоқист ин²⁷.

М а в л о н о А б д у л л о — агарчи зоҳир юзидин ҳазрат Маҳдуми Нуранға ўзин қаробат тутар, аммо маъни юзидин бағоят йироқдур. Сойир шеър аснофидин маснавийға кўпроқ илтифот қилури учун малик ул-калом Фирдавсий Тусий²⁸ ва ҳазрат Шайх Низомий Ганжавий ва султон уш-шуаро амир ул-умаро ҳазрат Хожа Хусрав Деҳлавий «Шоҳнома» билан «Хамса»ни маснавийлариким, бўлғай писанд қилмас. Баҳс балки ҳазрат Маҳдуми Нураннинг маснавийларига борурким, писанд қилур, ё йўқ. Биз фақирларким, бу жамоатнинг резачини хони ва хўшачини хирмони тутарбиз, балки ул ҳунар ва қобилият ҳам йўқ ва мундоқ қиши шеъри не истехқоқ била таъриф қила олғайбиз; Ҳар неча дағи андоқ бўлса табаррук ҳайсиятидин ул назм қилғон «Зафарнома» маснавийсидин бу уч байт битилди:

Бас онки базе гавмишони нар
Ба занжир бастанд бар якдигар
Ки, дар пеши хандак фасиле бувад
Вазу ҳар яке манъи филе бувад.
Чаро бояд аз фил кардан ҳазар
Ки у чорпоест чун гову хар²⁹.

Бу тарихдаким бу рисола битилди «Хамса»дин «Лайли ва Мажнун», «Хусрав ва Ширин», «Ҳафт пайкар»³⁰ ға татаббуъ қилди. «Искандарнома» муқобаласида «Зафарнома» назмига машғул эрди. Шеъри эл орасида бағоят машҳур ва ривожии номақдурдур.

Наътда бу байт анингдурким:

Нубуватро туи он нома дар мушт
Ки, аз таъзим дорад муҳр бар пушт³¹.

Уруш таърифида бу байт ҳам анингдурким, эл ичида базе машҳурдурким, уруш фанида ўқурлар:

Фитода дар он паҳн дашти дурушт
Сари нотарошида чун хорпушт³².

Бурунлар йигитлик ҳиссиётидинким, жунундин бир шўъбадурур, баъзи ҳолатида агар бирор нима номулойимлик бор эрди, аммо ҳоло авқоти мазбут ва мақолоти марбут зоҳир бўлур ва ноз ўрнига ниёз ва бурудат муқобаласида сўз ва гудоз жилва қилур, бу давлат анга ва ҳар кимга насиб бўлса, ҳақ таолло арзоний тутсун! Омин.

М а в л о н о Д а р в е ш М а ш х а д и й³³ — сафиҳ ва бадзабон кишидур. Баъзи азизларни, дерларки, ёмон ҳажвлар қилибдур. Андин ажиб эрмасдур ва таъби ёмонлуқ сори ҳар неча деса яхши борур. Бу фақир андин жунун ва ошуфталиклар кўрдум, аммо ҳажвларин зоҳир қилмади. Сойир назмларда бир навъи таъби бор. Бу матлаъ анингдурким:

Онки, аз абруи у дид маҳи ийд асаре,
Хаст солеки, аз он моҳ наёмад хабаре³⁴.

М а в л о н о Х у р р а м и й — Ҳирийнинг одамизодаларидиндур. Аммо ўзида одамийликдин асар, балки бўйе йўқтур. Бадмизоҷликлари жиҳатидан Хуросонда туролмади, Ирокқа борди, андин Макка ва Мадина ва Байт ул-муқаддас, кўпрак анбиё ва машойих мазоротин яёқ бориб, зиёрат қилди, балки икки қатла анга бу риёзат ва машаққат, балки бу давлат муяссар бўлди. Аммо ўз зоти бедавлатлиғлари жиҳатидин бу сафарлардин келгандин сўнгра борғондин бурунроқдин беҳабарроқ ва бадфеълроқ келди ва анинг маддоҳлиғида тил ожиз ва ақл қосирдур. Бовужуди мунча турфалиқ шеър ҳам айтур ва анда кишини писанд қилмас. Бу матлаъ анингдурким:

Овозаи руҳи гул то боз бар наёяд,
Дар бўстон зи булбул овоз бар наёяд³⁵.

С а й и д Қ у р о з а — шерозликдур. Таҳсил қилур суратида ғурбат ихтиёр қилиб Хуросонга келди. Бағоят маҳрум ва вожиб ул-риоя ва номурод кўрундиким, ҳам ҳақир ул-жусса эрди ва

хам сағир ус-син. Анинг муҳофазати аҳволи қилиб, сабақ жиҳатидан дағи баъзи азизларға сипориш қилилди. Улча мақдури шафқат ва мурувват эрди, анинг борасида маръи тутулур эрди, то улким, бир оз фурсатким, ўтти андин ғаройиб ҳам бош ура киришти. Муддате эшитиб-эшитмасга солиб, кўруб-кўрмасга солинди. Оқибат иш булардин ўтти ва анға еттиким, Хуросон мулкида туролмади, Самарқандга борди. Андоқ маълум бўлурким, Самарқанд хамрийлари бирла ҳам заду хўрд қилиб, ғолиб бўлмаса, мағлуб дағи эрмас. Анинг ишлари андин машхуррокдурким, шарх қилурға ҳожат бўлғай. Бу матлаъ ул бадбахтқинанингдурким:

Дигар он фасл шуд к-аз лола шамъи базм даргирад,
Гули раъно шароби лаългун даржоми зар гирад³⁶.

С а й и д Қ у т б Л а к а д а н г — самарқандлиғдур. Барча хублукларда Сайид Қурозанниг адили бўла олур, балки ортуқроқ. Ҳирийда эрди. Андин фасоде вужудқа келдиким, қатл ҳукми бўлди. Басе захмат тортилди, то бандға қарор топти. Банддин қочиб, ҳоло Самарқанддаким, мажолисда Сайид Қуроza била мажлисоройдир ва анга муътариз ва мутаариз. Мажлис аҳлидин изо кўрмакта меҳтар шерик ва назмлардин ул нокасинанинг майли муаммоға кўпроқ воқеъ бўлғон учун бир муаммосин битилди.

Барча салоҳиятин ушбу муаммосидин ихсос қилса бўлур.

М а в л о н о М у қ л и л и й — Туршиздиндур. Надимшева ва ҳакимваш кишидур, мажолисда амсол ва назойир кўп келтурур. Дарвешлик суратида юрур. Бу матлаъ анингдурким:

Мухтасиб мегуфт дай аз рўи хол
Бода арзон шуд кужои зар ҳалол³⁷.

Муддате дурким, оёғиға маразе тори бўлубтурким, ланг бўлубтур ва бу жиҳатдин тараддуд оз қилур.

Д а р в е ш Х у с о м и й — хоразмлиғдўр. Бу матлаъ анингдурким:

Фигон, эй дўстон к-он лаъли ширин аз ҳавас моро
Бикушту ҳеч кас бар сар наёмад жуз магас моро³⁸.

М а в л о н о Ш а в қ и й — Чечактудин бўлур. Ўзи мақбул ва табъи мулойим йигитдур. Аммо димоғиға мутолаа жиҳатидин хиффат юзланиб, анга монии мутолаа бўлубтур. Туркин ва форсийда табъи яхши тасарруф қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Бо ғайр дидамат ба сухан кушт он маро
Лабро чу бастии аз сухан осуд жон маро³⁹.

Бу туркча матлаъ ҳам анингдурким:

Бориб овора кўнглум зулфинг ичра мубтало қолди
Тарахҳум қилки, мендин бордию, эмди санга қолди.

М а в л о н о З и ё — табризликдур. Кўнгулга яқин ширинадолиқ мақбулғина кишидур. Ҳақир ул-жусса учун асхобқа мужиби баст ҳам бўлур. Шаҳрға таҳсил учун келди. Таҳсил

асносида шеърга ҳам иштиғол кўргузди, дағи яхшигина шеърлар ҳам айтти. Бу матлаъ анингдурким:

Ажаб набвад агар парвона имшаб тарки жон карда
Ки, бинад нахли умри шамъ бунёди хазон карда⁴⁰.

Бу матлаъ ҳам хуб зокеъ бўлубтур.

Хуш он соатки, ояд турки ман шамшери кин бо у,
Рақибон жумла бигурезанду ман монам ҳамин бо у⁴¹.

М а в л о н о Х а л а ф — табризликдур. Аланжақнинг шайхзодаларидиндур. Хулқда хуб, натойижи табъда эл кўнглига марғуб йигитдур. Таҳсилға Ҳири шаҳриға келди. Ҳоло султонзодаи замон ҳазратида мулозим ва мусоҳибдур ва табъи ҳам асру хуб вокеъ бўлубтур.

М а в л о н о М а ҳ в и й — Хуросоннинг одамизодаларидиндур. Яхши табъи бор. Баъзи маҳалда таҳсилға машғул бўлур. Яна йигитлик ҳаво ва ҳаваси ани паришон тутар ва мусоҳиблар паришонлиғи ани сомон қилур. Табъида хилиғина чошни бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дудеки, аз дили ман дар шоми ғам барояд.
Бар ёди турраи у пур печу ҳам барояд⁴².

М а в л о н о Н а р г и с — хирийдиндур. Мазкур бўлғон тахаллус била назм айтур эрди. Ани «Оҳий»⁴³ға табдил қилди. Сабабин сўрулди, эрса ободонғина жавоб айтмади. Қайдаким, жузвий рангин сўз ё маънийи нозук кўрса, тасарруф қилурға одат қилибдур. Иншо-оллох, андоқким тахаллусиға тағйир берди бу одатига ҳам тағйир бергай. Бу матлаъ анингдурким:

Ба ёди сафҳаи рухсори у к-аз маҳ фузун омад,
Кушодам фоли мусҳаф «сураи Юсуф» барун омад⁴⁴.

М а в л о н о С о л и м и й — Ироқ мулкининг одамзодаларидиндур. Хўросонда фазлиётдин кўп нима касб қилди. Аввал таҳсилға машғул бўлди. Андин сўнгра шеър ва муаммо ва хатқа кўшиш қилди. Яна созлардин уд ва танбур ҳам ўрганди ва мусиқийда ҳам таснифлар боғлади. Ҳам нафсида саломат бор ва ҳам табъида истиқомат. Бу матлаъ анингдурким:

Чунончи ба суврати он офтоб ҳайронам
Ки, тиғ агар занадам чашми худ напўшоном⁴⁵.

М а в л о н о Ж а н н а т и й — Хуросон мулкидиндур. Табъи ёмон эмас, аммо ақли ҳам йўқтур ва толеи ҳам. Муддате подшоҳ мулозими эрди, фалокат анга басы муставли бўлди, фақир ани йиғиштурдум. Фалак била ситеза қилғонни фалак енгар эрмиш. Ҳеч ерга еткура олмадим. Ҳоло дағи ул навъким бор эрди, саргардон юрур. Тенгри анга раҳм қилғай. Бу матлаъ анингдурким:

Ба май хўрдан чу соқий соғари майро даҳан пўшад,
Чи шуд к-уро ба сарпўше саводи чашми, ман пўшад⁴⁶.

М а в л о н о А н в а р и й — Балх тарафидиндур. Ошuftа мизожрок йигитдур. Гохи савдоси андоқ ғолиб бўлурким, мизожи сихат қонунидин мунҳариф бўлур, яна кўп захмат била муолажапазир бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй зи тоби май туро ҳар гуна бар рухсор гул,
Сабзай боғи жамолат андаку бисъёр гул⁴⁷.

М а в л о н о Қ о б и л и й — туршизликдур. Ул сипоҳийлик суратида эрди ва элни ҳажв қилур эрди. Гўё эмди иккаласидин мутабоид бўлубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Ажаб навбад ба лутф арзонки, бинавози ғарибонро,
Навозиш з-онки, расму одати хубест хубонро⁴⁸.

Иттифоқо бу шеъри била ўзин ҳажв ҳам қилибтур. Бовужудким, ҳеч мазаси йўктур ва қофияси ҳам ғалатдур.

М а в л о н о С и р р и й — Мавлоно Али Шаҳобнинг ўғлидурким, юқори мазкур бўлди. Абдолваш йигитдур. Ҳоло Марвда бир лангари бор, ўтар-борур элга хизмат қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Буд дар даъви ба абрўят маҳи нав тезу тунд,
Дид чун хуршед рўят сохт худро гирду ғунд⁴⁹.

М и р Ҳ о ж — сайид кишидур, толиби илмлик ҳам қилур. Яхши табъи бор. Ҳамоноки, илтизом қилибтурким, кўпроқ қасидаси манқабат бўлғай. Аҳёнан бирор ғазал ҳам айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Агар дар гўшаи ғам дур аз он сиймин бадан мирам,
Халал дар кори ишқ ояд ҳамон рўзеки, манн мирам⁵⁰

М а в л о н о М о н и й — машҳадлиғдур. Соҳибжамол ва зариф ва раъно йигитдур. Бовужуди улким, атоси беназир косагардурким, чинни ясар ва иниси андоқ нақш қилурким, Чин ва Хитода қила олмаслар. Ул бу икков ҳирфасидин ор қилиб, бирин кули, бирин чухрасича кўрмас. Чун хусни бор, хусни хати ва хусни каломи дағи бор, ҳар не қилса анга тегар. Бу матлаъ анингдурким:

Чу дар сахрои ғам девонасон бо худ фитад чангам,
Гаҳе дар чангам афтад сангу гаҳ санг афтад аз чангам⁵¹.

М а в л о н о С о й и л и й — Жўяннинг Ховаршосидиндур. Дарвешваш ва камсухан кишидур. Баъзи ашъори ёмон тушмас. Бу матлаъ анингдурким:

Маро дар дида танг омад фазои кўху ҳомун ҳам,
Ғами Фарҳод ман дорам, балои ишқи Мажнун ҳам⁵².

М а в л о н о С а л о м и й — шаҳр масжиди жомеъида Мулук гунбазида ходимдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ин бас аз ашки жигаргун зи ғамаш ҳосили ман
Ки, ба ҳар қатра кушояд гириҳе аз дили ман⁵³.

М а в л о н о Ф о р и ғ и й — Хонақоҳи Жадидийда бўлур. Дарвешваш йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Аз бас ки он жафожў озор менамояд,
Андак тараҳҳуми у бисъёр менамояд⁵⁴.

М а в л о н о Ж а м ш е д — эмди пайдо бўлғон хуш табъ йигитлардиндур. Ободон котиб ҳам бор. Сойир шеър аснофидин табъи муаммоға мойилдур.

М а в л о н о Ш и ҳ о б — эмди пайдо бўлғон кичик ёшлик йигитдур. Атоси зикриким, Мавлоно Низом хонақоҳида ўттиким, муаммоға машҳур эрди. Ўзи дағи муаммоға кўпрак машғул бўлур.

М а в л о н о А б д у л х а қ — дағи кичик ёшида муаммо фаниға шуруъ қилди. Мутасарриф яхшиғина табъи бор.

М а в л о н о В и д о и й — Балх навоҳийсидиндур ва капанакпўшлуқ кисватида юрур эрди. Омийдур, аммо латиф табъи бор эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Дило, натвон ҳарйфи аҳли тақви жовидон будан,
Бар дурдкашон ҳам чанд рўзе метавон будан⁵⁵.

М а в л о н о Б а қ о и й — камонгарликка машҳур ва ўзини муаммойликка ҳам шуҳрат берди. Аммо фақир ҳаргиз андин муаммоки, нимага ярагай, эшитмадим. Сўнгра шеър айта бошлади. Аммо ғариб хаёллар қилур, аммо таркибни реш боғлар. Дерларки, тирандозлик фанида соҳиб вуқуфдур, биз билмасбиз. Бу матлаъ анингдурким:

Тоба зулфи ту сар даровардам,
Сар ба девонаги баровардам⁵⁶.

М а в л о н о М у ш р и ф и й — ҳирийликдур. Нависандаликдин бирор нима вуқуфи бор. Гўё кушхона мушрифи эрдиким, тахаллуси ҳам улдур. Гоҳи ул ишни тарк қилур ва яна гоҳи пушаймон бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

Гавҳари ашк нисори раҳи ёре кардам.
Шодам лаз ошиқии хешки, коре кардам⁵⁷.

М а в л о н о А с и л и й — машҳадлиғдур. Ҳоло ул шаҳрда мутаайин хуш табъ улдур. Насхтаълик хатин дағи ямон битимас. Бу матлаъ анингдурким:

Чу ба тифлияш бидидам бинамудам аҳли динро.
Ки, шавад балои жонхо, ба шумо супурдам инро⁵⁸.

М а в л о н о К а в с а р и й — хирийликдур. Кичикдин бери табъида назм айтур қобилияти бор. Аммо машғуллуқ қилмас. Хожа Осафийнинг мусоҳиблиғи давлатидиндурким, гоҳ-гоҳи шеър айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Мухтасиб гар ринд бошад дайрро дар во кунад,
Баҳри риндон бода аз зери замин пайдо кунад⁵⁹.

М а в л о н о Ҳ и л о л и й⁶⁰ — турк элидиндур. Ҳофизаси яхшидур, табъи дағи ҳофизасича бор. Сабақ ўқумоқ таклифи қилибдур, умид улким, тавфиқ топгай. Бу матлаъ анингдурким:

Чунон аз по фиканд имрўзам он рафтору қомат ҳам
Ки, фардо бар нахезам, балки фардои қиёмат ҳам⁶¹.

М а в л о н о Қ а б у л и й — Кундуздин Хуросонга келганда боиси таҳсилни зоҳир қилди. Чун думоғида бирор нима паришонлиғ бор ва таврида лавандлиғ, ул муддаоси яхши муяссар бўлмас. Бу матлаъ анингдур ўз ҳасби ҳоли воқеъ бўлубтур ҳам деса бўлурким:

Хона, эй оқил, чи кор ояд мани девонаро,
Чун намедонам мани девона роҳи хонаро⁶².

М а в л о н о А б у Т о ҳ и р — Бадахшон вилоятидиндур, илм таҳсили учун келибдур, бу фақирнинг мадрасасида сабақ ўқур.

М а в л о н о Ж о н и й — журжонликдур. «Райҳоний» таҳаллус қилур эрди, вилояти муносабати била анга «Жоний» таҳаллус буюрулди. Хили жунун зотида борким, салоҳат касбиға монедур, йўқ эрса, ғаробатжўй табъғинаси бор. Бу матлаъ анингдурким:

То жилва кард хату лаби ёр сабзу сурх,
Оташ алам зад аз дили афгор сабзу сурх⁶³.

М а в л о н о О ф а т и й — машҳадлиғдур. Ҳалвогарликка мансуб қилурлар. Фақир ани кўрмаймен, аммо шеърин эшитибмен. Бу матлаъ анингдурким:

Худо кунад ба хаёли ту ҳар замонам шод,
Гар аз хаёли ту гардам жудо, худо накунод⁶⁴.

М а в л о н о З у л о л и й — хирийликдур. Отаси дарвеш кишидур. Ғазлфурушлуқ қилур. Зиҳни сарчашмасидин назми зулоли софи зоҳир бўлур. Бу жиҳатдин анга «Зулолин» таҳаллус топилди. Бу матлаъ анингдурким:

Лайли узоре мерасад доман кашон дар хуни ман,
Дигар надонам чун шавад ҳоли дили мажнуни ман⁶⁵.

С а й и д Н а қ и б и й — ҳам хирийликдур. Мир Абдуқодир Накиб мусоҳиблиғи жиҳатидин бу таҳаллусни ихтиёр қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Дидаам то шуда аз моҳрухи ёр жудо,
Дил жудо хун шудаву дидаи хунбор жудо⁶⁶.

М и р Ҳ о ш и м и й — кўфтгарлик⁶⁷ била машхурдур ва толиби илмлиғи дағи бор. Табъи ҳам яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Хушам з-он рўки, тираш дар дили ношод жо дорад
Ки, хоҳад ёди ман кард аз хаданги худ чу ёд орад⁶⁷.

М а в л о н о С о ҳ и б⁶⁸ — кабуджомалиғдур. Яхши табъи бор. Ғойибона шатранжни хуб ўйнар ва табъида жунун чошниси бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дўстон, то кай ба кўяш манъам аз рафтани кунед,
Таркирафтани чўн нахоҳам кард тарки мани кунед⁷⁰.

Муаммо айтур ва яхши очар.

М а в л о н о М о й и л и й — исфаройинликдур. Ул дағи холи аз жунун эмас. Аммо табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳаст дар сина зи пайкони ситамкораи ман,
Жон зи дил тангу зи жон ин дили овораи ман⁷¹.

М а в л о н о Қ а в с и й — ҳам исфаройинликдур. Хили қобилиятлиғ йигитдур. Аммо лаванд, балки тананддур. Ул жиҳатдин ҳеч ишта истикомати йўқтур. Захим ва кучлидур. Ҳеч ишким, анда кучнинг дахли бўлғай, қила олмас. Сипоҳийликқа ҳаваси бор. Анда ғам ғайри уят келтурмас. Бу матлаъ анингдурким:

Чу бар ман вақтй жонбози либоси хештан пўшад,
Касе хоҳамки, рўзи марг бар тобути, ман пўшад⁷².

М а в л о н о Ҳ а ж р и й — балхликдур. Бу матлаъ анингдурким:

Шуда бахти бади ман монеи васли ҳабиби ман,
Чи бадбахтамки, ҳам бахти бади ман шуд рақиби ман⁷³.

М а в л о н о Н у р и й — кўпроқ авқот Машҳадда бўлур. Лавандваш ва ошуфтасифат кишидур. Бу матлаъ анингдурким:

Дилам бенаво шуд аз ин рў ҳазин аст,
Ҳамеша, бале, бенавои чунин аст⁷⁴.

М а в л о н о Д о и й — доим Сарахсда ҳазрат Шайх Лукмон (қуддиса сирруху) мазори бошида бўлур ва гоҳо сотиғ-савдоға ҳам иштиғол кўргузур. Бу матлаъ анингдурким:

Жустем он даҳонро болои чоҳи ғабғаб,
Дар ханда гуфт он маҳ ончоки нест матлаб⁷⁵.

М а в л о н о С у б х и й — Ўба навоҳисида Гўён чашмасида бўлур. Мавлоно Муҳаммад Бадахший воситаси била фақирға ошно бўлди. Шеърида хили чошниси бор. Бу матлаъ анингдурким:

Моҳи ман, имшаб ба нури хеш ин кошонаро
Соз равшан, варна оташ мезанам ин хонаро⁷⁶.

М а в л о н о М а ж н у н⁷⁷ — машҳадликдур. Шўх табъи бор, зоти дағи мақбул тушубтур. Хушнавис йигитдур, «бозгуна» хатини андоқ равон ва соф битирким, маҳалли таажжубдур ва кўрмаган киши ишона олмас. Бу матлаъ анингдурким:

Ба ваъз мераваму зор-зор мегирьям,
Бад-ин баҳона зи ҳижрони ёр мегирьям⁷⁸.

М а в л о н о М а л и к — Бохарз вилоятида Кориздиндур. Ўзин Малик Завзан авлодидин тутар. Бу жиҳаттин «Малик» таҳаллус қилур. Ўттиз ёшқа яқинғача назм айтмайдур эрди. Улғайғонда назмға машғул бўлди. Анинг била ҳазл қилувчилар. Малики гов дерлар. Бу матлаъ анингдурким:

Сад исса гар зи Лайлию Мажнун ривоят аст,
Мову ҳадиси ишқи ту, инҳо ҳикоят аст⁷⁹.

М а в л о н о Ж а л о л и д д и н — Машҳаддиндур. Али Зайниддинким, ул ерда муттаайин киши эрди ва хонақоҳи ҳам бор эрди, анинг авлодидиндур. Табъининг мулойимати муаммо фанида таъриф қилғуча бор.

Х о ж а М у с о — ўзин шеърга мансуб қилур ва эл қошида шеърлар ўқур. Анинг аҳволидин соҳиби вукуф эл қошида муқаррардурким, табъи назм эмас, ёрмақ бериб, бу тоифаға ўз отиға шеър айтурур ва ул навъ шеърларидин бири бу матлаъдурким:

Жоми шаробро сари риндон ҳубоб шуд,
Бисъёр сарки дар сари жоми шароб шуд⁸⁰.

М а в л о н о М а ш р а б и й — машҳадлиғдур. Хуш табъ йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Турки ман ҳар гаҳ ки жо дар хонаи зин кардаи
Хонаи зинро чу суратхонаи Чин кардаи⁸¹.

М а в л о н о В а ф о и й — ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Кош пайваста бувад ойина пеши назараш,
То назар жониби ағъёр наяфтад дигараш⁸².

М а в л о н о Х а б и б — машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Чи гуям ҳоли дил бо нозанини ноз парвардам,
Чу осори муҳаббат зоҳир аст аз чехраи зардам⁸³.

М а в л о н о Ҳ а р и м и й ҳам Машҳад хуштабъларидиндур. Шеъри ямон эрмас. Бу матлаъ анингдурким:

То ба водии ғам аз ишқи бутон дам задаам,
Дам зи шоди мани ғамдида дигар кам задаам⁸⁴.

М а в л о н о Қ а л а н д а р ҳам Машҳад зурафосидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Он чи ҳардам дур аз он лабҳои майгун мекашам,
Коса-қоса аз ду чашми хунфишон хун мекашам⁸⁵.

М а в л о н о Қ и р о н и й ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Гарчи Мажнун зи ғамаи ишқ дили пурхун дошт,
Лек ҳолеки, маро ҳаст кужо Мажнун дошт?⁸⁶

М а в л о н о Ш о д и й ҳам Машҳад хуштабъларидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Хонаи дил муҳр шуд аз доғи он қотил маро,
То пас аз мурдан бимонад меҳри ўлар дил маро⁸⁷.

М а в л о н о Х а л и л ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Зи тиғи ту, эй қотили дардмандон,
Чу ғунчааст пур хун дили дардмандон⁸⁸.

М а в л о н о Ҳ а й б а т и й ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Даҳони танги он хуршидрў хоҳам нақу бинам,
На бинад дийда ҳеч аз хийраги чун рўи у бинам⁸⁹.

М а в л о н о Ф а н о и й — ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Мани жўлида мў бо ақл аз он бегонаги дорам
Ки, дар ишқи пари рўе сари девонаги дорам⁹⁰.

М а в л о н о Қ а н б а р и й — Машҳад шуаросидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Нола аз бисёрии жавр аст ҳар ношодро,
Ман аз он ноламки бо ман кам кунад бедро⁹¹.

С а й й и д О р и ф — ҳам Машҳад аҳли табъидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй пари рў гар нишини дар сарои чашми ман,
Дил бияндозад гилем аз пардаҳои чашми ман⁹².

Л у т ф и й и С о н и й — ул дағи Машҳад шуароси ва зурафосидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Шуда чу меҳмони ман он шамъи шабафруз имшаб,
Кош то субҳи қиёмат нашавад руз имшаб⁹³

М а в л о н о А д и м и й — Мазид танбурачининг ўғлидур. Яхши табъи бор, машҳадлиғдур.
Бу матлаъ анингдурким:

Чун зарраам парешон доим дар орзуяш,
Жамъияте надорам бе офтоби руяш⁹⁴.

М а в л о н о Ш а б о б и й — ҳам Машҳад шуаросидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй сарви сихи қомат, эй шўҳи жафопеша.
Шуд ин тани мажруҳам аз тири ғамат беша⁹⁵.

М а в л о н о Д а р в е ш — ҳам машҳадлиғдур. Бу Дарвеш Равғангардин бошқадур. Бу
матлаъ анингдурким:

Доғҳо бар дасти дил к-аз дасти жонони ман аст,
Гарчи месузад маро осойиши жони ман аст⁹⁶.

М а в л о н о А ё н и й — ҳам Машҳад зурафосидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Накард аз гиръяи зори ман афғон ҳечгаҳ ёре
Ки, бар афғони зори у накардам гиръяи зори⁹⁷.

М а в л о н о Ғ и ё с и д д и н — ҳам машҳадлиғдур. Яхши табъи бор.

С а й й и д А б д у л л а т и ф — ҳам машҳадлиғдур. Ўн тўрт ё ўн беш ёшида бўлғай,
муаммони андоқ айтур ва очарки маҳалли таажжубдур. Маълум эмаским, ул ёшда ҳаргиз бу
фанда андоқ бор экан бўлган.

М а в л о н о М ў х а м м а д — ул ҳам машҳадлиғдур. Ул дағи кичик ёшда муаммо фанида
жалддур.

М а в л о н о Ф а ҳ р и й — ҳам машҳадлиғдур.

М а в л о н о Р у к н и й — шерозлиқдур. Табъи ямон эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Гар мажоли як сухан ёбам (ки) бар дилдори хеш,
Арза дорам пеши у шарҳи дили афғори хеш⁹⁸.

М а в л о н о Н о с и ҳ и й — хуштабъ йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Касеки, сафҳаи руи ту дар назар дорад,
Кай аз мутолаа хоҳадки чашм бардорад⁹⁹.

М а в л о н о Т о й и р и й — астрободлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Хушам ба ишқ, гарам рўзу рузгоре нест,
Маро ба неку бади рузгор коре нест¹⁰⁰.

С а й и д Х а з и н и й — ҳам астрободлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Водии ҳижронки, нест ғайр дарду ғам дар у.
Бо хаёли у фароғат дорам аз олам дар у¹⁰¹.

М а в л о н о М а ҳ д и й — ҳам астрободлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Соқий набувад беадабиҳо ажаб аз мо,
Мо мардumi мастем наёяд адаб аз мо¹⁰²

М а в л о н о Т о й и ф и й — зиёратгоҳлиқ бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

Манки, дар хайли сагонаш жо муайян сохтам;
Аз ғубори остонаш дида равшан сохтам¹⁰³.

М а в л о н о Н о й и б и й — таёбодлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Гаҳеки лола бирўяд зи хоки аҳли назар,
Зи доғи дил бувад он лолаву зи хуни жигар¹⁰⁴.

М а в л о н о С и ф о т и й — эмди пайдо бўлгонлардиндур. Фақир ҳануз ани кўрмайдурмен,
аммо шеърин эшитибмен. Бу матлаъ анингдурким:

Баски, дар сар ҳаваси рўи ту дорад дида,
Пушт суи ману рў суи ту дорад дида¹⁰⁵.

М и р Л а в а н д — жаҳонгашта кишидўр. Қаландарлик суратида юрур эрди. Холи аз фазлу
табъ эмас эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Рухашро моҳ гуфтам, шаҳри аз гуфтори ман пур шуд,
Зи дандонаш сухан гуфтам, даҳони ман пур аз дур шуд¹⁰⁶.

М а в л о н о А м и н и й — Муҳаммад Али Амин ўғлидурким, иккинчи мажлисда оти
мазкур бўлди. Табъи бағоят мулойим йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ёр дар силсилаи нозу итобам дорад,
Боз девонаги ишқи харобам дорад¹⁰⁷.

М а в л о н о М у ҳ а м м а д Т о л и б — мажнунваш йигитдур, толиби илмлиғи ҳам бор ва
шатранжға ажаб машъуфдур ва муаммоға ҳам кўпроқ машғул бўлур.

М а в л о н о З и й р а к и й¹⁰⁸ — шаҳр ичидаги хуш табълардиндур, табъида тасарруф
нишонаси бор ва бу матлаъ анингдурким:

Дар роҳи ишқ санги жафо тўшаи ман аст
Дар кўху дашт лола жигар гўшаи ман аст¹⁰⁹.

М а в л о н о В а х д а т и й — бир навъи назми бор ва табъи холи аз ранги эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Гаштаам беҳол аз он холеки, дар рўхсори уст,
Офарин бар сонии к-он нуктаи паргори уст¹¹⁰.

М а в л о н о Н о д и р и й — Марвдиндур. Яхши табъи бор. Ғаробат тиламакта хили кўшиш қилур, аммо кўп лаванддур. Муддате фақир била мусоҳиб эрди. Ўзин лавандлиғдин забт қила олмади. Яна ўз ишини кейнига борди. Бў матлаъ анингдурким:

Ба саниг нарм кун, эй чарх, устухони маро,
Мабодо рахна кунад тиғи дилситони маро¹¹¹.

М а в л о н о З а м о н и й — Мавлоно Муҳаммад Омилийнинг ўғлидурким, иккинчи мажлисида оти мазкур бўлди, «Вафойи» тахаллус қилур эрди. Фақир илтимоси била «Замоний»га тағйир берди. Икки жиҳатдин; бир жиҳат буқим, Султон Бадиуззамон Мирзо¹¹² мулозимии эрди, «Замоний» — тахаллусининг муносабати анға кўп бор эрди; яна бир жиҳат буқим, Аҳмад Ҳожибек «Вафойи» тахаллус қилур ва шеъри машҳурдур ва девони ҳам бор. Муносиб эрмас эрдиким, улуғ кишига бежиҳат тахаллусда шерик бўлғай. Бу матлаъ яхши воқеъ бўлубтурким:

Ба оби дида ҳаргиз кам нашуд сўзи дили зорам,
Магар аз хок таскин ёбад он оташки, манн дорам¹¹³.

М а в л о н о С а в с а н и й — озодаваш кишидур. Кўпрак авқот маҳди улъё «Гавҳаршодбегим» мадрасаси теграсида бўлур эрди. Аммо эмди шаҳрда соқиндур. Бефоида эл била мусоҳиблик қилмас, невчунким, бежиҳат машаққатларни ўзига раво кўрмас. Умид бўқим бу давлат барчаға насиб бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Мужаррадонки, зи қайди замона озоданд,
На сайд гашта ба доми касе, на сайёданд¹¹⁴.

М а в л о н о Ҳ а л о к и й — шаҳрдиндур. Турк эли оросиға кўп кирмас ўз номуродлиғига машғулдур ва Макка сафарини ҳазрат Маҳдумий Нуран мулозиматида бориб келди. Зиҳи муваффақ бандаики улдур. Гоҳи назм айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Бе ғамат дам наметавонам зад,
Даме бе ғам наметавонам зад¹¹⁵

Бу байти ҳам хуб воқеъ бўлубтурким:

Даст дар дйл бимонду по дар гил,
Сар ба олам наметавонам зад¹¹⁶.

Д ў с т М у х а м м а д — Мурғаний маҳалласидиндур. Ҳам шеърға, ҳам муаммоға табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Балост аз ту ба дил ҳар замон жафои дигар,
Жафоки, бар дигаре мекуни балои дигар¹¹⁷.

Ҳ а с а н А л и — бу Дўстмуҳаммадға қаробатдур. Анинг дағи шеър ва муаммоға табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Мани бедил нахоҳам соя бошад ҳамнишин уро,
Биё, эй шоми ҳажру, гум кун аз рӯи замини уро¹¹⁸.

М а в л о н о Ф а т ҳ у л л о — дағи эмди ароға кирган наврас йигитлардиндур. Муаммоға, табъи яхши бор.

М а в л о н о А с и р и д д и н — толиби илм йигитдур ва муаммоға дағи табъи мулойим тушубдур.

М а в л о н о Ғ у б о р и й — исфаройинлиғдур ва кўпроқ авкот Астробод ва Исфаройин саркори Жўян ва Баҳробод ва ул навоҳийда бўлур. Фақирваш киши ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Шабки, мерафтам ба паҳлуи саги он дилафруз,
Хоб дар чашмам намеомад зи шоди то ба руз¹¹⁹.

М а в л о н о Р и ё з и й — Зова муҳаввилотидиндур. Атвори муталлаввин кишидур. Ул вилоятнинг қозиси эрди. Ул амрға мунофий ишлар андин содир бўлуб, маъзул бўлди ва қайд ва мусодаралар тортти ва басае заҳматлар кўрди, ҳамул мансаб муддаосиға аммо муяссар бўлмади. Ваъз айтиб минбарда ўз ашъорин ўқуб, йиғлаб важду ҳол қилур. Анинг ишида бу навъ-зарофат кўпдур. Барчадин ғариброқ буким, бу учурда дерларким, шогирдлари била тоғ гаштига бориб, тош юмалатиб, бир фақирға тегиб, ўлуб эрмиш. Яна доруғадин қаён қочиб борғонин киши билмас. У ўзин забт қилаолмас. Бу матлаъ анингдурким:

Малак шуста ба оби Хизр агар домони ман буди,
Ҳанузам, дасти дур аз домани жонони ман буди¹²⁰

М а в л о н о Т о ҳ и р и й — Ҳирий шахридиндур. Кичикида кафшдўзлуққа мансуб эрди. Ҳамул айёмда андин назмлар нақл қилурлар эрди. Улғая кўпрак бўлди. Табъида шўхлик бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дил ки сад паргола шуд аз чашми жодуи туам,
Ман ба як дил не ба сад дил ошиқи руи туам¹²¹.

М а в л о н о М а ж н у н и й — Балхда бўлур, фақир кишидур, китобатқина қила олурки, важҳи маош ҳосил қилғай. Хожа Уккоша мазорида сокиндур. Гўё шеър тахайюли учун бўлғайким, варақ ул-хаёл муртакибидур, андоқки, ҳам мағлуб бўлғон чоғлиқдур. Бу матлаъ анингдурким:

Моҳи тобоним иситти қилди бағримни кабоб,
Ой эди, эмди ҳарораттин бўлубтур офтоб.

М а в л о н о Ҳ а м д а м и й — машҳадликдур. Косагарлик санъатин билур. Бу матлаъ анингдурким:

Бе рухат мотаму ғаме дорам,
Мотамию чи мотаме дорам¹²².

М а в л о н о Н а ж м и й — ҳам машҳадлиғдур. Жомабофлик хирфасиға мансубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Сарам он беҳки, зи савдои ту дар по бошад,
Чун надидам сари онатки, сирримо бошад¹²³.

С а й и д з о д а и М у н ш и й —табъида хейли диққат бор. Аммо аблук йўсунлук¹²⁴ йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ёр бар ҳоли ману ағъёр аз афғони ман гирист,
Бар ману бар ҳоли ман ҳам дўст, ҳам душман гирист¹²⁵.

М а в л о н о О с и м и й — хирийликдур. Отаси ободон кишидур. Савдо ва тижорат била маош ўтқарур эрди. Ўзи толиби илмлиғ қилур ҳам назм айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Чун оташам зи ҳажри ту бар сар занад алам,
Созам равон чу шамъ зи гирдоби дида нам¹²⁶.

М а в л о н о Ф а х р и д д и н — фақирнинг киши қоромдиндур. Муаммони яхши очар ва гоҳи бирор муаммо ҳам айтур. Агар бу фанда мудовамат қилса хейли яхши бўлғудекдур.

М а в л о н о М а қ с у д — бу Фаҳриддиннинг инисидур. Анинг ҳам мулойим табъи бор. Ғазал таврида кўшиш кўпрокгина қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Пеши меҳри руи у раҳ баста шуд оҳи маро,
То аз он набвад ғубор ойинаи моҳи маро¹²⁷.

М а в л о н о С о ф и й — Кўҳи Соф шайхзодаларидиндур. Тахаллуси ҳам анга далолат қилур. Назмларида Ҳожа Ҳофиз татаббуъи қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Соқиё, сархушаму бодаи софам дори,
Гар қунам сархуши он беҳки, маофам дори¹²⁸.

М а в л о н о Ф и ғ о н и й — Мир Саид Гўяндадур ва мужаллидлиғ ҳам билур ва нақшбурлиғда ҳунарманддур. Аммо ани аксар авқот хуштабълик иллата паришон тутар. Бу матлаъ анингдурким:

Даме висоли ту аз умри жовидон хуштар,
Ба ёди васли ту хуш будам ин замон хуштар¹²⁹.

М а в л о н о Б у-А л и — девонавор юрур. Девона бўлмаса эрди, «Бу-Али» тахаллус қилгайму эрди? Бу матлаъ анингдурким:

Халқе ба роҳи ишқи ту осуда мераванд
Ошиқ манаму дигар ҳама бехуда мераванд¹³⁰.

М а в л о н о Ш а й х и й¹³¹ — табасликдур. Муддате Ироққа борди. Андин келганда адвор ва мусикийға ҳам соҳиби вуқуф бўлуб келди. Гўёки ишлар дағи тасниф қилибдур. Табасдағи авқоф ва тавлият ва шайхлиғин қабул қилиб, Ҳоло ул ишга машғулдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ин на доғест ки бар синаи сўзони ман аст,
Муҳри ишқ аст ки аз меҳри ту бар жони манн аст¹³².

М а в л о н о Ҳ и р о т и й — не ерлик экани тахаллусидин зохирдур. Ямон табълик киши эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Фасли баҳору мавсуми гулҳо шукуфтан аст,
Соқий, биёр бода чи ҳожат ба гуфтан аст¹³³.

М а в л о н о Б и х и ш т и й — Ҳисор вилоятидиндур. Таҳсил қилғали бу мулкка келибдур. Табъи дағи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Дар каманди ту на ҳар бесару по афтода аст,
Ин балоестки, дар гардани мо афтода аст¹³⁴.

М а в л о н о А х л и й — Туршиз вилоятидиндур. Табъида хейли чошни бор. Бу матлаъ анингдурким:

Душ афғони ман аз чашми малойик хоб бурд,
Хирмани маҳрози туфони сиришкам об бурд¹³⁵.

М а в л о н о Н а р г и с и й¹³⁶ — Марв вилоятидиндур. Мазлумваш йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Онроки дарди ишқи ту девона сохта,
Мажнун сифат бағўшаи вайрона сохта¹³⁷.

М а в л о н о Х и з р и й — гўёки бировнинг мамлуки эркандур¹³⁸. Хожаси ани, ё ул хожасини озод қилибтур. Бори хожавор юрур ва ўзин озодаваш кўргузур. Бу матлаъ анингдурким:

Умри ман берухат, эй зухражабин, мегузарад,
Ҳайф аз авқоти шарифамки, чунин мегузарад¹³⁹.

М а в л о н о Б о т и н и й — фақир ва сода кишидур. Балхда бўлур. Таваккул қадами била Маккага бориб келди. Дағи Балхда гўша ихтиёр қилди. Бу матлаъ анингдурким:

Баски, дори тангдил, эй гунчаи хандон маро

Жон зи дил омад ба тангу дил гирифт аз жон маро¹⁴⁰.

М а в л о н о Ф а з л и й — хирийликдур. Кичик эрканида наққошлиқ қилур эрди ва назмғина ҳам айтур эрди. Ўзин тамом шоир хаёл қилғондан сўнгра тамоми наққошлиқни тарк қилиб, шоир бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

Зоҳид, биёр хиркаву раҳни шароб кун,
Асбоби зухду хонаи тақви хароб кун¹⁴¹.

М а в л о н о Ш ў х и й — Шайх Саид Лоданинг ўғлидур. Агарчи яхшиғина табъ насиби бўлубтур, аммо отаси тавридин ҳам бенасиб эмасдур ва бу матлаъ анингдурким:

Нест раҳ пеши сағони ту мани овораро,
То бад-эшон гўям аҳволи дили бечораро¹⁴².

М а в л о н о З о ҳ и р и й — дарвешваш йигитдур. Бу тоифа била гоҳи фақир қошиға келур, табъи холи аз ранги эмасдур. Бу матлаъ анингдурким:

Соғари бодаки, жон равшан аз он аст маро,
Мавжи он сайқали ойинаи жон аст маро¹⁴³.

М а в л о н о Х у л қ и й — хирийликдур. Табъи назмларға ямон эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Эй сарвиноз, дар дили мо жо намекуни,
Жо мекуни, вале ба дили мо намекуни¹⁴⁴.

М и р А с а д у л л о ҳ — симнонликдур. Ўз мулкидин илм талабига шаҳрға келди ва фақирнинг мадрасасида сабақ ўқур эрди. Сурат ва сийрати яхши йигитдур.

М и р А ҳ а д у л л о ҳ — Балхдиндур. Ул дағи шаҳрға таҳсил учун келибдур. Яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Эй шаби ғам, дур аз он шамъи жамолам сўхти,
Солҳо дар ваъдаи рўзи висолам сўхти¹⁴⁵.

М а в л о н о Ш о ҳ А л и — фақирнинг мадрасасида таҳсил қилур ва фақирға мутааллик элдиндур.

М а в л о н о З е б о и й¹⁴⁶ —фақир ани кўрмаймен, аммо шеърин эшитибмен. Бу матлаъ анингдурким:

Қоматат шеваи рафтор чу бунёд кунад,
Сарвро бандаи худ созаду озод кунад¹⁴⁷.

М а в л о н о С а и д — сиёҳ жарда кишидур. Ҳамоноки убудиятқа мансубдур, ўз холиға муносиб бу матлаъ анингдурким:

Гуломи хештанам хонад лола рухсоре,
Сиёҳи рӯйи ман кард оқибат коре¹⁴⁸.

М а в л о н о Д а р в е ш А л и — табобатқа машғулдур ва бу фаннинг ҳозик ва моҳирлари анинг табъин таъриф қиладурлар. Муолижасин ҳам кўрганлар ўкодурлар. Табъи ҳам яхшидур. Аммо муаммоға кўпрак машғулдур.

М а в л о н о Қ а л л о ш и й¹⁴⁹ — атори таҳаллусиға муносиб кишидир. Гўё ушбу муносабатдин бу таҳаллусни ихтиёр қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Онки, бар хубони олам подшоҳ дорад туро,
Ҳоҳам аз чашми бади мардум нигоҳ дорад туро¹⁵⁰.

М а в л о н о Г а д о и й¹⁵¹ — туркигўйдур, балки машоҳирдиндур. Бобур Мирзо замонида шеъри шуҳрат тутти, бир навъи айтур ва унинг машҳур матлаъларидин бири будурким:

Оҳким, девона кўнглум мубтало бўлди яна,
Бу кўнгулнинг илгидин жонға бало бўлди яна.

Мавлононинг ёши тўқсондин ўтубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Дилбаро, сенсиз тириклик бир балои жон эмиш
Ким, анинг дарди қошда юз ўлум ҳайрон эмиш.

М а в л о н о В о ҳ и д и й — Мавлоно Ҳожи Муаррифнинг ўғлидур. Машҳадлиғдур ва анда бўлур. Бу матлаъ анингдурким:

То туро турраи анбар шикане пайдо шуд,
Дили овораи моро ватане пайдо шуд.¹⁵²

З о в а Қ о з и с и — яхши табълик йигитдур. Маснавийларни рангин айтур. Амир Хусравнинг баъзи маснавийлариға бу яқинда татаббуъ қилибдур. Ғариб хаёллар қилибдур. Ва ўзга назмлар ҳам айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Ки гўяд бар сарири мулки хуби подшоҳиро,
Ки бар дар нолаи зорест мискин додхоҳиро¹⁵³.

М и р Ҳ у с а й н — машҳадлиғдур, яқинда таҳсил учун шаҳрға келибтур ва «Ихлосия» хонақоҳида бўлур. Табъи яхшидур.

М а в л о н о К о ш и й — ҳам машҳадлиғдур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй дил, ба ғамаш кай сару савдои ту дорам,
Парвои худам нест чи парвои ту дорам¹⁵⁴.

М а в л о н о З о й и р и й — ҳам машҳадлиғдур. Толиби илмликқа мансубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Маро сарвест дар дил карда жо, дар чашми равшан ҳам,
Чу гул покиза рӯ ҳамчун сабо покиза доман ҳам¹⁵⁵.

М а в л о н о Қ о н е и й — ҳам бу тоифадин. Бу матлаъ анингдурким:

Руҳи ту қиблаи дилҳои беқаророн аст
Нишони пой ту меҳроби хоксорон аст¹⁵⁶.

М а в л о н о З и ё и й — Нишопур зурафосидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Ба хуни ошиқ имшаб ташна бинам лаъли серобаш,
Мадеҳ май, соқиё, тарсамки, аз масти барад хобаш¹⁵⁷.

М а в л о н о Н у р и й — дағи Нишопур шуаросидиндур, ғайри ул Нурийки машҳадлиғдур.
Бу матлаъ анингдурким:

Хадангатки, шуд нахли гулзори дил
Наёварад боре магар бори дил¹⁵⁸.

М а в л о н о Ф а й з и й — жўнободлиғдур. Кўпрак авқот Гозургоҳда бўлур ва толиби
илмлиқ қилур. Табъи назмларда дағи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Гарчи дашномам расад аз лаъли шаккарбори у,
Ҳаст як ширине дар талхии гуфтори у¹⁵⁹.

М а в л о н о А й н и й — ўбалиқдур. Ҳофиздур, китобат ҳам қилур ва табъи ҳам назмларда
мулойимдир. Бу матлаъ анингдурким:

Манам дур аз маҳи рӯи ту ҳар шаб то саҳар гирён,
Сурухивор дил пур хуну бар сар чашми тар гирён¹⁶⁰.

М а в л о н о М у ь и н и й — шерозлиқдур. Бу матлаъ анингдурким:

Аз сад сухан ба ҳийла яке гуш мекуни,
Он ҳам нагуфтаам кифаромуш мекуни¹⁶¹.

М а в л о н о Х и з р и й — ул дағи эмди пайдо булғон йигитлардиндур ва сиғари синдадур.
Умид улким, яхшироқ айтқай. Бу матлаъ анингдурким:

Зи ҳажрат дил дамодам нолаву оҳу фиғон дорад,
Ғамат гар қасди дил мекард, акнун қасди жон дорад¹⁶².

У с т о д М у х а м м а д У б а ҳ и й — кордгарлик санъатиға мансубдур. Фаҳми ёмон эмас.
Бу матлаъ анингдурким:

Насими хулду умри Хизр мебахшад агар дони,
Ҳавои дашти Гозургоҳ оби жуи Султони¹⁶³.

М а в л о н о К а в к а б и й — мунажжим йигитдур ва ўз фанига муносиб тахаллус ихтиёр қилибдур. Фақир андоқ хаёл қилурменким, они кўрмаймен. Баъзи ёронлар дерларким, кўрубсей, хотирға келмади. Бу матлаъ анингдурким:

Бе рухаш ҳар катраи хун бар сари мужгон маро,
Машъале бошад фурузон дар шаби ҳижрон маро¹⁶⁴.

М а в л о н о М е х н а т и й — ул дағи эмди пайдо бўлгон шоирлардиндур. Фақир ани ҳануз кўрмаймен. Бу матлаъ анингдурким:

Сахар чу бўи худ он моҳ дар никоб гирифт,
Фигон зи халқ баромадки, «офтоб гирифт»¹⁶⁵.

М а в л о н о Ш у к р и й — масаломез айтурда Мавлоно Сайфийға татаббуъ қилур. Ул услубда зехни яхши борур. Бу матлаъ анингдурким:

Чу зи хат пурсамат аз мушки Хўтан мегўи,
Чанд бо мо ба саризулфи сухан мегўи¹⁶⁶.

М а в л о н о Ҳ а қ и р и й — эмди пайдо бўлгон хуш табъ йигитлардиндур. Аммо табъида хили чошниси бор. Ҳирийлиқдур. Бу матлаъ анингдурким:

Меравам дар гўшаи майхона чо хуш мекунам,
Жоми май меёбаму онжо фурукаш мекунам¹⁶⁷.

М а в л о н о А с и р и й — ҳам эмди зухур қилған шуародиндур. Аммо назми ҳануз шуҳрат тутмайдур ва шеърида масал равиши бор. Бу матлаъ анингдурким:

Шудам аз ёр жудову ба бало уфтодам,
Чи бало буд ки аз ёр жудо уфтодам¹⁶⁸.

М а в л о н о С а ъ д — мутасарриф табълиқ шоирдур ва табъида хейли хаёлангезлик бор. Бу матлаъ анингдурким:

Барги гул нестки уфтода ба тарфи чаман аст,
Пунбаи доғи дили булбули хунин кафан аст¹⁶⁹.

Х о ж а К а л о н Б а з з о з — шаҳр элидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Анжум машумур он чи дар ин гунбази хазрост,
К-аз баҳри тамошои рухат дидаи ҳаврост¹⁷⁰.

Х о ж а М а н с у р — Журжон мулкидиндур ва битикчи қавмидиндур, филвоқеъки, ул қавмда андин одамивашроқ ва инсониятлиқроқ киши йўқтур. Табъи бағоят яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Пардаи лола тихи дидаму оғушта бахун,
Ёдам омадки маро рафта дил аз парда бурун¹⁷¹.

С у л т о н М а ҳ м у д — Хожа Мансурға қаробат бўлур, Хожа Шамсиддин Муҳаммад битикчининг, ўғлидур. Нужум илмини истихрож қилғуча билур. Бу матлаъ анингдурким:

Шуд рўзгори ман сияҳ аз ҳажри ёри ман,
Касро мабод рўзи ману рўзгори ман¹⁷².

М а в л о н о Н и з о м — астрободлиғдур. Қасидани яхши айтур ва бу «Баҳория» қасидаси яхши воқеъ бўлубтурким:

Боз гулзори хат аз сабзай тар пандо кард,
Кори бўстони жаҳон ранги дигар пайдо кард¹⁷³.

М а в л о н о Ё р и й — астрободлиғдур. Табъида хили шўхлуқ бор. Бу матлаъ анингдурким:

Нахоҳам пеши мардум дида бар рухсори ёр афтад,
Чу пеш ояд назар бар рўи у беихтиёр уфтад¹⁷⁴.

М а в л о н о Д о и й — ҳам астрободлиғдур. Ғариб хаёл топмоқ хузурида кўп бўлур. Бу матлаъ анингдурким

Он парироки, зи гулбарги қабо дар бари уст,
Ҳар тараф банди қабо нестки, болу пари уст¹⁷⁵.

Б о б о Ш ў р и д а — қасидахонликка маъруф ва машхурдур. Табъ аҳлининг кўпи била мусоҳиб бўлубтур ва табъида кўп чошни зоҳир бўлур. Қарилик бобида айтилған маснавийдин бу байт анингдурким:

Қадам шуд чун камону умри ман шаст,
Жавони ҳамчу тир аз шасти ман част¹⁷⁶.

М а в л о н о С у ф и й — ҳам астрободлиғдур. Яхши табъи бор ва иншоси ҳам хубдур. Бу матлаъ анингдурким:

Нест дар ҳажри туам заъф зи бемории дил,
Тарсам озурда шавад табъи ту аз зории дил¹⁷⁷.

М а в л о н о Ҳ а м и д г у л — Мавлоно Абдулваҳҳобнинг ўғлидурким, оти юкори ўтти, фузул ва девонадур. Лутфи табъдин холи эмастур. Бу матлаъ анингдурким:

Шаб хоки тийра бистари мо бедилон бас аст,
Чодиршаби кашидаи мо осмон бас аст¹⁷⁸.

М а в л о н о Б и ҳ и ш т и й — Ҳамид-гулнинг инисидур. Аммо ҳам табъда, ҳам таврда анга ҳеч нисбат йўктур. Бу матлаъ анингдурким:

Шамъ, имшаб тарки даъви бо рухи он моҳ кун,
Тира карди мажлиси моро, забон кутоҳ кун¹⁷⁹.

М а в л о н о Ф и ғ о н и й ¹⁸⁰ — Хожа Афзалға қаробатдур. Яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳар ки чун сурати Чин дидаба рӯи ту кушод,
Чашми дигар зи тамошои ту барҳам наниҳод¹⁸¹.

М а в л о н о Ш а р о р и й — астрободлиғдур. Гўё рангида хумрат бор учун бу тахаллусни ихтиёр қилибтур. Бу матлаъ анингдурким:

Надорам бештар з-ин тоқати бемехрии жонон,
Худоё, бар ман он номехрибонро мехрибон гардон¹⁸².

М а в л о н о Ф и д о и й — ҳам астрободлиғдур ва сайидзодадурким, зохирий сафоси бор. Отаси била Байтулло сафариға бориб келди. Табъи дағи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳамеша рӯй ба девор буд Мажнунро
Ки, аз рақиб бипўшад сиришки гулгунро¹⁸³.

М а в л о н о М а ҳ р а м и й — Астрободнинг мутаайинларидиндур. Толиби илм ҳам бор ва Хожа Мансурнинг акасидур ва фақирваш йигитдур. Бу матлаъ анингдурким:

Мудом воизи мо манъи бода нуш кунад,
Чи хуш бувадки, даме даркашад хамуш кунад¹⁸⁴.

М а в л о н о А ё н и й — ҳам астрободлиғдур. Хейли тасарруфлуқ табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дар сар аз лои тахи хум ҳаваси ҳаст маро,
Бахти бад бин ки бад-он ҳам нарасад дастмаро¹⁸⁵.

М а в л о н о В о л а ҳ и й — олий остонда мулозимдур. Бу матлаъ анингдурким:

Он чашмаи ҳаётки, ёбанд жон аз у,
Жуз обй ҳасратам набуд дар даҳон аз у¹⁸⁶.

С а й и д Х а н ж а р — чечактулўқдур. Таҳсил учун шаҳрга келди, аммо бот тарк қилиб сипоҳийлик ихтиёр қилди. Бу матлаъ анингдурким:

Жудо зи ёр ба жуз дарди иштиёқ надорам,
Ажал, биёки, дигар тоқатй фироқ надорам¹⁸⁷.

М а в л о н о З о р и й — эмди пайдо бўлғон хуш табълардиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Чу сели ашк зи чашми пур об меояд.
Ду дида бар сари он чун хубоб меояд¹⁸⁸.

М а в л о н о Н о з и р и й — яхши таълиқ йигитдур. Зехнида тасарруф бор. Бу матлаъ анингдурким:

Мешавад дар қаҳр агар худро кушам аз баҳри у,
Ваҳ, чи қаҳр аст он ки худро мекушам аз қаҳри у¹⁸⁹.

М а в л о н о З о т и й —янги хуштабълардиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Най гарчи дам зи замзамаи зеру бам занад,
Дар пеши нолаам натавонадки, дам занад¹⁹⁰.

М а в л о н о М и р А л и — Ҳазрат Махдумий Нуран мадрасасида бўлур ва аларға мулозим ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Маро бесарв қадаш бошад, эй дил,
Ба жон ҳар лаҳза тири ҳажр ҳосил¹⁹¹.

П а х л а в о н К о т и б — ҳам ул Ҳазратнинг ашъор ва мусаннафотин китобат қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Ийд асту маро бемаҳи худ хуррами нест,
Халқе ҳама дар шодию чун ман ғами нест¹⁹².

Учинчи мажлисининг хатми

Бу ҳазратким¹⁹³, бу мажлис аҳлининг садринишинидурлар саҳоби маонийлари гавҳаррез ва бу жамоатким, ул ҳазрат хирмани маонийсининг хушачинидурлар, гулшани таълари гулафшон ва суманбез, сархайлға вусули илоҳи етсун ва хайлға шарафи саодат ва мағфирати номутаноҳи касиб этсун. Ва Султони соҳибқиронким, ул ҳазратнинг нукот ва маорифининг дақойиқи алфозини ва ҳақойиқи маонийсини ҳеч донишварлардин яхшироқ билмади ва ҳеч аҳли таъ аларнинг ушри аширини фаҳм қилмадиким, мажлисда назм тарийқида ҳамроз эрдилар ва наср услубида пуктапардоз. Ул ҳазрат руҳониятидин аларға файзи беғоят ва имдоди бениҳоят етсун ва бу фақир ҳамким, бу ҳазратнинг бандаи даргоҳи ва ул ҳазратнинг хоки роҳимен маҳрум бўлмусун.

Чун бор эдилар бу ҳазрату ул ҳазрат,
Ким, ул ҳазрат ҳақ сари қилди рихлат.
Бу ҳазрат кўп умр ила топсун давлат,
Мен бандаға давлатида кунжи узлат¹⁹⁴.

ТҮРТИНЧИ МАЖЛИС

Аср фузалоси зикридаким, шеърга машхур ва мубоҳий эмастулар, аммо аллардин назм тарийқида кўп латойиф зоҳир бўлур ва кўп заройиф бош ураб

Ул жумладин:

Паҳлавон Муҳаммад Гўштигирким, кўб фазойил била оростадурким, гўшти фани бавужуди улким, анинг андоқ ҳақ ва мулкидурким, маълум эмаским, ҳаргиз бу фанда андоқ пайдо бўлмиш бўлғай. Ўзга фазойилига кўра дун мартабасидур. Мусикий ва адвор илмида даврининг беназиридур. Чун камолоти «азҳару мин аш-шамс»¹ дур, шарҳ қилмоқ эҳтиёж эмас, фақир Астрободдин бу рубойни Паҳлавон хизматлариға битиб эрдимким:

Дар Каъбаву дар дайр ба иршоди туем,
Дар савмааву майкада бо ёди туем,
Зоқир саҳару шом ба авроди туем,
Яънеки, ятими Неъматободи туем².

Паҳлавон бу рубойни жавоб битиб эрдиким:

Эй Мир, ту пиру мо ба иршоди туем,
Доим ба дуогуию бо ёди туем,
Ин шаҳр ба ту хуш асту мо бо ту хушем,
Мурдему хароби Астрободи туем.

Бу матлаъ Паҳлавоннингдурким, айтқонда Паҳлавонға подшоҳ минг олтун сила иноят қилди:

Гуфтамаш: «Дар олами ишқи ту корам бо ғам аст»,
Гуфт хандон зери лаб: «Ғам нест, кори олам аст»³.

Ҳоло фақр аҳлининг пешвоси ва тарийқ хайлининг муқтадоси Паҳлавондур, баъзи эл Паҳлавоннинг насабида таън қилурлар, аммо фақирға таҳқиқ бўлдиким, ёлғон айтурлар.

М и р С а р б а р а х н а — Туркистондиндур. Хуш табъ ва хуш машраб ва хуш суҳбат ва ширин калом кишидур. Атиқ ур-рахмон Шайх Лукмон (қуддиса сирруху) мазорида йигирма йилға яқин шайх ва мутавалли эрди. Йил бўлдиким, юз минг, юз эллик минг олтунға яқин анинг авқофидин ҳосил қилиб андоқ масрифига еткурдиким, худо ва халқи худо қошида мустаҳсан тушуб ҳеч киши ҳеч навъ айб топа олмади. Сўнгра худ садорат масканида мутамаккин бўлуб, улви ҳимматдин андоқ олий мансабдин ўз ихтиёри била истеъфо қилди. Ғоят шўх таъблиғидин тирзиқ айтмоқ қондасин Мир пайдо қилди. Бовужуди бу гоҳ-гоҳ Яхши тирзиқлар ҳам навиш қилурлар ва йигитликда Оқил кунгурга мутааллақ бўлуб, офият тарийқин тарк қилиб, ул тоифаға тобеъ бўлуб эришиб юрурда анинг пеш салоти ғойиб бўлғонда, Мир маъракада пеш салоти бўлуб айтқон абётдин бу рубойидурким:

Ононки, парастандаи хуршеду маҳанд,
Аз чашми ту дар орзуи як ниғаҳанд,
Кунгур⁵ агар ин астки ман мебинам,

Хубони дигар питанги таълимгаҳанд⁶:

Мир ул вилоятнинг вожиб ул-эҳтиром содотидиндур, агарчи арзол ва хубасо мусаллам тутмаслар ва нимагина дерлар, аммо ул тойифанинг сўзига эътибор йўқтур. Ва Мирнинг муфрит таом емакка кўп шаафлари бор. Ул жихатдин кўпроқ авқот имтило⁷ маразиға гирифтордурлар.

М а в л о н о Б у р х о н и д д и н — Ҳирий шаҳрининг бузургзодаларидиндур, донишманд ва хуштабъ ва сабукруҳ кишидур. Бобур Султон отиға муаммо рисоласи битиди «Жавоҳир ул-асмо»⁸ға мавсум.

Бу фақирға подшоҳ муҳр таклифи қилғонда, тарихе айтиб эрдиким, бағоят хуб воқеъ бўлуб эрди. Аммо чун фақирнинг таърифики, нафс ул-амрда ғайри воқеъдур лозим келур эрди, битилмади.

«Ки» лафзидин сўнграғи алфоздин тарих ҳосил бўлур. Ғаройиб иттифоқотиндурким, Мир Дарвеш Алиға муҳр иноят бўлғонда ўзининг хотириға «Дарвеш Али муҳр зад» таркиби келиб эрди ва ўн йил тафовут эрди ва рост воқеъ эрди. Ва Мавлоно ҳоло Шоҳруҳ Мирзо мадрасасида ва баъзи мадорисда дарсға машғулдур ва қалин талаба истифода қилурлар. Баъзи ёронлар мутойиба юзидин Мавлоноға дерларким, қадимий хуш таъбардинсиз ва ул изтироб қилур, аммо чораси йўқдур.

М и р Ғ и ё с и д д и н А з и з — Машҳадда Имом Али Мусо ар-Ризо равзаларида нақиб ва вилоятнинг улуғидур. Таърифларида баён қосирдур. Бу матлаъ аларнинг деб шуҳрати борким:

Бозам аз дасти буте домони исмат чок шуд.

Жуз хаёлаш ҳар чи буд аз лавҳи хотир пок шуд¹⁰.

М а в л о н о М а с ъ у д¹¹ — Ширвондиндур, ўз мулкидин Ҳирийға келди ҳам ифода, ҳам истифодаға ба жид машғул бўлди. Бу аснода ҳазрат Махдуми Нуран мулозаматлариға етиб, бирор сабақға дағи мушарраф бўлур эрди. Ҳоло маҳди улё «Гавҳаршодбегим» мадрасасида ва яна баъзи мадорисда мударрисдур. Юз ободон толиби илмдин ортукроқ ҳар кун андин нафъ олурлар, балки йироқ мамоликдин бу тоифа анинг дарси ишқиға ғурбат ихтиёр қилиб келурлар. Яхши ахлоқлик ва дарвешваш ва фонийсифат кишидур. Бир кун фақир била намози пешин қилди. Намоз тугагандин сўнгра яна икки ракаат қилди. Фақир айтгим ки, «таҳвилдор ҳисобин адо қилурда фозил келтурмак хиёнат далилидур». Бу сўз шуҳрат тутти ва Мавлоно айтур эрмишким, икки ракаат ортукси намоз қилдим, йилларким, анинг маломат ва ғароматидин қутула олмон. Бу матлаъ анингдурким:

Бисўз синаи мастон ба рикқати маи ноб

Ки, нест сўзи маро созкор ғайри шароб¹².

Ҳ о ф и з Ш а р б а т и й — Хуросоннинг мутгаайинларидиндур. Одамиваш, мутавозеъ ва муаддаб кишидур ва хушхонликда фариди замонадур. Султон Абу Саид Мирзо Ироқда бузулғонида Маккага бориб мужовир бўлди. Андин бу тарихқача йигирма беш йилдурким, ул давлатқа мушаррафдур. Таъби дағи хубдур. Бобур Мирзо хиёбонидин май ичиб келадурғонда Мавлонозодаи Абҳарийким, шаҳрнинг муфтиси ва риндваш киши эрди Мирзонинг ёнида сархуш эрмиш, Мирзо Ҳофизға дебдурким, тушуб суроҳини олиб бир байт ўқуб, бир аёқ тут. Ҳофиз суроҳини олиб Мавлонозодадин аёқ тутиб, бу байтни ўқубдурким:

Дар даври подшоҳи атобахшу журмпўш.
Ҳофиз қаробақаш шуду муфти пиёланўш¹³.

Бобур Мирзо кўп таҳсин эҳсон қилибдур. Ва Ҳофизнинг яхши нақшлари ҳам бор.

Х о ж а К а м о л и д д и н У д и й — зариф киши эрди ва ўз замонининг хушнавози эрдиким, барча халойиқ ани мусаллам тутар эрдилар. Табъи ҳам шеъриға мулойим эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Намехоҳам зи дида бар рухат ойинае созам,
Зи мужгон баҳри зулмат анбаросо шонае созам¹⁴.

А л и К а р м о л — дағи Удий эрди. Бағоят сафиҳ ва бадзабон киши эрди. Аммо яхши таснифлари бор. Бу матлаъ анингдурким:

Кокулатроки, ба гирди сари у жон гардад,
Ба сари худ магузарашки, парешон гардад¹⁵.

М и р А т о у л л о х¹⁶ — Нишопурдиндур. Андин илм таҳсили учун шаҳрға келди. «Кофия» ва «Мутавассит» ўқур эрди. Донишманд бўлғунча бир навъ мустаҳсан маошқа муваффақ бўлдиким, андин ортуқ мумкин эрмас. Бовужуди донишмандлик, шеър ва муаммо ва саноеъда дағи маҳорат пайдо қилди ва муаммоға кўп машғул бўлур эрди. Ҳоло сабақ касратидин анга авқоти вафо қилмас, аммо саноеъда китобе тасниф қилибдур. «Бадоеъи Атоийға» мавсумдур. Эмди баёзға борди. Маълум эмаским, бу фанда ҳаргиз ҳеч киши онча жамъ ва муфидкитоб битимиш бўлғай. Бовужуди ихтисор мақлуби муставий¹⁷ санъатидаким, андин мушкулрок санъат бўлмас.

Анинг табъи диққатиға бу байт далили басдур. Фақир густоҳлик юзидин Мирға дерменким, фазойил ва камолотингизға кўра дарवेशлигингиз ҳам бўлса эрди, хуб эрди. Билурким, мусаллам тутмаса, собит қилурмен, заруратдин мусаллам тутар.

М и р М у р т о з — кичик ёшдин бериким, илм касбиға машғулдур. Анга тегруким кўпрак улумда донишманд бўлди — ўз мутолааси. била бўлди. Кеча тонг отқунча ва кундуз оқшом бўлғунча иши мутолаа эрди. Бовужуди бу зуҳди дағи аъло мартабада эрди ва сойим уд-дахр¹⁸ эрди. Бу риёзатлар жиҳатидин маволи анга Мир Муртоз от қўйдилар ва ҳоло бу лақаб била маш-хурдур. Чун баҳса лажожи кўп эрди анинг била ҳар ким масала баҳс қилса эрди, мулзам бўлмағунча қутулмас эрди, балки мулзам бўлса ҳам. Шаҳр зариф ва шўхлари «Вали шалоин»¹⁹ ҳам дерлар. Ҳоло вузу ва намозида муболаға жиҳатидин анга васвос пайдо бўлубдур, ва шатранжға андоқ мағлубдурким, бир ҳариф илгига тушса, халос бўла олмас. Бу жиҳатдин ҳарифлар андин қочарлар. Машхурдурким, агар икки ҳариф илгига тушса, бири била ўйнаб, яна бирининг этагин берк тутиб ўлтурурким, бири қочса, бори бири илгида бўлган. Ба ҳар тақдир андоқ беназир киши оз бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

То наёяд суи дил ғайри хаёли дилситон,
Бар сари раҳ мардумони чашм гашта дидабон²⁰.

М а в л о н о Ҳ у с а й н В о и з²¹ — «Кошифий» таҳаллус қилур, Сабзаворлиқдур. Йигирми йилға яқин борким, шаҳрдадур ва Мавлоно зуфўнун ва рангин ва пуркор воқеъ бўлубтур. Оз фан бўлғайким, даҳли бўлмағай. Хусусан ваъз, иншо ва нужумки, анинг ҳақ-қидур ва ҳар

қайсида мутаайин ва машхур ишлари бор ва мусаннафотидин бири «Жавоҳир уттафсир»²² дурким, «албақара» сурасин бир мужаллад битибдурким, мунсифи катъ била юз жуз бўлғай. Бовужуди барча хиралиқ ва донолиқ шаҳр шўхларидин бири Хожа Ҳофизнинг бу матлаъин битиб, минбарининг устиға қўйғондур, будурким:

Воизон к-ин жилва бар меҳробу минбар мекунанд,
Чун ба хилват мераванд он кори дигар мекунанд²³.

Олиб ўқуғач кўп мутағайир ва музтариб бўлиб, хили хорижи мабҳас сўзлар айтиб неча вақт ваъз айтмади. Хасми номаълум худ ўз мақсудин ҳосил қилди. Аммо Мавлоно қилғонининг хато эрканига воқиф бўлғач яна ўз иши бошиға борди. Бормаса икки хато бўлур эрди. Бок йўқдур, айбсиз тенгридур. Бу матлаъ анингдурким:

Сабз хато, зи мушки тар ғолия бар саман мазан,
Сунбули тобдодар бар гули настаран мазан²⁴.

М а в л о н о М у и н В о и з — Мавлоно Ҳожи Муҳаммад Фароҳиннинг ўғлидурким, машоҳирдиндур. Ҳоло ўзи дағи азим воиздур ва муридлари кўп. Минбар устида девонавор илик ташламоғи ва тахтани тепмаги кўпдур ва ўзин «Муни девона» била таъбир қилур ва кўп баланд ва паст сўзлар айтур. Чун жунунға муътариф, ҳар навъ сўз айтса маъзурдур, шеърида вазн, қофия ва радифға муқайяд эмас, эса маоф бўла олур. Бир қатла Ҳазрат Амир улмуъмнинн Али²⁵нинг имони тақлидий экандур деганга, ул ҳазратнинг руҳидин ғариб сиёсат ва шиканжалар кўрди. Ҳамоноки тавба қилдиким, кутулди. Ва оғаси Мавлоно Низомиддинким, донишманд ва муттақий ва дарвеш ани деса бўлурким, икки қатла Ҳирий шаҳрининг қазосин тақлиф била анга бердилар. Иккаласи қатла ўзин азл қилди. Умид улким, бу қатла қабул қилғай ва азл қилмағай. Дерларки, айтур эрмишким: «Муини мо қобилияти бисъёр дошт, ин зинапоия чубин уро зоеъ сохт»²⁶.

Ҳар тақдир била шаҳрда муқаррар воиз Мавлоно Муиндур. Шаҳр масжиди жомеъида жумъа куни ийдгоҳда икки байрам куни ваъз ул айтур. Бу матлаъ анингдурким:

Магар фасли баҳор омадки, олам сабзу хуррам шуд,
Магар васли нигор омадки, дил бо васл ҳамдам шуд²⁷.

С у л т о н И б р о ҳ и м М у ш а ш а ь — Султон Муҳсиннингки, Арабистонда подшоҳдир, анинг инисидур. Донишманд ва муттақий ва бағоят аҳл кишидур ва хаттот ҳам бор ва арабий шеърни яхши айтур ва девони ҳам бор. Бу байт анингдурким:

Сол-ал ҳабл фиймо байн фолибин сойил
Фикам жазз ҳаддалабин мобайн кам ҳабл²⁸.

М и р х о н д²⁹ — Сайид Ховандшоҳ ўғлидурким, Балх (куббат ул-исломий)нинг мутаайин донишманди ва бузурги эрди ва ўзи йигитликда улум такмили қилди ва ҳоло бовужуди кибари син ва улви насаб ва касрати ҳасабки барча мужиби ужб анониятдурлар, ул миқдор бетаайюн ва фоний машраб ва хуш ахлоқ кишидурким, андин ўтмас. Иншо ва тарих фанида беназирдур. Бу фақир илтимос била аввали офаринишдин бу кунгача тарихи жомеъи битурким, нисфиға етибдур. Иншооллоҳ, тугатурига муваффақ бўлғайким, таворих аросида андин муфидроқ тарих бўлмағусидур. Вусъати машраб била адами таайюн жиҳатидан гоҳи бирор аёқ ичарда дафъи малолат ё касрати нишот учун, нард ўйнарға ҳам таназзул қилурлар. Ва масхлик ва мабхутлук

оламин ҳам кўп таъриф қилурлар. Амир Хусравнинг «Даръёи аброри» татаббуида бу байти хуб воқеа бўлбтурким:

Ҳарки даст аз оби ҳайвон шуст, Хизри вақт ўст,
В-он ки аз зулмоти нафс омад бурун Искандар аст³⁰.

М а в л о н о Х о н д а м и р³¹ — Мирхонднинг фарзандидур ва салоҳиятлик йигитдур. Тарих фанида маҳорати бор.

М а в л о н о Ҳ а м и д д и н³² — Ҳазрат Мавлоно Муҳаммад Табодконий (қуддиса сирруху)нинг халафидур. Инсонияти зотий ва дарвишвашлиги жибиллий воқеъ бўлбтур. Адаб ва тавозей ва таъзим ва ҳаёси муфрит ва асру беҳад тушубтур. Бузургвор атосининг хонақоҳида дарвешлар бурунги дастур била борча анинг теграсида мужтамеъдурлар. Хилват ва узлат ва само ва сафо мавжуд. Мавлоно ҳануз зоҳир улуми такмилидин фориғ бўлмайдур. Агарчи эҳтиёҳи дағи йўктур, аммо важҳи акмал била тиларки, такмил қилғай. Таъби бағоят хуб воқеъ бўлбтур ва ботинининг ғоят софлиғидин неча йилдирким, Мавлоно Муҳаммад Араб фирибин еб, ани дарвешлик тарийқида росиҳ, балки мусулмон балки мухлис хаёл қилур. Аммо бўла олурким, ўз холининг сатр ва китмони учун маломат тарийқида бу иш ихтиёр қилмиш бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Гаҳе зи хаста дилон ёд метавон кардан,
Диле, зи баҳри худо, шод метавон кардан³³.

М и р К а м о л и д д и н Ҳ у с а й н — Мир Рафеиддин Ҳусайнга хоҳарзода бўлур. Хуросонда улум таҳсили қилди ва Ироққа тушти. Султон Яъқуб яхши эъзоз ва эҳтиром қилиб Биёбонгни суюрғол бердиким, юз минг олтунға яқин ҳар йил тегар эрди. Онча ғаниматқа ҳиммат этагин силкиб, яна Хуросонға келиб, дарвешлик ихтиёр қилди ва ҳазрат иршод маобий Нуран хизматида матбуъ ва макбулдур ва тасаввуф илмида таъби бағоят қобил ва алар истилоҳотидин соҳиби вуқуф. Ҳазрат Хожа Абдуллоҳ Ансорий (қуддиса сирруху)нинг «Манозил уссойирин иға шарҳ битибдур ва ани муборак манзилда шайх қилғонда бунёд қилибдур ва китобнинг хутбасин бу оят билан ибтидо қилибдурки: «Рабби анзилни мунзалан муборакан ва анта хайр ул-мунзилин»³⁵.

Ва яна расойил ҳам илгида борким, аларға ўтган киши Мирнинг фазойил ва камолатин фаҳм қилғай.

Мир хушшақл ва хуштабъ ва хушмуҳовара йигитдур. Барча ҳунарлар била ороста ва мундин ўзга айби йўктурким, дарвешваш ва суфиваш кишидур ва ўзин шайхлик исмиға мавсум қилибдур ва бўла олурким, бу ҳам аҳволининг сатр ва китмони учун маломатни ихтиёр қилмиш бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Аз ин боғи жаҳоноро чи сон орам кадам берун
Ки, бошад равзаи хулдаш дарун, боғи Эрам берун³⁶.

М и р И х т и ё р и д д и н³⁷ — яхши таъблик, яхши тавриғ йигитдур. Мавлоно Низомиддин қазо маснадида мутаммаккин эрканда, маҳкамаси ва дор улқазосида сижиллот ва қаболжот ва шаръиёт анга, эврлур эрди. Арабият ва фикҳи таъриф қилғунча бор, дёрларки, бир тасниф илгидадурким, туганса маълум бўлурки, не миқдор салоҳияти бор. Оз ишида айб топса бўлур. Аммо ҳабислар дер эрмишларким, дасторин бу навъ донишмандона чирмағунча кўп захмат

кўрар эркин. Эл тилидин қутулғон киши йўқтур ва «Пои Ҳисор» ҳавзи туганганида бу таръихни хуб айтибдурким:

Ҳавзеки, чу хоҳам аз сафояш гўям,
Сад бор даҳан ба оби ҳайвон шўям
Ҳар чандки, ҳаст манбааш чашмаи
Хизр, Таърихи вай аз жўям³⁸.

М а в л о н о М у х а м м а д Б а д а х ш и й — Қундузнинг Ишкамиш отлиғ кентидиндур. Аввали ҳолида андин таҳсил учун чиқиб Самарқандға борди ва бир неча вақт анда сабақ ўқуб Ҳирийга келди. Таҳсил ишин такмил қилур вақтда ғоят хуштабълиғидин ва мусоҳиблар хотири жиҳатидан лавандлиғларға тушти ва риндлик тарийқин ул мартабаға еткурдиким, маст ё махмур бош ва оёқ яланг кўй ва кўча ва бозорда юрур эрди. Ҳодии тавфиқ тавба насиб қилиб, ани туз йўлга кетурди. Ҳоло табъ аҳли орасида андин сомонлиқроқ киши йўқтур. Подшоҳ ва гадоға макбул ва мулойимдур. Ва муаммо фанида рисола битибдурким, кўп эл орасида машҳур ва шоедур. Аммо агар муҳовиротда гоҳи сўзга бетаамул жавоб берур, чун ғалат кам тушар, ҳеч тушмас ва муаммодин бошқа дағи назмлари бор. Бу матлаъ анингдурким:

Хаёли қоматаш дар дидаи беҳоб мегардад,
Чу он моҳики, ҳар су дар миёни об мегардад³⁹.

М а в л о н о Ҳ о ж и М у х а м м а д — Машҳаддиндур. Кўпрак авқот бу фақир била мусоҳибдур ва фарзанд ўрнигадур, балки андин ҳам азизроқ. Ахлоқда малакийдур, башар сурати била келган ва атворда фариштадур, инсон ҳайъатида зухур қилғок. Табъи софий ва тафаккури барча диққатларға вофий. Зеҳни мушкулкушо ва тааммули фунун ишколиға расо. Баъзе маҳал бирор назм дағи андин бош урар. Бу матлаъ анингдурким:

Эй басо, тавбаи деринаки, чун тавбаи ман,
Хубрўён бишикастанд ба як чашм задан⁴⁰.

М и р Ҳ у с а й н М у а м м о и й⁴¹ — Нишопурдиндур. Шаҳрда таҳсил қилди. Онча ҳамида ахлоқ ва писандида атвори борким, шарҳидин қалам тили ва қаламзан илиги ожиздур ва валоят осори ҳолидин пайдо ва фано намудори зотидин ҳувайдодур, Мир хизматларида бир тифл таълимин илтимос қилиб эрмишлар ва шогирди андинким, туфулият муқтазосидур, ўқумоққа қоҳиллиқ қилмиш бўлғай. Мир бир азизға илтимос қилибдурларким, шогирдининг атосиға айтғайким, ўғлиға, мулойимат била насиҳат қилсун. Аммо андоқ қилмағайким, тифл билғайким, бу Мир қошидин экандурким, ногоҳ кўнгилгинаси Мирдин оғримағай. Мундоқ тарийқи кўпдур ва муаммо фанининг латофат ва нозуклугин ул ерга еткурдиким, андин ўтмак мумкин эрмас, ва ҳукм қилса бўлурким, бу йўлни банд қилди.

Ҳ о ф и з М у х а м м а д С у л т о н ш о х — хушхон ҳофиздур ва хушнавис хаттотдур. Булардин бошқа солиқ ва покиза рўзгор кишидур ва яхши табъи ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Шакли ҳилол абрўят аз чашми тар нарафт,
Моҳи зи айни баҳр, бале суи бар нарафт⁴².

М а в л о н о Ф а х р и й⁴³ — Ҳирӣ шаҳрининг одамизодаларидиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Гуфтики ҳаргизам ба ту-дил меҳрибон набуд,
Эй сарви нозанин, ба туам ин гумон набуд⁴⁴.

С а й й и д Ж а ь ф а р⁴⁵ — Саййид Муҳаммад Нурбахшнинг ўғлидур. Шох Қосимдинким, оғаси бўлгай кўп яхшироқдур. Хуросонға келди. Подшоҳ эъзоз ва икром қилгондин сўнгра, йилда беш минг олтун ёрмоқ ва иккк юз ҳарвор ошлиқ важҳи маош учун муқаррар қилдилар. Бовужуди улким, бир куруқ бошлиғ мужаррад киши эрди, оздур деб ёмонлаб Арабистонға борди. Аммо хуштабъ ва яхши йигитдур. Ва лекин, атоси маҳдийлик даъво қилгондин не балоларким, бошиға келди ва ҳоло қирқ йилдин ортуқдурким, ўлубдур. Ақидаси ҳануз будурким, отаси ё Маҳдийдур ё маҳдий экандур. Бу матлаъ анингдурким:

Турки ман даст чу бар ханжари бедод бурд ,
Ташнаро оби зулоли Хизр аз ёд бурд⁴⁶.

М и р С а й й и д Ҳ у с а й н А б и в а р д и й⁴⁷ — таҳсил учун вилоятидин шаҳрға келди. Анинг асносида ҳазрат Кичик Мирзо мулозаматида Каъба сафарига бориб Ироқда айрилиб қолди. Андин Рум ва Миср ва Ҳалаб балки ул тарафнинг кўпрак мамоликига мусофират қилиб, олти-етти йил қолиб арабий тилни равон қилиб мутабаррук мазоротға етиб, балки Макка ва Мадинаға мушарраф бўлиб, кўп азизлар суҳбатин топиб, Хуросонға келди. Борурда ақл ва табъи қиллатиға матъун эрди, келганда иккаласин тамом қилиб келдиким, ҳеч кишиға маҳалли таън ва ташнеъ бўлмағай. Бир байт моддасида ақли ва табъи не миқдор эканин исбот қилибдур. Ул байт будурким:

Эй зи меҳри оразат гардун ғулом,
Юсуфери кардаанд Яъқуб ном⁴⁸.

Табъи натижаси бу бўлдиким, мундоқ байт айтти ва вуқуф аҳли бу байтнинг маънисини йўқтур, номавзундур деганда, эмасдур, деб баҳс қилди ва ақл натижаси буким, Хуросон аҳлин тажхил қилиб, бу байтин хублуқға битиб Ироқға Яъқуб Мирзо ўрдусиға йиборди ва Мирнинг мундоқ ишлари лоюадду ва лоюҳсодур. Аммо чун қобилдур, бок эмас. Умид борким, ислоҳпазир бўлғай!

С а й й и д Ғ и ё с и д д и н — Машхаднинг содоти, балки нуқабосидиндур. Аҳл ва мулойим кишидур. Мазох ва мутойиба мизожиға ғолибдур. Шўхлуқдин файласуфваш ва улви насабдин тазвир ва бузург манишлиқда беихтиёр тушубтур. Чун Саййиднинг ҳумоюн башараларида суфрат ғолибдур, Саййид ширға ҳам дерлар. Баъзи маймунға ҳам ташбиҳ қилурлар. Фақир худ бу навъ густохлиқлар қила олмасмен, аммо Мирнинг маркабин ул итга ўхшатибменким, анга бир маймунни миндурурлар. Агарчи Мирға нохуш келур, аммо ҳазл била ўткарур. Бу матлаъ анингдурким:

Даме аз дасти дуни во нарастам,
Биё, соқийки, якдам майпарастам⁴⁹.

С а й й и д А с а д у л л о ҳ — яхши табълиқдур.

М а в л о н о Қ о с и м — Мавлоно Абдурахим мунажжимнинг набирасидир. Ўз замонида
нужум аҳкомида муқаррар ва мусаллам эрди ва ўзи ҳам нужум фанини яхши билур. Бу матлаъ
анингдурким:

Мо масти мудомем зи майхона чи пурсам,
Аз бешу ками соғару паймона чи пурсам⁵⁰.

М а в л о н о А л и — ҳамоноки туршизликдур ва таъби муаммо фанида кўп мулойим
тушубтур.

Ш а й х з о д а П у р о н и й — Шайх Абусаид Пуронийнинг халафидур. Икки пуштидин
валоят анга маврусийдур. Ва ўз зотида ҳам қабулият кўпдур. Оз фурсатда хутутни андоқ
битидиким, ул фан устодлари ўттиз йилда онча битимақдурлар. Ҳоло таҳсидға маш-ғулдур,
дерларким, рушд осори зоҳирдур⁵¹. Бу рубоий анигдурким:

Чунг ман ба ғами ту дар жаҳон фарде нест,
Дил сўхтаи ниёзпарварде нест,
Хоҳам ғаму дарди хешро шарҳ кунам.
Лекин чи кунамки, ҳеч ҳамдарде нест⁵².

М а в л о н о С а ф и й⁵³ — Мавлоно Ҳусайн Воизнинг ўғлидур. Бағоят дарвешваш ва фоний
сифат ва дардманд шева йигитдур. Ҳирийдин Самарқандға Ҳазрат Хожа Убайдуллоҳ Ахрор
сухбатиға мушарраф бўлур учун борди ва андоқ дерларким, онда қабул шарафин топиб, иршод
ва талқин саодатиға сарафроз бўлуб, яна Хуросонға келди. Таъби хуб воқеъ бўлубтурким, бу
матлаъ анигдурким:

Бо лаби лаълу хату ғолиягун омадаи
Ажаб ораста аз хона бурун омадаи⁵⁴.

М а в л о н о Ш и х о б — Мудаввин лақаби била машҳурдур ва ани «ажойиб ул-махлуқот»
деса бўлур. Бовужуди улким, «Каломуллоҳ» оётини бот топар учун тадвин қилибтурким, уламо
ва курро таажжуб ва ҳайрат юзидин таҳсин килурлар. Мундин бошқа ҳам салоҳиятлик
кишидур. Бир навъ қадимона шеър ҳам айтур, аммо яқиндур одамийлик суратидин мунхалеъ
бўлуб ўзга жонвор суратиға масх бўлғай. Андоқким, инсоният сийратидин субоъ ва баҳойим
сийратиға мубаддал бўлубтур. Аммо бу даъво исботиға бу мисраъки «мақлуби муставий»
санъатида айтибдур.

Бовужуди булар анга шаҳр шайх ул-исломидин ажаб зулм ўттиким, ҳеч киши ғавриға ета
олмади.

Ҳ о ф и з Ж а л о л и д д и н М а ҳ м у д — «Ихлосия» хонақоҳининг шайхидур ва «Қудсия»
масжиди жомеининг хатиб ва имоми ва яхши меҳробхон ҳофиздур. Шеър ва муаммо айтур ва
хатни яхши битир. Мунча салоҳиятни бот касб қилди. «Ихлосия» мадрасасиға келганда
номавзун ҳам ташлар эди. Эмди ҳам ёнгилиб ҳамул тарийқни маслук тутса ажаб эмас,
нечунким, ҳам шайхдур ва ҳам хатиб ва ҳам имом. Бу матлаъ анигдурким:

Масих агар шунавад як такаллум аз даҳанаш,
Дигар зи шарм набошад мажולי дам заданаш⁵⁵.

М а в л о н о П о м и й — сабзаворлиқдур. Иншо била номат хатин битурга машхурдур. Аммо иншода ҳеч мунши они бегонмас, батаҳсис Мавлоно Абдулвосеъ⁵⁶ ва «нома» хатида ҳеч хушнавис они писанд қилмас, хусусан Шайх Абдулло Девона ва Хожаи Дехдорки⁵⁷, ҳазрат подшоҳ мажлисида надимлик юзидин кўп элни тақлид ва ташбиҳ қилур мустаҳсан тушар. Мавлононинг тақаллумида бир ҳол борким, ани анга ташбиҳ қилибтур, собун чайнайду ва оғзидин мағзоба зоҳир бўладур ва тақаллумни ҳам тақлид қилурда иққаласин аҳли идрок кўп таҳсин қилурлар. Бу матлаъ анингдурким:

Лофад ба хатат нофа зиҳи бесару пои,
Ғаммози сиях ботини мо дар бахатои⁵⁸.

Ба баъзи зурафо дерларким, Хожа Дехдор учун бу матлаъни айтибдур, нечунким хейли муносабати бор ва йироқ ҳам эмаским, чин айтадур эрмиш бўлғайлар (валлоху аълам).

М а в л о н о А б д у л в о с е ъ — иншо фанида моҳир, бағоят сабукруҳ кишидур, ул ғоятқачақим, хуффат ва тахаттукга бош тортар. Зурафо анинг била мутойиба кўп қилурлар. Ул ширин изтироблар қилурки, яна муъжиби ҳазл бўлур. Сафоҳат қилса ҳам, элдин қутулмас. Анга бу мансаб Хожа Мажиддин Муҳаммад давлатидин етишти. Дерларки, анинг учун беш юз байтдин ортуқ ҳажви бор ва сойир халқ учун минг байтдин ортуқ. Бу матлаъ анингдурким:

Эй кашида турки чашмат дар қамон пайваста тир,
Моҳи нав гашт аз камони абрувонат гўша гир⁵⁹.

Х о ж а С у л т о н М у ҳ а м м а д — Шорахтдиндур. Шаҳрада нашъу-намо топти. Хушсуҳбат ва хушмуҳовара кишидур. Суҳбати мужиби баст ва тақаллуми мужиби нишотдур ва нома хатин дағи ширин битир ва бошининг туки бирор нима озроқ учун бурун кўп мутараддид ва мутағаййир бўлур эрди. Аммо эмди вусъати Машраби ул ёрга етибдурким, мажлисида бош яланг-ўлтурур ва бир сари мў гами йўқтур. Табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Ба дандон уқдаи зулфи туро хоҳамки бикшоям,
Аз ин савдо шудам девонаву занжир меҳоям⁶⁰.

М и р а к Ҳ у с а й н — анинг ўғлидур ва табъи эмди назмларға мойил бўлубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Кужо расад зи ту, эй бевафо, висол маро
Ки, аз жунуни ғамат нест эътидол маро⁶¹.

М а в л о н о М у ҳ а м м а д Н о и н и й — аҳл кишидур. Тиб илмидин вуқуфи бор. Назмлардин муаммо фанида кўпрақ шуури бор. Бу фан устодлари иттифоқ била муаммо таърифин мундоқ қилибдурларким, «мавзун каломдурким, ишорат ва имо била андин от ҳосил бўлур» ва ул дебдурким, «мавзуни калом қайди таърифда ҳожат эмас ва ишорат била ҳам эмасдур». Ва мисол муни дебдурким, бировнинг оти «Садр»⁶³ дур. Яна биров сўрсаким, отинг недур? Айт! Ул илик кўксига қўйса, далолат анга қилурким, оти Садр бўл-ғай. Ва биров бир махзан бир ерда дафн қилди ва устида бир занге сарнигун ости, дақиқтабъ нигун «занг» дин «канз»⁶⁴ вужудин таҳқиқ қилурким, ҳеч қайсида не каломнинг даҳли бор ва не назмининг». Аммо фан донолари бу тахайюлин банг хаёлотига ҳамл қилдилар.

М а в л о н о Н у р — сода ва абдолваш кишидур. Бир мажлисда анга айтилдиким ҳукамо ҳисси шоммани⁶⁵ димоғнинг тўрида таъйин қилибдурлар. Бас бу эътибор била машмумотни икки қош орасиға исласа керакки, иси ботроқ маълум бўлғай. Ул бу сўзни маъқулсиниб, яхши ислик ашъёни икки қош орасиға қўюб, нафасин юқори тортар эрди. Аммо холи аз таъь эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Туро нилуфари пирохану ман монда хайронаш
Ки, сар бар мезанад хуршед ҳар рўз аз гиребонаш⁶⁶.

М а в л о н о Ш е р А л и — оламнинг машоҳиридиндур. Ўз замонида «насхтаълик» хатин андоқ битидиким, ҳеч киши тақлид қила олмади, балки мушқилки, ҳаргиз ҳам тақлид қилса бўлғай. Таъьи ҳам тасаввуф ва ҳам муаммо ва сойир фазлиётда яхшидур. Ҳоло муддатедурким, инзиво ихтиёр қилибдур. Ва ўз номуродлиғиға машғулдур. Ва эл била ихтилоти йўқтурким, тенгри бу давлатни ҳар кимга ҳамки, фақр давлатиға толибдур анга арзоний тутсин.

М а в л о н о С у л т о н А л и⁶⁷ — машҳадлиғдур. Бу кун Хуросонда ва оламнинг аксар билодида «насх таълик» хатида қиблат ул-куттобдур ва китобат мулкининг қаламрави як қалама анга мусалламдур. Онча ҳамида ахлоқ ва гузида атвор била ороста ва пиростадурким, шарҳидин қалам тили ожиз ва ҳусни хулқда назири йўқтур ва таъьи дағи хуб воқеъ бўлубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Гул дар баҳор аз он рухи гулгун намунаест.
Чун ашки манки, аз дили пурхун намунаест⁶⁸.

Аммо чун Машҳадийдур, ул алфозға тамом тағайюр бера олмайдур, ва лекин кўп хунар муқобаласида оз айб тушмас.

М а в л о н о С у л т о н А л и-Қ о й и н и й — дарвеш йигитдур ва ҳазрат Махдумий Нуран мулозаматлари шарафи анга даст берубдур ва алар мусаннафотидин ўзга нима оз китобат қилур ва неча йил Маккада мужовир эрди ва таъьи ва салоҳияти кўпдур. Аммо бир кун анга китобат буюрулуб эрди, музд таъйин қилурда муболағани ул ерга еткурдиким, ҳар бир байтим бир тангага арзир, деб бир маънидин йироқ ҳам эмас. Ул сўзларким, ул битир ортуқроққа ҳам арзир. Бу матлаъ анингдурким:

Эй ишқат оташ дар зада номусу нангу номро,
Дода ба бод нести-ю ҳастии хосу омро⁶⁹.

М а в л о н о Ш а р и ф и Б о ғ и Ш а ҳ р и й — ҳам котиб йигитдур ва яхши таъьи бор ва назмларға дағи иштиғол қўргузур. Бу матлаъ анингдурким:

Навбаҳорон гарчи гул аз сабза берун медамад,
Сабзаи хатти ту аз гулбарги тар чун медамад⁷⁰.

М а в л о н о Ш о ҳ А л и — ҳабисшева йигитдур ва зиҳни муаммоға яхши борур.

М а в л о н о Б а ҳ л у л — табибшева, толиби илм йигитдур.

С у ф и й П и р и С е с а д с о л а — Дарвеш Хусайннинг набирасидур ва Мавлоно Муҳаммад Чохунинг ўғлидур. Суфиликка таботатни зам қилибтур. Гўё мараз риёзатин тортқон солиқларга «Муту қабла ан тамуту»⁷¹ иршодин қилур. Бу рубоий анингдурким:

Манамоёй ба ғайри ман рух, эй сийм зақан,
К-аз ғоятти ғайратам равад жон зи бадан,
Хоҳам ки шавам мардумаки дидаи халқ,
То руи ту ҳеч кас набинад жуз ман⁷²,

Суфининг мизожининг тезлик ва нозиклиги бу ғоятғача дерларким, бир йигитга тааллуқ лофи урар эрмиш, аммо йигити анинг райи била бормаса сафиҳона алфоз била фаҳш айтур эрмиш ва таёғламоқға дағи ҳам қилур эрмиш (Алуҳдату алар-ровий)⁷³.

М а в л о н о В а с л и й — Мавлоно Хожа Калон қозининг ўғлидур. Отасини Ҳирий аҳли иттифоқ била ақл ва раъйға мусаллам тутарлар эрди. Ўзи хейли салоҳиятлик йигитдур. Кабир ва сағир шатранжни хуб ўйнар. Яхши суҳбатлик, хуштабъ ва салим нафас одамийдурур. Бу матлаъни яхши айтибдурким:

Маро дар дида нур аз гарди роҳи он сипоҳ омад,
Биҳамдиллаҳки, нури чашми ман аз гарди роҳ омад⁷⁴.

М а в л о н о Ғ и ё с и д д и н — толиби илм ва хуш-табъ йигитдур. Ҳоло таботатқа машғулдур ва шуҳрати таботатқа ўзга ишлардин кўпрак эмишдур. Балки расоил тасниф қилибдур ва назмларда ҳазрат Шайхнинг «Махзан уласрор»иға татаббуъ қилибдур. Рангин ва ҳамвор айтибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Эй сабо, к-он боғи оразро тамошо кардаи,
Музтариб мебинамат гўё гуле во кардаи⁷⁵.

Ш а й х з о д а и А н с о р и й — Шайх Абдулла Девонанинг ўғлидур. Кичик ёшидин таҳсилға яхши машғулдур ва муаммо фанида кўп мулоимат андин зоҳир бўлур, ҳам айтурида ва ҳам очаридаким, улуғроқ элга маҳалли таажжубдур.

Андоқ зоҳир бўлурким, волидаси ҳам хуш табъдурур ва «Бедилий»⁷⁶ таҳаллус қилур. Гўё бу матлаъ анингдурким:

Равам ба боғу зи наргиси ду дида вом кунам
Ки, то назораи он сарви хуш хиром кунам⁷⁷.

Ш а й х А б д у л л о — дағи агарчи мажнуншиор кишидур, аммо чун салим фитрати бор, гоҳ-гоҳ тилига назмлар ўтар. Бу матлаъ ул жумладиндурким:

Мани мискин ба сари кўи ту ҳарчанд давидам,
Ғайри оҳею сиришке зи дилу дида надидам⁷⁸.

Деса бўлурким, анинг уйида зано-марди хуш табъдурлар.

Х о ж а М а х м у д — сабзаворликдур. Бобо Али Хушмардон⁷⁹нинг набираси, Хожа Имоиддин Ҳасан ўғлидур. Отасининг яхши-ёмонида сўз деса бўлмаским, бағоят машхурдур. Аммо жадди дарвеш киши эрди. хонақоҳи ва муридлари бор эрди. Узи салоҳиятлик йигитдур. Хутутни яхши битир, назми ҳам яхши. Бу яқинда «даржий»⁸⁰ битиб эрди ва олти асл қаламни тартиб била сабт этиб эрди ва «дарж»нинг охирида неча байт маснавий ҳам хатлари таърифида назм қилиб эрди ва сўнгги байтида тарих ҳам «дарж» қилиб эрди. Ул будурким:

Чун усули шаш қалам кардам рақам,
Гашт тарихаш «усули шаш қалам»⁸¹.

У с т о д Қ у л м у х а м м а д⁸² — Шибирғондиндур. Қичик ёшида ғижжак чолар эрди. Қобилият осори ул фанда андин кўп зоҳир бўлур эрди. Тарбиятига машғул бўлулди. Ҳоло ул фан устодлари мутааддид анинг мусаннафотин ёд тутуб, шогирдлигига мубоҳийдурлар. Толиби илмликқа дағи машғулдур. Узга ушоқ фазойили ҳам бор: маърифати таквимдек, наққошлиқдек, хатдек. Аммо уд ва ғижжак ва қўбузни асрида онча киши чала олмас ва. муаммо қавоидин ҳам мазбут билур.

М а в л о н о Ш а р б а т и й — ул фақир қошида улғайибдур. Тарих ва иншодин соҳиби вуқуфдур ва шеър ва муаммодин хабардордур ва наққошлиқ ҳам билур. Бир таснифи илкидаборким, туганса кўп фавойид андин элга мутасаввардур. Абнои жинсида онча салоҳиятлик киши оздур. Фунун касбида ул мартабада мохирдурким, кичик ёшида қориликни ҳам касб қилибдур. Бу матлаъ анингдурким:

Жунун омад шиор ва меҳри рўи он паризодам,
Мани девона з-он рў дар забони мардум афтодам⁸³.

П а х л а в о н Д а р в е ш М у х а м м а д — Паҳлавон Муҳаммад (алайҳир-рахма)нинг инисидур. Ҳоло-Паҳлавон ўрнида қойим мақоми улдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ин мақоместки, инжо рухи пургард хуш аст,
Дардмандию ниёзу дили пурдард хуш аст⁸⁴.

Иниси Хусайний ҳам муаммо айтур.

М у х а м м а д А л и — ҳам Паҳлавон ушшоқларидиндур.

П а х л а в о н С у л т о н А л и Г ў ш т и г и р — ул дағи Паҳлавон (алайҳир-рахма)нинг хулафосидиндур. Яхши таъби бор. Бу матлаъ анингдурким:

Мусофирест маро дар сафар намеояд,
Ба манки, беҳабарам з-ў хабар намеояд⁸⁵.

Х о ж а А б у С а и д — Меҳнадиндур. Ҳазрати Султони тарийқат Шайх Абу Саид Абулхайр (қуддиса-сирруху) авлодидиндур. Хожа Муайяд Девонанинг ўғлидур. Номурод кишидур. Аммо ўз шеърин ўқурда йиғламсиниб ўқур, дағи ўзи мутаассир бўлуб, ҳардам улуғ тинар, то бас қилмағунча эл тинмас. Бу матлаъ анингдурким:

Ба тавба доданам, эй шайх, изтироб макун,

Маро, барои ризои худо, азоб макун⁸⁶.

М а в л о н о Ҳ о ж и — Машҳадда имом Али Мусо» ар-Ризо (алайҳиттаҳияти вас-сано)⁸⁷ равзасида имом ва муаррифдур ва «Гавҳаршодбегим» масжиди жомеида хатибдур. Фозил ва сунний мазҳабдур. Ақл маоши ул мартабададурким, бовужуди тасаннун ул равза бошидағи содот била боришур, бу жиҳатдин баъзи ани нифоққа ва баъзи хуруж мазҳабиға нисбат берурлар. Яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Кадам айшу танаъум бувад баробари инам
Ки, сар зи хоб барорам сабоху рӯи ту бинам⁸⁸.

М а в л о н о А б д у р р а з з о қ — толиби илм кишидур. Аммо балоҳати ғолибдур. «Гавҳаршодбегим» мадрасасининг талабаси, соҳиб жамъ вазифаларин кечроқ барот битидургон учун шикоятга бу фақир қошиға келдилар. Иттифоқ била сўзни ул айтурға муқаррар қилгон эрмишлар. Фақир жамоати касир кўрдум эрса сўзларин сўрдум. Анинг тақририға ҳавола қилдилар.

Андин сўрулди, эрса бу иборат била такаллум сурдиким «барот наменависад»⁸⁹. Ва рангининг ҳурмати бор учун мутойиблари ани «сурх қалб»⁹⁰ дерлар. Бу матлаъ анингдурким:

Жони ман тоза шуд аз лаъли ту хунхории дил,
Баъдаз ин мову сари кӯи туву зории дил⁹¹.

М а в л о н о Ҳ о ж и — дарвеш ва мунқатеъ кишидур ва Ҳазрати Махдумий Нураннинг мулозим ва мусоҳибларидур. Неча қатла Каъбаға бориб, баъзи қатла, ҳамоноки, яёқ ҳам бор экандур. Ул ҳазратнинг андоқки, анинг била хусусияти бор, оз киши била бўлғай. Гоҳи назм ҳам айтур. Табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Пирона санам тоза ниҳоле ба бар омад,
К-аз мева ғаму ғуссаву хуни жигар омад⁹².

М а в л о н о Ж а м о л и д д и н — Ҳазрат Махдумий Нураннинг қаробатларидиндур. Толиби илм бўлубтур. Агар лавандлиғи муфрит бўлмаса эрди, донишманд ҳам шояд бўлғай эрди. Ул ҳазратнинг шаҳар ичидаги мадрасасида мударрисдур. Бу матлаъ анингдурким:

Манам он кумрии нолон зи шавқи сарви дил жўят
Ки, дорам тавқи гардан аз хама куллоби абрўят⁹³.

Х о ж а А б у Н а с р — Хожа Муайяд Меҳна (алайҳирраҳма)нинг ўғлидур. Меҳна шайхзодаларининг ноҳамвор маоши кўптур. Андоқким, алар ҳар қачон бир-бирлари била низоъ қилсалар, икки жонибдин ясол ясаб, ўқ ва қилич ва найза била урушурлар. Аммо ҳоло баъзидейдурларким, Хожа Абу Наср хейли салоҳга кирибдур. Иншооллоҳки, рост бўлғай! Бу матлаъ анингдурким:

Намонад сабру тоқат оташи ғам чун шавад тезам,
Аз он чун шуъла биншинам даме, сад бор бархезам⁹⁴.

Х о ж а Ҳ у с а й н К и р а н г и й⁹⁵ — Абивард вилоятидиндур ва Хожа Абу Наср Меҳнанинг хоҳарзодасидур. Отаси Хожа Қанбар Хуросоннинг мутаайин арбобларидин эрди.

Ўзи мужид ва сулб ва якрўй кишидур. Йиллар садорати олий мансабида мутамаккин эрди ва подшоҳ инояти анга аъло даражада. Ул бу иноятқа андоғ, мустазҳирким, баъзи маҳалда подшоҳ маслаҳати учун тенгриликдин ҳам тажовуз қилур эрди бўлғай. Оқибат подшоҳнинг муборак хотирига ани андоқ кўргуздиларким, анинг иложи киши илгидин келурнинг имкони йўқтур. Магар ҳам тенгри подшоҳнинг муборак хотирига солғай (иншооллоҳ). Ва Хожанинг яхши таъби бор. Бу байт анинг абётидиндурким:

Ҳеч оҳе жуз ба ёдат бар намеояд зи дил,
Ҳеч нақше жуз хаёлат дар намеояд ба чашм⁹⁶.

Х о ж а Қ у т б и д д и н — Ҳазрат Шайх Абу Саид Абулхайр авлодидиндур. Бағоят солиҳ ва муттакий ва покиза рўзгор кишидур ва шайх атвори анинг атворидин зоҳирдур. Бу матлаъ анингдурким:

Муддате шуд к-он пари пайкар намеояд ба чашм,
Соҳт манзил дар дилу дигар намеояд ба чашм⁹⁷.

Х о ж а Ю с у ф М е х н а — Хожа Рукниддиннинг ўғлидур ва ҳазрат Шайхнинг бузург авлодидиндур. Толиби илм ва солиҳ ва хуш таъб йигитдур ва таъбида кўп мулойимат бор. Бу матлаъ анингдурким:

Дили зорамки, жо дар зулфи он номехрибон дорад,
Гар аз савдо парешонҳол бошад жои он дорад⁹⁸.

Х о ж а А б у Т о ҳ и р — Хожа Абдуллоҳ Меҳнанинг ўғлидур, хейли латиф таъби бор. Бу матлаъ анингдурким:

Ончи шабҳо бар дилам з-он жаъди пурхам мерасад,
Бар гирифторони занжири бало кам мерасад⁹⁹.

Х о ж а Қ у т б и д д и н А х м а д — Ҳазрат шайх ул-ислом Зинда Фил Аҳмад Жом (қуддиса сирруху)нинг авлодидиндур. Фариштаваш ва малакшева кишидур. Чун Хожа Аҳмад Жомий куш асраб солур, алар дағи тақлид қилибдурлар. Солур чоғида улоғлари йўқ эрмиш, бағоят бийик киши, бир қуллариға ўзларин кўтариб куш солур эрмишлар. Бу матлаъ анингдурким:

Сабо, биёр ғубори раҳи сувори маро
Ки, тўтиё бувад он чашми ашкбори маро¹⁰⁰.

М а в л о н о М у х а м м а д Х у р о с о н и й — лоуболи ва лавандшева, абтарваш кишидур. Ва ҳодии тавфиқ анга раҳнамойлик қилиб, ани ҳазрат Мавлоно Мухаммад Табодконий (раҳматуллоҳ) хизматиға солди. Ул бузургвор илгида тавба қилиб, суфия одоб ва таринқиға машғул бўлди ва «арбаин»лар ўлтуруб, дерларким, кушонишлар топти ва яёқ сойим уд-дахр муборак сафарин қилиб ул давлатқа мушарраф ҳам бўлди. Ҳоло узлат кунжида ибодатға машғулдур. Ва бу рубоий анингдурким:

Як чанд зи дўстон жудо хоҳам буд,
Бо меҳнату дард мубтало хоҳам будх
То ёр насозад ошноии хешам,

Бегона зи хешу ошно хоҳам буд¹⁰¹.

Х о ж а К а м о л и д д и н Ҳ у с а й н — Хожа Низом ул-Мулкниинг ўғлидур. Отасининг таайюн ва иштҳори бурунғи Низом ул-Мулкдин ортуғроқ бўлмаса, ўксук ҳам эмас. Эътибор юзидан анинг била тенг бор эди. Аммо мансаб юзидан ортти, нечукким, ул вазир эрди, бу вазорат мансабин тай қилди ва ҳоло ашрофи олий мартабасида мутамаккиндур. Ўзи мулойим йигитдур. «Нома» хатин яхши битир. Ва дерларки, мусиқийда ҳам дахли бор ва баъзи нақшларни анга мансуб қилурлар.

Таъби яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Гарчи дар жаннат насими хулду оби кавсар аст,
Хонаи хамморро обу ҳавои дигар аст¹⁰².

Х о ж а А б д у л л о ҳ С а д р¹⁰³ — Хожа Муҳаммад Марворид¹⁰⁴ ўғлидурким, муддате вазорат девонида муҳр босар эрди ва ўз ихтиёри била истиғфор қилиб, офият кунжи ихтиёр қилди. Бу тоифадан анга муяссар бўлғондек оз кишига бўлмиш бўлғай. Ўзи кичик ёшида улум касб қилди. Адвор ва мусиқий илмида ва хутут фанида беназир бўлди. Ва қонунни маълум эмаским, ҳаргиз киши андоқ чолмиш бўлғай. Ва подшоҳ хизматида олий мансабқа сарфароз бўлди. Уд жумладин бири, садоратдур. Ва иншо фанини ҳам камолға еткурди. Ва ўзи яхши муҳоваралиқ ва яхши хулқлуқ ва яхши суҳбатлиқ йигитдур. Ғафлат ва бепарволиғдин ўзга ҳеч айби йўқдур. Чун йигитдур, умиди дафъ бор. Ва бу матлаъ анингдурким:

То дил даҳону турраи он дилнавоз ёфт, .
Хўрд оби зиндағони умри дароз ёфт¹⁰⁵.

Х о ж а Я х ё — Хожа Абдуллоҳнинг инисидур. Яхши таъби бор. Бу матлаъ анингдурким:

Ба ин шукрона, эй ҳамдамки, мегўи сухан бо у,
Чи бошад гар бигўи шаммае аз ҳоли ман бо у¹⁰⁶.

М а в л о н о Ф а с и ҳ и д д и н — Мавлоно Низомиддин Ҳиравин аҳфодидиндурким, аларни Низомийлар дерларким, Хуросонда мундин шарифроқ насаб йўқтур. йигирми ёшиға яқин эканда улумни такмил қилди. Ҳоло ўттуз йилға яқин борким, ифодаға машғулдур. Зоҳир улумидин ҳеч қайси бўлмағайким, дарс айтмағай. Ва ҳар бир илмки айтур, кўрида ҳавоший ва муфид мусаннафоти борким, уламо андин баҳраманддурлар. Мунча пуркорлиғ ва рангинликбила ақл ва базли ҳам борким, мунофии бу улумдўр. Кўп ҳамида ахлоқ ва писандида авсофға муттасйфдур. Бовужуди мўнча камол бу фақирнинг таназзул қилиб, сафар ва ҳазарда кўпрак авкот ўз шариф суҳбати билан мушарраф қилур. Неча фикр қилилса, бу тийра рўзгор нақўҳида атвор мусоҳиблиғидин ўзга айб онда топса бўлмас, аммо айбсиз тенгридур.

Тўртинчи мажлис охири

Бу диққатпеша ва зарофатандеша азизлардин агарчи баъзи ажал майидин маст ва беҳабардурлар, аммо баъзи ҳаёт базмида сармаст ва жилвагар ва назмгустардурлар, тенгри таолло ўтган жамоатни ўз қошидин ғарийки дарёи раҳмат қилсун ва қолғон аҳли хизмат ва убудиятни шоҳ лутфидин шойистаи эҳсони беминнат.

Рубой:

Ул хайлға тенгри рахматй ёр ўлсун,
Бу жамъға шах лутфи мададгор ўлсун,
Ҳам шоҳқа юз фалакча миқдор ўлсун,
Ҳам қуллари эҳсонға сазовор ўлсун!

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Хуросоннинг ва баъзи ернинг мирзодалари ва сойир» Озодалари зикридаким, таъб саломати ва зиҳи истиқомати аларға боиси назм бўлур, аммо мудовамат қилмаслар

Ул жумладин:

А м и р Д а в л а т ш о х¹ — Фирузшоҳбекнинг амакизодаси Амир Алоуддавла Исфаройинийнинг ўғлидур. Фирузшоҳбекнинг мукнат ва азамати худ олам аҳли қошида гунашдин равшанрокдур, таърифқа эҳтиёж эрмас. Амир Алоуддавла дағи аҳл киши эрди. Аммо димоғи ҳиффат пайдо қилиб, зоеъ бўлди. Ва лекин Амир. Давлатшоҳхуштабъ ва дарвешваш ва кўп салоҳиятлиғ йигитдур. Обо ва аждоди тарийкидинким, аморот ва зоҳир азамат ва тажаммули бўлғай, кечиб гўшае ихтиёр қилиб, фақр ва даҳқанат била қаноат қилди ва фазойил ва камолот иқтисоби била умр ўткарди. Ушбу мазмундаким, бу мухтасар битиладур, «Мажма уш-шуаро»² тасниф қилибдурким, ҳар, киши ани мутолаа қилса, мусаннифининг истеъдод ва камолин маълум қилур. Аммо бу яқинда хабар келдиким, фоний оламдин рихлат қилибдур. Воқеъ бўлса тенгри ани раҳмат қилғай.

Бу матлаъ анингдурким:

Зиҳи аз офтоби оразат чашми жаҳон равшан,
Зи чашми равшани карда диламро хонумон равшан³.

М и р Ҳ у с а й н А л и Ж а л о й и р⁴ — «Туфайлий» тахаллус қилур эрди. Алн Жалойирнинг ўғлидурким, отаси Ёдгор Мирзо эшигида амир ул-умаро ва соҳиб ихтиёр эрди. Аммо ўзининг отасиға нисбати йўқтур. Фақиршева ва фонийваш ва бетакаллуф ва хуштабъ йигитдур. Назмларға таъби мулойимдур. Аммо қасида услуби анинг ҳаққидур. Андоқки, бу тоифа ҳам мусаллам тутарлар. Султон соҳибкирон отиға ғарро қасойиди бор. Ул ҳазрат ҳам ани яхши тарбиятлар қилдилар. Андоқким, вилоят билди ва кўш девонида муҳр бости ва парвоначи бўлди ва тақарруб ва наёбатқа даҳли бор эрди.

Фалакнинг андинким, фазл аҳлиға ҳасади бор, бир таксир била они даргоҳи фалак иштибоҳдин йироқ солибдур, анинг худ бу қайғудан кундуз қарори ва кеча уйқуси йўқтур. Умид улким, подшоҳона лутф ва карам дастгири бўлғай.

Бу матлаъ анинг қасойидидиндурким:

Бихамдиллаҳки, дигар раҳ ба иқболи шаҳи одил,
Бурун омад гулам аз хору хор аз пову ва по аз гил⁵.

Умид улким, бу матлаъ муносиби ҳоли бўлғай. Бу ғазал матлаи ҳам анингдурким:

Буте к-аз гул бувад озори по дар гашти бўстонаш,
Чи рў дар дида жўям бовужуди хори мужгонаш⁶.

Айби муфрит лавандлиғ ва жунундин ўзга йўқтур.

М и р Ҳ а й д а р⁷ — «Сабухий» тахаллус қилур. Ота отадин бу даргоҳнинг бойриси, балки туғмасидур. Бу фақирға шиддати қаробатдин фарзандлиғ нисбати бор. Туфулиятдин шабоб айёмнғача улум иқтисоби қилди ва таъби шеър ва муаммо ва сойир фазлиётда мўлойимдур.

Агарчи бот тарк қилди, аммо сипоҳийликда ҳам эрдамларким бўлур, ўқ отмоқда жалд ва қилич чопмоқда чобук ва сойир жалодатларда онча борким, асрининг аҳли писанд қилурлар. Чун жунун нашаъсидин бебахра эмасдур, сулуки тарийкида кўп офат ва андоз бўлди. Умид улким, оқибат истикоматда росих бўлғай. Бу матлаъ анингдурким:

Май аст лаъли ту ё шахди ноб: аз ин ду кадом аст?
Хай аст бар руҳи ту ё гулоб: аз ин ду кадом аст? ⁸

А б д у л в а х х о б — «Суҳойй» тахаллус қилур. Шайхимбекнинг хоҳарзодасидурким, Абдурраззоқ атканинг ўғли. бўлғай. Шайхимбек таърифи ўз зикрида айтилди. Абдурраззоқ дағи гўёки Алоуддавла Мирзо⁹ девонида муҳр босқондур. Ўзи дағи сипоҳишева йигитдур. Китобе, дерларким, жамъ қилғондур ва отин «Абдол-нома»¹⁰ қўйғондур. Аммо фақир кўрмадим. Буким, табъини гоҳи тағойиси таъриф қилур, анга шу шараф басдур. Бу матлаъ анингдурким:

Доштам аз чашми бемораш ба дил сад гунна дард,
То ба чашми худ надид он дардро бовар накард

Гўёки бировнинг кўзи оғриғонда айтқондур.

С у л т о н Х у с а й н¹² — «Хатмий» тахаллус қилур. Шайх Баҳлулбекнинг ўғлидур. Агарчи отаси ҳоло фақр тарийқин ихтиёр қилиб гўша тутубдур, аммо Султон соҳибқирон давлатидин Хоразм тахтида ҳукумат қилиб, аморат девонида муҳр бости ва оғаси йиллар Балх (куббат улислоний)да ҳукмрон эрди. Ўзи фақирваш ва номуродшева йигитдур. Табъи ҳам холи аз саломат эмас. Бу матлаъ анингдурким:

Маро бисъёр мушкил менамоёд фурқати жонон,
Видои жони ширин ҳаст душвор, эй мусулмонон¹³.

М и р И б р о х и м — Султон Хусайннинг ўғлидур ва фақирнинг оғасининг набирасидур. Фақир они ўғил, чилай асрабмен.

М у х а м м а д С о л и х¹⁴ —исми муносабати била «Солих» тахаллус қилур. Нур Саидбекнинг ўғлидурким, кўп вақтлар Чаҳоржўй навоҳисидин Адоқ навоҳисиға дегича аморат қилди ва Султон Абу Саид Мирзо эшигида, Улуғбек ва Жўги Мирзо эшигида соҳиб ихтиёр ва жумлат ул-мулк эрди. Аммо бағояг бадфеъл ва бадхулқ киши эрди. Ўзи мулойим йигитдур. Атворининг отаси атвориға нисбати йўктур. Анга ҳам ғариб сахв туштиким, Султон Соҳибқирон қуллуғидин ғайбат ихтиёр қилди.

Баъзи дерларким, бехудлиғ оламида ёмон мусоҳиблар ани бу ёмон йўлға тутубтурлар. Табъида хейли диққат бирла чошни бор. Хатқа ҳам қобиляти кўпдур. Бу матлаъ анингдурким:

Наям ошуфта гар пўшида кокул моҳи тобонаш,
Чи ғам аз тирагии шаб, чу бошад субҳ поёнаш? ¹⁵

Ш е р а м — Хуросоннинг одамизодаларидиндур. Солим нафслиқ ва салим табълиқ йигитдур ва табъи назм таврида кўп мулойимдур. Бу матлаъ анингдурким:

Ёридин ҳар ким тушар айру паришонлиғ чекар,
Васл қадрин билмаган мендек пушаймонлиғ чекар,

Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:

Машав носих ба кӯи ақлу дониш раҳнамун Моро
Надорем ихтиёри то чи фармояд жунун моро¹⁶.

М и р И ш қ и й - Жаҳон Маликбекнинг набирасидурким, ғоят таайюндин гӯёки таърифи ҳожат эмас. Амир Ёдгорбекким, зикри юкори ўтти, инисининг ўғлидур ва отаси Алоулмулк дағи табъдин холи эмас эрди. Табъи яхшидур. Бу матлаъ анингдурким:

Зи баҳри он ки ояд қиссаи жонони ман берун,
Зи хубон ҳар замон дар анжуман орам Сухан берун¹⁷.

М и р А л и Д ў с т — «Рафиқий» таҳаллус қилур. Алайкабек¹⁸нинг набираси бўлур. Анинг шаъни андин азимроқ ва шуҳрати андин кўпроқдурким, шарҳ қил-моқ била киши они элга танитқай. Отиким, мазкур бўлди, басдур. Анга маъруф мадраса ва гӯрхона ва работи басдур. Ўзининг табъи мулойим тушубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Давои дарди дили хешро кўжо жўям,
Кўжо равам, чи кунам, холи дил киро гўям?¹⁹

Ё м ғ у р ч и б е к — «Сипоҳий» таҳаллус қилур. Мир Валибек ўғлидур. Мир Валибек²⁰нинг таърифи ҳамул Алайкабек таърифига ҳукми бор. Ўз таврида азамати андин ортуқ бўла олур эрдиким, ўксук йўк. Аммо осори онча қолмади. Ўзи хуштабъ воқеъ бўлубтур. Бу матлаъ анингдурким:

Ба масжидеки, равам дар фироқи дилбари хеш,
Баҳона сажда кунам бар замин ниҳам сарн хеш²¹.

М у ҳ а м м а д А л и Ж а л о й и р — «Нисорий» таҳаллус қилур. Али Жалойир ўғлидур ва Хусайн Алибекнинг инисидур. Иккаласининг таърифи юкори ўтубдур. Аммо ўзи не сипоҳийликда отасига ўхшар ва не ўзгага. Атворда оғасига нисбати бор. Ғариб таврлик кишидур. Чун Хуросон аҳлининг аксари билурлар, битимак бефойдадур. Аммо шеър айтур. Бу матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Касе ҳаргиз маро беғам надидаст,
Чу ман ғам дидае ғам ҳам надидаст²².

М а в л о н о К а в к а б и й — эмди зоҳир бўлубтур ва Шайх Боязид Иланинг ўғлидур. Фақир ани кўрубмен, аммо шеър айтурин маълум қилмайдур эрдим. Машҳадда бўлур ва обоаждоди гӯрхонасида бўлур. Андин келганлар бу матлаъни андин нақл қилдиларким:

Кушти! мани дилхастаро, турки камонабрӯи ман,
То боз ёбам зиндаги тийре бияфкан сӯи ман²³.

И б р о ҳ и м М у ҳ а м м а д Х а л и л — Муҳаммад Халилнинг ўғлидур ва Халилбек йиллар Нимрӯз мулкидин Ғазни навоҳисига ҳақ ҳукумат қилдиким, баъзи вақтда ҳеч подшоҳқа тобеъ ҳам

эмас эрди ва бу Иброҳимнинг яхши табъи бор. Ўзи дағи мулойим таврлик ваадаб ва хурматлиғ йигит эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Кўруб ағёрни филҳол илик кўксумгаким, урдум,
Эмас таъзим учун, ханжарлари захмини ёшурдум.

М и р Ҳ а б и б у л л о ҳ — Мир Садрнинг ўғлидур. Отасининг таърифи юкорида мазкур бўлди. Ўзи мулойим йигитдур. Уд чоларға ҳам қобилияти бор, ҳам ишқи бор. Умид улким, ул фанда яхши бўлғай, таҳсил ҳам қиладур. Бу матлаъ анингдурким:

Аз чи дар шоми ғамат олам ба чашмам шуд сиёҳ,
Гар намурд аз сарсари оҳам чароғи меҳру моҳ?²⁴

М у ҳ а м м а д Ж а ь ф а р — Муҳаммад Али Кўкалтош ўғлидурким, отаси Машҳади мукаддаса доруғасидур. Ўзининг яхши табъи бор. Бу матлаъ анингдурким:

Он шабки, шамъи чехраро аз тоб меафрўхти,
Раҳме накарди бар ману парвонаворам сўхти²³.

Ш о ҳ Қ у л и У й ғ у р — кичикдин табъи таҳсилға ва аксар фазлиётқа мулойим эрди. Отананинг суюклиги жихатидин оми қолди. Ва кўпрак қобилияти зоеъ бўлди. Қабиланинг мирзосидур. Ҳукм улдурким, ул қилғай, Табъи муаммода мулойим тушубтур.

Д а р в е ш А б д у л л о ҳ — Тархонийларда Шайх Салмон атканинг ўғлидур. Табъи назмларға кичикдин мойил эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Аз хаёли лабу дандони ту чашмам ки пур аст,
Ҳамчу рўдестки, сангаш ҳама ёкуту дур аст²⁶.

А б д у қ а х х о р²⁷ — Шайхзода Муҳаммаднинг ўғлидур. Отаси подшоҳ девонида аморат мансаби топти, баҳодир киши эрди ва зотида бовужуди омийлиғ мулоямат бор эрди. Уғлига булардин ҳеч мерос тегмади. Аммо муаммо фанига қобилияти бор отиға бу муаммо анингдурким:

Б е к М а л а к и й — Ҳасан Малакийнинг ўғлидур. Киши отаси бобида андоқки, ҳар неча таъриф ва васф этса тамом қила олмас. Анинг бобида акс воқеъдур. Агарчи бурун бирор муаммоғина айта олур эрди, ул дағи эмди юкориғи ҳампойидек, андин ҳам орийдур.

С о қ и й — Жаъфар бахшининг ўғлидур. Кичиклигида қобилияти кўп эрди, ҳам назмларға, ҳам сойир инсониятқа, туркий ва форсий шеърда рушди бор эрди ва сипоҳийлик тарийқида жалодати ул мартабада эрдиким, Хуросоннинг сипоҳийларидин мутааййин ва муқаррар кишилар ани имкони борича таъриф қилурлар эрди. Аркони давлат қошида, балки подшоҳ ҳазратида мултафат ва мақбул эрди. Ҳеч маълум бўлмадиким, анга на бало урдиким, ушбу сифатлардин ҳеч нима анда қолмади ва эл оросидин чиқти. Умид улким, бу идборин ҳақ таоло иқболға мубаддал қилғай. Бу матлаъ анингдурким:

Қилодаи саги у кун зиҳи гиребонам,
Ки, ҳар замон нафитад чок то ба домонам²⁸

Туркча маснавийда кечимлик от таърифида дебтурким:

Тазарве эрди раъноликда оти,
Ики ёнчоқ бўлуб икки қаноти.

Бешинчи мажлисининг ғояти

Бу таъб латофати била ороста, озодалар ва зеҳни зарофати била пийроста мирзодалардин ҳам агарчи баъзи адам макманида пардаи ихфодадурлар, аммо баъзи вужуд анжуманида зовияи зуҳур ва бақодадурлар, маъдумларни ҳақ раҳмати мағфиратидин баҳраманд қилсун ва мавжудларни шоҳнинг хизони инъому лутфидин аржуманд ва сарбаланд этсун!

Рубоий

ё рабки, чу шахни айладинг арш жаноб,
Зиллуллаҳ анинг зотиға ёзилди хитоб,
Утган қуллар ёзуғини қилма ҳисоб,
Қолғонларин эт базмида иқбол таоб.

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Хуросондин ўзга мамолик фузало ва зурафоси зикридаким, бу асрда холо бордурлар ва хар қайси ўз хўрди ҳолиға кўра ширингуфтор "ва соҳибдевон ва ашўордурлар

Ул жумладин Самарқанд аҳлиға шуруъ қилали:

А х м а д Х о ж и б е к¹ — Султон Малик Кошғарийнингким, замонининг бебадалларидин эрди, ўғлидур. «Вафойй» тахаллус қилур. Сурати хуш ва сийрати дилкаш, ахлоқи ҳамида ва атвори писандида йигитдур. Хуросонда тарбият топти. Ҳирот дор ус-салтанатида ўн йилға яқин ҳукумат қилди. Самарқанд маҳфузасида ҳам муддате ҳоким эрди. Ва бир қарн бўла бордиким, истиклол била аморат ва истикрор била подшоҳға наёбат қиладурким, ҳеч киши андин бир номулойим нимаким, мужиби эътироз бўла олғай, нақл қилмайдур. Бовужуди бу Бекнинг сипоҳийликда жалодат ва баҳодурлуғин хар кишиким танир, мусаллам тутар. Ва таъби бағоят хуб воқеъ бўлубтур ва назмға кўп илтифот қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Гирифти жони ман аз тан ба зулфи пуршикан, басти,
Кушоди парда аз рухсори хешу чашми ман басти².

Х о ж а Х у р д — Самарқанд тахтининг якқалама қозиси ва «Улуғбек Мирзо» мадрасасининг мударрисидур. Бовужуди фазлу камолу ақл ва дониш хуляси била орастадур ва бовужуди зуҳди тақво, ҳусни ахлоқ зевари била пийрастадур. Мунча машоғил ва авориз била чун лутфи таъби ғолибдур, назм ва иншо ва тарих ва муаммо фунунида ҳам иштиғол кўргузур ва исмига бу муаммо анингдурким:

Ва Б о б о Х у д о й д о д ким, дерларким, абдолдин эрмиш, Самарқандда фавт бўлғонда, фавтнинг тарихини³ топқондур. Фақирнинг «Вақфия»⁴ сининг тасҳихин қилурда тарих⁵ топибтур. Иккаласига таъриф ҳожат эрмас. Анинг диққатиға икки адл гувоҳдурлар.

А б у л б а р а к а — харнеким, Хожа Хурд кози васфида айтилибдур, анинг моддасида тамом бар акс воқеъдур. Чун Хуросон ва Самарқандда ани андоқким бор, билмас киши йўқтур. Кобоҳа ҳолатини мазкур қилмоқда кўп беҳижоблик керак ва ул шарҳ бир нақл билаким, анинг бобида бир соҳиб давлатнинг муборак оғзидин чиқибдур, иктифо қилилур. Анинг шарҳи буким. Абулбарака Шаҳрисабзда қози эрди, подшоҳ ҳазратида анинг зулмидин додхоҳ кўп келган жиҳатдин маъзул бўлди ва Хуросонға келди. Мунда дағи ғариб шаҳкорлар ташладиким, ғаробатининг тури бор. Мунда ҳам тура олмай, яна Самарқандға борди. Анда дағи аркони давлатдин баъзини мунга келтургандурким, яна ул ерда кози йўқ экандур. Анинг ҳаводорлари ул мансаб эгасиздур, муносиб киши топиббиз деб, бир либос била подшоҳ арзиға еткургандурлар. Яна баъзи наввоб ул бадмаош кишидур, деб ул сўзни рад қилғондурлар. Подшоҳ дегандурким, хар неча бадмаош ва бадбахт бўлса, ул бурунки қозидин яхшироқ бўлғусидур.

Анинг назмидин хотирда йўқ эрди, аммо бу байтни зурафо анинг учун дебтурлар:

Деву шайтон сифат Абулбарака,
Бод жояш ба ҳафтумин даргга⁶.

Х о ж а Х о в а н д — Хожа Фазлуллоҳ Абуллайсин (рахмаҳум оллоҳ)нинг ўғлидур. Донишманд ва хуштабъ йигитдур. Таъби ҳам назм сори, ҳам ҳазл сори мойил бор.

Эшитгандурким, Абулбарака Ҳирийга келганда Дарвеш Хусайн била анинг орасида кудурате воқеъ бўлғондур. Абулбарака Дарвеш Хусайнға каттиғ келсун деб, букъасига мужиби ихонат бўлсун деб, қаронғуда келиб Пири Сесадола қабри бошида ҳадас қилибдурким, ўзи ул мазор бошига борғони ҳамул маъни-ўқ эрди. Хожа Хованд бу маънида ҳазл юзидин бу байтни айтибдур, бағоят муносиб ва яхши воқеъ. бўлубтур ва байт будурким:

Он жавонмаргеки, ў бар Пири Сесадола рид,
Пир агар гардад, нагардам ҳеч пиреро мурид⁷.

А м и р М а ҳ м у д Б а р л о с⁸ — бовужуди улви насаб ва касрати ҳасабдин дарвешваш ва фоний машраб ва бетакалуф кишидур. Ва Кирмон вилоятида ҳукумат қилди ва муддатедурким, подшоҳ эшигида: аморат девонида муҳр босадур.

Бу матлаъ анингдурким:

Магуки, ҳаст рухи ман зи об равшантар
Ки, ҳаст пеши ман аз офтоб равшантар⁹.

Д а р в е ш Ш у ҳ у д и й¹⁰ — Дарвеш Санид Боязид парвоначининг ўғлидур. Кичик эканда хейли шўхлуқ қилар эрди. Энди дарвешлик ва салоҳ суратиға кирибтур ва Мир Сарбараҳна айттиким, онча кашф ва каромат ҳосил қилибдурким, агар бировнинг сақолин тутуб айтсаким, йигирма икки минг тўрт юз саксон беш тук-тур, сари мўйи тахаллуф қилмас. Мажлис аҳлидин биров дедиким, магар сизнинг маҳосингиз туки ададидин сизни воқиф қилибдур, эл кулуштилар. Мирга тафовут қилмади.

Бу матлаъ анингдурким:

Ин доғҳоки, бар тани аҳли муҳаббат аст,
Бар кўҳи дард рехти борони ҳасрат аст¹¹.

М а в л о н о М ў ъ м и н и й — «Халосия» хонақоҳида таҳсил қилур. Оти Абдулмўъминдур, тахаллуси бу муносабатдин воқеъ бўлубтур. Самарқанддиндур. Табъида мулойимат бор. Бу матлаъ анингдурким.

Бикушо даҳанки, нўши лабў нўшханд ҳам,
То қиймати шаккар шикани, нархи қанд ҳам¹².

О р и ф Ф а р к а т и й — Самарқанд навоҳисининг Фаркат деган мавзуидундур. Кўп вақт Хуросонда, Ҳирот тахтида бўлур эрди. Гоҳ сабак ўқур эрди ва гоҳ лавандлик қилур эрди. Ва ирфон изҳориға машъуф эрди. Ирок сори борди ва ахвочи маълум бўлмадиким, не бўлди. Бу матлаъ анингдурким:

Дар ҳолати такаллум аз нозуки забонаш,
Барги гулест гўё дар ғунчаи даҳонаш¹³.

М а в л о н о Н о с и р и д д и н — Аҳмад Ҳожибек мулозимидур. Отаси донишманд ва муттақи ва валоят шиор киши эрмиш. Аммо ўзи сипоҳийликқа ҳаваснок ва такаллуфотқа роғиб кишидур. Дойим туркча айтиб қуш соло отланған ва таблбоз боғлаб белига баҳли¹⁴ санчқай ва

рангин отларға минарға майл қилғай. Бовужуди бу ишлар табьин яхшидур. Бу яқинда андин бир байт нақл қилдилар. Имкони борким, Самарқанд шўх ва ҳабислари анга бу байтни боғламиш бўлғайлар. Ул байт будурким:

Тубучоқ абраше агарам зери зин бувад,
Мулки жаҳон маро ҳама зери нигин бувад¹⁵.

М а в л о н о Б а қ о и й — хоразмликдур, Яхши табьлик ва яхши хулқлуқ йигитдур. Онаси ризоси учун бовужуди одами иститоат ва номуродлик ҳаж сафарин ихтиёр қилиб, онасини элтти. Ҳануз аҳволи не бўлғон, хабари келмайдур. Умид улким, матлуби ҳосил бўлуб келгай. Бу матлаъ анингдурким:

Намехоҳамки, дил дар банди он зулфи дуто афтад,
Чаро аз паҳлуи ман дарманде дар бало афтад¹⁶.

М а в л о н о Х а й р и й ҳам хоразмликдур. Девонаваш, абтаршева йигитдур. Дойим ифлос ва фалокат била ўтқарур. Аммо шоирликда хейли қуввати бор. Қасойиди бор, ғазалиёти ҳам ямон эмас. Табъ аҳли қошида матъундур мунгаким, абётининг маънисин сўрсалар билмас, билса ҳам айта олмас. Аммо ул муни мусаллам тутмас. Бу матлаъ анингдурким:

Ба рўзи ташнаги оби равон набвад ҳавас моро,
Дами тиғи туро гар бар гулу ёбем бас моро¹⁷.

М а в л о н о С о й и л и н — қаршилиқдур. Анингдек сариъ улқалам котиб ўз замонида йўқтур. Ҳар кунда беш юз байт осонлик била битир Туркваш сода йигит кўрунур. Аммо кўрунгандек эмас. Бу яқинда девон дағи тартиби ҳуруф била тузатти. Бу матлаъ аннингдурким:

На бар захмаш дилам пайкони он абрў камон дорад
Ки, баҳри захми дигар оби ҳасрат дар даҳон дорад¹⁸.

М а в л о н о Ш а м с и й — бадахшонликдур. Фақир ани агарчи кўрмаймен, аммо Мавлоно Муҳаммад Бадахшийдин таърифин эшитибмен. Андоқ маълум бўлурким, табьида хили тасарруфлуқ ва шўхлуқ бор. Бу матлаъ анингдурким:

Чашмони ман ба рўят дар ошиқи чунонанд,
К-аз рашк як дигарро дидан наметавонанд¹⁹.

М а в л о н о С о л и х и й — агарчи хурусонликдур, аммо кўп йилдурки, Ҳисордадур. Ҳамоноки, аввал розалиқ санъатиға²⁰ мансуб эрди ва шеър айтурдин сўнгра аруз ўрганди ва санойиъдин дағи соҳиби вукуф бўлди. Андоқ эшитилурким, Ҳисорда подшоҳнинг китобдоридур. Хаёлға андоқ келурким, бу матлаъ анинг бўлганким:

Агар, эй шамъ, шабе ҳамнафаси ман боши,
Чи дуо бехтар аз ин астқи, равшан боши²¹.

М а в л о н о Д а р в е ш Д е х а к и й²² — Қазвин вилоятидиндур. Хиштомлиқ санъатиға мансубдур. Дерларким, абдолваш кишидур. Девони дойим белига боғлиқдур. Ҳар байти, ё маънисига эҳтиёж бўлса, кўргали филҳол девонин чиқариб, топиб кўргузур. Фил-воқеъ

фақирнинг то шеърға шуурум бор ул тарафдин анинг абётини яхшироқ назм келмади. Бу матлаъ анингдурким:

Бар мисоли сурати девор бежон мондаам,
Пушт бар девору рў сўи ту хайрон мондаам²³.

Бу байти дағи хуб воқеъ бўлубтур:

Ба ғайри ноқай Лайлики, меканад хоре,
Дигар киро ғаме аз раҳгузори Мажнун аст²⁴.

Қ о з и И с о²⁵ — совалиқдур. Султон Яъқуб ани ул мартабада таъзим ва тарбият қилдиким, ҳеч подшоҳ аҳли алоқадин ҳеч кишини онча тарбият қилганини тарихларда кўрулмайдур. Ўзи савдойи мизож ва мутақаббур киши эрди. Дерларким, шеърға андоқ машъуфдурким, кунда ўн ғазал, балки кўпроқ ҳам айтур эрмиш. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳар кас бағашти гулшану гулзори хештан,
Мову диле чу ғунча гирифтори хештан²⁶.

Мукнат ва азамати чоғи ҳеч иш қилмадиким, андин деса бўлғай. Ҳоло хабар будурким, суфи Халил ани ўлтурубтур (Валлоҳу аълам!)

Ш а й х Н а ж м²⁷ — ҳам совалиқдур ва Қози Исоға қаробатдур. Султон Яъқуб қошида андин махсусроқ ва нойиброқ киши йўқ эрди. Ҳар неча қози Исо элга истиғно ва азамат кўргузди. Аммо шайх халойиқ била яхшилар боришти. Фуқаро ва масокиннинг ишига кўп мададкорликлар қилди. Андоқки, яхши оти атроф ва жавонибқа борди. Бу фақир била дағи ғойибона муҳаббат ва ёрлик ва инилик қоидасин маръи тутти. Бу матлаъ анингдурким:

Ба шўхи мехурад хуни дили ман чашми хунхоре,
Балои фитнажўе офати жоне.хитамкоре²⁸.

Х о ж а А ф з а л²⁹ — Кирмон мулкининг ашрофидиндур. Табъи ва ахлоқи хуб мутаанний ва мутавозеъ йигитдур. Аҳли қалам бу замонда барча муттафиқдурлар мунгаким, сиёқ ва дафтар ва ҳисоб ва зарб ва қисмат илмида беназири даврондур. Ўн беш йилга яқин ҳазрат Султон соҳибқирон қуллуғида вазорат девони анинг ихтиёри эрди. Маждиддин Муҳаммад бузуғлиғидаким, аҳволига футур етмаган киши қолмади, ани дағи подшоҳқа ёмон кўргуздиким, заруратидин жало ихтиёр қилди. Аммо ул сафарда Макка зиёратиға мушарраф бўлди. Балки мирҳожлик мансаби анга муфавваз бўлди. Ҳар неча ул мамолик салотини мулозамат таклифи қилдилар, қабул қилмади, дебтурким: «Агар қуллуқ қилсам, ўз подшоҳимға қилурмен йўқ эрса йўқ». Ҳоло дерларким, Қум вилоятидадур. Бу матлаъ анингдурким:

То ҳар шараре дона шавад кишти жаҳонро,
Барбод диҳад оташи дил хирмони жонро³⁰.

А д х а м и И б р о х и м — Шоҳ туркманнинг таҳаллусидур. Туркман бекларида мутаайин хуштабъ ва зарофатлик киши эрди. Девони ҳам бор. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳаргизам дил бе хаёли анбарин холе набуд,

Ин дили девона ҳаргиз холи аз холе набуд³¹.

Х о ж а А л о у д д и н — Кирмон мулкидин. Хожа Афзалиддин Мухаммадқа қаробатдур ва Бибича Мукажжиманинг инисидур. Зоҳирин улумни такмил қилгондин сўнгра майли дарвешликларга ғолиб бўлуб, Мак-ка азимати қилди ва ўттиз йилга яқиндурким, анда мужовир бўлуб, сулук ва тоатқа, машғулдур. Андоқ маълум бўлурким, бу сулукда бийик манзилат ва ёруғлуғларга мушарраф бўлубдур ва олий мартабаға етибдур. Улви ҳимматдин дунё мофийҳоға этак силкиб мақсуд каъбасида мунқавий бўлубдур ва ҳамулдаражадин мохалақаллоҳ балки мосиволлоҳни мавҳуми маҳз, балки маъдуми мутлақ билиб вусул ҳаримида эътикоф қилибдур. Бу яқинда силаи раҳим риояти учунки, адои фарз қилғай, Хуросонға келиб эрди, неча вақт ҳазрат Маҳдумий Нуран била суҳбати хушти. Ул жиҳатдин таваққуф қилди. Чун ул ҳазрат бақо оламиға рихлат қилди, яна Макка азимати, асли мақомға борди. Борурда йўлда Шайх Низомий «Хамса»сининг аввалғи китоби «Махзан уласрор» вазнида бир маснавий антиб юбориб эрди ва кўп ҳақойиқ ва маориф анда дарж қилиб эрди. Бу яқинда Маккадин яна бир маснавий ҳам тасаввуф истилоҳатида ҳадиқа вазнида айтиб юборибдурким, анинг таърифидин қалам тили қосирдур, аҳли таҳқиқ ўқуғондин сўнг қойилининг камолин маълум қилғайлар. Китоби ҳамдининг аввалғи байти будурким:

Эй ,жаҳон ёфта намуд аз ту,
Бар адам тухмати вужуд аз ту³².

М а в л о н о Ш а ҳ и д и й³³ — Қум шаҳридиндур. Ошуфтаваш ва девонасор киши кўрунур. Аммо бу тарийқлари жаъли ранг ҳам бор. Ироқдин Хуросонға иккн навбат келиб борди. Бадиҳаси равондур ва таассуби ғолиб ва табъи ҳазлға кўп роғибдур. Бу матлаъ анингдурким, яхши воқеъ бўлубтур:

Биё, эй ишқ, оташ зан дили афсурдаи моро,
Ба нури хеш равшан кун чароғи мурдаи моро³⁴.

М а в л о н о Х у м о и й — маълум эмас не ерликдур. Аммо кўпрак авқот, балки ҳамиша Ироқда бўлур. Бир қатла келиб кетти. Бағоят фақир ва камсухан ва номурод киши кўрунур. Аммо наузу биллоҳ андинким, бир мажлисда анга бир аёқ берсалар, ул арбада ва пургўйликким, андин зоҳир бўлур, анинг шарҳи мутааззирдур. Ҳар тақдир била бу матлаи яхши воқеъ бўлубтурким:

Жоно, манам зи дасти фироқи ту мурдае,
Хун дар танам намонда чу нори фушурдае³⁵!

М а в л о н о Х о л и д и й³⁶ — Ҳисори Шодмон тарафидин бўлур. Ҳирий шаҳриға таҳсил учун келиб. кўп вақт сабақ ўқуб, хейли салоҳият касб қилди. Ҳамоноки, Холид Валид авлодидиндурким, «Холидий» таҳаллус қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Матарс аз тани хоки ба вақти куштани ман,
Агар ба тиғи ту гарде расад ба гардани ман³⁷.

М а в л о н о Ё р и й³⁸ — шерозликдур. Андинким, Хуросонға келди. Наққошлиққа мансуб эрди, аммо мубтадий эрди. Фақир они тазҳиб аҳлиға сипориш қилдим, оз фурсатда ободон наққош бўлди. Ва лекин андоқ маълум бўлдиким, ғарази наққошлиқ ўрганмақдин нақшбозлиғ

эқандурким, андин ажаб нақшлар иш юзага келди ва анинг шарҳининг тули бор. Бу матлаъ анингдурким:

Зи ашки дидаки, дил пур зи дурри макнун аст,
Биёки, баҳри нисори ту ганжи Қорун аст³⁹.

М а в л о н о М и р а к и й ҳам шерозлиқдур. Сайр расми била Хуросонға келди. Бир неча вақт туруб, муовадат қилди. Кичик ёшлиқ, хом табъроқ йигитдур. Имкони бордурким, табъиға кўп иш буюрса пухталиғ пайдо қилғай. Бу матлаъ анингдурким;

Жоно, мабош дар паи озору кин ҳама,
К-ин олами хароб наярзад бад-ин ҳама⁴⁰.

М а в л о н о А ҳ л и й⁴¹ — шерозлиқдур. Ҳамоноки, толиби илмлиғи бор. Назмлардан ҳар синф шеърда маҳоратлиғ кишидур, батахсис қасида услубида. Неча қатла Шероздин рангин қасидалар айтиб юбориб эрди. Бу яқинда Хожа Салмон Соважий. «маснуъ» қасидасиға жавоб айтиб бир ғариб рубоий дағи изофат қилиб юборибдур. Ҳола онча чоғлиқ қувватлиғ киши демасларки, бўлғай. Бу матлаи ҳам хейли чошнилиғ тушубтурким:

Ману Мажнун ду, асиремки, ғаму шодии мост,
Ҳарки ин шева надонист на аз водии мост⁴².

М а в л о н о Ф а з л у л л о ҳам шерозлиқдур. Тижорат тарийқи била Астрободға келди. Лавандвашлиғи ғолиб учун бепарволиғ қилиб, дастмоясиға нуқсонлар воқеъ бўлди. Салоҳиятлик йигитдур. Толиби илмлиғи ҳам бор. Шеър ва муаммо ва нард ва шатранжи ҳозирона ва ғойибона, балки сағир ва кабирни билур. Бу матлаъ анингдурким:

Саодати ту фузун боду давлати ту зиёдат,
Ҳазор сол бимони ба давлату ба саодат⁴³.

М а в л о н о М у и н⁴⁴ ҳам Шерознинг одамизодаларидиндур. Хуросонға келганидин бери фақирлар теграсида бўлур. Зоҳири худ содаваш кўрунур, Аммо бу яқинда андин бир ҳазл кўрулдиким, содалиғнинг мунофиси эрди. Бу матлаъ анингдурким:.

Шуд далқи муракқаъ гарави бодаву шодем,
К-охир ба сари кўи муғон жома ниҳодем⁴⁵.

Х о ж а И м о д — Лор вилоятидиндур. Тижорат била маош ўткарур. Одамиваш йигитдур. Маснавийсида хили ранг ва зийнат бор. «Лайли ва Мажнун»ға татаббуъ қилибдур. Кўп элдин яхшироқ тушубтур ва ғазал таврида дағи яхши табъи бор:

Бурд суи лаб забону шуъла зад бар жони ман,
Кард зоҳир ламъаи аз оташи пинҳони ман⁴⁶.

М а в л о н о Б а й з о и й — Маҳмуд Барлос Ҳисордин элчиликка келганда била келиб эрди. Ул борғонда хаста бўлуб қолди. «Дор уш-шифо»⁴⁷ да муҳофизатин қилғондин сўнгра сиҳат топиб, яна Ҳисорға борди. Ҳамоноким, ҳамул навоҳийдиндур. Бу матлаъ анингдурким:

Бизан бар синаи ман ханжару афкан сар аз тан ҳам
Дари ин хонаи торикро бикшову равзан ҳам⁴⁸.

С а й й и д И м о д — Язд шаҳридиндур. Ироқтин қонунийлик унвони била келди. Мунда хейли илтифот топти. Аммо беақл, бемаошлик била ҳар не топқоннн зоеъ қилди. Ул чоғир била нарднинг олуфтасидур. Бу матлаъ анингдурким:

Дилам нашкуфт дар боғи жаҳон чун ғунчавулола,
Зи пайкони он маҳ то нашуд паргола-паргола⁴⁹.

Олтинчи мажлисининг ниҳояти

Бу балоғат маоб ва фазойил интисоблардин ҳам бирори, агар замон саҳифасида ўз назмлари саводидек мавжуддур, аммо аксари замона вафосидек нобуддур ва подшоҳлари ҳам фано маҳаллидин кетибдурлар, бақо сарманзилиға етубдурлар. Ва филҳақиқат, Султони соҳибқироннинг қаробат ва тавобиидин эрурлар ҳам модихлари, ҳақ таоло лутфидин маъзур ва ҳам мамдуҳлари руҳи равзаи ризвонда масрур ва мабрур бўлсун:

Рубоий:

То модихларидин асар ўлғай мавжуд,
Мамдуҳлари руҳини тутқил хушнуд.
То модиху мамдуҳлар ўлғай нобуд,
Султони замонға умр бергай маъбуд!

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Салотини изом ва авлоди вожуб ул-эҳтиромлари зикридаким, баъзи яхши маҳалларда хуб байт ўқубтурларким, филҳақиқат ўзлари айтқондек хубдур ва баъзи назм латойифига машғул бўлбтурларким, ул дағи матлуб ва марғубдур

Мулук шажарларининг бўстони ва салотин гавҳарларининг уммони, хоқони жаҳонгири соҳибқирон, яъни:

Т е м у р К ў р а г о н¹ — агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хуб маҳал ва мавқеъда ўқубдурларким, анингдек бир байт ўқуғони минг яхши байт айтқонча бор. Табаррук ҳайсиятидинким, ул ҳазратнинг муборак исми бу мухтасарда бўлғай ва ул латойифдин бири била ихтисор қушилур. Мундоқ нақл қилурларким, чун Табризда Мироншоҳ Мирзо² чоғирға кўп иштиғол кўргузди. Димоғи ва мизожи эътидол тариқидин инҳироф топиб, андин номулойим амр кўп сурат тута бошлади. Самарқандда ул ҳазрат арзиға бу навъ етқурдиларким, уч надими борким, муфрит чоғир ичмакка боис алардурлар. Ҳукм бўлдиким, тавочи миод била чопиб бориб учаласининг бошин келтурсун. Алардин бири Хожа Абдулқодир эрди ва яна бири Мавлоно Муҳаммад Кохин эрди ва яна бири Устод Қутб Нойи эрди. Тавочи бо-риб иккисини ясоққа етқурди. Аммо Хожа Абдулқодир қочиб қаландар бўлуб, ўзин девоналикқа солиб мулкдинмулкка мутавори юрур эрди, то улким, ул ҳазрат яна Ироқ юруши қилди. Ул мамоликда Хожанинг ул ҳоли баъзиға маълум бўлуб, юқори арз қилдилар. Ҳукм бўлдиким, тутуб келтурсунлар. Ул ҳазрат тахтда эрдиларким, Хожаи фақирни девоналикқа қўймай, судраб тахт илайига келтурдилар. Андин бурунким, сиёсат ҳукм бўлғай, чун Хожанинг камолотидин бири қуръон ҳифзи ва қироат илми эрди, филҳол бийик ун била қуръон ўқумоқ бунёд қилдиким, ул ҳазратнинг ғзаби лутфқа мубаддал бўлуб, фазл ва камол аҳли сори боқиб, бу мисраъни ба вақт ўқудиким:

Абдол зи бийм чанг бар мусхаф зад³.

Андин сўнгра Хожаға илтифот ва тарбиятлар қилиб, ўз олий мажлисида надим ва мулозим қилди. Идрок ва фаҳм аҳли билурким, йиллар балки қарнларда мундоқ латиф сўз воқеъ бўлмас. То олам аҳли билғайларким, Султон соҳибқиронғаким, мажолисда пайдар-пай хуб абёт ва яхши сўзлар дармаҳал воқеъ бўлур дағи. маврусийдурким, нисбатин ул жадди бузургворға тузатурким, ул бирининг макони равзаи жинон ва бу бири жаҳон мулкида жовидон бўлсун!

Х о қ о н и С а и д Ш о ҳ р у х М и р з о⁴ ким, авлоди ваамжод орасида соҳибқирон отасининг қойим мақоми бўлди. Ҳам назмға машғуллуқ қилмас эрди, аммо хуб байт ва яхши сўзлар кўп ул ҳазратдин ҳам воқеъ бўлур эрди. Муни ҳам бир нақл била ихтисор қилилур. Бу фақирни ҳақир Бобур Султон муборак тилидин мундоқ эшиттимким бир мажлисида акобир сари бо-қиб Шохрух Мирзодин нақл қилдиларким, устод Қивомиддин меъморға бир иморат жиҳатидин эътироз қилиб бир йил мулозаматдин маҳрум экондур. Йил бошида тақвим истихроҷ қилиб бу васила била шояд Мирзонинг муборак диндорин кўра олғаймен деб эшикка келиб, судурни восита қилиб, они судур кўргузуб тақвимин арз қилибтурлар, Мирзо табассум қилиб бу байтни ўқубдурларким:

Ту кори заминро наку сохти
Ки, бо осмон низ пардохти⁵.

Анингдек отадин мундоқ ўғул ҳеч ажаб эмас.

А б о б а к р М и р з о — набира бўлур. Баҳодирлуғи ва қиличи зарби Чигатои улусида машҳурдур. Чун табъида назм чошниси бор эрмиш. Ҳамул баҳодирлуғ таврида бу туюқ андин машҳурдурким:

Эр керак ўртанса ёнса ёлина,
Ёра еб ётса отининг ёлина.
Ит ўлуми бирла ўлса яхшироқ,
Эр отониб душманиға ёлина.

Агарчи баъзи алфози турконароқдур, аммо тажнисини яхши топибдур.

С у л т о н И с к а н д а р Ш е р о з и й ҳам набирадур. Салтанат тажаммулини, дерларким салотиндин ози онча қилмиш бўлғай. Етти ё саккиз йиллиқ салтанатида гўёки уч ганж топибдур. Мавлоно Ҳайдар туркигўй, анинг модихи экандур. Бу анинг маснавийсидиндурким:

Ҳиммат элидур яди байзо деган,
Эр нафасидур дами Исо деган.

ва Султон Искандарни дерларким, табъи назм эрди. Ва бу туюқни андин нақл қилурларким:

Тўлун ойға нисбат эттим ёруми,
Ул хижолатдин кам ўлди ёруми.
Тори мўюнгнинг закотин мен берай,
Ё Мисрки, ё Ҳалабни ё Руми.

Бурунғи туюқдин бу турконароқдур.

Х а л и л С у л т о н⁶ — ҳазрат султон ус-салотиннинг воқеасидин сўнгра Самарқанд тахтида салтанат қилди. Зурафо ва шуаро мажлисида жамъ бўлурлар эрди. Машҳурдурким, ўзи шеър айтур эрди. Андоқким, девони таърифида Хожа Исмагуллоҳ қасида айтибдур, аммо тилаб топилмади, ушбу матлаидин ўзгаким:

Эй турки пари пайкаримиз, тарки жафо қил,
Коми дилимиз, лаъли равонбахш раво қил.

У л у ф б е к М и р з о⁷ — донишманд подшоҳ эрди. Камолати бағоят кўп эрди. Етти қироат била қуръони мажид ёдида эрди. Ҳайъат ва риёзийни хўб билур эрди. Андоқким, зиж битиди ва расад боғлади ва ҳоло анинг зиж орода шоеъдур. Бовужуди бу камолот гоҳи назмға майл қилур. Бу матлаъ анингдурким:

Ҳарчанд мулки ҳусн ба зери нигини туст,
Шўхи макунки, чашми бадон дар камини туст⁸.

Б о й с у н ғ у р М и р з о⁹ — хуштабъ ва сахий ва айёш ва ҳунарпарвар подшоҳ эрди. Хаттот ва наққош ва созанда ва гўяндадин мунча беназир кишиким, анинг тарбиятидин ороға кирди,

маълум эмаским, ҳеч подшоҳ замонида пайдо бўлмиш бўлғай. Улча имкони бор, оламни хушлуқ била ўткарди. Дерларким, бу матлаъ анингдурким:

Надидам он ду рух, акнун ду моҳ аст,
Вале меҳраш бaсе бар жони мо ҳаст¹⁰.

Тахаллуси будурким:

Гуломи рӯи у шуд Бойсунғур
Гуломи хубрӯён подшоҳ аст¹¹.

Б о б у р М и р з о — дарвешваш ва фоний сифат ва карим улахлоқ киши эрди. Ҳиммати олида олтуннинг дағи кумушнинг тош ва туфроғча хисоби йўқ эрди. Тасаввуф рисолаларидин «Ламаъот»¹² била «Гулшани роз»¹³ га кўп машғуф эрди. Табъи дағи назмға мулойим эрди. Бу рубоий анингдурким:

Чун бодаву жомро баҳам пайвасти,
Медон ба яқинки, ринди боло дасти,
Жомаст шарияту, ҳақиқат бода
Чун жом шикасти, ба яқин бадмасти¹⁴.

Агарчи туркча назмлар ҳам айтур эрдиким, барчаға қабул эрди. Аммо у байт ҳам анингдурким:

Неча юзунг кўруб ҳайрон ўлайин,
Илоҳи, мен санга қурбон ўлайин.

А б д у л а т и ф М и р з о¹⁵ — савдойи мизож ва васвасий табъ ва девонасор киши эрди. Мундин ўзга дағи ғариб бадфеълликлари бор эрдиким, зикридин беҳижоблик лозим келур. Ўтар дунё маслаҳати учун донишманд ва подшоҳ отасин ўлтурди. Ҳар ойинаким, салтанат Шируяға вафо қилғонча анга қилди. Аммо табъи назм эрди ва шеърни ободон айтур эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Бар дилу жон сад бало аз як назар овард чашм,
Чун бигуям шукри ин, ё раб, набинад дард чашм¹⁶.

Ж а ҳ о н ш о ҳ М и р з о¹⁷ — дағи шеър айтур эрди. Бу мактаъ анингдурким:

Аз лутфи дўст ёфт ҳақиқи мурод дил,
Бе жидду жаҳди тоату бе миннати амал¹⁸.

Я ь қ у б М и р з о¹⁹ — туркман салотинида анингдек писандида зотлиғ ва ҳамида сифотлиғ йигит оз бўлғай. Дарвешсифат ва фонийваш эрди. Бу рубоий анингдурким:

Оламки, дар у сабот кам мебинам,
Дар ҳар тарабаш ҳазор ғам мебинам,
Чун кўҳна работестки, аз ҳар тарафаш
Роҳе ба биёбони адам мебинам²⁰.

С а й и д А х м а д М и р з о²¹ — салим таъб ва пок зеҳн киши эрди. Хили машҳур назмлари бор. Ҳам ғазал, ҳам маснавий, ҳам туркий, ҳам форсий ғазал таврида девони бор. Ва маснавий таврида «Латофатнома» анингдур. Бу туркча матлаи яхши вақеъ бўлубтурким:

Сайд этти фироқинг мени мурғи сахарийдек,
Қил одамийлик, қилма ниҳон юзни паридек.

Бу форсий матлаъ ҳам анингдурким:

Маҳам гар пеш аз ин пинҳон бимонад,
Ажаб, гар бедилонро жон бимонад²².

С у л т о н А х м а д М и р з о — дарвешваш, яхши ахлоқлик, писандида атворлик, одамишева кишидур. Ота жонибидин хуштаъблиқ анга маврусийдур. Йиллар Хуросон тахтида ҳукумат қилдиким, ҳеч киши андин шикоят қилмади ва таън этмади. Ва Султон соҳибқиронға ота майобасидадур ва икки девон ихтиёри ва мулку мол мушорун илайҳи ва сипоҳи ва черик муътамаддун алайҳи улдур ва гоҳи назм ҳам айтур. Бу байт анингдурким:

Сен кибй шўҳи ситамгар дунйида пайдо қани,
Сеҳр бобида кўзунгдек кофири яғмо қани?

Б о й қ а р о М и р з о — бовужуди улким, Султон Соҳибқироннинг туғқон оғаси эрди. Йиллар Балх (қуббат ул-исломий)да салтанат қилди. Ва лекин шикаста нафслиқ ва кичик кўнгуллуқ, тавозуъ ва таъзимлик киши эрди ва ҳақшунослиғи аъло мартабада эрди. Таъби дағи назм хулясидин муарро эмас эрди. Бу матлаъ анингдурким:

Зиҳи тажаллии ҳусни ту дар жаҳон пайдо,
Ва з-ин тажаллии у гашта жони мо шайдо²³.

К и ч и к М и р з о²⁴ — хуб таъблиқ, тез идроклик, шўҳ зеҳнлик, қавий ҳофизалиқ йигит эрди. Оз фурсатда яхши толиби илм бўлди ва кўпроқ улум ва фунундин ўз мутолааси билан вуқуф ҳосил қилди. Шеър ва муаммони хуб англар эрди, балки кўнгли тиласа айта ҳам олур эрди. Бовужуди бу фазойил дарвешликларга мойил бўлуб, Макка зиёрати шарафиға мушарраф бўлди. Аммо бағоят мустағни киши эрди. Бўла олурким, фақир истиғноси эркан бўлғай. Бу рубоий анингдурким:

Умре басалоҳ месутудам худро,
Дар шеваи зуҳд менамудам худро.
Чун ишқ омад кадом зуҳду чи салоҳ,
Алминнатулиллаҳ, озмудам худро²⁵.

Баъзи дерларким, бу рубоий ҳазрат Маҳдумий Нуран била таворуд²⁶ воқеъ бўлубтур. Андоқ дағи бўлса улуғ давлат турур.

С у л т о н Б а д и у з з а м о н М и р з о²⁷ — ҳусни сурат ва ҳусни сийрат била ороста ва жамоли зоҳирий ва камоли ботиний била пийроста йигитдур. Разм атворидин отар-гутарда

дилписанд ва базм асбобидин ичмак ва бағишламоқда бемонанд. Табъи ҳам назм услубида мулойимдур. Бу матлаъ анингдурким:

Маҳи ман, бе гули рўят дилам хум гашта чун лола,
Жигар ҳам аз ғами ҳажрат шуда паргола-паргола²⁸.

Бу туркий матлаъ дағи таркибда хуб ва ҳолатда марғуб воқеъ бўлубтурким:

Эй сабо, гар сўрса ҳолим шаммаи ул сарвиноз,
Эврулуб бошиға мен саргаштадин еткур ниёз.

Ш о ҳ Ғ а р и б М и р з о²⁹ — шўх табълиғ ва мутасарриф зеҳнлик ва нозук тахайюллуқ ва дақиқ тааққуллуқ йигитдур. Назм ва насрда назари маъдум ва мутаханйила ва ҳофизада адили номаълум. Ов ва куш хотириға марғуб ва қурро ва ўқуш кўнглига маҳбуб. Бу матлаъ анингдурким:

Қайси бир гулчехра ул гулбарги хандонимча бор,
Қайси бир шамшод қад сарви хиромонимча бор?

Бу матлаъ ҳам яхши воқеъ бўлубтурким:

Тарки меҳр айлаб агарчи бўлди жонон ўзгача,
То тирикман, қилмағумдур аҳди паймон ўзгача.

Бу матлаи хос хаёл ва ғариб адо топибдурким:

Порсо ёримға май ичмак шиор ўлмиш яна,
Баски тортарман сабу, эғним фиғор ўлмиш яна.

Бу форсий матлаи ҳам бағоят ошиқона тушубтурким:

Бозам балои жон ғами он моҳпора шуд,
Эй вой, он маризки дардаш ду бора шуд.

Бу матлаи ҳам бағоят ошиқона ва мухлисона ва муассирона воқеъ бўлубтурким:

Дўстон, ҳар гаҳ гузар сўи мазори ман кунед,
Жои такбирам дуои жони ёри ман кунед³⁰.

Девон ҳам жамъ қилибдур. Яхши матлаълари бу мухтасарға сиғмас, магар яна бир китоб битилгай.

Ф а р и д у н Ҳ у с а й н М и р з о³¹ — Фаридун ҳасаблиқ ва Ҳусайн насаблиқ. Зоти таъзим ва виқорлиқ ва хулқи адаб ва ҳурмат шиорлиқ, ёй кучида ягона ва ўқ отарда замона аҳлига нишона. Тоат ва тақвийға мойил. Зикр ва тиловатқа машғул йигитдур. Хуб табъи ва мулойим зеҳни бор. Бу матлаъ анингдурким:

Гарчи дар кўи ту помоли жафо гардидам,

Ба худо гар сари мӯе зи вафо гардидам³².

Бу туркча матлаъ ҳам анингдурким:

Эй сабо, еткур манга сарви равонимдин хабар,
Раҳм этиб бергил манга ороми жонимдин хабар.

М у х а м м а д Х у с а й н М и р з о³³ — халойиқ ани адолат ва шижоат ва салтанат ойинида кўп таъриф қилурлар, аммо улча зоҳир бўлди — бағоят саркашлик ва бегонавшлик гўё зотида бор. Ҳар тақдир била дерларким, бу матлаъ анингдурким ва яхши тушубтур:

Олудаи гарди зи паи сайдки, гашти,
Ғарқи арақе бар дили гармки, гузашти³⁴.

Б о й с у н ғ и р М и р з о³⁵ — таъби диққатлиқ ва зеҳни жавдатлиқ. Салтанат тахтида фақрпешалик ва макрумат бисотида фаноандешалик йигитдур. Фазойил ва ҳунарларга роғиб ва фазл аҳли тақвиятиға муртакиб. Назм ойини дағи анга мақбул ва гоҳи ул фикрга таъби машғул. Бу матлаъ анингдурким:

Кош дар ишқи бутон девонае бошад касе,
Тарки олам карда дар вайронае бошад касе³⁶.

С у л т о н М а с ъ у д М и р з о³⁷ —равшан зеҳнлик ва мустаҳсан таъблиқ ва покиза ҳисол ва маҳмуд фаол йигитдур. Вафо ва дилжўйлук анинг шиори, сахо ва дарвешхўйлук анинг атвори. Мулк равнақ ва интизомида ахтари масъуд. Назм зеб ва зийнат итмомида абнои жинсқа мақсуд. Бу туркча матлаъ анингдурким:

Ёр бориб жонға кўйди доғи фурқат, эй рафиқ,
Кўнглума кор этмасунму дарди ғурбат, эй рафиқ?

С у л т о н А л и М и р з о³⁸ — холо Самарқанд мулкида салтанат тахтида мутамаккиндур. Дерларки, таъби назмға мойилдур. Бу матлаъни андин нақл қилурларким:

Васлида мағрур бўлдунг ҳажрида зор, эй кўнгул,
Не анинг бирла, не онсиз, тоқатинг бор, эй кўнгул.

Еттинчи мажлиснииг туганчиси

Бу олийжоҳ подшоҳлар ва анжумсипоҳ фалак дастгоҳлардин аввалғи Жамшид³⁹ ва Фаридун⁴⁰ монанд ота била фарзандға сўнгғи авлод ва аҳфод ва амжодқа фалак Жамшид била Фаридунға ичиргандек, аёғи ичурди ва вужуд базмгоҳидин сурди ва адам фаромушхонасиға киюрдиким, дунёда ҳақ таоло аларни шоҳи тахтгир қилғондек охиратда ҳам муқарраби даргоҳ ва арши сарир қилғай. Ва аларнинг мулку тахт ва салтанатин ва тожу сипоҳ ва ҳашаматин аларға вориси барҳақ ва мулкка ҳориси мутлақ, яънн Султон Соҳибқиронға мусаллам тутғай ва руҳларининг шамъин ҳам ўз ўчоғлари шуъласи била ёрутғай ва сойир шоҳзодалар дағи бу давлатдин баҳраманд ва шоҳ иноятидин сарбаланд бўлғайлар.

То Темуру Шоҳрух деган бўлғай от

Андин сўнгги шахлар бори фархунда сифот.
Эй давлату иқболға оростаи зот,
Мажмуича бўлсун санга даврони ҳаёт.

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Султон соҳибқироннинг латиф таъби натойижининг зеболари, хусн ва жамоли зикрида ва шариф зехни хасоисининг раънолари ганж ва далоли шарҳидаким, ҳар қайси замон сафҳаси бўстонида рангинлиғ ва равонлиғдин гулъузоре дур сарвқад ва ҳар бириси даврон арсаси гулистонида равонлиғ ва рангликдин сарви озодедур, улҳад

Салтанат баҳрининг дурри яктоси ва хилофат сипехрининг хуршеди жаҳонороси, саховат ҳавосининг абри гуҳарбори ва шижоат бешасининг хузабр шикори, адолат чаманининг сарви сарбаланди ва мурувват маъданининг гавҳари аржуманди, кўшиш размгоҳининг Рустами¹ достони ва баҳшиш базмгоҳининг Ҳотами² замони, фасоҳат илмининг нукта бирла сеҳрсози ва балоғат жаҳонининг диққат била муъжиза пардози - Султон ус-салотин Абдулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон –

Ким, мулки давоми то қиёмат бўлсун,
Зотиға бу мулк узра иқомат бўлсун,
Адл ичра тарийқи истиқомат бўлсун,
Олам аҳли учун саломат бўлсун.

Бу хусрави гардунжоҳниким, насаби бобида хома сурсам юз минг хон ва хоқонни бу жузви мухтасарда йиғиштурса бўлурми? Ва бу дорои анжумсипоҳниким, ҳасаби шарҳида қалам урсам юз туман хоқон ва қооннинг ҳамида ахлоқича сўзни бу муҳаққар авроққа йиғиштурса бўлурму? Насаби бобида фасоҳатшиор яхшилар «Насабнома»³ битибдурларким, ҳар сафҳаси Моний коргоҳин хижил этар ва ҳасаби шарҳида балоғатдисор муншилар тарихе тартиб берибдурларким, ҳар варақи Чин нигористонин мунфаил айлар. Ҳар киши ул «Насабнома»ға боқса билғайким, хоқон ва рой анга бир турк ва бир ҳинду бандадур. Ва ҳар ким, ул тарихни мутолаа қилса, англағайким, Жамшид ва Искандар анинг ҳам билганларидин, ҳам қилғонларидин шармандадур. Бас чун бу мухтасарда нима ул жинс сўзлардин суғурса бўлмас ва алар шарҳида нукта сурса бўлмас. Ва юқориғи сўз услуби тақозои ул қилурким, ул ҳазратнинг латойифи таъбидин бир неча матлаъ била бу авроққа зеб ва зийнат қилғай ва натойижи зехнидин бир неча байт била бу ажзоға қадру қиймат берилғай ва ҳар ошиқона матлаъ била дард аҳли жониға шуълаи фано ёқилғай ва ҳар дардмандона байт била ишқ аҳли кўнглиға барки бало чақилғай. Бас эмди, шуруъи мақсудқа ва ружуъи матлубқа қилали-им, сўз итноби ул шариф таъбға мужиби калол ва фасонаи тули ул латиф зехнға боиси малол бўлмасун. Ул ҳазратнинг хуб ашъори ва марғуб абёти бағоят кўптур ва девон ҳам муруттаб бўлубтур. Девон ибтидосидин бунёд қилилди ва ҳар ғазалдин бир матлаъ ёзилди:

А л и ф ҳ а р ф и:

Манзурнинг хўйининг булжажаблиғидаким, меҳрида ошиқ жон берса, бовар қилмослиғининг бесабаблиғида:

Не ажойиб хўй эрур, эй шўхи сийминбар, санга —
Ким, неча меҳрингда жон берсам эмас бовар санга.

Маҳбубнинг муфрит илтифотидин беҳол бўлуб беҳудона ул илтифотни изҳор қилур маънида бу матлаъ ғариб адо топибтурким:

Эврулуб гул бошиға булбул висол ўлғай анга,
Гул анинг бошиға эврулса, не ҳол ўлғай анга.

Гул вақтида биров хор ғамидин мубтало эрканининг изҳори ва лоладек бағрида юз доғ била эрканининг намудори:

Бўлди гул вақти-ю мен хор ғамидин мубтало,
Ҳажр ўтидин лоладек бағримда юз доғи бало.

Кўнгли ноластин вайронадағи чўғз фарёдиға нисбат қилибтур. Ул маъни шарҳида бу матлаъ яхши тушубтур:

Ваҳки, кўнглум нолаеси ҳардам бузулғон жон аро,
Гўиё бир чўғз эрур фарёд этар вайрон аро.

Сиришки дарёсидин гирдобға тушганин ва торжисми ул гирдобдин печу тобға қолғонин бу матлаъда изҳор қилурким:

То тушубтурмен сиришким баҳридин гирдоб аро
Зулфидек саргашта жисмим қолди печу тоб аро.

«Бе» ҳ а р ф и:

Фурқат ўтидин жисми бетоб эканин ва ғамгин кўпгли печу тобидин кўзида хуноб эканин бу матлаъда ғариб навъ адо қилур. Бу матлаъ мавкуфдур ўзга абётқа, аммо дастур била матлаъ битилди:

Фурқатингда йўк эди жисмимда жон, кўнглумда тоб
Кўзда хуноб эрди-ю, ғамгин кўнгулда изтироб.

Бедиллиғидин телба кўнглин тилай борғони бу ғазалда охирғача мусалсал айтилибдур ва зебо дейилибдур:

Телбараб итган кўнгулни истадим ҳар ён бориб,
Тоғу дарёву биёбонларни бир-бир ахториб.

Манзур юзи олида кўзгу рашкидин печу тоби ва кўнглида ул қуёш тобидин заррадек изтироби:

Зарра янглиғ, айб эмас, кўнглумга тушса изтироб,
Меҳри рухсориға ҳардам чун эрур кўзгу хижоб.

Фироқ зулмидин жониға ўт ва кўнглида тобин ўтқа тушган қил печу тобиға ташбиҳ қилибдур ва ғариб ташбиҳ воқеъ бўлубтур:

Эй фироқнинг зулмидин жонимда ўт, кўнглумда тоб,
Ўтқа тушган қил каби жисмим аро ҳам печу тоб.

Мусофир ёри ҳажридин кўнглининг хароблиғин ва ул ошубдин жони бетоқат ва бетоблиғин хуброк ваҳж бирла ажаб яхши адо қилибдурким:

Бир мусофир ой хаёли қилди кўнглумни хароб,
Қолмади жонимда онсиз ваҳки не тоқат, не тоб.

«Те» ҳ а р ф и:

Манзур лабидин оби ҳаётни хижл ва Исо⁴ они қошида дам урмоғдин мунфаил дегани оби ҳаётдек равонсо ва Исо дамидек руҳафзо тушубтур:

Эй дудоғинг шарбати шармандаси оби ҳаёт,
Нутқунг оллида эрур Исоға дам урмоқ уёт.

Ҳажри баркидин шабистониға ўт тушганининг ифшоси ва учқунидин байт ул-эхзони куйганининг адоси ажаб ўтлуқ матлаъ тушубтурким:

Ваҳки, хижрон баркидин тушти шабистонимға-ўт.
Учқуни бирла туташти байт ул-эхзонимға ўт.

«С е» ҳ а р ф и:

Бу ҳарфда турк шуаросининг малик ул-каломлари шеър айтмайдурлар, балки айта олмайдурлар, то анга не етгайки, бу муқобалада киши они кетургай ё нисбат бергай. Бу матлаъ таърифида мунча басдур:

Ёр кўйидин ўтарда кўргузур бу зор макс,
Сўз деса доғи жавобида килур бисёр макс,

«Ж и м» ҳ а р ф и:

Раҳмсиз ёри қонин тўкиб тараҳхум қилмағони ва меҳрсиз дилдори ҳолин кўриб табассум қилмағонини айтур:

Тўқуб қоним, тараҳхум қилмадинг ҳеч,
Кўруб ҳолим, табассум қилмадинг ҳеч.

Бу радиф ҳам гўёки шариф табъ ва латиф зеҳннинг ихтироидурким, эшитилмайдур, бағоят ширин ва дилпазир ва рангин воқеъ бўлубтур:

Хаста жоним заъфиға лаъли шакарборинг илож,
Зор кўнглум дардиға жонбахш гуфторинг илож.

«Ҳ е» ҳ а р ф и:

Бу ҳарфқа дағи туркий алфоз гуҳарин назм силкига тортқувчи шуаро таарруз қилмайдурлар, ҳамоноки, ишколи жиҳатидиндур, ёрдин не келса, они мувоҳ билиб, жон берурда дебтур:

Ёрдин не келса ошиқ берса жон бўлғай мубоҳ,
Дафтари ишқ ичра гўё буйла бўлмиш истилоҳ.

«Х е» ҳ а р ф и:

Бу ҳарфда туркигўй шуароким, девон тартиб қилибдурлар, ўзларин маъзур тутуб
ўтубдурлар ва бағоят хуб матлаъдурким:

Ой юзунгдек кўрмади бир меҳр давронида чарх,
Балки кун тортиб хижолат меҳри рахшонида чарх.

«Д о л» ҳ а р ф и:

Маъшуқ васли умидидин муддате мустаманд бўлуб ул давлат муяссар бўлгондин сўнгра
сиҳхат маразға мубаддал бўлгон таҳририда бу икки байтнинг дағи маъниси бир-бирига
муваффақ ва мусалсал воқеъ бўлубтур асру ва ғариб тартиб ва ажиб таркиб тушубтур:

Муддате ишқинг хаёли бирла эрдим мустаманд,
Бодаи васлинг била бир дам бўлай деб баҳраманд.

Чун бу давлат бўлғудек бўлди муяссар, войким,
Сиҳхатим ул лаҳза толеъ заъфидин топти газанд.

«З о л» ҳ а р ф и:

Бу ҳарфда дағи муқаддам туркийгўй шуародин, хок Мавлоно Лутфий ва хоқ Мавлоно
Саккокийким, Мовароуннаҳрда малик ул-калом эрдилар, назарға келмайдур, ҳамоно йўқтур:

Қилди руҳафзо лабинг қулмак била жонимни аҳз,
Йиғлатиб кофир кўзунг ҳам нақди иймонимни аҳз.

«Р е» ҳ а р ф и:

Ул мазмундаким, бовужуди улки, баҳор васли муяссардур, кўнгул фироқ хазонининг
хорларидин озурдадур, бу матлаъ сўзнок воқеъ бўлубтурким:

Тоза бўлди боғу кўнглумда фироқ озоридур,
Жилва қилди гул, нетай, бағримда ҳижрон хоридур.

Маҳбуб жамолидин кўз равшан бўлуб, хаста кўнгулга висоли маскан бўлгон шукронаға бу
матлаъдек оз воқеъ бўлубтурким:

Шукрилллаҳким, жамолингдин кўзум равшандурур,
Хаста кўнглумга висолинг кулбаси маскандурур.

Жононнинг заъф ҳолатида сустайғонининг хаста жонининг заъф қилғонига ташбиҳ
қилибдур ва кўп муносибдур:

Заъфдин ҳардам чу ул ороми жоним сустаяор,
Жоним ўлуб хаста, жисми нотавоним сустаяор,

Кўнгли фироқу дард ўкидин ёра эркани ва бағри ҳажр тиғи захмидин юз пора бўлғонини
басе хуб бу навъ адо қилурким:

Оҳким, кўнглум фироқу дард ўкидин ёрадур,
Ваҳки, бағрим тиғи ҳижрон захмидин юз порадуру.

Ишқ ошубидин уй кунжида ашки гулнор эрканин зоҳир қилур ва гулистон сайрида гул
анинг кўзларига хор кўрунганин пайдо этар:

Бўлсам уй кунжида, ашким қатраси гулнор эруру,
Азми гулзор айласам, гул кўзларимга хор эруру.

Фурқатдин кўнгул қатра-қатра қон эрканин бурунғи мисраъда айтиб, сўнғи мисраъда ўткон
мукаррар лафз муқобаласида «Оллоҳ-оллоҳ» лафзи ҳам мукаррар ва асру муассир адо
топибдурким:

Фурқатингдин хаста кўнглум қатра-қатра қон эруру
Оллоҳ-оллоҳ, бу не ҳажри беҳаду поён эруру.

Жаннат сабзаси ёрнинг хатти намудорича эрмаслиғин айтибдур ва Масихо⁵ нутқи
дилдорнинг лаъли шакарборича бўла олмаслиғин дебтур:

Қайси жаннат сабзаси хатти намудорича бор,
Ё Масихо нутқи ул лаъли шакарборича бор?

Бир ғунчаи хандондин айру кўнглида қолғон хорхорин кўргузубдур ва тинмағур жонға
онсиз дунйидин рихлат мақомин тузубтур:

Ғунчаи хандон бориб, кўнглумда қолди хор-хор,
Тинмағур жонимға онсиз дунйида боре не бор.

Гулрўйнинг ғунчадек оғзи ва рухсори узра кўрганин зарра хуршед юзида пайдо бўлғонга
хуб ташбиҳ қилибдур:

Уйлаким хуршеди тоби заррани пайдо қилур,
Ғунча оғзинг сиррини ҳам гул юзунг гўё қилур.

Кўзи ёрининг юзига тушгач, кўнгли беқарор бўлғони ва ёр ҳам ани ўз лутфи меҳридин
умидвор қилғонн шарҳида басе хуб ва писандида тушубтур:

То кўзум тушти юзунга, кўнглум ўлди беқарор,
Сен ҳам эттинг лутфи меҳрингдин мени уммидвор.

Гул рухсори ёнида сариғ лола санҷон ва ёнида зулфни кокулидек кейин солғон
намудорида:

Гул юзи атрофида ул лолаи асфармудур,
Ёнида зулфимудур ё кокули анбармудур?

Зулфи саҳобининг соябони ойдек юзига ёйилгонн ва сарсардек оҳ таҳрикидин ул булут гаҳ
ёпилғони ва гаҳ очилғони хусн баҳорида бағоят турфа кўрунурининг шарҳи:

Соябони зулфиким, ойдек юзига ёпилур,
Сарсари оҳимдин ул гаҳ очилур, гаҳ ёпилур.

Васлидин баҳра етмай, тиғи ҳижрон кўнглини ҳалок қилғани ва ҳажр заҳри берғонига
ўхшар ва васлдин тарёк топилмағони:

Тиғи ҳижрон сурди етмай васлидин кўнглумга баҳр,
Нўш бермасдин бурун, берди манга бир қатра заҳр.

Элни ноз кулкуси била тиргузмакдин ҳикоят ва ўзининг риштаи ҳаётин зулм илги била
узмакдин шикоят:

Элга боқиб ҳар замон юз ноз ила кулмак недур?
Ўзгаларни тиргузуб, ваҳ, мени ўлтурмақ недур?

Маҳваши беҳабар эркандин анинг хотири зори ҳайронидин шарҳи ҳол ва ғамкаши ғофил
эркандин анинг рози пинҳонидин гилаомиз мақол, баче хуб воқеъ бўлубтурким:

Маҳваше йўқ сўрғали бу зори ҳайрондин хабар,
Ғамкаше йўқ топқали бу рози пинҳондин хабар.

Ҳабибеким, фиғонидин анга асар бўлмағай анинг андухи ва рафиқеким, ёмон ҳолидин анга
хабар бўлмаған, анинг фиғон ва андуҳи:

Не ҳабибеким, фиғонимдин анга бўлғай асар,
Не рафиқеким, ямон ҳолимдин ул топқай хабар.

Ўтлуқ оҳининг шарарларин маҳбуб юзигаким сочилур зар ҳуққа ҳарирнинг зар
ришталариға ташбиҳ қилур:

Чун юзига ўтлуқ оҳимнинг шарори сочилур,
Гўйе зар ҳуққаедурким юзига ёпилур.

«З е» ҳ а р ф и:

Ўз ниёзи ва бадхўй ёри нози шарҳида бу нозанин матла не бало ниёзмандона воқеъ
бўлубтурким:

Ваҳ, не ҳолатдурки, мен ҳар неча кўргузсам ниёз,
Эй маҳи бемехр, сендин зоҳир ўлмас ғайри ноз.

Ашк қони ва кўнгул чоки изҳорида бу матлаъ ягона ва бағоят ошиқона воқеъ бўлубтур:

Қон кўруб ашқимни, кўнглум ёрасини сўрмангиз,
Чок ўлуб кўксум, жигар парголасини сўрмангиз.

Бу матлаъ маънисиниғ ғаробати ишқ шуъласидин равшанроғдур ва ўт забонасидин муайянрок:

Ишқни манъ этсалар шавқим ўти айлар ситез,
Шуъла янглиғким, нафас таъсири айлар они тез.

Наргис кўзлук ва ғунча оғизлиғ гульузори кўзу оғзин наргис била ғунчаға таржеҳ⁶ қилғони ажиб навъ воқеъ бўлубтур:

Наргис олмас ердин ул фаттон кузунг олида кўз,
Оғзинг олида тутулмиш ғунчанинг оғзида сўз.

Ошиқона киноят била ҳусн аҳлиға элни шайдо қилур маънида насихат қилибдур ва оламға расво қилур маънида мавъизат этибдур, баса ғарибдур:

Баъдазин, эй ҳусн аҳли, элни шайдо қилмангиз,
Бевафолиқ айлабон оламға расво қилмангиз.

«С и н» ҳ а р ф и:

Васлидин маҳрумлуқ бобида манзурни кўрмак муаяссар бўлмаса, анга назар тушгон ерни кўрмак орзу қилибдур. Бу нодир маънидур:

Бир нафас ул ойни кўрмак чун эмасдур дастрас,
Они кўрган ерни, ваҳ, бориб кўройин бир нафас.

Манзурнинг лаби табассумини ва ўзини қоналғон доғини ғунчаи хандон ва лолаи Нўъмон⁷ға ташбиҳ қилибдур ва маъниси шеър саноеидин «тажоҳил ул-ориф»⁸ услубида хуш воқеъ бўлубтур:

Айлади лаъли табассум, ғунчаи хандон эмас,
Доғини кўнглум қонатти, лолаи нўъмон эмас.

Ўз ниёзи ва нозанинининг истиғноси изҳорида ва ўзи жон бермакида анинг бепарволиғининг осорида шундоқ матлаъ оз воқеъ бўлубтурким:

Менда ҳар дам юз ниёзу анда истиғнову бас,
Ҳар замон юз жон берай ул шўх бепарвову бас.

«Ш и н» ҳ а р ф и:

Ёрнинг ўзгаларга илтифотидин гиламандлиғи ва кўнглини мухотаб қилиб кўнгли оромидин шикоятпайвандлиғи:

Эй кўнгул, ул дилрабонинг ўзга ёри бор эмиш,
Вах, санга душман бўлуб, ул ўзгаларга ёр эмиш.

«С о д» ҳ а р ф и:

Бу ҳарфда дағи туркигўй фасохатшиорлар варақ ғозига қалам сурмайдурлар ва ҳеч навъ назм ароға келтурмайдурлар:

Эй кўнгул, бўлсанг вафосиз дилраболардин халос,
Шукр қил, бўлғон киши янглиғ балолардин халос.

«З о д» ҳ а р ф и:

Туркигўй балоғатосорлар бу ҳарфнинг ҳам таркин тутубтурлар ва ҳеч навъ назмга жилваи зухур бермай ўтубтурлар:

Ишқдин то қилмишам пайдо мени шайдо мараз,
Қилғудекдур заъфлик жисмимни нопаддо мараз.

«То » ҳ а р ф и:

Турк каломининг малик ул-каломлари бу ҳарфда дағи такаллум тузмайдурлар ва калима назм ҳайсиятидин варақда кўргузмайдурларким:

Эй жамолинг гулшанида сабзаи сероб хат,
Оразинг кофури узра зеб мушки ноб хат.

«З о» ҳ а р ф и:

Бу ҳарф ҳамул жумладиндурким, турк тилининг ширинашъор ва шакаргуфторлари душворлиғи жиҳатидин мутлақ таарруз қилмайдурлар:

Кўнглум этти ишқ асрорин қилиб такрор ҳифз,
Кимса қилғондек каломи поки ваҳй осор ҳифз.

«А й н» ҳ а р ф и:

Бу қофия ва радиф ҳазрат Султон Соҳибқироннинг ихтироидурким, ҳеч назм айтилмайдур ва ҳеч девонда битилмайдур:

Оҳким, ҳижрон ўтидин куйди жоним ўзга навъ,
Ўртади офокни ўтлуқ фиғоним ўзга навъ.

«Ғ а й н» ҳ а р ф и:

Ишқ доғидин шукр изхори қилибдур ва ҳажр доғидин шикоят осори кўргузубтур, баса муассир тушубдурким:

Доғи ишқинг бермиш эрди хаста кўнглумга фароғ,
Ваҳки, кўйди шуълаи ҳижрон яна доғ узра доғ.

«Ф е» х а р ф и:

Ишқу муҳаббат ҳавосининг ҳумойи баланд парвози Хожа Ҳофиз Шерозий — каломи таврида тушубтур ва салосат ва таркибда анга ёвушубтўр:

Ғам сипаҳ қасдимға чекти, соқиё, тут жоми соф.
Ким, бўлур жоми май ичкандин далер аҳли масоф

«Қ о ф» х а р ф и:

Фирок тийралигининг мажораси ва ўз куймаклигининг дарди бедавоси:

Қилди бахтимни каро зулфидек ул моҳ аз фирок,
Неча кўйдургай мени дилхастани оҳ аз фирок.

Ёр иштиёкиннинг суубатида ва дарди фирок укуба-тида бу матлаъ беҳад Дилнавоз ва бағоят жонгудоз воқеъ бўлубтур:

Бор эмиш ёр иштиёқи асру қаттиқ иштиёқ,
Васл топмон, ваҳ, туганмас дард эмиш, дарди фирок.

Телба кўнглининг ишқда шайдолиғин ва ўзга париларға бепарволиғин бир рафиқни мухотаб қилиб арз қилур:

Телба кўнглум то эрур ишқ ичра шайдо, эй рафиқ,
Айламас ўзга парилар сори парво, эй рафиқ.

Манзурнинг лаъли лаби устида сабзаи хат ҳайъатин кўруб ажаб рангларда бу матлаъ воқеъ бўлубтур ва филвоқеъ рангин тушубтур:

Лаъли узра сабзаи хатти намудориға бок,
Шўхи рангомизнинг шингарфу зангориға бок.

Кўнгли ўтининг ороми йўқлуғига ҳасрат оҳи тортибдур, ҳамоноки, ул ўт шуъласи бу ялдин ортибдурким:

Оҳким, ишқинг ўтини бир замон ороми йўқ,
Истаган ором ул ўтқа жуз хаёли хоми йўқ.

«К о ф» х а р ф и:

Матлубнинг моҳи оразин саодат матлаи ва хоки даргоҳин аҳли биниш тўтиёсиға нисбат берилибдур. Бу матлаъ салис ва соф ва пок тушубтурким:

Эй саодат матлаи, ул орази моҳинг сенинг,
Аҳли биниш тўтиёси хоки даргоҳинг сенинг.

Моҳи тобонин мухотаб қилиб андин айру тушганда чашми гирёнининг қон ёшин изҳор қилибдур, мубкийи муҳлик тушубтур:

Сендин айру тушгали, эй моҳи тобоним менинг,
Дам-бадам қонёши йиғлар чашми гирёним менинг.

Бу фақирнинг бир ғазалига бу ғазал жавоб воқеъ ўлубтурким, ўзум инсоф юзидин муътарифманким, андин юз мартаба ортуқроқ тушубтурким:

Тушгали ҳажрингда, эй сарви гуландомим менинг,
Не кўзумда уйку бор, не жонда оромим менинг.

Шоми ҳижронин кўруб, меҳр отин тутмағон мазмунида ва ваъдаи субҳи висол айлаб ёрутмоғон афсунида:

Шоми ҳижроним кўруб сен меҳр отин тутмадинг
Ваъдаи субҳи висол айлаб вале ёрутмадинг.

Ишқдин жаҳон ичра, афғонидин калом ва кўю-кўчада бу достонидин паём:

Ваҳки, ишқингдин жаҳон ичра фиғонимдур менинг,
Барча кўю-кўчада ҳам достонимдур менинг.

Маҳбубнинг зулф очқонидин ва ўз ошуфта аҳволлиғи ва қоши чинидин кўнгли беҳоллиғи бобида:

Зулф очиб мен телбани ошуфта аҳвол айладинг,
Қош уза чин кўргузуб кўнглумни беҳол айладинг.

Ғам тунди бодидин жисми биноси вайрон, балки ер бирла яксон бўлур маънида бу матлаъ бағоят хуб адо топибдурким:

Ғам ели жисмим биносин бўлди вайрон қилғудек,
Қайси вайронким, қаро ер бирла яксон қилғудек.

Манзурнинг саводи хатти аро лаъли хандони муқобаласида ўз ғами аро кўзи дурри ғалтонин солибдур, дилпазир тушубтурким:

Ул саводи хат ичинда лаъли хандонин кўрунг,
Баҳри ғам ичра кўзумнинг дурри ғалтонин кўрунг.

Байт ул-эҳзонининг тийралигин дуди ҳижронидин дегани хуб ва вайронининг емирулганин ашқ тўфонидин дегани дилошуб воқеъ бўлубтурким:

Дуди ҳижрондин қарорди байт ул-эҳзоним менинг,

Сайли ашким бирла ҳам емрулди вайроним менинг.

Сарсари оҳин байт ул-эҳзониға офат дегани хуш оянда дебтур ва вайронидин гарди бало бошиға ёғарини дилрабоянда адо қилибдурким:

Қолғоч оҳим сарсариға байт ул-эҳзоним менинг,
Ёғдурур гарди бало бошимға вайроним менинг.

«Л о м» х а р ф и:

Сафар азмида мусофиридин айрилур чоғда хайрбод мазмунлуқ алфозни радиф қилиб айтқон шеърнинг матлаи фурқатнамо келибдур ва андуҳосо айтилибдур:

Оҳ ила-азм эттим, эй розимға маҳрам, яхши қол,
Дард ила айрилдим, эй дардимға марҳам, яхши қол.

евафоси кўйида кўнглига маскан қилмоғини тарғиб қилмоғи хуб ва йиғлаб ҳолини адо қилурда шеван қилмоғини таълим бермаки марғуб:

Эй кўнгул, ул бевафо кўйида маскан айлагил,
Зор йиғлаб, шарҳ этиб, ҳолингни шеван айлагил.

Манзуридин бир назарға хурсанд бўлуб ҳажр торин васл сарриштасиға пайванд қилурин хуброқ важҳ бирла истидъо қилур:

Нетти, бир боқмоқ била кўнглумни хурсанд айлагил,
Ҳажр торин бир замон васлингға пайванд айлагил.

Ишқдин бошиға келган суубат шарҳида такаллум кўргузмак ва Фарҳоду Мажнун ўл суубатни хаёл қила олмаслиғида тараннум тузмак мажнунвор ва фарҳод-осор келибдур:

Ишқдин келди менинг бошимға онча саъб ҳол,
Ким, они Фарҳод ила Мажнун қила олмас хаёл.

Бу ғариб хаёлдурким, Султон Соҳибқироннииг хотирлариға келибдур ва назм аҳлига зоҳир қилиб эрдиларким, айтсунлар, барча айттилар, аммо ҳеч қайси ул ҳазратча айта олмадилар. Ул бу матлаъдур:

Ҳажринг ўти жисми зорим қилди кул, эй ёр, бил,
Гар бино қилсанг мазорим тарҳин ул кул бирла қил.

Хурвашенинг гулшан кўйидин равзаи ризвон мунфаил ва юзу хаттидин лолаву райҳон хижил эрканин латифойин била зоҳир қилибдур:

Гулшани кўюнгдин, эй жон, равзаи ризвон хижил,
Юзу хаттинг рашкидин ҳам лолаву райҳон хижил.

Васл орзусидин кўнгли кушига қанот таманноси қилиб, васл ҳавосида парвоз буюргони ошиқона ва муштоқона тушубтур:

Кирпикимдин, эй кўнгул, ҳардам қанотлар соз қил,
Ҳажр даштидин висоли кўйига парвоз қил.

Бу фақирнинг машҳур матлаиғаким:

Англадинг, ё йўқмуким, айлар сафар ёр, эй кўнгул,
Ваҳки, бўлдук ҳажри илкидин яна зор, эй кўнгул

жавоб воқеъ бўлубтур, аммо юз мартаба ондин равонроқ ва яхшироқ воқеъ бўлубтур:

Чун жунун занжирига бўлдум гирифтор, эй кўнгул, Бўлғасен мен телба холидин хабардор,
эй кўнгул.

«М и м» ҳ а р ф и:

Ишқ ўтидин ўз дарду ҳасратин ва фурқат дардидин ёр ғафлатин бу матлаъда асру ва сўзнок адо қилибдур:

Ҳаддин ошти ишқинг ўти бирла дарду ҳасратим,
Войким, сен ғофилу куйдирди доғи фурқатим.

Маъшуқ умидида дарду ҳасратини изҳор қилиб бетоқатлиғига раҳм этмасида у матлаъдаўқ жавоб ул таъби дурарбордин ва хомаи гуҳарнигордин рақам топибдурким, васфида ақл хайрон ва фаҳм саргардон:

Неча бўлғай васлинг уммидиға дарду ҳасратим,
Раҳм қилким, йўқтурур ҳажрингда эмди тоқатим.

Масал таврида бу матлаъдек парварда, ва ораста, ва мураттаб, ва пийроста оз воқеъ бўлубтурким, ул ҳазратнинг латиф таъбидин ва шариф зеҳнидин бош урубдур:

Мен ҳалок ўлдум ғамингдин сен кўёшсен, эй санам,
Айб эмас гар мендин ўлса камлигу сендин карам.

Ҳам бу матлаъға жавоб агарчи масал таврида эмас, аммо ғаробат жонибини маръи тутулуб, бас нозук ва покиза дейилибдур:

Ваҳки, ишқим шуъласи ҳардам чекар андоқ алам,
Ким, малойик кўзи дудидин бўлур ҳар лаҳза нам.

Бу матлаъ қофиясида икки шеър айттилар, учунчи матлаъ ҳам қувват юзидин айтилибдур, алардин ортуқ бўлмаса, кам ҳам эрмас:

Сен ғамим билмай хаёлинг бирла бордур ҳайратим,
Билганингни англасам, билмам, не бўлғай ҳолатим.

Ер қадди ҳажридин сарв майлин мафқуд дебдур ва юзи шавқидин гул орзусин кобуд билибдур. Алҳақ равшан ва рост тушубтурким:

Қадду юзунг ҳажридин, ваҳким, менга бўлмиш мудом,
Сарв майли бартараф, гул орзуси худ ҳаром.

Ўз жисмиға тутошқон шуълани ёрға арз қилурға бу матлаъни ҳам оташин ва рангин хаёл қилибдур:

Оташин хилъат дема жисмим уза, эй дилбарим
Ким, эрур ишқинг ўти бирла туташқон пайкарим

Парирўйи тарки муҳаббат қилганин билдирур, бу жиҳатдин жовидон кўнглига фурқат ўти туташқоник ёр арзиға еткурур:

Қилгон эрмиш ул пари тарки муҳаббат, билмадим,
Тушгон эрмиш жовидон кўнглумга фурқат, билмадим

Бу қофияда бовужудким, икки рангин матлаъ ўтубдур, назм таврида ғоят кудратдин сўз адосида ниҳояти диққатдин бир матлаъ дағи дейилибдурким, хублукдаг ул матлаъларча бор:

Неча куйгай ҳажр ила фарсуда жоним дам-бадам,
Кўнглум ичра ғам уза ғамдур алам узра алам.

Сўзу гудозин ҳам дегали маҳваш топмагондин алами ва розин айтколи мушфиқе кўрмагондин ғами марақ воқеъ бўлубтур:

Қани бир маҳваш, анға сўзу гудозимни десам.
Қани бир мушфиқки, бирдам онға розимни десам

Ҳам бу матлаъ таврида-ўқ қофияға тағйир берилиб, ҳамул радифда бу матлаи дағи асру дилоро ваандухафзо тушубтур:

Топмадим бир мушфиқеким, ҳоли зоримни десам,
Ёхуд ул гулдин ичимда хор-хоримни десам.

Париваш ҳажрида озорларидин ани хабардор қилмоқ орзу айлабтур ва анинг жилваси муқобаласида кўзин гуҳарбор қилмоғни ҳавас қилибдур ва иккиси нодир воқеъ бўлубтурким:

Зор ўлармен ул пари йўқким хабардор айласам,
Жилва қилгач, оллида кўзни гуҳарбор айласам.

«Н у н» х а р ф и:

Мавлоно Яқинийға¹⁰ жавоб айтилибдур. Ва яқиндурким, Мавлоно тирик бўлса эрди, жони бирла инсоф бергай эрдиким, андин яхшироқ воқеъ бўлубтур:

Эй висолинг хаста кўнглум марҳами, ороми жон,
Ўлмадим ҳижрон элидин мен қатик жонлиғ ямон.

Ва бу баҳр ва қофияда яна бир шеърдурким, иккаласи бир-биридин хуброқ тушубтурким:

Эй сенинг қошу кўзунг бир фитнаи охир замон,
Лабларингдур хаста кўнглумга ҳаёти жовидон.

Юз даврида қирон таърифида ва бу матлаъ ўткан икки матлаъ қофиясида воқеъ бўлубтур,
тажнис риоят килилибдурким, бу навъ ширин ва рангин ва хуш тартиб оз воқеъ бўлмиш бўлғай:

Ул қуёшким ой юзининг даврида қилмиш қирон,
Барча маҳвашлар аросида эрур соҳибқирон.

Бу матлаъ фақирнинг бир матлаи муқобаласида тушубтурким, агар бурунроқ айтилмиш
бўлса эрди, фақир ҳаргиз ўз матлаимни айтмағай эрдим Айтмиш бўлсам ҳам, битмағай эрдим:

Тиғ ила кўксимни қилдинг захм, эй сиймин бадан,
Қони турмайдур деб ул захм узра куйдурдунг туган.

Ишқ суубатидин ҳолининг бир-бир шиддатин айтиб, ҳеч кишига бу ҳоллар бўлмасун, деб
истидьо кўргузмакда бу матлаи ажаб хуб тушубтурким:

Ишқ аро ҳеч ким мекингдак зору шайдо бўлмасун,
Бўлса ҳам, ваҳ, мен киби маҳжуру расво бўлмасун.

Маъшук иштиёқидин ҳаёл қилмиш бўлғайким, они кўргачфиғон жондин бурун чикқай ва
жони худ рашқдин фиғондин бурун чикқани ғарибадо топибдур:

Сени кўргач дер эдим чикқай фиғон жондин бурун,
Чикмасун деб рашқдин жон чикти афғондин бурун.

Бу матлаъ ҳамким, қофия тағйир топиб ҳамул радифда воқеъ бўлубтур, ғоят зеболигда ва
ниҳоят раънолигда воқеъ бўлубтурким:

Васл аро ўлтур мени ҳижрон жафосидин бурун,
Нетти гар қилсанг халос онинг балосидин бурун?

Ёр васлида ҳижрон балоси биймидин ўлум орзу қилмоқки, ҳижрон доғи била ногаҳ куймаки
ва васл аро ўртағон доғи дармонсиз дебтур, яъни маҳзи дармон:

Васл аро ўлтур мени то доғи ҳижрон кўрмайин,
Куйдур андоқ доғ илаким, ҳеч дармон кўрмайин.

Ўз қотилиға зору ҳайронлиғин ва анинг бодаи ишқидин кўз ва зулфидек маст ва
паришонлиғин хуш дебтур ва дилкаш адо қилибдур:

Ваҳки, бир қотилға андоқ зору ҳайронмен букун

Ким, кўзу зулфи киби масту паришонмен букун.

Маҳзун кўнгулнинг ёрсиз девона бўлмоғининг узри ва ул ҳажридин Вомиқ ва Мажиундек расволикқа афсона бўлмоғининг маъзирати:

Ёрсиз маҳзун кўнгул девона бўлмай найласун,
Вомику Мажнун киби афсона бўлмай найласун? ¹¹

Ўртанган кўнгли дудидин олам қарорғони ва ўртанган бемехри қаҳри лутфойин ва лутфи итоболудин ўз-ўзи била такаллум қилибдур ва тараннум кўргузубтур:

Куйди бу маҳзун кўнгул олам қарорди дудидин,
Қаҳри лутфойин била лутфи итоболудидин.

Ўз қотили вайрона қабрини зиёрат қилғоли келганин иддио қилур ва ул вайронани иморат қилмоғни истидьо этар бобда:

Гар келиб вайрона қабримни зиёрат қилғасен,
Раҳм этиб, эй қотилим; они иморат қилғасен.

Гулчеҳраси келса савсандек демактин лоллиғи ва келмаса ҳажридин боди сабодек беҳоллиғи:

Келса ул гулчеҳра, савсандек демактин лолмен,
Келмаса, боди сабодек ҳажридин беҳолмен.

Сабрсиз кўнглининг ишқ ва жунунин ва нотавон ҳолининг дарду шавқи бир-биридин фузунин девонавор дегони ва мажнункирдор адо қилғони:

Сабрсиз кўнглумга боқсам ортадур ишқу жунун,
Нотавон жонимни кўрсам, дард ила шавқи фузун.

Манзурнинг хат ва зулфида бу уч матлаъдурким, бирбирига жавоб воқеъ бўлубтур. Қофия ва радифи ул ҳазратнинг бу фанда мужтаҳид таъбининг ихтироидур. Аввалғи матлаъ будурким:

Сабзай хаттинг ичида ўйлаким жондур ниҳон,
Ҳуққай лаълинг аро ҳам дурри ғалтондур ниҳон,

Иккинчи матлаъ будурким:

Зулфи ичра бел, хат ичра лаъли хандондур ниҳон,
Уйлаким, жондур ниҳон, ҳам риштаи жондур ниҳон.

Учинчи матлаъ будурким:

Зулфи ичра гул, гул ичра лаъли хандондур ниҳон,
Тунда мехру мехр аро бир чашмаи жондур ниҳон.

Ишқ шиддати ажзидин кўзни аъмоликқа хитоб қилғони базе дардмандона тушубтурким:

Кўзларим кўр эт, қазо, бир шакли мавзун кўрмайин,
Ўзни бир лайливаше ишқида Мажнун кўрмайин.

Бу матлаъ дағи ўз ҳоли шарҳидаким, анвоъи балият бир ишқ жиҳатидин бир-бирининг устида бўлмиш бўлган. Бу матлаъ яхши воқеъ бўлубтурким:

Йўқ дамеким, телбалардек ул париға зор эман,
Сабру хушумдин жудо, дарду балоға ёр эман.

Манзурнинг парчами ошуфталиғи шарҳида ва ўз кўнглининг анда барҳамлиғи адосида бу матлаъ кўнгулларни ошуфта ва барҳам қилғудек тушубтур:

Ул куёшким, чарх аро ошуфта парчамдур букун,
Хаста кўнглум зулфи тоби ичра дарҳамдур букун.

Филжавоби бағайр:

Ул куёшнинг меҳри нечун бандаға камдур букун,
Кўз ёшим тинмай оқардин ер юзи намдур букун.

Париваш ёри ишқидин ҳолининг паришонлиғиким, тил шарҳидин лол булғай, ниҳоят хублиқдан баён топибдур:

Бир париваш ишқида андоқ паришон ҳолмен
Ким, анинг шарҳин қилурда асру гунгу лолмен.

Гардун бедодидип элни бода қутқорур мазмунда соқийни мухотаб қилиб, май тутмоқ истидъосида бу байт муфаттихдур:

Соқиё, тутқил тўла гардун кнби соғарниким,
Жонима дермен даме бедоди гардун кўрмайин.

«В е» ҳ а р ф и:

Сабодин сарви равонининг келган хабарин сўрар ва андин жон, иси, келган муносабат била руҳи равонининг хадисин сўрар:

Эй сабо, бергил хабар сарви равоним келдиму?
Жон иси сендин келур, оромижоним келдиму.

Бу шеърнинг қофиясидин сўнгра атф вовин¹² калиманинг асли ҳарфи ўрниға тутулуб ғариб ихтироъ қилибдур:

Эй жафо тиғи, келиб мажруҳ кўксумни ёру,
Қўл яланг айлаб солиб ҳарён ичимни ахтару.

«Х е» х а р ф и:

Кўнгли ранж била куюб жонониға демағонин булбул куйса гули хандониға ғам бўлмаслиғин ташбих қилиб, ишқ чаманида булбулдек гулбонг урғони:

Ранж ила куйди кўнгул демас ани жонониға,
Қайда булбул куйса ғам бўлур гули хандониға.

Сарви парирух ёдиға келса, хур ва жаннат ёдидин чиқарни ёд қилиб, бу-тарона била ғамгин кўнглин шод қилурким:

Ҳар қачонким келса ул сарви парирух ёдима,
Келмас ул дам жаннату хур хоотири ношодима

Кўнглига хитоб қилурким, анинг дардин маҳи таннозиға еткургай ва жонининг ҳалоклигин сарви нозиға арз этгай:

Эй кўнгул, дардимни арз эт, ул маҳи таннозима,
Хаста жонимни ҳалокин айт сарви нозима.

Бу матлаъдин ёрнинг киноятomez узрхоҳлиғининг манъидурким, ширин лабин шакаррез қилиб, ул афсун тили била ошиқ ўтини тез қилмағай:

Узр учун ширин ҳадисингни шакаррез айлама,
Бу фусун бирла ўтумни дам-бадам тез айлама.

Сарви озодининг боғ аро жилва қилғони учун ишқ аҳли оху фарёди куйдурурининг адоси сўзнок тушубтур:

Жилва қилди боғ аро ул сарви озодим яна,
Куйдурур ишқ аҳлини бу оху фарёдим яна.

Малик ул-калом Мавлоно Лутфийнинг машҳур матлаи жавобида дебтур:

Эй қадинг тубию жаннат хадди гулгун устина.

Бу матлаъ воқеъ бўлубтурким:

Хаттининг тори тушубтур лаъли майгун устина,
Уйлаким, жон риштаси бир қатраи хун устина.

Басират аҳли қошида зоҳирдурким, тафовут не чоғликдур. Не учунким, Мавлоно юзни жаннатқа нисбат қилубдур ва бу муносиб ташбихдур. Бовужуди бу икки мисраъ бир-бирига марбут эмас ва жавоби бовужуди ғаробати маъни иккаласи бир-бирига мувофиқ ва алфози бир-бирининг муқобаласида лойиқ воқеъ бўлубтур. Ва қофияга тағйир бериб ҳам ушбу радиф била яна уч ғазал дейилибтур. Бовужуди улким, Мавлоно жавоби матлаъда хат таърифидур, уч матлаънинг иккисида хат таърифидур ва бирида хол таърифидур. Мундин назм таврида ғояти қувват маълум бўлур.

Ул уч матлаъдин бири будурким:

Ул зумуррад хатки чикмиш лаъли хандон устина,
Сабзаи хаттинг ичида уйлаким жондур ниҳон,

Иккинчи матлаъ будурким:

Сабзаи хаттинг саводи лаъли хандон устина,
Хизр гўё соя солмиш оби ҳайвон устина.

Учинчи матлаъким хол таърифида воқеъ бўлубтурким:

Нуқтаи холинг ажаб йўқ лаъли хандон устина
Ким, бўлур бир катра доим оби ҳайвон устина.

Ишқ уйқуни кўздин учурғони жиҳатидин кечанинг саъб ҳоли шарҳида бу матлаънинг хублуғи гунашдин равшанроқдур:

Бир куёш ҳажрида чектим ўтлук афғон бу кеча,
Куймагим дудидин ўлди чарх гирён бу кеча.

Филжавоби биғайриҳи:

Онча чектим бир куёш ҳажрида афғон бў кеча
Ким, фиғонимдин уюмас жинну инсон бу кеча.

Меҳрораз ёри чехра очиб жон ўртарининг тазарруи ва ошкоро лутф кўргузуб кўнглини пинҳон ўртарининг тазаллуми:

Оразинг меҳрин очиб, жисмим аро жон ўртама,
Ошкоро лутф этиб, кўнглумни пинҳон ўртама.

Филжавоби биғайриҳи:

Ўт солиб эл жониға сен мени пинҳон ўртама,
Ўрта жонимни-ю, жоним, элни чандон ўртама.

Ишқ ошуби ва бедоди ҳикоятида ва ҳажр зулм ва тааддиси шикоятида бу матлаъ асру дардмандона ва бағоят ниёзмандона тушубтур:

Неча ул ой ҳажрида кўнглум бузулғай ғам била,
Неча жисмим уйи емулғай ғаму мотам била.

Бу қофия ва радиф ҳам ул ҳазратнинг хоссаи таъбидур ва ҳеч ерда эшитилмайдур ва бағоят ширин ва рангин тушубтур. Ҳажр шомии суубатида ўзини анжум ва афлок била машғул тутар кайфиятида бу ғазал боштин оёқ хуб ва пурушуб воқеъ бўлубтурким:

Ҳажр шоми ой чикиб мен йиғлар эрдим дард ила,
Сайрлар қилдим сени истаб маҳи шабгард ила.

Бу авқотда ҳукм бўлуб эрдиким, туркигўй шуаро татаббуъ қилғайлар. Баъзеки, айттилар — лат едилар, баъзе айта олмаслиғига муътариф бўлдилар. Ул жумладин бири факир эрдимки, инсоф бердим ва матлаи будурким:

Ўтка солғил сарвни, ул қадди раъно бўлмаса,
Елга бергил гулни ул рухсори зебо бўлмаса.

Ёрни ағёр била кўра олмаслиғидин кўз қони деб айна рашқдин бу матлаъ хуб адо топибдур:

Қани кўзким, сени кўргаймен даме ағёр ила.
Ё тааммул қилгамен ағёр ила гуфтор ила.

Ишқ зулмидин торикқанда кўзга ҳам ёр ва ағёр сори боқардин манъқилур маънида бу матлаъ ҳам ошиқона, ҳам дардмандона тушубтурким:

Эй кўз, ўзга юз сори ўзунгни ҳайрон истама,
Бир вафосиз ишқидин кўнглунгни ҳам қон истама.

Ул ҳазратнинг хосса ихтироотидин бу тўрт шеърдурким, «ўзгача» лафзин радиф қилиб, қофиялари ҳар қайсининг ўзгача воқеъ бўлубтур. Ҳар қайсининг латофати бирбиридин ортуғроғ тушубтур ва алардин бири будурким:

Ғам ели айшим биносин қилди вайрон ўзгача.
Ҳушу сабрим мулкани ер бирла яксон ўзгача.

Иккинчи матлаъ будурким:

Оҳким бўлдум яна ишқ ичра шайдо ўзгача,
Ақлу ҳушумдин жудо халқ ичра расво ўзгача.

Учунчи матлаъ бу навъ воқеъ бўлубтурким:

Бўлғали лаъли уза хатти намудор ўзгача,
Тутти оҳим барқидин кўк юзи зангор ўзгача.

Яна бир матлаъ бу навъ воқеъ бўлубтурким:

Ваҳки, ҳижрон тарҳин ул ой солди бунёд ўзгача,
Нотавон кўнглумга бунёд этти бедод ўзгача.

Кўнглига сабрдин ўзга чора ишқида билиб сабр қила олмағондин бечоралиғ изҳори қилибдур ва бадеъадо топибдур ва ғариб муаддо бўлубтур:

Чораи ишқи недур, жуз сабру маҳзун кўнглума,
Чун қила олмас, қилинг бир чора мажнун кўнглума.

Ғардун шикоятидаким, офиятин расволиғ била бадал қилмиш бўлғай, бу матлаъ нишотфарсо ва андуҳ афзо воқеъ бўлубтурким:

Эй кўнгул, ғардун балият тошини ёғдурдило,
Ҳар тараф сабрим уйин деворини синдурдило.

Бу радифда яна бир матлаъким, ғазал таврида марсияомез Хожа Ҳофиз Шерозийга воқеъ бўлғон йўсин била ул ҳазратқа дағи воқеъ бўлубтур ва бағоят нодирдур:

Вой, юз минг войким, сарви равоним бордило
Сабру ҳушум мулкидин ороми жоним бордило.

«Ё» ҳ а р фи:

Матлубин истаб, тополмаслиғидин ва ҳеч ҳамдам ани бу мусибатда зорлиғин сўрмаслиғидин ўз-ўзи била гиламандлиғ изҳор қилибдур:

Қайда истай, истасам, қайдин топай сен ёрни
Ким, манга ҳамдам бўлуб сўрғай даме мен зорни.

Кўнгул ҳар неча ёр дарду ғамидин озор топар, аммо анинг моҳрухсорин кўргач, меҳри фузунроқ ва муҳаббати сарриштаси узунроқ бўлур мазмунда бу матлаъ беназир тушубтур:

Нечаким, тортар кўнгул дарду ғаму озорини,
Меҳрим ортар ҳар неча кўрсам маҳи рухсорини.

Паривашининг қаро либосидин ҳайрат қилғониким, куёш қаронку тунда кўрунмак ғарибдур ва васл кавкаби саъди ҳажр тийра шомида тулуъ қилмоқ ажиб:

Ҳайратим бор то қаро қилмиш либосин ул пари,
Ким қаронку тунда кўрмиш офтоби ховарий.

Кўзин сарви сийминбари келур муждасидин йиғламоқдин тийибдур, жонин хуршиди анвари васли башоратидин куймақдин манъ қилибдур:

Йиғлама, эй кўзки, ул сарви сийминбар келгуси,
Куймагил, эй жонки, ул хуршиди анвар келгуси.

Жонида ҳарф ғами ёзар таҳририға кўнгли ажз ва нотавонлиғидин унамаслиғиға тадбир ва чора топмасдин бечоралиғ зоҳир қилур:

Жонға айтурмен, ёзай ҳарфи ғаминг таҳирини,
Кўнглум ўлмас, ваҳки, билмасмен бу иш тадбирини.

Ўз сабз хатининг сабзаи хати ҳажрида ўлса, қабри сабзаси хати ҳижрон ништари бутмак иддио қилибдур ва ғариб маъни воқеъ бўлубтур:

Сабзаи хаттинг саводи бирла ўлсам, эй пари,
Сабзаи қабрим не тонг, гар бўлса ҳижрон ништари.

Бу матлаънинг бурунги мисраида хат ва лаб таърифида ва иккинчи мисраида юз ва зулф хайрат изҳори воқеъдур. Тўрталаси нодир тушубтур:

Мушқбў хаттинму дей, ё лаъли дурборинму дей,
Юзи иймонинму дей, ё зулфи зунноринму дей?

Бу матлаъ ҳам манзурини ҳусн юзидин Ширин ва Лайлиға ва ўзин ишқ бобида Фарҳод ва Мажнунға таржиҳ қилибдур. Бу навъ оз эшитилибдур:

Ҳусн ила сен комилу Ширину Лайли шуҳрати,
Ишқ аро мен зор ўлуб, Фарҳоду Мажнун тухмати.

Ишқ ўти ҳирқати таърифидаким, ул ўртамаган нима қолмамиш бўлғай, бу матлаъ сўзнок тушубтурким:

Ишқинг ўти жисму жони нотавоним ўртади,
Турфа ўт эрдик, пайдову ниҳоним ўртади.

Ҳажр тунида васл орзусидин булжажаб хаёлин баён қилур ва фиروق шомида висол шавқидин саъб ҳолин адо кўргузур:

Кеча ҳажрингдин висолингға хаёлим бор эди,
Ҳеч кимга айта олмонким, не ҳолим бор эди.

Бу қофия ва радифда бу фақирнинг ҳам шеъри бор ва машхурдур, аммо ул ҳазратнинг бу шеърим, анинг жавоби тушубтур, ҳеч нисбати йўқдурким:

Қилмағай эрдим юзин кўрмак таманно кошки,
Солмағай эрдим кўнгул мулкига ғавғо кошки.

Маҳзун кўнглини алдаб дилрабосининг келур хабарини дебтур ва орғадаб ишратфизои васли хабарин айтибдур, ажаб навъ ширин воқеъ бўлубтурким:

Ғам ема, маҳзун кўнгулким, дилрабойинг келгуси,
Базми ишқинг тузгучи ишратфизойинг келгуси.

Ишқ тарийқида ўз камолин зоҳир қилурким, ишқ аҳли ягоналари андин сўзу гудоз таманно қилибдурлар, балки боштин-аёқлариғача ул ўтқа ёқибдурлар:

Ишқим ўтидин келиб Мажнун бир учқун истади,
Ол дедим, сунғач илик, боштин оёғин ўртади.

Ғоят бедиллиғидин, ғам даштида итган нотавон кўнглин ёд қилур ва тарки жон айлаган бехонумон кўнгли ёди била ўз андуҳин зиёд қилур:

Ваҳки, ғам даштида итган нотавон кўнглум қани?
Тарки жоним айлаган беҳонумон кўнглум қани?

Ҳижрон балосидин жониға етиб, ажалға илтижо қилур ва эл можаросидин ториқиб, ўлумни орзулар, бу услубда сўз бас ғарибдур:

Эй ажал, осуда қил ҳижрон балосидин мени,
Бир йўли қутқар улуснинг можаросидин мени.

Баҳор фасли бўлуб айш гули очилғони ва ғам хазони елидин сабри хирмони соврулғони бобида дейилибдур:

Навбаҳор ўлди, очилмас, ваҳки, айшим гулшани
Ғам хазони елидин соврулди сабрим хирмани.

Бу шеър қофиясида яна бир шеър ўттики, бу анга жавобдур ва иккаласи бир-биридин хуброқ тушубтур:

Бир париваш шавқи, ваҳким, жисму жоним ўртади,
Айрилиб ҳар учқун андин хонумоним ўртади.

Золим ёрни зулм қилмоққа беихтиёрлиғи айтилибдур ва ўзининг мазлумшиорлиғини хуброқ важҳ била адо қилибдур:

Ер зулм айлар учун беихтиёр ўлмиш нетай,
Ваҳ, анга жавру ситам қилмоқ шиор ўлмиш нетай.

Ёр фироқидин ёшу қон тўкмоқ кўзининг фани бўлғонни бу жиҳатдин ул баҳру қон инжу ва лаъл махзани бўлғонни ғариб суратда назм қилур:

Эй фироқингдин кўзумнинг ёшу қон тўкмақ фани
Ким эрур ҳам лаълнинг қони, ҳам инжу махзани.

Ёр кўйида тушган сўзон кўнглинки, ёри поймол қилмиш бўлғай, ерга тушган ўтқа ташбиҳ қилғониким, аёғ била ерга суртуб ўчурурлар, хосса маънидур:

Тушгали сўзон кўнгул кўюнг аро филҳол они,
Ерга тушган ўт эдиким, айладинг помол они.

Ҳижрон соғаридин дам-бадам ўздин борурни ибo қилиб, васл жoми муяссар бўлса, лаболаб сипқорурни муддаo қилибдурким:

Неча ҳижрон соғаридин дам-бадам ўздин борай,
Васл жoмин гар тутар бўлсанг лаболаб сипқорай.

Бовужуди ўз ишқи ўти ва ёр хусни ўти рикқати қалб ва тараҳҳум жиҳатидинким, ишқ аҳли лозимасидур яна бир мазлуми зор ишқининг ўти била ҳам кўнмақ ва матлаъдин шеърнинг охириғача бу маънини ҳар байтда изҳор қилибдурким, назм элидин ҳеч кимга даст бермайдур:

Бас эмас эрди манга ҳам ўз ўтум, ҳам ёр ўти
Ким, анга афзун дағи бўлмиш яна бир зор ўти.

Жон оғзига етганда жонон лабин таманно қилмоқки, жон топширғай ва жононга яшурун
нақди пинҳон топширғай, бас латиф воқеъ бўлубтур:

Етти жон оғзимға еткур лабниким, жон топшурай,
Бори ўлмасдин бурун бу нақди пинҳон топшурай.

Мажнунни ишқ тарийқида ўзига ўхшатмоқ ва девоналиғ расмин анга ўргатмак камоли
ошиқликқа ва девоналикқа долдур ва ишқ ва жунун аҳлиға бу навъ бас булжажаб ҳолдур:

Ишқ аро Мажнунни дерменким, ўзумга ўхшатай,
Ҳушини зойил қилиб, девоналиғни ўргатай.

Паривашининг туфулият жиҳатидин ёрлиғ билмасин ва анинг шавқидин шайдо кўнгли
хушёрлиғ билмасин зоҳир қилиб, дард аҳли қошида ўз дарди дилин айтибдур:

Ул париваш тифл, ваҳким, ёрлиғ билмас нетай,
Шавқидин шайдо кўнгул хушёрлиғ билмас нетай.

Ул олам аҳли султони ҳиммати қошида баски султонлиғи муҳаққир кўринур ва фақирни
филҳақиқат салтанатқа таржиҳ қилур, бу байтдаким, ҳақиқат маънисини мажоз суратида адо
топибдур. Умид улким, ул ҳазратнинг тарийқида ҳам неча мажози бўлса ҳақиқатда мубаддал
бўлғай ва мажоз аҳлиға эҳсон ва ҳақиқат аҳлиға мустаҳсан воқеъ бўлубтур:

Ким гадоинг бўлса оламдин кечиб, эй дилрабо,
Фақр аҳли ичра ул султони оламдур букун.

Хилват¹³. Олам аҳлиға андоқки, мажлис бўлур, мажлис аҳли ҳасратидин таъбага калол ва
зеҳнға малол юзлангандин сўнгра ҳар тоифа ўз хурди ҳолиға кўра махсуслари била хилват
ихтиёр қилурлар. Чун «Мажолис уннафоис»нинг етти мажлисни таъба аҳли ғавғосини ва назм
хайли алолосини била ўткарилди. Секкизинчи мажлис Султони Соҳибқирон мажлисидурки, ани
андоқки, ҳақидур баён қилмоқ мумкин эрмас ва ул даъвоға ақлким, мунсиф ҳакамдур, руҳсат
бермас. Нечукким, бўлса шикаста ва баста ва баъзи паришон ва баъзи пайваста адо топти. Эмди
хилватда дағи бир-икки нақл ул ҳазратнинг ғайри назм латойифидин ҳам битилса ва бир-икки
сўз шарҳ этилса йироқ бўлмағай.

У л ж у м л а д и н. Мавлоно Лутфий (алайҳа раҳма)ки, ўз замонида Хуросон мулкида
туркий ва форсийда малик ул калом эрди, бир кун баҳор айёмидаким булуг ошиқ кўзидек
ашкбор ва ул ашк қатаротидин ҳар бири: маъшук ваъдасидек бир мавҳум тор ошкор қилур эрди,
бу фақирға йўлуқти ва дедиким, бу ёғин торлари махсус бўладур, Мир Хусрав (алайҳа раҳма)
ҳиндуча ашъорида бир ажиб-ғариб маъни айтибдур ва ул будурким: маҳбуб баҳор айёмида бир
ён борадурмиш бўлғай ва ёғин жиҳатидин ер балчиқ бўлмиш бўлғай ва анинг. аёки балчиғдин
тойиб йиқилур чоғида ғоят нозуклугидин ёғин риштасин мадади била тутуб кўпмиш бўлғай. Бу
фақир бу маънини эшитгач, хушҳол бўлуб, Мир Хусравнинг бу дақиқ хаёлиға офаринлар
ўқудум ва таъба аҳлидин ёғин тақриби била ҳарким қошида бу сўз нақл қилилди. Манга
юзланган хушвақтлиғ анга ҳам юзланиб, Мир Хусравнинг таърифида беихтиёр бўлди. Бир кун

хам мазкур бўлгон тақриб била Султони соҳибкирон Олий мажлисларида банда бу сўзни арз қилдимким, бир кун Мавлоно Лутфий Мир Хусравдин бу навъ ғариб маъни нақл қилди, деб. Хаёлимда бу-ким, ул ҳазратнинг ҳам латиф таъблариға хуш келиб, таърифда муболиға қилғувсилардур. Банда кўп шааф била айткон учун филжумла табассум қилиб, инбисот изхори қилдилар. Аммо кўп илтифот воқеъ бўлмади. Сўнгги кун андоқ маълум бўлдимким, ул ҳазратнинг муборак таъблариға Мир Хусравнинг бу хаёлида эътирозе юзланган эрмиш бўлғай, яна хайрат даст бердиким, Мир Хусравнинг бу хаёлиға жамеъ таъб аҳли таъриф ва таҳсиндин ўзга ҳеч нима зоҳир қилмадилар, оё, ул ҳазрат не эътироз қилиб эркинлар. Олий мажлисда ер ўпуб, арз қилдимким, ул эътирозни гуҳарбор алфоздин эшитмак муроддур. Дедиларким, ул эътирозбудурким, ул ёғин қатраси юқоридин қуйи иниб келадур, муқаррардурким, риштасиға дағи ҳамул холдур. Риштаиким, майли қуйи бўлғай, анинг мадади била йиқиладурғон ўзин асрамоғи маҳолдур. Ул ҳазрат бу эътирозни нақл қилғоч, фақир билдимким, мен ва ҳар киши ҳамким, бу маънини эшитиб, таҳсин қилибдурбиз —барча ғалат қилгон эрмишбиз. Қулоқ тутуб ўз нуқси таъбимға муътариф бўлдим. Андин сўнг ул ҳазрат дедиларки, бу байт андоқ бўлубтурки, эътироз маҳалли йўқтурким;

Заъфдин кулбамда кўпмоқ истасам айлар мадад,
Анкабуге ришта оскон бўлса ҳар деворға.

Умид улким, мундоқ соф таъб кузгусига ҳаргиз даврон ҳаводисидин ғуборе ўлтурмағай ва мундоқ равшан зеҳн шамъин ҳаргиз навойиби сарсари ўчурмағай.

У л ж у м л а д и н будурки, Мавлоно Қабулий деган кичик ёшлик йигит Қундуз ва Ҳисор тарафидин келиб эрди, таъби туркий ва форсий назмға мулойим эрди. Олий мажлисқа мушарраф бўлуб, подшоҳона таҳсин ва эҳсонға ҳам сарафрозбўлуб эрди. Бир кун бир туркий ғазалки, матлаи будурким:

Наъл кестим дарди афзун бўлдию кам бўлмади,
Доғ қўйдум сўзи кам бўлғай дебон, ҳам бўлмади

айтиб келиб эрдиким, юқори арз қилғай. Фақирға бердиким, теграсида эврулгаймен ва хотирға келганни анга айтқаймен. Чун ўқудум «ҳам бўлмади», қофиясини яхши айтмайдур эрди. Дердимким, яхши қофияси будур, мундин яхшироқ боғласанг бўлур эрди. Ул дедиким, мен хили ташвиш торттим, яхши боғлай олмадим. Албатта, бу қофияни сиз боғланг. Чун муболаға қилди, фақир ул қофияни боғладим, бу навъким:

Сарв мойил бўлдимким, ўпгай аёғинг туфроғин,
Йўкса ҳар соат сабо таҳрикидин ҳам бўлмади.

Алқисса, Қабулий бу шеърни битиб наввобдин бирининг воситаси била Олий мажлисқа еткурубдур. Ул ҳазрат ўқуғондин сўнгра дебтурларки, иккинчи байти анинг назмининг ранги эмас, хаёлға андоқ келурким, фалон муйи анинг бу шеърида айтмиш бўлғай.

Фақирни тилаб бу бобда такаллум қилдиларки, — бу байтни оё улму айтиб эркин, ё бировму анинг учун деб эркин? Фақир таажжуб қилдим, аммо лутфи йўқ эрдиким, ул ғариб йигитким, бу шеърни ўткариб эрди, дегайменким, — бу байтни мен айтибмен. Чун иқроп қилмадим. Муболаға била сўрулди, ул ҳазратқа чун равшан бўлуб эрди, инкор қила олмадим. Дедимким, муборак хотирғаким, мавриди фуюзи ғайбийдур, чун зоҳирдур не навъ тонғаймен. Бағоят мунбасит бўлуб, ҳукм бўлдимким, Қабулийни топиб келтурсунларким, бу бобда анинг

била мутояба қилали. Филҳол ани топиб Олий мажлисда ҳозир қилдилар. Ҳазрат жулус ҳукми буюруб, илтифот зоҳир қилиб, шеърини таҳсин қилдилар. Фақир мутараддидким, таъриф бунёд бўлди, анга ажаб шармандалиғ бўлғусидур ва фақирға андин ортуғроқ. Ул бобда ҳеч сўз демадилар. Муддате ўлтурди ва сўз ўзга тарафлар тушти, то улки, мажлис ниҳоятқа етти ва эл тарқалдилар. Оз киши маҳрамлардин қолди. Наввобдин бири арз қилдиким, Қабулийни келтурдилар ва ул байт бобида анинг била мутояба қилмадилар, ҳамоноки унутулди. Ҳазрат буюрдиларким, унутулмади, аммо ул сўз зикрида анга уят бўлур эрди, тиламадукки, ғариб йигит мажлисда эл аросида уятлиғ бўлғай, ул сабабдин анинг шеъри ва ул байт бобида сўз дейилмади. Бу фақир ер ўпуб арз қилдимким, бу раҳм ёлғуз анга воқеъ бўлмадиким, манга дағи бўлди.

Субҳоноллоҳ! Офарин ул сонёғаким, бир соҳиб давлатқа мунча хусни хулқ ва камоли фазл ва баланд идрок ва табъ ва зехни пок каромат қилибдурки, бу афсоналарни ясаб, бировга боғласалар, эшитган киши инона олмағай, балки жаълийдур деб, айтқучининг такаллумиға кулоқ солмағай.

Бу Султони Соҳибқироннинг эрамойин суҳбатларида ва фирдавстазйин хилватларида бу навъ ғариб латойиф ва ажиб заройиф ҳар лаҳза мутаоқиб ва мутаवотир ва ҳар лаҳза мутазоид ва мутақосир зоҳир бўлур, то сипеҳр шабистонининг шамъи заррин лагани бадри мунир бўлғай ва афлок шаҳристонининг машъали анжумани меҳри оламгир ўлған, бу адолат авжининг тўлун ойиға камлик юзланмасун ва бу салтанат-буржининг хуршиди оламоройи камол даражасидик айланмасун!

Ул ҳумоюн табънинг бу навъ диққатсозлиғ ва нуктапардозлиғларини сипеҳр дабири йиллар битиса тамом этмас ва хиради хурдадон хуш тақрири қарилар айтса итмомиға етмас. Авло улким, ихтисор била тамом қилилғай ва дуо била ихтитом берилғай:

Ё раб, бу замона шаҳларининг шоҳи,
Ким, кўнгли эрур сирри ниҳон огоҳи,
Бергил анга авж моҳдин то моҳи,
Балким неки бор эса анинг дилхоҳи.

Кўк арсаси базмгоҳи ўлсун, ё раб,
Кун шамсаси чатри жоҳи ўлсун, ё раб,
Кавкаб адади сипоҳи ўлсун, ё раб,
Ҳар ишда Ҳаҳ паноҳи ўлсун, ё раб.

МУҚАДДИМА

1. «Ва дуруди номаъдуд ул хулосаи маъдум ва мавжудғаким» мавжуд бўлган ва бўлмаган нарсаларнинг яратувчисига саноксиз мақтов ва дуолар бўлғай, демакдир.

2. «Малики аллом» — Оллоҳ кўзда тутилади.

3. Куръони каримнинг нозил бўлиши ҳақида сўз кетмоқда.

4. Жаброил — Ислондаги тўрт фариштадан бири. Худо билан пайғамбар ўртасида элчилик қилган фаришта. Муҳаммад пайғамбарга Куръон шу фаришта орқали нозил бўлган.

5. «Хайр ул-аном алайҳиссалавоту вассалам» — арабча: одамларнинг яхшиси, унга салом ва дуолар бўлсин демакдир. Бу ибора Муҳаммад пайғамбар номига қўшиб ёки уни назарда тутиб айтилади.

6. Абдурахмон Жомий (1414 Жом, — 1492 Ҳирот) — форс-тожик адабиётининг кўркамли намояндаси, шоир, мутафаккир ва олимдир. Алишер Навоий 1476—1477 йилларда Жомийни ўзига пир қилиб олади ва унинг ҳаёти охиригача ораларидаги самимий дўстликка садоқатни сақлаган. «Жомий ва Навоий» мажмуасининг ношири машҳур матншунос олим Порсо Шамсиев шу мажмуа муқаддимасида ёзган эдилар: «Чин инсоний хислатлардан сабот, матонат, ғайрат, толмас меҳнаткашлик бу икки дўстнинг муштарак хусусиятлари бўлиб қолди. Бу муштарак хусусият булардаги буюк ижодий куч ва маҳоратнинг деярли бир мезонда борганлигида кўринади. Жомий бирор асар ёзса, биринчи галда Навоийга тақдим этар, керак миқдорда ислоҳ этишни, камчилик ва нуқсонларни кўрсатиб беришни талаб этар эди. Навоий Жомийни ўзига мададкор, қийналганида мушкулларини ҳал қилувчи ва ишларга рағбатлантирувчи улуғ ҳомий ва мураббий деб билар эди». (П.Шамсиев. Улуғ дўстлик лавҳаларидан. Жомий ва Навоий (тўплам). Тошкент, «Фан», 1966.).

Бу икки улуғ сиймолар бир-бирларининг ташаббуслари билан асарлар ёзар, бир бирларига ўз асарларида мадҳиялар битар эдилар. Алишер Навоий Жомий ҳақида унинг вафотидан кейин махсус «Ҳамсат ул-мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) асарини ёзган.

7. «Мадда зилли ва иршодаху» — арабча: Оллоҳ унинг сояси ва тўғри йўлини узайтирсин, демакдир.

8. «Баҳористон» — Жомийнинг 1487 йилда Саъдий Шерозийнинг машҳур «Гулистон» асари пайравлигида ёзган ахлоқий ва тарбиявий мазмундаги асари. Жомий ўз ўғли Зиёвуддин Юсуфга дарслик тарзида яратган. «Баҳористон» муқаддима ва 8 боб (равза)дан иборат: 1) орифлар саргузашти; 2) улуғлар ҳикматлари; 3) адолатли шоҳлар ҳақида; 4) сахийлик тарғиби; 5) ишқий ҳикоятлар; 6) ҳазл-мутойибалар; 7) шеър ва шоирлар; 8) тамсиллар.

Навоий бу ерда «Баҳористон»нинг еттинчи бобини назарда тутди. Моҳиятча, бу боб тазкира бўлиб, унда Рудакийдан Навоийгача 37 нафар машҳур шоирлар ҳақида маълумот мавжуддир.

9. Султони Соҳибқирон — бахтиёр султон маъносини англатувчи бу лақаб улуғ, жаҳонгир подшоҳларга берилган. Бу ерда Ҳусайн Бойқаро назарда тутилади. Илми нужумда икки сайёра тўқнашган пайтда туғилган болани англатади. Унинг ғоят улуғ мартабали бўлишига ишонишган.

10. Нигорхона — расмлар хонаси; Нигорхонаи чин — Чин расмлари хонаси. Бу ерда Навоий Жомий «Баҳористон» асарида шоирларга бағишланган бобни шундай безадик, унга Чин (Хитой) нигорхонасининг ҳам рашки келади, деб таърифлайди.

11. Амир Давлатшоҳ (тахминан 1436/38 — ваф. 1497, Самарқанд) тазкиранавис. Отаси Амир Бахтишоҳ Шохрух Мирзонинг лашкарбошиларидан бўлган. Давлатшоҳ «Улоин»

тахаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. 1471 йилга қадар Ҳусайн Бойқаро хизматида бўлган. Ҳиротдан қайтгач, отаси мулкида деҳқончилик қилган ва адабий ижод билан шуғулланган.

12. «Тазкират уш-шуаро», Давлатшоҳнинг 1486 йилда ёзган асари. Унда Ирок, Эрон ва Ўрта Осиёда X—XV асрларда яшаб нжод қилган 150 дан зиёд шоирлар ҳақида маълумотлар берилади. Бу асар Навоий тавсияси билан яратилган бўлиб, Навоийнинг ижоди ва арбоблик фаолияти ҳақида махсус боб бор.

13. «Султони Соҳибқироннинг хумоюн валодатлари» — Ҳусайн Бойқароннинг туғилган йили (1438 й.) назарда тутилади.

14. «Аммо ҳоло бу фано дор ул-ғуруридин бако дор ус-сурурига интиқол қилибдурлар» — ҳозирда ўткинчи ғурур саройидин (яъни, бу дунёдан) абадий хурсандчилик саройига (яъни, у дунёга) кўчиб ўтишган (яъни, вафот этишган) демакдир.

15. «Ҳоло бу фаррух замонда намояндадурлар» — ҳозир бу бахтиёр замонда ҳаётдирлар, демакдир.

16. «Мажолис ун-нафоис» — Нафис мажлислар демакдир.

АВВАЛГИ МАЖЛИС

1. Амир Қосим Анвор — Шоҳ Қосим Анвор Табрзий (1346, Табрёз—1433, Жом). Араб ва юнон, форс ва туркий тилларни яхши билган ҳамда шу тилларда шеърлар ёзган. Умрининг аксар қисмини Ҳиротда кечирган. Самарқандда ҳам яшаган.

Шоирнинг тўла куллиёти 1959 й. Техронда нашр қилинган, унда ғазаллар девони, «Анис ул-ошиқин» (Ошиқлар дўсти) номли маснавийси, «Таважжухнома» (Оллоҳга интиланлар ҳақида асар), «Воқиани Ҳирот» (Ҳирот воқиалари), «Рисолаи вужуд» (Борлиқ ҳақида рисола), «Макотиб» (Мактублар), «Саволу жавоб» ва бошқа асарлари ўрин олган.

Қосим Анвор тасаввуф адабиётининг йирик намояндаси сифатида машҳур. У, айниқса, Жалолиддин Румийга эргашган. Шунингдек, Қосим Анвор асарларида ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий масалалар ҳам илгари сурилади. Навоий «Насойим ул-муҳаббат» асарида ҳам бу шоир ҳақида анча муфассал маълумот беради.

2. «Қуддиса сирриху» — арабча: сирри муқаддас бўлмай, деган маънони англатади ва вафот этганлар ҳақида айтиладиган дуо ҳисобланади.

3. Валоят аҳли — валий, авлиё одамлар.

4. Ҳақойиқ ва маориф — ишқи ҳақиқий ва маърифат мазмунида ёзувчилар.

5. Садриддин Ардабий — XIV асрдаги машҳур тасаввуф шайхларидан.

6. «Анис ул-ошиқин» — Ошиқларнинг дўсти демакдир. Қосим Анворнинг асари.

7. Таржеъ — қайтариш, такрорлашни англатади. Шеърда такрорланувчи банд бўлиб, бунда шоир вазни бир, қофияси бошқа бўлган бир неча банд шеърнинг ҳар банди сўнгида бир байтни такрорлаб келтиради. Такрорланган байт ҳар банд охиридаги байт билан боғланиб бориши шарт ҳисобланади.

8. Байтнинг таржимаси (бундан кейин «тарж.:» деб бериб борамиз): Оллоҳга шукрки, сенинг икки жаҳон мулкига сармоя бўлган ишқинг менинг юрагим ва жонимдадир.

9. Тарж.: Риндмиз, ошиқмиз, жаҳон ўртовчилар ва ёқавайронлармиз. Сенинг ғаминг турганда дунё ғамини чекишдан не фойда?!

Бу байтдаги «ринд» сўзининг таърифи «Ғиёс ул-луғат»да: «Ринд—шариат қоидаларини жоҳиллик юзасидан эмас, онгли суратда инкор қилувчи одам», деб берилади. Тасаввуф истилоҳотида «ринд» барча бойлик, лавозим, зоҳирий илтифоту мулозиматлардан ўзини йироқ ташлаб, олам ва одамнинг энг юксалган поясида ўзини озод сезувчи хур фикрли инсонни англатади.

10. Жалолоиддин Румий (1207—1273)—шоир ва мутафаккр. Исми Муҳаммад, лақаби Жалолоиддин. Жалолоиддин Румийнинг отаси Баҳоуддин Валад Чингизхон юриши арафасида Балхдин Нишопурга кўчади ва шоир Шом, Ҳалаб ва Арзанжонда илоҳиёт, фикҳ, риёзиёт (математикага оид фанлар), тарих ва бошқа илмларни ўрганади. Даврнинг машҳур шайхларидан Бурҳониддин қошида 1232 йилдан суфийлик тариқати ва шариатдан таҳсил олади. Қунияда эса Шамс Табризий билан учрашади ва уни маънавий устоз деб танлайди. Жалолоиддин Румийнинг «Маснавийи маънавий» номли асари уни дунёга машҳур қилади. Унда илоҳиёт, фалсафа, тасаввуфга оид масалалар ўз аксини топгандир. 6 мустақил дафтардан иборат бу асарда кўплаб ривоятлару ҳикоятлар, масалу латифалар ўрин олган.

11. Тарж.: Табризда бир Саййидзода бор эди.

12. Тарж.: Феъл, сифат, зот ва исмларинг билан ҳамма яширин ва ошкор нарсаларнинг асли ўзингсан.

13. Жорубкаш—масжид, мадраса, хонақо ва мозорни супурувчи хизматкор. Навоий бу ерда Жом вилоятидаги Харжурд деган жойдаги мозорда дафн этилганларга, жумладан Қосим Анворга ўз хурмати ва эътиқодини нзҳор этади.

14. Хамса ва салосина ва самона миа — арабча: 835 й.ни англатади. Милодий ҳисобда 1431—32 й. га тўғри келади.

15. Мир Қосим Анвор кўзда тутилат.

16. Имом Али Мусо ар-Ризо — Али Ибни Мусо, лақаби Али Ризо. Ислом ақидаларига кўра саккизинчи имом. У аввал Мадинада яшаган, 816 й. да Халиф Ал-Маъмун томонидан Хуросонга келтирилган ва 817 й. да Марвда 33 минг одам қатнашган йиғинда валиаҳд деб эълон қилинган. Имом Ризонинг номи Маъмун номидан кейин тангаларда зарб этила бошлаган. Маъмун ҳатто унга ўз қизи Хабибани беради. Али Ризо Эронда қадимги Тус шаҳри яқинидаги Нукон деган қишлоқда тўсатдан вафот этади. Маъмун уни ғоят катта дабдаба билан Санобод деган Хорун ар-Рашид мақбараси жойлашган боғда дафн қилади. Кейинчалик бу ерда Машҳад шаҳри пайдо бўлади. Ҳозир Машҳаддаги Имом Ризонинг ҳашаматли мақбараси мусулмонларнинг зиёратгоҳидир. Навоий вазирлик даврида Имом Ризо мақбарасининг жанубий қисмида гўзал бир айвон қурдирган ва ундаги устунларнинг бирига Хусайн Бойқаро номини ўйдирган. Бу ерда шоир Мир Махдумнинг отаси Маккадан Машҳадга Али Ризо мақбараси зиёратига келганли баён этилади.

17. «Ман хадима худима» — арабча: ким бировга хизмат қилса, унга ҳам кимдир хизмат қилади, демакдир.

18. Тарж.: Чалғучи тарона чал, соқий май тутгил, кимки, «май ҳаром» деган бўлса, унинг қони ҳалолдир.

19. Тарж.: Мени риндлик оламида расволикнинг нишонаси қилдинг, дилимни олиб, жонимни юз надоматга қўйдинг.

20. Муаммо — арабча: яширинган, беркитилган, демакдир. Муаммо Шарқ шеърлятида кичик лирик жанр турларидан бири. Мисраъ, бир-икки байтда (баъзан жумла, ибора ёхуд бир сўз ҳам бўлиши мумкин) исм ёки бирор сўз яширинган бўлади. Муаммода эса унга мураккаб имо-ишоралар бўлади. Муаммони махсус қоидаларга асосан (унга рамз, имо, киноя, ўхшатиш, сўз ўйини, араб алифбосидаги ҳарфлар нуқталарини алмаштириш, сўзларнинг бошқа тиллардаги синонимларини топиш, тескари айлангириш ёки «абжод» ҳисоби (ҳарфларнинг рақам маънолари) ва ҳ. к. йўллар билан топиб олиш, ечиш керак бўлади. Муаммони тузиш ва уни ечиш қоидаларига бағишланган махсус рисоалар ҳам яратилган. Айниқса, XV асрда муаммо кенг тарқалган эди. Жомий ва Навоий ҳам муаммо ҳақида рисоалар ёзганлар.

Бу муаммода «Аҳмад Мирак» исми яширинган. Аслиятда шундай ёзилади.

Тарж.: Мен май истамайман, уни берма ва тутма. Саъдни ёр кўчаси бошига элтиб қўй.

Биринчи мисраънинг яна шундай мазмуни бор: сўз аввалидаги [ҳарф] менда йўқ.

Агар дан олиб ташласак, қолади. Унинг рақам маъноси 10, ҳарфларда ёзилади. Бу икки ҳарфнинг рақам йиғиндиси бўлади. 9 рақами яна бирикувидан ҳосил бўлади. Шундай қилиб, «май» сўздан «аҳ» бўғимини чиқардик. ни — «мад»ни ол, деган ишорага биноан «Аҳ»га «мад»ни қўшсак «Аҳмад» чиқади. дан «ми» олинади. Юқоридагидек иккинчи мисрадан «Саъдни қолдириб «ро»ни, яъни «р» ҳарфини қўй сўзининг аввалига, яъни, биринчи ҳарфи олдига олиб бориб қўйилади ва «Мирак» ҳосил бўлади. Натижада кўрсатилган муаммо ечими «Аҳмад Мирак» исми чиқади.

Кўринадики, муаммони ечиш араб алифбосига асосланади ва уни таржимасини бериш билан мақсад ҳосил бўлмайди. Шунинг учун муаммоларни араб алифбосида бердик ва таржима қилмадик.

21. Тарж.: Мен ёмонлик қилдим, узр айтиш гуноҳдан ёмонрок.

Чунки бунда учга бузилган даъва бор: борлик, куч ва қувват. Кейинги мисраъ арабча бўлиб, куч билан қувват эса худодан бошқа ҳеч кимда йўқ.

22. «Мақсади ақсо» — энг сўнгги мақсад.

23. «Қасидаи бурда» — араб шоири Каъба Ибни Зухайр (VII аср) асари. Бурда дегани йўл-йўл матодан тикилган устки кийим — қабони англатади. Ривоятга кўра, Муҳаммад пайғамбар шол дардига мубтало бир бемор устига ўз бурдаси устки кийимини ташлаган экан, у даво топиб, тузалиб кетибди. Қасиданинг номида шу ривоятга ишора бор. Қасида уч қисмдан — анъанавий лирик муқаддима, дидактик қисм ва мадҳдан иборат. «Қасидаи бурда»га жуда кўплаб назиралар ёзилган, мухаммаслар боғланган, шарҳлар битилган. Мусулмонлар қасидага маълум даврларда илоҳий маъно ҳам бериб, унинг айрим парчаларини тумор тарзида ўзлари билан олиб юрганлар (қаранг: Фильштинский И.М. Арабская классическая литература. М., «Наука», 1965).

24. Шоҳрух Мирзо (1377—1447) — темурийлар сулоласидан, ҳукмдор. Темурнинг ўғли. Улуғбекнинг отаси унинг подшоҳлиги даврида Самарқанд, Ҳирот ва Марвда бир қанча бино, истехком ҳамда иншоатлар қурилди, илм-фан, маданият ривож топди. Навоий «Мажолис ун-нафоис»нинг еттинчи мажлисида Шоҳрухга алоҳида мақола бағишлайди.

25. Тарж.: Эй бу оламда яширин ҳам, ошкора ҳам ўзингсан, ошиқ юрагининг дарди ҳам, асл давоси ҳам ўзингсан.

26. Тарж.: Мен туркман, ҳиндуни Жайполнинг ўлакчаси деганман, Жунанинг дабдабасини бир дона арпага ҳам олмайман.

27. «Ажойиб уд-дунё» — Дунёнинг ажойиб (ишлари); «Жавоҳир ул-асрор» — Сирларнинг жавҳарлари.

28. Тарж.: Яна тун бўлди, кўзим йиғи майдонига сув урди: Кўз ёшининг сели уйқу сипоҳига хужум қилди.

29. Таърих — адабий жанр турларидан бўлиб, унда абжад ҳисоби усулларини татбиқ этиш билан бирор муҳим воқеа, улуғ кишилар вафоти, биноларнинг бунёд этилиши вақти ва ҳ. к. лар йилини ёзиб қолдирилади. Таърих яратувчиларни таърихгўйлар дейилади. Таърих шеър билан айтилса, ғоят муносиб саналади. Таърих моддаси бўлган сўз, мисраъ, байтлар араб ҳарфида ёзилиб, абжад ҳисоби билан чиқарилишини эътиборга олиб, таърих моддаси бўлган сўзларни араб алифбосида келтирдик: сўзидаги ҳарфлар абжад бўйича йиғиндиси 866 й. (1461—62 й.) сўздан ҳам шу сана чиқади.

30. Котибий — Шамсиддин Муҳаммад Ибн Абдулло (тав. номаълум, Туршез — 1435, Астробод) XV асрдаги машҳур шоир, хаттот ва мунши. Яхши хаттот бўлганлигидан Котибий тахаллусини олган. Шоирнинг Нишопурда таҳсил олгани, Ҳирот, Самарқанд, Мозандарон, Гилон, Ҳижоз, Табрез ва Исфаҳонларда бўлгани ҳақида маълумотлар мавжуд. Умрининг охирида Астрободда қўним топган ва шу ерда дафн этилган.

Манбаларда Котибий қаламига 140 асар мансуб дсб қайд қилинади. Унинг «Қасидалар дсвони», «Ғазаллар девони», «Хамса» дostonлари машҳурдир.

31. «Зул-бахрайн» — Икки баҳрли. «Зул-қофиятайн» — Икки қофияли.

32. Тарж.: Кўз ва дил туфайли тупрок баданим ўт ва сув ичидадир. Кўз билан кўргил ва дил билан раҳм қилгил, ишим харобдир.

33. Тарж.: Эй тўғри юрувчи тақдир камонинг ўкдек; Сенинг ўқдонингга безакли осмон қоплон думидекдир.

34. Тарж.: Кўршапалак феруза ранг гунбаздан гунбаз ферузасига қараб кетди.

35. Тоун марази — вабо касали.

36. Тарж.: Вабо олови қаҳридан тупроғи мушкдан ҳам хушбўйроқ бўлган Астробод бирданига хароб бўлди. У ерда ёшу қаридан ҳеч ким қолмади, чунки «ўрмонга ўт тушса ҳўл ва куруқ баробар ёнади».

37. Ашраф—Абу Али Ҳусайн ибни Ҳасан Мароғий. Дарвеш Ҳасан Хиёбоний (туғ, номаълум — ваф. 1460) номи билан танилган. 1436—1440 йиллар мобайнида «Хамса» анъанасини давом эттирган. «Минҳож ул-аброр» (Такводорларнинг ёруғ йўли), «Риёз ул ошиқайн» (Икки ошиқнинг машаққатлари), «Ширнн ва Хусрав», «Ишқнома» ёки «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт авранг» (Етти тахт) ва «Зафарнома» номли «Хамса» таркибидаги дostonларни ёзган. Шоирнинг тўртта шеърлар девони ва «Сад панди Али» (Алининг юз панди) номли Ҳазрат Алн ҳикматларининг таржимаси бўлган манзумаси ҳам мавжуд. Афтидан бу охириги асари Навоийнинг «Назм ул-жавоҳир» номли асарига ўхшаш кўринади. Навоий «Насойим ул-муҳаббат» асарида Ашраф ҳақида ёзади ва Ҳиротда бўлганини таъкидлайди. Шоир «Хамса» устида узоқ йиллар меҳнат қилгани ва ниҳоят уни тугаллашга ноил бўлгани хусусида Навоий Ашрафнинг қуйидаги байтини келтиради:

Аз шарафи васли ту Ашраф шудем,

Давлати мо буд мушарраф шудем.

(Тарж. Сенинг васлинг шарафи билан Ашраф (яъни, шарафли) бўлдик, бу биз учун давлат эди мушарраф бўлдик).

38. Тарж.: Билимда илғор бўлган шахс қошида гуноҳкорни ўлдиришдан гуноҳни кечиш афзалроқдир.

39. Тарж.: Ўқнинг чўпи бўлишни истайман, токи сен баъзи-баъзида ҳолимга кўз учи билан қарагайсан. Бу ерда шоир ўқ тортганда, кўз кири билан нишонга боқиши каби ҳолатни назарда тутмоқда.

40. Хожа Исматулло (туғ. номаълум—ваф. 1437, Бухоро)—асосан Бухорода яшаб ижод этган шоир. Халил Султон саройида бўлган. Феодаллар исёнидан сўнг шоир саргардонликка учрайди. Улуғбек ҳукмрон бўлгач, Исмаи Бухорийни сарой хизматига таклиф этади. Лекин шоир узлатни, дарвешлар орасида бўлишни афзал кўриб таклифни қабул қилмайди. Шоирнинг саккиз минг байтдан иборат шеърлар девони, «Иброҳим Адҳам» номли маснавийси маълум. Унинг тасаввуфий таъсуротлар, суфиёна ҳиссиётлар билан йўғрилган шеърлари халқ орасида машҳур бўлган.

41. Халил Султон (1384—1411)—Темурнинг набираси, Мироншоҳнинг ўғли. 1405—1409 йилларда Самарқандда ҳукмронлик қилган. Темурнинг Ҳиндистон юришида қатнашиб, ўзининг ҳарбий салоҳияти билан улуғ бобоси рағбатини қозонган Халил Султон 1402 й. да Туркистон ҳукмрони қилиб тайинланган эди. Лекин 1404 й. да Темурнинг руҳсатисиз оддий табақа қизи гўзал Шодмулкка уйлангани учун унинг ғазабига учраган эди. Темур вафотидан 1 ой кейин 1405 й. 18 мартда тахтга ўтирган Халил Султон Мовароуннаҳрдан четларда тан олинади. Феодал низолари, ворислар орасидаги тўқнашувлар натижасида Халил Султон 1409 йил 30 мартда асир олинади ва Фарғона, Андижон, Ўтрорларда саргардонликдан бешиб, Шохрух билан шартнома тузади ва тахтдан воз кечади. Охири Райга жўнайди. Манбаларнинг таъкидлашича, Шодмулк ҳам унинг ортидан Райга келади. Халил Султон Райда вафот этади. Шунингдек,

манбаларда Халил Султоннинг Шодмулкка бўлган муҳаббати ҳамда ўз душманлари, ҳатто хоинларга нисбатан ҳам олижаноб бўлгани таъриф қилинади.

Халил Султон саройида олиму фозиллар, санъаткор ва шоирлар ижод қилар, ўзи шеърят билан шуғулланар эди. Навоий ушбу асарнинг еттинчи мажлисида Халил Султонга алоҳида мақола бағишлайди ва соҳиби девон бўлганини қайд қилади. Хожа Исмаил Бухорий Халил Султон девони таърифида қасида ҳам битган экан.

42. Тарж.: Юрак кабобдир ундан шўр [ғавфо] кўзғатганлар, чунки у юракка Халил (чин дўст, демакдир) туздонидан туз сепганлар.

43. Тарж.: Бу бепоён денгиз жаҳонларни ўз ичига олгандир. Илоҳий ақл ғаввоси ундан гавҳарни пайқай олмайди.

44. Тарж.: Эй дардинг ўқи ошиқлар юрагига нишона! Бутун халқ сен билан овораю ўртада сен ғойибсан.

45. Тарж.: Гоҳ бутхонада гўшанишинман, гоҳ масжидда истиқомат қиламан. Яъни сени уйма-уй қидириб юраман.

46. Тарж.: Дил шишадир, кўзларинг уни ҳар томонга олиб борадилар, улар мастдирлар, мабодо синдириб қўймагайлар.

47. Тарж.: Чанг ва даф садоларндан дилим васлингни истайди. Чунки ҳар бир тери остида худонинг бир дўсти бор.

48. Яхъё Себак (туғ. номаълум—ваф. 448—49 й.) — шоир, арузшунос олим ва хаттот. Аввал «Туффоҳий», сўнгра «Фаттоҳий», «Хуморий» ва «Асрорий» тахаллусларида ёзган. Нишопурда яшаган. «Мажолис ун-нафоис»нинг форсийга таржимони Фаҳрий Ҳиротий шоир назмий рисолалар, «Таъбири хоб» (Туш таъбири) номли асар ва «Ҳусну Дил» деган дoston ёзгани ҳақида маълумот беради.

49. Тарж.: Эй, лола даврида пиёлани майдан холи қилувчи умр ўтди. Бу ҳасрат доғига қачон даво қилурсан?!

50. Хожа Ҳофиз—Шамсиддин Муҳаммад (туғ. 1321—ваф. 1390, Шероз) буюк форс шоири. Етим қолгач, нонвойга шогирд тушган, Қуръонни ёд билгани ва яхши тиловат қилгани учун «Ҳофиз» номи билан шуҳрат қозонган. Шеърятда уни тахаллус қилиб олади. Ҳофиз ҳам ишқи мажозий, ҳам ишқи ҳақиқий ҳақида ёниб ёзган. Ҳофиз ғазалсаро шоирдир. Унинг девони вафотидан сўнг тузилган. Судий деган турк олими (ваф. 1591) Ҳофизнинг мукамал девонини тузган. Кейинчалик шоир шеърларига кўплаб шарҳлар ёзилган. XVII аср охирларидан бошлаб, Ҳаммер, Пургштал. таржималари, Гётенинг «Ғарбий-Шарқий девони» орқали Ҳофиз Ғарбда шуҳрат қозонди. Эрон олимлари Абдурахим Халҳолин, Муҳаммад Қазвиний, Қосим Ғаний, Саид Нафисий, Муҳаммад Муъин ва бошқалар Ҳофиз ижодини ҳар томонлама таҳлил этдилар, Ҳофиз ғазалларига жилд-жилд шарҳлар битдилар. Оврупо шарқшуносларидан Я.Рипка, А.Арберри, Х.Рёмер, Х.Риттер ва бошқалар, рус олимларидан Е.З.Бертельс, А.Н.Болдирев, И.С.Брагинскийлар ҳам ҳофизшуносликка етук ҳисса қўшдилар.

Навоий Ҳофиз ғазалиётини пухта билган ва ўзининг «Девони Фоний» деб номланган форсийдаги ғазалларидан 237 тасини Ҳофиз ғазалларига татаббуъ қилиб ёзган. Бу масала тожик олими акад. А.М.Мирзоев томонидан қисман тадқиқ этилган ва Навоийнинг Ҳофизнинг ғазалига жавобияларидан намуналар алоҳида рисола тарзида нашр қилинган. (Қаранг: А.Мирзоев. Фоний ва Ҳофиз. Душанбе, «Ирфон», 1961).

51. Тарж.: Эй бангилар, наша баргининг арраси (япроқ қирралари) сизнинг ақл ва имонингиз кўчатининг томирини кесмоқ учун ўткирлашгандир.

52. «Бу фақир аруз фанида восита била Мавлононинг шогирдимен» — машҳур арузшунос Дарвеш Мансурдан Навоий аруз илмини ўрганган. У эса Яхъё Себакнинг шогирди бўлган. Навоий бу ерда «восита била Мавлононинг шогирдимен» дер экан, ана шуни назарда тутди.

53. 852 (1448-49 й.).

54. Ҳужжат ул-ислом Имом Муҳаммад Ғаззолий — Абдуҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммад Тусий (туғ. 1058, Тус—ваф. 1111, шу шаҳар), машҳур мутакаллим, фақиҳ ва суфий. Аввал Гўрган мадрасасида, кейин Нишопур яқинидаги «Низомия» мадрасаларида таҳсил кўради. Бир неча муддат Бағдоддаги «Низомия» мадрасасида мударрислик қилади. Сўнгра Шом, Фаластин ва Ҳижозда яшайди. Ғаззолий асарларида фалсафа, илоҳиёт, риёзиёт, мантиқ, табиёт ва ахлоққа оид масалалар юзасидан баҳс юритилади. Ғаззолийнинг тасаввуфга оид асарлари халқ орасида кенг маълум бўлган. Масалан, «Кимёи саодат», «Эҳъё ул-улум ад-дин» (тирилиш ва дин илми). Ғаззолий фалсафаси асосида худони ақл билан англаш мумкин эмас, уни рухий илтижолар, сиғиниш ва ибодатлар орқали англаш мумкин, деган ақида ётади. Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат»ида Муҳаммад Ғаззолийга алоҳида мақола бағишланган. Унда олимнинг кунияти (абу, ибн, умм, бинт каби сўзлар билан бошланадиган лақаби) Абу Ҳомид ва лақаби Зайниддин деб кўрсатилган. Мисрнинг Искандария шаҳрида, Нишопурда яшагани ҳам қайд қилинади. Ғаззолий Нишопурда хонақоҳ ва мадраса қурган. Навоий Ғаззолийнинг яна «Ёкут ут-таъвил» (Сўзнинг (бошқа маънодаги) ёкутлари), «Жавоҳир ул-Қуръон» ва «Мишкот ул-анвор» (Қандил нурлари) номли асарлар ёзганини таъкидлайди.

55. Анварий — Авҳадуддин Али Ибни Муҳаммад Ибни Исҳоқ (туғ. 1105, Абиварднинг Ховарон ноҳияси — ваф. 1187, Балх) машҳур форс шоири. Тус мадрасасида таҳсил кўрган. Илми нужум, хикмат, ҳандаса, фалсафа ва тиб илмларини пухта эгаллаган. Табиатан шўх ва озод фикр шоир 20 ёшларида Султон Санжарга қасида бағишлаган ва ҳукмрон томонидан саройга таклиф этилган. Маълум муддат Марв ва Нишопурда истиқомат қилган, ниҳоят 1154 й.да Балхга келган. Анварийнинг ҳажвиялари ғоят ўткир бўлиб, замона адолатсизликлари, зулмкорликлари ва ҳукмрон табақаларнинг ахлоқий тубанликларига қарши қаратилган эди. Анварийнинг донишмандлигига, маърифатга чорлашлари, ҳақиқатгўйлиги ва турмуш тарзига кўра ҳаким деб атаганлар. Анварининг қасиданависликнинг пайғамбари деб таърифлаганлар. Шоирнинг қаламига 250 та қасида, 337 та ғазал, 472 та рубоий, 557 та қитъа мансуб бўлиб, шеърятининг умумий ҳажми 15000 байтни ташкил этади. Анварий девонидаги шеърларга Алавий Шодиободий (XVI аср) ва Абдулҳасан Фароҳоний (XVII аср)лар томонидан шарҳлар битилган. Тожик олими Р.Ҳодизода 1972 й. да шоир девонини изоҳлар билан нашр этган.

56. Тарж.: Ўз истагимни Рай мулки билан қиёс қилганимда...

57. Алауддавла Мирзо— Шохрухнинг набираси, Бойсунғур Мирзонинг (ваф. 1433) ўғли. 1447—1448 й. ларда Хуросоннинг бир қисмини—Хирот атрофларини бошқарган.

58. Бу қасида матлабининг биринчи мисраъида абжад ҳисоби билан 849 (1445— 46 йил) берилган; иккинчи мисраъидан ҳам худди шу таърих чиқади.

59. Абу Саид — темурийлардан. Султон Муҳаммаднинг ўғли. 1451 58 й. Ларда Мовароуннаҳр ҳокими, 1458-69 йилларда эса темурийлар давлатининг олий ҳукмдори; У ўзидан олдинги шох Абдулқосим Бобурга нисбатан анча қаттиққўл, зулмкор эди. Навоий ва унинг тоғалари Мир Саид Кобулий, Муҳаммад Али Ғарибийлар Ҳусайн Бойқаронинг Абу-Саидга қарши ҳаракатларини қўллаб-қувватлаганлари учун уларга ғоят совуқ муносабатда бўлган Абу Саид илм ва санъат аҳлини кадрламаган ҳукмрон бўлгани учун ҳам муносабатларни яхшилашдан кўра Навоийга Ҳиротни тарк этиш осон туюлган ва у Самарқандга кетган эди. Навоийнинг Абу Саиддан норозилик туйғулари унинг “Маснавийси” — Саййид Ҳасан Ардашерга шеърӣ мактубида ўз аксини топган. Бу асарда Навоий ўзининг Хиротдан Самарқандга кетишини беихтиёр қилинган сафар, деб эътироф этади. Бобурда эса «Билмон, не жарима била Султон Абу Саид Мирзо Ҳиридин ихрож қилди», деган маълумот бор. Навоий Абу Саид 1469 йилда Эроннинг Ғарбий қисмларини ўзига бўйсундириш мақсадида юриш бошлаб, Озарбойжонда қатл этилгандан сўнг, Ҳусайн Бойқаро Ҳирот тахтини эгаллагач, янги ҳукмдорнинг таклифи билан пойтахтга қайтади.

60. Абдуллатиф Мирзо (туғ. 1422—23, ваф. 1450)—темурийлардан. Мирзо Улуғбекнинг учинчи ўғли, Ҳиротда бобоси Шохрух Мирзо тарбиясида вояга етган. 1440 й: дан бошлаб ҳарбий юришларда қатнашган Абдуллатиф Улуғбекка қарши фитналарда иштирок этиб, охири 1449 й. да кўшин тортади ва Самарқанд беклари кўтарган исён сабабли Улуғбек пойтахтга қайтади. Абдуллатиф Дамашқ кентини ишғол қилади ва отаси, укаси Абулазизни қатл эттириб Самарқандни эгаллайди. 1450 й. да Самарқанд шимолидаги Боғи майдон ёнида Улуғбек тарафдорлари томонидан ўлдирилади, Навоий асарнинг VII мажлисида Абдуллатиф ҳақида маълумот беради ва унинг табиатига хос бўлган васвасийлик ва шафқатсизликни кўрсатиб ўтади. Аммо «шеърни обдон айтур эрди», — деб ҳам таъкидлайди Навоий.

61. Тарж.: Йўқлик даштида у оғизни ўйлаб юрардим, у сабза мийиқ кўринади-ю йўлимнинг Хизри бўлди. Бу байтда шоир маҳбуба оғзининг ниҳоятда кичиклиги, мийиғидаги мўйчалар янги унган яшил сабзаларга ўхшашлиги ва у кўриниши билан қоронғуликдаги йўлида Хизр бўлиб туюлганини таърифлайди.

Хизр эса афсоналарга кўра, «оби ҳайвон» (тириклик суви)ни топган ва ундан ичиб, ҳамиша тирик юрадиган сирли кароматлар соҳиби. Бадиий адабиётда Хизр ғойибдан пайдо бўлиб, йўлдан адашганларга кўмак берувчи ҳам деб тасвирланади. Хизр яхшилик ва фаҳму идрок тимсоли ҳисобланади.

62. Тарж.: Гул, гул, дедим, май ичида рухсоринг ранги намоён бўлди, унинг ғунчаси табассум қилдию у гул олдида бошқа гуллар ҳеч бўлиб қолди.

63. Улуғбек Мирзо — Муҳаммад Тарағай (туғ. 1394, Султония —ваф. 1449, Самарқанд) буюк илми нужум ва риёзиёт олими, давлат арбоби. Темурнинг набираси, Шохрухнинг ўғли. 17 ёшида Мовароуннаҳр ва унга ёндош ўлкаларнинг ҳокими бўлган. 1447 йил Шохрух вафотидан кейин темурийлар давлатининг олий ҳукмдори бўлди. 1449 йил Улуғбек унинг сиёсатидан норози кучлар ва шахзода Абдуллатиф фитнаси натижасида шахид қилинади. Улуғбек даврида илм-фан, савдо-сотик, ҳунармандчилик, меъморчилик кенг ривожланади. Унинг ўзи аниқ фанлар қатори мусиқа илми ва адабиёт билан шуғулланган, шеърлар ҳам ёзган.

Навоий бу асаридан ташқари дostonларида, жумладан “Фарҳод ва Ширин”да Улуғбек Мирзони фарах ҳамда ғурур билан тилга олади.

64. Тарж. Биз бахти қаро, ёмон кунга қолган ва юлдузи сўнган кишимиз; бутун умримизда бирор кеча ҳам мақсадимиз шамъи ёнмаган.

65. Тарж.: Менда шундай оғиз бўлишига қарамай, шеър айтайки, ундан сув чакиллаб турсин.

66. Тарж.: Эй гул гулюзлини кўришни менга манъ этувчи, дил ҳолатини билмайсан, мени кечиргил.

67. Тарж.: Аҳволим сирларидан биров оғох бўлишини истамайман, йўқса, сахар чоғида бир оҳ тортиб, бутун оламини куйдириб юбораман.

68. Жўги Мирзо — темурий шахзодалардан.

69. Тарж.: Юзинг меҳри (куёши)дан тонг сингари совуқ дамлар ураман; бирор кун кўйингга етишим учун дил кўп саргардон қилди.

70. Хожа Салмон Жалолиддин Хожа Салмон Ибни Хожа Алоуддин Муҳаммад (туғ. 1310, Сова — ваф. 1376, ўша шаҳар) Салмон Соважий номи билан машҳур, форс шоири. Замоннинг аксар илмлари, жумладан адабиёт, риёзиёт, шеършунослик, тилшуносликни мукаммал эгаллаган. Шоир ўзининг «Қасидаи Маснуъ» номли ўта мураккаб, бир неча баҳр, турли-туман шеърини санъатлар қўлланилган мувашшаҳ (безатилган, зийнатланган, демақдир) тариқида ёзилган асари билан шуҳрат қозонган. Салмон Соважий “Куллиёт”и 16000 байтдан иборат. У ғазалларида Хожу Кирмони, Носир Бухорий, Ҳофиз Шерозий ва бошқа машҳур шоирлар анъанасини давом эттирган. Унинг “Жамшед ва Хуршед”, «Фирокнома» номли дostonлари ҳам бор.

71. Тарж.: Сенинг қоматинг туфайли оламда қиёмат кўтарилди; Агар қиёмат рост бўлса, сенинг қаддингнинг ўзи бир қиёматдир.

72. Тарж.: Сиз — туз кони, биз шўрбахтмиз; худо бизга буни бердию сенга уни.

73. Тарж.: Ўлган пашша(лар) ошим юзидаги қайла; тирик бит(лар) ноним устидаги кунжутлар эди.

74. Тарж.: Покиза хилқатли подшоҳ мадҳида Сиймий бир кунда икки минг байт айтди ва ёзди.

75. Тарж.: Нозик маънодан холи шеър бутун умр бўйи бир қоралик бўлиб қолади (ёки бир қоралама бўлиб қолади).

76. Бойсунғур Мирзо (туғ. 1397, Ҳирот — ваф. 1434, ўша шаҳар) Темурнинг набираси, Шохрухнинг ўғли. Аввал Мозандарон, Астробод ва Жўржон ҳокими, кейин отасининг вазири бўлган. Бойсунғур Мирзо ғоят маърифатдўст шахс бўлиб, Ҳиротда жуда бой китобхона ташкил қилиб, котибу мусаввирлар, наққошу саҳҳофларни, заркор усталарни йиғиб, ижодларига мадад берган. Бойсунғур Мирзонинг ташаббуси ва иштироки билан Ҳиротдаги китобат санъати аҳллари ва матншунос олимлар Фирдавсий «Шохнома»сининг 40 та қўлёзма асосидаги мукаммал матнини яратганлар ва уни гўзал настаълиқ хатида кўчириб, нафис миниатюралар, наққошлик лавҳалари билан беаганлар. Ҳозирги кунда бу мўътабар ва нодир қўлёзма Техронда, «Кохи Гулистон» музейи фондида Навоийнинг табаррук дастхати («Наводир ун-ниҳоя» матни) билан бир ерда сақланади.

77. Тарж.: Куёш каби юзингдан агар парда кўтарсанг, муштарий (сотиб олувчи, харидор маъносини ҳам англатади) сайёраси жону дил билан харидоринг бўлади.

78. Тарж.: Эй соқий, майга шу қадар ғарқ бўлдимки, агар тупроғимдан бирор гул униб чиқса, ундан май томиб туради.

79. Тарж.: Само шипидаги олтинсувоқ куёш ғишти Султон Али Мусо Ризо мақбарасининг фарши (мақбарасига ётқизиш) учундир.

80. Тарж.: Эвоҳ! Лаъл (кип-қизил) лабингнинг ширинлиги менинг абадий ҳаётимдир; Лабни тишлаб, менинг жонимдан, нима истайсан?!

81. Тарж.: Гўзаллар, худо учун мен билан бўлинг; Худони биламан (айнан: менда худо бор), кейин сизларни.

82. Бобо Савдой — «Мажолис ун-нафоис» таржимони Фаҳрий Ҳиротий бу шоирнинг вафот этган йилини 853 (1450—51) деб кўрсатади. Навоий ёзишича, шоир 80 дан ўтганда вафот этган бўлса, тахмин 773 (1372—1374) йилларда туғилган бўлади. Иккинчи таржимон Муҳаммад Қазвиний эса шоирнинг Бойсунғур Мирзо билан қилган ажониб ҳазл-мутойибаларини келтиради: Кунларнинг бирида томда икковлари суҳбатлашиб ўтирган эканлар, Мирзо сўрабди: Агар мени севсанг шу томдан ўзингни пастга ташла. Бобо Савдой дарҳол туриб, тезлик билан том четига қараб югурибди ва етгач тўхтабди ва дебди: Мен Сизни то шу ергача яхши кўраман ва бас. Бу сўзлардан Мирзо ғоят завқланиб кулибди ва дебди: Агар менда айб кўрсанг айт, танбех бер, токи мен уни тузатай. Шоир дебди: Сизда сусткашликдан бўлак айб йўқдир. Мирзо сўрабди: Қанақа сусткашлигим бор? Шоир жавоб қилибди: Бир оғиз сўз айтишда сусткашлик қиласиз. Агар менга бир минг олтин танга беришларини айтсангиз, мен бойиб қолардим. Мирзо кулиб, шоирга минг олтин танга бахшида қилган экан.

83. Тарж.: Холинг анбар, юзинг гул, мийиғинг райхондир; оғзинг ғунча, тишинг инжу, лабинг маржондир.

84. Амир Хусрав — Яминуддин Абдулҳасан Амир (туғ.1253, Патёли — ваф. 1325, Дехли) шоир, адиб, мутафаккир, бастакор. Хусрав Дехлавий номи билан машҳур. Отаси Сайфуддин Маҳмуд лочин қабиласидан бўлиб, мўғул истилоси арафасида Шаҳрисабздан Ҳиндистонга қочган. Жуда ёшлиқдан шеър ёза бошлаган, аввалига «Султоний» тахаллусини олган Хусрав Дехлавий узоқ муддат Бангола ва Дехли султонлари хизматида бўлган. Шоир классик

шеърятнинг барча жанр ва турларида ижод қилган. Урду ва араб тилларида ҳам шеър ёзган. У биринчи бўлиб шеърларини алоҳида номлар билан ҳаётининг турли фаслларига мослаб 5 та девонга ажратган. Низомий Ганжавийнинг «Панж Ганжи» (Беш хазина) жавобида 5 та дoston ёзиб, «Хамса» деб атаган ва бу билан хамсачилик анъанасига асос солган. Шоир шунингдек бошқа дostonлар, адабиёт илми, иншо санъати ва мусиқа назариясига оид ҳам асарлар яратган. Навоий Хусрав Дехлавийни ҳар бир дostonи аввалида ўзининг мўътабар салафи сифатида таърифлайди ва унинг шеърятдаги санъаткорлигини юксак баҳолайди, шеърларида ҳам шоирга пайравлик қилади. «Насойим ул-муҳаббат»да ҳам Хусравга алоҳида мақола бағишлайди. Унда шоирнинг Шайх Низомиддин авлиё хизматида бўлганлиги, Шайх шоирга Муҳаммад Косалес (коса яловчи, гадой) деб ном берганини ёзади. Навоий бу ерда Мавлоно Зоҳидийнинг Хусравнинг машҳур қасидаларидан бири «Дарёи аброр» (такводорлар дарёси)га татаббуъ (ўхшатма) қилганини ёзади.

85. Тарж.: Зухрага чанг ёки рубобни ким берди; ё раб, тош орасидаги лаълга порлоқликни ким берди? Зухра — Чўлпон юлдузи (Венера). У Шарқда эрта тонгда, Ғарбда кечкурун порлаб кўрнадиган ёрқин юлдуз. Қадим юнонларда Зухра муҳаббат маъбудаси ҳисобланган. Зухрани Ноҳид ҳам деб аталади. Зухра гўзаллик, муҳаббат ҳамда мусиқа аҳли хомийси саналади.

86. Шайх Камол — Камолуддин Масъуд (туғ. тахминан 1318—23, Хўжанд — ваф. 1401, Табрез) Камол Хўжандий номи билан машҳур. Шоир асосий таҳсилни Хўжандда, кейин Самарқандда олган. Хоразм ва Шош (Тошканд)да ҳам истиқомат қилган. Камол Хўжандий ниҳоятда билимдон шахс бўлган: адабиёт, араб тили, фикҳ, ҳадис, калом, ҳикмат, тафсир ва тасаввуфни пухта билган. Ироқ ва Озарбайжои ҳокими Табрез атрофидан Волиёнқуҳ деган мавзёни тухфа қилгач, ўша ерда боғ барпо этган ва уни Беҳишт деб атаб, боғдорлик билан кун кечирган.

Навоий Камол Хўжандий ижодига катта ҳурмат билан қараган ва «Девоний Фоний» таркибидаги, ғазаллардан 4 тасини шу шоирга жавоб тарзида ёзган.

87. Тарж.: Қисмат куни (насиба тақсим этиладиган кун) зоҳиддан бошқа ҳар ким ўзига бахшида қилинган айшни олди; у эса не чоғлик машаққат чекмасин қуруқ қолди.

88. Тарж.: Тун каби қора зулфинг қуёшни (яъни гўзалнинг юзи) барига олган, тун қуёшга соя солганини ким кўрган?!

89. Тарж.: Ошиқлик кўчасида аҳди-паймони мустаҳкам бўлган бир аҳли дил (яъни, дилбар, дилдор) менга айтган эди: Сендан бошқани қидирган кишини талабгарликка ундама, сен шундай кишига талабгор бўлгилки, у ҳам сенга талабгор бўлсин.

90. Султон Бойқаро — темурийлардан. Султои Ҳусайн Бойқаронинг акаси. Инисига навкар эди. Бобурнинг ёзишича, «девон бошида ҳозир бўлмас эди, ғайри девонда бир тўшакта ўл турурлар эди. Иниси Балх вилоятини бериб эди. Неча йил Балхда ҳукумат қилди». (Бобирнома, Тошкент, ЎзФА нашр. 1960, 221-бет).

91. Тарж.: Сенинг ширин лабинг шакар идишига ўхшайди, тишинг инжуси гавҳар шодасига ўхшайди.

92. Тарж.: Жунун аҳллари сенинг тузоғингга илинган, шунинг учун Жунуний (ҳам) ўша халқа (ичида) асирдир. Бу ерда шоир ёр сочларининг узун ва жингалаклиги ва ошиқларнинг уларга дилбасталигини таърифлайди.

93. Тарж.: Эвоҳ! дард кўз қорасини хароб қилди; замона кўзим чашмасини сароб қилди.

94. Тарж. Кўзимнинг қизарган жиягига оқ дори суртиш худди кабобга майда туз сепишга ўхшайди.

95. Тарж.: Осмон гунбазида айландинг, майдондан майдонга тўп каби сакрадинг, терга пишган пайтингда ёмғир ёғиб, ўртада чакмоқ чакнагандек бўлар эди.

96. Тарж.: То паймонам тўлмаган дамгача майхонадан чиқмасликка аҳд қилдим.

97. Бобур Мирзо — Абулқосим Бобур. Темурийлардан, 1447—1457 йилларда Хуросонда ҳукмронлик қилган. Шохрух вафотидан кейин авж олиб кетган темурий шахзодаларнинг ўзаро курашларига бардош бера олмай шаҳарни ташлаб кетганлар Абулқосим тахтга ўтиргач, қайтиб кела бошлайдилар. Улар орасида Навоий оиласи ҳам бор эди, Шоирнинг отаси подшоҳ хизматига киради ва бир оз муддатдан сўнг Сабзавор хокими қилиб тайинланадн. Отаси вафотидан сўнг ёш Алишер ҳам подшоҳ саройига хизматга киради. Бу вақтда Ҳусайн Бойқаро ҳам Абулқосим Бобур хизматида эди. 1957 йилда Абулқосим Бобур Машҳадда вафот этган.

98. Тарж.: Ёдингда бўлсинки, сенинг кўчанг менинг манзилим эди; остонанг тупроғидан кўзим равшанлик топар эди.

99. Тарж. Ақл устоди учун ечилиши қийин бўлган нозик маъно, синаб кўрганимизда бир култум май билан ҳал бўлар эди.

100. Тарж. Майнинг ҳаромлигини мадраса аҳлидан сўрай деб кимнинг эшигини қоқсам, (у ердагилар) беҳуш ва аласт бўлиб ётган эди.

101. Меҳри — XV асрнинг биринчи ярмида Ҳиротда яшаган шоира. Меҳрининг эри Хожа Абдулазиз Шохрух Мирзонинг сарой табиби бўлган, Меҳри софдил, равшанфикр, истеъдодли, ширинсухан ва ҳозиржавоб бўлгани учун малика Гавҳаршодбегимнинг яқин суҳбатдоши — надимаси экан. Тазкираларда қарийб бир овоздан Меҳрининг ниҳоятда гўзал бўлганлиги қайд қилинади. Шоиранинг бизгача етиб келган шеърлари у ёки бу ҳаётий воқеалар муносабати билан бадихона айтилгандир. Меҳри фитна-фужурлар боис бирмунча муддат Шохрух томонидан зиндонбанд қилинади. Лекин зиндонда туриб яратган исёнкорона шеърлари уни халос бўлишида муҳим роль ўйнайди. Навоий келтирган икки байт тазкираларда берилишича, Меҳри қаламига мансубдир. Шоира шеърларида, дадил айтилган фикрлар, аниқ хис-туйғулар, аламли армонлар гўзал бадиий образ ва воситаларда баён этилади.

102. «Валлоху аълам» арабча: Оллоҳ билувчидир.

103. Тарж.: Унинг жамолисиз кўз равшанлигининг менга нима кераги бор?! Кўзимга равшанлик ёр дийдоридан ҳосил бўлади.

104. Тарж.: Тўсатдан (унга) тўқнаш келган соатимдан дод! (Энди) қайтадан дилим жойига келиши учун бир қанча муддат керак бўлади.

105. Тарж.: Мени бир жафо билан ўлдириб, пушаймон бўлгандирсан, юрагим қонини тўкиб, хафа бўлгандирсан.

106. Тарж.: Йўлнинг узоклиги ва Муғайлон тиканлари машаққатидан Каъбага келаётганингдан пушаймон бўлгандирсан.

107. Султон Масъуд Мирзо— темурийлардан. Абу Саид Мирзонинг набираси, Султон Маҳмуднинг тўнғич ўғли. Феодал урушлар оқибатида, Бобурнинг хабар беришича, Қундуз ҳукмрони Хусравшоҳ Масъуд Мирзо кўзларига мил тортиб кўр қилади. «Шоҳий» тахаллусида шеърлар ёзган.

108. Тарж.: Зайн билан бирга бўлсанг сени ножинслар-ла юришдан манъ қилади. (Сен) Шундай бегонасанки, ўз ғамингни чекмайсан.

109. Ҳазрати Мавлавий Махдуми Нуран — Абдурахмон Жомий кўзда тутилади.

110. Тарж.: Бу майни сансиз лабимга олиб борар эканман, буни шодхуррам бўлиш учун қилмайман; Сенинг қора зулфинг кунимни қора қилди, ўз қора кунимни кечага айлантираман.

111. Саъдиддин Кошғарий (ваф. 1457, Ҳирот)—Навоийнинг «Хамсат ул-мутаҳаййирин»ида ёзишича, «Нақшбандия» хожаларн силсиласининг, ул замонда комил ва мукамал муршид ва халифаси эрди. Абдурахмон Жомийнинг қайнатаси бўлган.

112. Мир Шоҳий — Амир Окмалик Ибни Малик Жамолуддин Ферузкухий, тахаллуси Мир (амир) Шоҳий (туғ, 1385, Сабзавор — ваф. 1453, Астробод). Шоир хаттот, наққош, мусиқачи. Мир Шоҳийнинг аждодлари мўғул истилочиларига қарши деҳқонлар ва хунармандларнинг халқ ҳаракати сарбадорларнинг етакчилари бўлганлар. Бу ҳаракатга барҳам берилгач, Мир Шоҳий

Бойсунғур Мирзо саройидаги хизматни тарк этиб Сабзаворга қайтади ва деҳқончилик билан шуғулланади. Давлатшоҳ Самарқандий, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийлар бу шоир шахсияти ва ижодига юксак баҳо берганлар. Навоийнинг эътироф этишича, у Мир Шоҳийни кўрмаган. Лекин ораларида ёзишмалар бўлиб турган. Шоирнинг наъши Астрободдан Сабзаворга келтирилиб дафн этилган.

113. Тарж.: Раҳмсиз кўнгил туфайли хароб бўлдик, гоҳ-гоҳ бизни эслаб тургил; Кўчанг итларимиз, бир тош [отиб] охирда бизни шод этгил. 114. Тарж.: Сен жаҳон подшоҳисан, биз шаҳрингнинг ғарибимиз.

Сенинг учун ватандан кечган бехонумонлармиз.

115.: Тарж.: Эй Сабзавор, кўз ёшим ва оҳим билан остин-устин бўл! Чунки шоҳ шаҳри шоҳсиз (яъни, Шоҳийсиз) қолса, ҳеч нарсага ярамайди.

116. Тарж.: Соқий агар гул фаслида май бермаса, менинг қўлим соқий этагида ва гул оёғида бўлади.

117. Тарж.: Умр ўтдию мен майдан кеча олмайман, чунки бу хароба оламдан мен маст кетмоқчиман.

118. Тарж.: Ёрим ноз-карашмадан ўк, қошдан камон тортди, гўзал юзидан неки келса торта берди.

119. Тарж.: Юзинг (қаршисида) кумушдан сўз очиб бўлмайди, кўркувдан уни ўпиб бўлмайди.

ИККИНЧИ МАЖЛИС

1. 896 (1490—91 й.)

2. Шарафиддин Али Яздий (туғилган йили номаълум, Язд яқинида, Тафт — ваф. 1454, ўша ер) — Шоҳруҳ Мирзо ва унинг ўғли форс ҳокими Иброҳим Султон саройида хизмат қилган. 1429 й. Шоҳруҳ уни саройга даъват этиб Улуғбек Мирзога мураббий қилиб тайинлаган. Олим «Зафарнома» асарини ана шу адабиёт, тарихнинг билимдони Иброҳим Султон номи билан боғлайди. Бу асар Темур шажараси, туркий қабилалар тарихи ва Чингизхоннинг тўрт улусини умумий тарзда баён этувчи биринчи қисм ва Темур тарихини ёритувта асосий қисмга бўлинади.

Шарафиддин Али Яздий «Шараф» тахаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. «Зафарнома» 1969 йилда А.Ўринбоевнинг сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар билан тайёрлаган нашри, А.К.Арендс таҳрири ва кириш сўзи ила босилиб чиққан.

3. «Асмоуллоҳ» — (Оллоҳнинг исмлари) Шайх Муҳаммад Тободгоний қаламига мансуб Аллоҳнинг 99 муборак исми ва уларни зикр этишнинг фазилатлари ҳақидаги асар. Унга жуда кўп шарҳлар яратилган.

4. «Хулал» — «Хулали мутарраз» (гул тикилган ипакли мато).

Бу асар муаммони тузиш, уни ечиш йўлларида баҳс этувчи назарий асардир. Муаммога бағишланган биринчи шу тарздаги асар 1392 йилда ёзилган «Ихъё фил илми ҳалл ал-муаммо» (Муаммони ечиш илмининг жонлантирилиши) деб аталган ва Бадиъ Табризий деган тожир қаламига

мансуб бўлган.

5. Тарж.: Эй суфий, майпараст риндларни инкор этма, чунки пиёлада дўст аксининг шуъласи бордир.

6. Тарж.: Жамолинг боғидан кўз ва жонга зебу-зийнат етишди.

Наргис гулига кўзинг билан ғурурланиш аниқ фарз бўлиб қолди.

7. Тарж.: Эй кўнгил, шод бўл, подшоҳлик осмонининг куёши Султон Хусайн бизга меҳрибонлик соясини солди. Бу арабча шеър мазмуни очилмади.

8. Маклуби муставий — шеърӣ санъат. Бирор жумла ёки бирор мисраъ шеърни ўнгдан ҳам, чапдан ҳам бир хил ўқиладиган қилиб тузилади. Хожа Фазлуллоҳ Абуллайс.

10. Мурод дором (муродим бор) ва — барояд ёраб (Илоҳо етилгуси) сўзлари ҳар икки тарафдан бир хил ўқилади.

11. Абу Ҳанифа (815—895) — адиб ва тарихчи, жуғрофия, илми нужум, риёзиёт ва табиат фанларининг пухта билимдони бўлган. «Китоб уш-шеър ва аш-шуаро» (Шеър ва шоирлар ҳақида китоб), «Китоб ул-фасоҳат» (Чиройли услуб ҳақида китоб) каби асарлари адабиёт илмида ноёб саналган.

12. Ибн Ҳожиб — Жамолиддин Абу Амр Усмон Ибн Умар ибн Ҳожиб (1175—1249) араб тили бўйича машҳур олим. Унинг наҳв— синтаксисга бағишланган «Ал-қофия» ва марфологияга оид «Ал-шофия» дарсликлари асрлар мобайнида мадрасаларда асосий қўлланма бўлган.

13. Сайид Шариф — Али ибн Муҳаммад ас-Сайид аш-Шариф ал-Журжоний (туғ. 1339, Астробод — ваф. 1413, Шероз) Шероз мадрасасида ва Самарқандда мударрислик қилган. Фалсафа, илми нужум ва фикҳга оид асарларга шарҳлар ёзган. Унинг атамалар луғати ва шеърят сирларига оид асарлари кенг тарқалган.

14. Тарж.: Сенинг сарв каби қаддинг менинг учун жондир, балки равондир. Эй сарв, мен томонга равон бўл, сенга жонимни фидо айлай.

15. Муҳаммад Табодгоний — машҳур шайхлардан. Навоий «Насойим ул-муҳаббат» асарида бу шайхнинг фазилатлари ҳақида ёзади ва асарларини санаб ўтади. («Мажолисда» берилганлардан ташқари «Асмоуллоҳ» (Оллоҳнинг исмлари), «Тазкират ул-ҳабиб» (Дўстнинг тазкираси) ва «Васоё» (Васиятлар), зикр бобида «Арбаъин» (Қирқ) ва фақр ва сулук (худоба яқинлашиш йўли) яна бир «Арбаъин»). Навоий ўзига Муҳаммад Табодгонийнинг алоҳида илтифоти бўлганлигини эътироф қилади. Шайх 891/1482—83 й.да Ҳиротдаги Чилгазий маҳалласида вафот этган. жумласи билан унинг вафотига таърих туширилган экан. Абжад ҳисобида ундаги ҳарфлар йиғиндисидан 891 рақами келиб чиқади. Шайх 87 ёшда вафот этган экан, демак у 804 (1401—1402) й. да таваллуд топган.

16. Шайх Зайниддин (Абу Бакр) машҳур шайхлардан, илоҳиёт илмида донг таратган. Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да ёзишича, Машҳад зиёрати Тусдаги муқаддас мазорлар тавофига мушарраф бўлган, 791 (1388—89) йилда вафот этган.

17. Ҳожа Абдуллоҳ Ансорий — Абу Исмоил Абдуллоҳ ибни Абу Мансур Муҳаммад (туғ. 1006, Ҳирот, Қухандижи — ваф. 1088 Ҳирот, Козургоҳ). Шоир, олим, тасаввуф назариётчиси, фақиҳ. «Пири Ҳирот» лақаби билан ҳам машҳур. Балх, Нишопур, Тус, Бистомда яшаган. «Илоҳийнома» (Муножот) ҳам деб аталади), «Ганжнома», «Сад майдон» (Юз майдон), «Насоё» (Насихатлар), «Табақот ус-суфия» (Суфий табақалар) ва бошқа кўп асарлар Абдуллоҳ Ансорий қаламига мансубдир. Унга 3 та девонни ҳам нисбат берадилар. Лекин мутахассисларнинг тадқиқига кўра уларда турли сўз санъаткорларининг шеърлари жамланган.

18. «Манозил ус-сойирин» (Кезувчилар манзиллари) — Абдуллоҳ Ансорийнинг машҳур асарларидан бири. Бу номда муаллифнинг 2 асари маълум: бири араб, иккинчиси форс тилида. 1082 йилда ёзилган ва кейинчалик унга жуда кўп тасаввуф билимдонлари томонидан шарҳлар битилган.

Асарнинг бадиий қийматларидан бири шундаки, унда дидактик дostonлар яратиш учун замин ҳозирланган, насрдаги сажъ санъатининг юксак намуналари берилган. Бу асар 1898 йил Техронда тош босмада, 1953 йил Қоҳирада нашр этилган.

19. Тарж.: Сарвдек қоматингдан бошқа [нарса]га қарайдиганлар, ростини айтилса ҳаммалари паст назардилар.

20. «Фусус» — Ибн ал-Арабийнинг «Фусус ал-ҳикам» (Ҳикматлар тошлари) асари. Пайғамбарлик бурч-ухдалари ҳақида ғоят мураккаб имо-ишоралар ва мажозларга тўла араб тилида ёзилган.

21. Тарж.: Эй воҳ, сенинг юзингдан кўзларимга нур келади: жамолингдан ҳамиша ёмон кўз йироқ бўлсин!

22. Имом Фахр — Фахриддин Розий, машҳур суфийлардан. Қазвиний «Мажолис»га қўшган VIII мажлисда Фахриддин Рофеъий деган машҳур авлиё дунёга келганида Имом Фахр унинг оғзига ўз сўлагини томизган экан ва бунинг баракатидан Рофеъий комил олим бўлиб етишган, деб ёзади.

23. Тарж.: Ул ойнинг лаб ва тишлари нимага ўхшайди? Худди қанд дона-дона гуруч устида турганига (ўхшайди).

24. Тарж.: Шоҳга шоҳнинг ўзидан бошқа маҳрам йўқ; шоҳ аҳволидан шоҳдан бошқа огоҳ йўқ.

25. Тарж.: Ўлим балоси ва қиёмат қайғуси қоматимиз дарахтини чанбардек эгиб қўйди.

26. Тарж.: Халқ Муфлисий девона бўлибди, дейди. Ахир девоналикнинг ўзи муфлис (фақир)ликданку!

27. Тарж.: Ёрнинг ўқи дилларга етилишидан рашким келади.

Ўқинг бошқага тегдию менинг дилимга таъсир қилди.

28. Мавлоно Абдураззоқ — Камолиддин Абдураззоқ Ибни Жамолиддин Исҳоқ Самарқандий (1413—1482, Ҳирот). Тарихчи олим, сайёҳ, шеърият билан ҳам шуғулланган. Ўзи Ҳиротда туғилган эсада, отаси самарқандлик, бўлгани учун ва ўзи ҳам шу шаҳарда бир неча муддат яшагани сабабли «Абдураззоқ Самарқандий» номи билан кенг танилган. У тафсир, ҳадис, тил ва адабиёт илмларидан пухта хабардор бўлган. Шоҳрух, Абдулқосим Бобурлар хизматида бўлган. Абдулқосим Бобурнинг ҳарбий юришларида қатнашган. Абдураззоқ Самарқандийнинг Навоий тилга олган ва таъриф қилган тарихий асари. “Матлаъ ус-саъдаи ва мажмаъ ул-бахрайн” (Икки саодатли юлдузнинг чиқиши ва икки денгизнинг қўшилиши)дир, Унда Ўрта Осиё, Эрон, Афғонистон ва Озарбайжонда мавжуд бўлган сиёсий аҳволга, теурийлар давлати пойтахтлари Самарқанд, Ҳиротдаги маданий қурилишлар, Улуғбек Мирзонинг илмий ва сиёсий фаолиятига оид қимматли маълумотлар мавжуд. Бу асарни иккинчи жилдининг биринчи қисми шарқшунос олим А.Ўринбоев томонидан 1960 йил ўзбек тилига таржима қилинди ва муфассал сўз боши ҳамда изоҳлар билан нашр қилинди.

29. Тарж.: Менинг мерган гўзалим яна қошларини чимирди, бутун оламини ўлдирди-ю энди менга ўқ отмоқчи бўлади.

30. Тарж.: Эгнингдаги нозик кўйлакни шамолдан ҳилпиллаши, янги давлатга етишган кишининг кумуш устида титрашига ўхшайди.

31. Тарж.: Менинг сарвим найшакардек ёш ниҳол ширин ва хўшқоматдир, найнинг барг кийимлари устидан камар боғлаганидек бели боғлидир.

32. Тарж.: Гарчи ақл кўзида етти иқлим олтин хазина бўлиб [кўринсада], агар яхшироқ қарасанг, етти бошли аждаҳодир.

33. Тарж.: Жаҳон боғи олти тоқли, икки эшикли хонадир. Унинг тўрт томонидан «алҳазар!» (Ҳазар қил! Сақлан! Сақлан!) деган фиғон эшитилади.

34. Тарж.: Майхонанинг бурчаги қуйиладиган лаъллардан (яъни, қизил майдан) сафо хазинасига айланган. Ундаги чангнинг шакли ғамни дафъ қилувчи аждаҳо оғзига ўхшайди.

35. сўзидан «абжад» ҳисобида 816/1461— 62 йил келиб чиқади.

36. Тарж.: Боғ сайрига, бинафшазорни айланишга чиқдим. Ҳар бир бинафшадан ёрим сочларининг иси келарди.

37. «Мажолис» таржимони Фахрий Ҳиротий Соғарий шеъриятдан яна бир байтни келтиради:

То шунидамки тавон лаъли туро жон гуфтан,
Оташе дар дилам уфтодки, натвон гуфтан.

Тарж.: Сенинг лаъл (лабларингни) жон деб атаганларни эшитдим дегунча, дилимга [шундай] бир оташ тушадики айтиб бўлмайд.

Навоий Жомий ҳақидаги «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарида Жомийнинг Соғарий билан ҳазл-мутойиба қилиши ҳақида мароқли бир лавҳа келтиради. Бир куни Соғарий Жомий хузурида ўзининг бир шеърини дабдаба ва баланд овозда ўқийди. Навоий унинг ўқишини таъриф қилади. Жомий кулиб: «Бизга мундоқ бозий берур» (яъни: бизни шундай алдайди), — дейди ва қуйидаги китъани айтади:

Соғарий мегуфт: дуздони маони бурлаанд
Ҳар кужо дар шеъри ман як маънни хуш дидаид,
Дидам аксар шеърхояшро яке маъни надошт,
Рост гуфтастки, маънихошро дуздидаанд.

Тарж.: Соғарий айтар эди: Маъно ўғрилари ҳар қаерда менинг шеъримдаги яхши бир маъно кўрсалар [уларни] олиб кетганлар. Мен аксар шеърларида маъно йўқлигини кўрдим. «Уларнинг маъноларини ўғирлаб кетганлар» деб рост айтган экан.

Шу лавҳада келтирилишича, Навоий унинг бир байтига Соғарий жавоб ёзганда Навоий унда нуқсонни кўрсатиб беради. Шоир, ҳечқиси йўқ, Жомий шундай эътироз билдирдилар, дейди.

38. Амир Суҳайлий — Низомиддин Аҳмад (1444—1502). Амир Шайхам номи билан машҳур шоир. Давлатшоҳ Самарқандий маълумотида кўра Шайх Озарий (қаранг: шу китоб 214-б. 11-изоҳ) шогирди бўлган ва устози тавсияси билан Суҳайлий (ёруғ юлдуз, демакдир) таҳаллусини олган. Суҳайлий ўзбек тилида ҳам ёзган. Давлатшоҳ шоирнинг туркий девони борлигини хабар қилади. Унинг Хусрав Дехлавийнинг «Дарёйи аброр» (Тақводорлар дарёси), Жомийнинг «Лужжат ул-асрор» (Сирлар тўплами), Навоийнинг «Тухфат ул-афкор» (Фикрлар тухфаси) асарларига жавоблари бор. Навоий бу шоир билан қалин дўст бўлган ва уни «Ёри-азиз» деб ардоқлаган. «Девоний Фоний»да унга татаббуълари ўрин олган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур «Бобурнома»да Суҳайлийнинг: Шаби ғам гирдбоди оҳам аз жо бурд гардунро, Фурў бурд аждаҳои сайли ашкам рубъи маскунро.

Тарж.: Ғам тунида оҳим тўфони осмонни жойидан суриб ташлади. Кўз ёшлари селининг аждаҳоси ер юзининг [инсон яшайдиган қисмини] ютиб юборди. Бу шеър тимсолида Навоий шоир шеърлятидаги бадиий образларнинг ўзига хослиги ҳақида фикр билдиради ва шу шеърни шоир Жомий хузурида ўқиб берганида, у шундай деганини келтиради: «Мирзо, шеър айтасиз ё одам кўркутасиз?». Ўша вақтларда буўндай гўзал зарофат, мутойибалар халқ орасида тез тарқалиб кетар эди. Суҳайлийнинг форсий девони Тожикистонда Шарқшунослик институтида, «Лайли ва Мажнун» достони эса Бодлеан ра Оксфорд китобхоналарида сақланади.

39. Тарж.: Вайсий ва Соғарий икковлари Ҳарам (Макка)га сафар қилмоқчи бўлдилар. Лекин у бири эшаги йўқлигидан ва буниси эшаклигидан у йўлдан қолдилар.

40. Тарж.: Менинг кўзим инжулари [ёшлари] билан баҳор булути бирдай. Менинг нолаю зорим билан булбул навоси бирдай.

41. Ҳазрат Шайх — Абу Муҳаммад Илёс ибни Юсуф ибни Закий Муайид (туғ. 1141, Ганжа — ваф. 1209, ўша ерда) Низомий Ганжавий номи билан машҳур шоир. Биринчи марта беш дostonдан иборат «Панж Ганж» (Беш хазина) номи остида «Хамса» яратган; «Махзан ул-асрор»

(Сирлар хазиnasi), «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар» (Етти гўзал) ва «Искандарнома». Охирги дoston «Шарафнома» ва «Иқболнома» номли икки қисмдан иборат.

Давлатшоҳ Самарқандий Низомийни соҳиби девон шоир деб таърифлайди ва унинг ҳажми 20 минг байтдан иборат деб ёзади. Эрон олимлари чоп этган шоир лирикасида 16 қасида, 192 ғазал, 5 китъа, 68 рубойи ва 17 фард жамланган.

Низомийдан кейин унинг дostonларига жавоб ёзиш анъанаси бошланган. Навоий ҳам туркийда «Хамса» яратади, ундаги ҳар бир дostonда Низомийни ўзининг буюк устоди сифатида тилга олади. «Насойим ул-муҳаббат»да Низомийни буюк шайхлар сирасида келтиради ва шоир дostonларидаги «Назмлар агарчи зоҳир юзидан афсонадур, аммо ҳақиқат юзидин ҳақойиқ (ҳақиқатлар) кашфи ва маориф баёниға баҳонадур» деб таърифлайди. Бу ерда Навоий Фасих Румийнинг Низомий Ганжавийнинг «Махзан ул-асрор»ига жавоб ёзгани ҳақида маълумот беради.

42. Тарж.: Сендан кимдир эшитган ҳар бир нафасни [сўзни] шаксиз ундан ўзга ҳам эшитади.

43: Тарж.: Ёр васли кўйида кўп югурдим, [аммо] ишнинг ҳақиқати билан таниш бўлган ҳеч кимни кўрмадим.

44. Тарсеъ санъати — бадий санъатлардан. Шеърда биринчи мисраъ сўзлари билан иккинчи мисраъ сўзларининг бир-бирига оҳангдош, вазндош ва қофиядош бўлиб келишидир.

45. Тарж.: Ўзни зарра қадар [ҳам] мавжуд деб билмаслик, керак. Яхши-ёмон сўзни кўп айтмаслик керак. Мақбул бўлмайдиган [нарса] ижод эмас, нимаики қабул қилинар экан рад қилиб бўлмас.

46. Жомийнинг «Нафахот ул-унс» (Дўстликнинг хуш ислари) асари 1475—1476 йилда ёзилган. 609 нафар тасаввуф илми намояндalари ҳақида маълумот берилади. Мансур Халлож, Абусаид Абулхайр, Али Ҳамадоний, Низомий Ганжавий, Саъдий Шерозий, Фаридиддин Аттор, Жалолиддин Румий, Ҳофиз Шерозийлар шулар жумласидандир.

Навоий бу асарни туркийга “Насойим ул-муҳаббат” номи остида таржима қилган ва бунда анчайин эркин йўл тутган. Кўп янгиликлар киритган, жумладан туркий машойихлар ҳақида маълумотлар берган.

47. Шайх Фаридиддин Аттор Фаридиддин Абуҳамид Муҳаммад ибни Абубақр, Иброҳим Нишопурий (туғ. 1145, Нишолур— ваф. 1221, ўша ер) шоир, мутафаккир. Отаси табиб ва аттор бўлгани учун тахаллуси Аттордир. Баъзи манбаларда шоир «Фарид» тахаллуси билан шеърлар ёзгани қайд этилади. Аттор адабиёт, калом, ҳикмат, дин илмлари (тафсир, ҳадис фикҳ)ни, шунингдек, тиббиёт ва доришуносликни пухта билган. Тазкираларда Аттор асарлари адади 190 деб кўрсатилади. Шоирнинг «Мантиқ ут-тайр» (Қуш сўзи) асари машхур бўлиб, Навоий уни болалигида севиб ўқиган, ҳатто ёдлаб олган. Умрининг охирларида, 1499 йилда унга жавобан «Лисон ут-тайр» (Қуш тили) асарини ёзган.

Бу ерда Навоий Ҳофиз Али Жомий Атторнинг бир қасидасига шарҳ ёзгани ҳақида маълумот беради. Манбалар Аттор қаламига 100 қасида мансуб деб хабар қилади.

«Насойим ул-муҳаббат»да Навоий Аттор «Тазкират ул-авлиё»нинг муаллифи эканидан сўз бошлайди. Ҳофиз Али Жомий шарҳ ёзган Аттор қасидаси 26 байтдан ортиқ эканини ва шарҳнинг баъзи мазмунини беради. Мақола сўнггида Навоий Атторнинг 104 ёшга етиб, 627 (1229-1230) й. да шаҳид бўлганини ва мазори Нишопурда эканини баён этади. Тожик дарсликларида эса бу сана 1220 -1221 й. деб кўрсатилади.

48. Тарж.: Сен юзингни беркитиб бозорга келдинг; халқни бу тилсимга гирифтор қилдинг.

49. Шайх Баҳовиддин Умар (ваф. 875 (1470—71), Ҳирот) — машхур шайхлардан. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр» (Дўстларнинг хислатлари) асарида хабар қилишича, Шохрух Мирзо замонида мўътабар алломалардан Саъдуддин Қошғарий, Шамсиддин Муҳаммад Асад, Хожа Зайниддин Жомий ва бошқалар ҳамроҳлигида ҳаж сафарида бўлган. Ҳиротда Ийдгоҳ шимолида дафн этилган. Абулқосим Бобур мирзо унинг мазори устига олий мақбара курдирган.

50. Хожа Абу Наср Порсо — олим, файласуф, Нақшбандия тариқатининг машхур олими Муҳаммад Порсонинг ўғли.

51. «Мажолис» таржимони Муҳаммад Қазвиний Навоийнинг бу сўзларини таржима қилар экан, худди шундай таърихли қасидани Навоий вафотига унинг яқин дўстларидан Соҳиб Доро ёзганлигини илова қилади ва ҳар байтнинг биринчи мисраидан «абжод» ҳисобида шоирнинг туғилган йили ва иккинчи мисраидан вафоти санаси чиқадиган қасидадан биринчи байтини келтиради.

52. «Бу ишлар башар савҳидин ташқари учун ани дерлар эрдиким, Аторудни истихроҷ қилибдур». Бу ерда Навоий шоирнинг таърихли қасидасининг юксак таърифини бериб, унинг иқтидорига қойил қолганини билдиради ва замондошларини шоир, ёзувчилар ҳомийси, Аторуд, (Меркурий) ақл, истеъдод қудратининг рамзи саналган сайёрасини гўё у кашфётган, деган муболағали эътирофни келтиради.

53. Муҳаммад Қазвиний Саййид Камол 99 йил яшади, деб маълумот беради.

54. Тарж.: Эй (гўзал), жон кўзига равшанлик сенинг юзинг нуридандир. Сенинг қаддинг сарвни ерга ўтказиб қўйган.

55. Тарж.: Саодат шуълали ул шамъдан жаҳонга янгидан равшанлик етишади, деб умид қиламиз. Бу байт Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича, Абу Саид билан Ҳусайн Бойқаро ораларидаги муҳолифат пайтида ёзилган. Байт маъносини Абу Саидга етказганларида шоирни пинҳона (қатл этишни буюрган. Навоийнинг юқоридаги уни ҳалок қилишганида бир жойга кўмиш учун сўнгаларини ҳам топиша олмади мазмунидаги сўзларини Хондамир маълумоти билан боғлаб тушунмоқ мумкин бўлади.

56. Ҳазрат Шайх Абусаид Абулхайр оти Фазлуллоҳ, машхурдин арбоби, олим. Тафсир, ҳадис, фикҳ, тариқат илми, араб тили ва адабиётида комил билимга эга бўлган. Фаридиддин Атторнинг «Тазкират ул-авлиё асарида келтирилишича, Абусаиднинг отаси Абулхайр аттор бўлган ва Султон Маҳмуд Ғазнавий яқинларидан саналар экан. У бир сарой бино қилиб, деворларига Султон, унинг лашкарлари расмини чиздирган экан. Ёш бола бўлган Абусаид ўз хонаси деворига «Аллоҳ» сўзини ёзиб чиққач, отасига кўрсатибди. Отаси «Буни нега ёздинг? дебди. Шунда бола: «Сен ўз Султонингнинг номини ёздинг, мен ўз Султонимнинг» деб жавоб берибди. Шу аснодан бошлаб, ота сарой деворидаги нақшларни ўчиртириб ташлаб, фарзандининг таълим-тарбияси билан машғул бўла бошлаган экан.

57. Тарж.: Сенинг ой юзингдан жон ойнаси ясаганлар ва у ойнага жонни телмуртириб қўйганлар.

58. Шоир Камол Хўжандий (қаранг: ушбу китоб, 225-б. 86-изоҳ) кўзда тутилади.

59. Тарж.: «Кўзингга айт, бизнинг юзимиз хаёлидан бошқа ҳеч бир суратни назарига келтирмасин», деди. Мен «кўзим устига» (яъни, жоним билан), дедим.

60. Тарж.: Биз сенинг савдойингда жону бошдан кечишни истаймиз. Ҳар дамда жон комини лаъл-лабларингдан шакарга тўлдирмоқчимиз.

61. Тарж.: Оташин лаълингдан гулнор юракка ўт тушган, эй маккор санам, сенинг кўнгил элтишдан бўлак ишинг йўқ.

62. Тарж.: Бутун еру кўкда бўлган ҳайкириқларнинг бошланишида «жоним худога» деган овоз чиқар эди.

63. Тарж.: Эй айриликда қолган, сен ўз дўстларингдан узокдасан, биз бу шаҳарда шундай ҳолдамиз, сен эса бошқаларнинг шаҳрида [юрасан].

64. Тарж.: Ховар саҳроси бизнинг қўлимизни гулнинг этагидан тортиб олди. [Энди] қиёмат саҳросида бизнинг қўлимиз саҳро этагида бўлади.

65. Тарж.: Тонг уфқдан оқ байроғини чиқаргинда, оҳим осмон чўққисига туғ тикади. (Яна бир байти:) Худога шукрки, Ҳирот [шаҳри]нинг қозисиман, инсонлар аторидаман, эшак эмасман.

66. Тарж.: Агарчи шаҳр вақфларини бутунлай совурган эсада, худо хайрини берсинки, шу бинони курди.

67. Кичик Мирзо — Мирзо Муҳаммад Султон, темурийлардан. Шеърят билан ҳам машғул бўлган. Хусайн Бойқаронинг опаси Окобегимнинг ўғли. Тоғаси хизматида бўлган. Навоий Кичик Мирзога ушбу асарнинг еттинчи мажлисида алоҳида мақола бағишлайди.

Хондамирнинг «Мақорим ул-ахлоқ» (Яхши хулқлар)ида хабар берилишича, Навоий ташаббуси билан унинг маблағига Марв шаҳрида «Хусравия» номли мадраса бино қилинганда унинг биринчи ғиштини Кичик Мирзо қўйган эди. Бино битганда (подшоҳлик демакдир) сўзидан «абжад» ҳисоби билан бинонинг қурилиш таърихи, 881 (1476—1477) й. чиқарилган эди.

68. Мавлоно Жаъфар Ҳирот хаттотлик мактаби намояндаларидан настаълиқ хатида донг таратган.

69. Тарж.: Эй ҳар гўзалнинг чехрасини очувчи, сенинг номинг ҳар бир беморнинг шифосидир.

70. Тарж.: Соянг ҳар жойга тушса, ўша ердан гул ўниб чиқади, ёлғиз гул эмас, бошдан-оёқ гулу шакар унади.

71. Тарж.: Яна ҳайит келди, эй жоним, кел қурбонинг бўлай, сўйилган қўйнинг кўзидек ҳайронинг бўлай.

72. Тарж.: Сенсиз йиғи орасида ухлаб қолсам, тушимда ўзимни сув оқизиб кетаётган кўраман.

73. Тарж.: Сенга муштоқман ва узоқдаман, жон қийновчи ғамим шундандир. Ортиқ муштоқ кишилар узоқроқда бўладилар, ох[лар] тортишим шундандир.

74. Тарж.: Агар бошимга минглаб бало келадиган бўлса, шунга сазоворман. Халқнинг энг ёмониману [лекин] ўзимни яхши деб биламан.

75 «Ихлосия» мадрасаси — Ҳиротда Навоий ўзи қурдирган мадраса. Бу зеб-зийнатли бино Ҳиротнинг Инжил дарёчаси соҳилида қад кўтарган ва Навоий «бу мадрасагаким, хулуси (самимий) ихлосдин ясалди «Ихлосия» от қўюлди», деб ёзган эди.

76. Тарж. Бу гавҳарларни кўм-кўк дарёда етиштирганлар, кўргилки бу машъаллардан ёлқинли қуёш пайдо қилганлар.

77. Тарж.: Ёрнинг лаъли (лаби)дан бир бўса олдим. [Бундан] ҳаёт топдим, жон олдим.

78. Тарж.: Санавбар (дарахти) сенинг қақдинг хизматкорлигидан ажралгандан бери сочи тўзиган девона бўлиб қолди.

79 Тарж.: Ишим яхши бўлмай, ёмон бўлганига хафа эмасман, бўлса бўлар, бўлмаса бўлмас, охири нима бўлар экан?

80. «Бард» сўзи «совуқ» маъносини англатади. Афтидан бу шоир табиатан совуқ, қўпол сўз бўлган бўлса керак.

81. Тарж.: Шоҳ Абулқосим даврида Султон Али Мусо Ризо [шаҳид бўлган] Машҳад жаннатдан ҳам ёқимли булди.

82. Тарж.: Сенинг мушк ҳидли кокилинг ҳар бир дил учун ўзгача бир банддир. Сочингнинг ҳар бир толаси жон риштасига ўзгача бир пайванддир.

83. Тарж.: Итинг олдиға ҳар дамда алоҳида парчалар ташлаб турмоқ учун кўнгил қушининг патини юлиб, кўксини қовурдим.

84. Тарж.: Пештоки дилбарнинг қошига ўхшаш бу жой мамлакат подшоҳининг тупроқдан юксалтирган биносидир.

85. Тарж.: Юлдузлар билан безалгаи бу фалакнинг эски варақлари юлдузлар сингари қўшинга эга бўлган кўп шоҳларнинг кўҳна тарихидир.

86. Ҳазрати шайх ул-исломий Аҳмади Жомий Абу Наср ибни Абул Ҳасан (туғ. 1049, Жом ваф. 1141, ўша шаҳар) олим, мутасаввиф шоир. Аҳмади Жомий номи билан машҳур. Лақаби Зиндапил (тирик фил) ёки Жандапил бўлиб, бу ном билан ҳам кенг таниқли бўлган.

Аҳмад Жомий Шайх ул-ислом мартабасига кўтарилган, унинг «Анис ултолибин» (Толиблар дўсти), «Кунуз ул-ҳикмат» (Ҳикмат хазиналари), «Биҳор ул-ҳақиқат» (Ҳақиқат дарёлари), «Сирож ус-соирин» (Сайр қилувчилар чароғи), «Мифтоҳ ун-нажот» (Нажот калиди) ва бошқа асарлари маълум. Аҳмад Жомийнинг ошиқона ва орифона ғазаллари девони ҳам бор бўлиб, халқ орасида аичайин тарқалган. «Сабзпарию Зардпарий» номли қисси ва XVII аср шоири Жомий Гармийнинг «Варқа ва Гулшоҳ» асарини хато тарзда Аҳмад Жомийга нисбат берилади. Афтидаи бу асарлар таркибида шоир шеърлари кўплаб учраса керак. Навоий «Лисон ут-тайр»да ғоят инсондўстлик ва олийҳимматлик ғояси билан йўғрилган бир ҳикоятни келтиради.

87. Тарж.: Шодлик, завқ ва хушчақчақлик мавсуми етишди. Агар гадо ҳақ ўз дилидаги муродига етишса не ажаб!

88. «Алайҳа раҳма» — арабча. Унга [Аллоҳнинг раҳмати] бўлғай демакдир.

89. Тарж.: Маржон (сув ҳайвони) панжасининг ва ўрдак оёғининг қизиллиги дарёларда сув ўрнига қон оққанидан бўлмай, нимадан эди?!

90. Тарж.: Кўчанг атрофида юз зорланишлар билан айланаман, узоқдан баҳона қилиб, яна айланаман.

91. Ғазлфурушлук дўкони—йигирилган ип дўкони демакдир. Е.Э.Бертельс «ғазалфуруш» деб ўқиб, ёзган эди: «на базарах Герата существовали книжные лавки, где знатоки литературы могли найти любое новое произведение... Существовали особые торговцы газелями (ғазалфуруш), которым можно было заказать копию лирического стихотворения...» (қаранг: Бертельс Е.Э. Навои и Джами, 1965. с. 28-29).

92. Тарж.: Агар сенга маъкул бўлсам, «Қабулий»ман, йўқ эса: икки дунёда мендек номақбул топилмас.

93. Тарж.: Эй хитойлик қора кўз, жон қуши сенга улфатдир, бўлак қора кўзларга нисбатан дилбарим оху (кийик) кабидир.

94. Тарж.: Ўжар дилбарим билан бир лаҳза бирга бўлармиканман деб, ҳаёт [йўлини] кесишда юз жойдан ҳийла кўзғатаман.

95. Тарж.: Кечаси ўтириб шу қадар беҳисоб шароб берки, ҳисоб куни (яъни, қиёмат куни)гача ўрнимдан тура олмай қолай.

96. Тарж.: Сен ҳаргиз бизнинг ғамгин дилимизни шод қилмадинг Бошқаларни ўлдирдинг мени ёдга олмадинг.

97. Тарж.: Эй Аёзий, пашшахонангнинг ранги пашша ўтирган рангда; Тўнинг ҳам, кўйлагинг ҳам, этигинг ҳам покиза эмас.

98. Тарж.: Гарчи менинг дилим ҳар доим ёр висолини изласа-да, ёр менга қаршилиқ қилиб, ағёр дилини қидиради.

99. Тарж.: Мен бебахт ошиқману, мастман, нима қилса бўлади?

Кўнгилни бағишлаганман, жоним қўлим кафтида, нима қилса бўлади?

100. Тарж.: Мен шундайменки, май ва қадахдан бошқа фахрланадиган нарсам йўқ. Гул юзли соқий, косаларни тўлдириб-тўлдириб узатавер.

101. «Табҳ ишида мадад қилмаким, шерик бўлурсен» мазмуни: таом пиширишда мадад қилма, шерик бўлишинг мумкин. Бу ерда гўзал ва мутойибали лутф ишлатилган.

102. Тарж.: Ул бодом кўзлининг хандон пистадек лаблари хаёлида чашм деб аталган кўзларим қон чашмаси булоғига [айланди].

103. Тарж.: Ўғри уй асбобларини туйнукдан тортиб кетганидек, ул гўзалнинг холи кўнглим борлиғини кўз равшанлиғидан тортиб олади.

104. Тарж.: Ул оғиздан ҳеч ким қилча ҳам нишона кўрсата олмайди. Бу ғамдан шундай танг бўлдимки, [бун] ҳеч кимга кўрсатмасин.

105. Паҳлавон Муҳаммад (ваф. 1493, Ҳирот) — XV аср Ҳирот маданий марказининг йирик намояндаларидан. У риёзот математика, илми нужум, кимё, фалсафа, адабиёт, санъат ва кураш турларидан гуштигирликда ном чиқарган. Яхши бастакор ва хонанда бўлган. «Гуштигир» таҳаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. Навоийнинг 40 йиллар мобаннидаги яқин дўсти, ота ўрнидаги мураббийси ҳам эди. Навоий бу яқин киши ва маслакдошига махсус «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» номли асар ёзиб, унинг шахсияти ва истеъдоди қирраларини очиб беради. Ушбу тазкиранинг IV мажлисини Паҳлавон Муҳаммадга бағишланган мақола билан бошлайди.

106. Тарж.: Хўжанддан келган бир киши қози булмоқ мақсадида шаҳарда айланар эди, бироқ садр унинг қози бўлишига рози эмас эди. (Охири) бир эшакни садрга пора бериб, қози бўлди. Агар эшак бўлмаса, қози бўлмасди. Кейинги жумлада сўз ўйини ишлатилган, уни икки маънода тушуниш мумкин.

107. Тарж.: Муҳаббат қондасида ёрдан гина қилиш йукдир, булмаса ул вафосиздан кўпгина қилган бўлур эдим.

108. «Сияр ун-набий» — Пайғамбарнинг хислатлари.

109. Тарж.: Фалак ўз отига [миниб] чопганда, қар бир ойга бир нағал ташлаб кетди.

110. Тарж.: У мени гоҳ чўп билан, гоҳ мушт билан уради, ўйнай-ўйнай мени ўлдирмоқчи бўлади.

111. Тарж.: Мен умр бўйи ҳавас орқасида юракка пайравлик қилдим, умр ўтди, билмайманки, нимага эришдим.

112. Тарж.: Эй зоҳид, бизнинг қибламиз дилдорнинг қоши, [сенинг қиблангдан] афзалдир, Сен масжид билан бўлавер, сенинг юзинг деворга бўлгани маъкул.

113. Мавлоно Риёзий — Имомиддин Риёзий Самарқандий (ваф. 1479, Самарқанд). Шоир хаттотлик, мусиқа, илми нужумдан хабардор ва Куръони мажидни етти қироат билан ўқийдиган ҳофиз бўлган. Баъзи тазкираларнинг маълумотига кўра, ёшлигида вафот қилган. Риёзий девонида ғазал, қитъа, рубоий ва фардлар мавжуд бўлиб, девон нусхалари Лондон, Бангола, Душанбе китобхоналарида сақланади.

114. Тарж.: Ул ҳилол қошлининг қулоғидаги инжу бир юлдуздир,
Ҳусн юзасидан қуёшга ёндашиб туради.

115. Тарж.: Ҳусн юзасидан ул ҳилол қошлининг қулоғидаги инжу шундай бир юлдуздурки, ой билан ёндашиб туради.

116. Тарж.: Кишилар янги ойга тикилиб турганларида у ғойиб бўлганидек, қора отинг жавлон урган пайтида нағалигина кўзга чалинади.

117. Тарж.: Агар кўчанг шу сув ва ҳавоси билан менинг манзилим бўлса, на Хизр суви, на ўлик тирилтира оладиган (Исо) нафаси керак бўлади.

118. «Миръот ус-сафо» — Софлик ойинаси.

119. Тарж.: Суфий мақсад инжусини кидириб бориб (яъни ёш тўкавериб), «мажмаъ ул-бахрайн» (яъни, икки дарёнинг тўпланиш жойи) бўлади; Чунки ҳар бир йиғлаётган кўз чашмасидан бир дарё ҳосил қилган.

120. Тарж.: Эй ноз қилишга ўрганган, биз сенга ёлборузчилармиз. Сени замона ажойиб кўнгил олувчи қилиб яратган (экан).

121. Мавлоно Лутфий (туғ. 1366, Ҳирот—ваф. 1465) — шоир, тасаввуф билимдони. Навоий сўзи билан айтганда, форсий ва туркийда ўхшаши йўқ сўз санъаткори. Лутфий девони ғазал, туюқ, қитъа, рубоий, қасида ва фардлардан таркиб топган. Навоий “Насойим ул-муҳаббат”да Лутфийга алоҳида мақола бағишлайди. Унда, жумладан, ёзади: «Агарчи шоирлик тариқида маъруф ва машҳур бўлди, аммо дарвешлик тариқини доғи илқидан бермади. Бу фақир борасига кўп илтифоти бор эрди ва фотиҳалар ўқур эрди». Лутфийнинг Шохрух Мирзо, Бойсунғур

Мирзо ва Абдурахмон Жомийларга гўзал қасидалари бор. Лутфий «Гул ва Наврўз» номли дoston ҳам ёзган. Лекин бу асарни Лутфий қаламига мансуб эмаслиги ҳақида адабиётшунослигимизда мунозаралар олиб борилди. Лекин масала ҳамон ҳал бўлгани йўқ.

122. Тарж. Тунга ўхшаш зулфингдан қуёш [юзинг] сояпарвардир; Тун каби зулфингда ой ўрнига қуёш чиққандир.

123. Тарж.: Агар ошиқлар дилининг иши чин кофирга тушса, шу сингари бемехр, бадфеълга тушгандан кўра яхшидир.

124. Мавлоно Яқиний — (XV аср) шоир. Яқинийнинг насрда ёзилган «Ўқ ва Ёй мунозараси» ўзбек адабиётида шу жанрнинг етук намунаси саналади. Биринчи бўлиб бу мунозарани Э.Рустамов “Узбекская поэзия в первой половине XV в” номли асарида атрофли таҳлил этиб берган.

125. Тарж.: Бир нафас бўлса ҳам қуёшга дам урмаган тонг сенсан, мевасидан ҳеч ким ея олмайдвган дарахт сенсан.

126. Мавлоно Атоий — (XV аср) шоир. Адабиётшунослигимизда бу шоир шеърляти ҳам бир томонлама, фақат дунёвий муҳаббат куйчиси (Лутфий каби) сифатида талқин қилиниб келар эди. 1991 йил С. Рафиддинов нашр қилдирган Атоийнинг тўла девони сўз бошисида шоирнинг тасаввуфий шеърляри таҳлиliga ҳам уринишни кўрамиз:

127. Мавлоно Саккокий — (XIV аср охири — XV аср биринчи ярми) шоир. Мирзо Улуғбек даврида камолга эришган ва шеърляри билан шуҳрат қозонган. Саккокий Хожа Муҳаммад Порсога, Халил Султон (қаранг: 219-бет, 41 изох)га атаб биттадан ва Улуғбек Мирзога атаб 5 та қасида ёзган. Улуғбек Мирзонинг Амири кабири Арслон Хожа Тархонга ҳам 4 та қасидаси бор.

128. Тарж.: Бу диёрда бизнинг кўнги́л овловчимиз ёлғиз ўзингсан ва бас; сендан бир қиё боқишингни ўтинамиз ва бас.

129. Хожа Юсуф Ҳамадоний — кунияти Абу Яъқуб (ваф. 535/1140 -41, Марв) олим ва машҳур шайхлардан. Боғдод, Исфохон ва Самарқандда ҳадисларни эшитган, замоннинг таникли алломалари суҳбатида бўлган. Ҳиротда ҳам яшаган. Охири аввал истиқомат қилган шаҳри Марвга қайтган ва ўша ерда оламдан ўтган. Асҳоби (яқин дўстляри) орасида Аҳмад Яссавий ва Абдулхолиқ Ғиждувонийлар бўлганлиги ҳақида манбаларда маълумот учрайди.

130. Тарж.: Сен жаннат дарахти каби сарву шамшод қоматсан. Мен қоматингни қандай таъриф қилай?! Қиёматсан!

131. Тарж.: У ҳар доим сенга даъво қилади. [Лекин] у даъвони бемаъни қилади. Сенинг меванг Самарқанд олмаси каби ширину, уники Балх олхўрисидек аччиқдир.

132. Тарж.: Умр ўтди, ғафлатдан шундайин мастманки, не чоғлик тавба қилмайин, уни яна синдирдим.

133. Тарж.: Сенинг бемор кўзларинг мени ҳар дам тоқатсиз (заиф) қилиб қўяди. Эй жонон, сенинг жон бағишловчи лаъл-лабинг жонимга қасд қилади.

134. Мирзо Али Идигу Темур — «Мажолис» таржимонляри Идигу номини Фахрий— Қазвинийда— тарзида берадилар. Афтидан Мирзо Али Гилон ҳукмрони бўлган.

135. Тарж.: Азоб билан ўлдирилган шахидларнинг қабрига қарагилки, (қабрларн устига] дил оташи ва сенинг ўқингдан туғ тикилгандир.

136. Мирзобек (ваф. 1490—91, Самарқанд) — шоир. Хондамирнинг «Макорим ул-ахлоқ»да ёзишича, Мирзобек вафотининг таърихи сўзидан абжад ҳисобида 896 (1490-91) й. берилади: Навоий «Мирзобек фарзанд масобасида (даражасида, ўрнида) эрди», деб ёзади.

137. Аҳмад Ҳожибек (ваф. 1495—96, Бухоро) — Шоир, арбоб, тахаллуси «Вафоий». 10 йил Ҳиротда, 1496 йилгача Самарқандда ҳокимлик қилган. Бобурнинг хабар қилишича, Аҳмад Ҳожибек Бойсунғур Мирзо сиёсатидан норози тархонийлар фитнаси оқибатида Бухорога Султон Али Мирзо устига лашкар тортиб енгилганида асир олинади ва ваҳшиёна қатл этилади. Навоий Самарқандда таҳсил олаётган 1465-1469 йилларда Аҳмад Ҳожибек унга мураббийлик

қилган ва оддий жиҳатдан мадад бериб турган. Аҳмад Ҳожибек тадбиркор ва адолатли бўлган. Бу ҳақда Хондамир «Макорим ул-ахлоқ»да марокли бир воқеани келтиради. Унда асирлардан бири Навоий аралашуви ва Аҳмад Ҳожибек хайрихоҳлиги туфайли мудхиш жазодан қутилиб қолгани ҳақида ҳикоя қилинади. Ушбу таъкиранинг VI мажлиси Аҳмад Ҳожибекка бағишланган мақола билан бошланади.

138. Салламуллоҳ — арабча: Аллоҳ саломат қилсун, демакдир.

139. Саййид Ҳасан Ардашер (ваф. 1488—89, Ҳирот) — шоир, тасаввуф арбобларидан. Навоий Саййид Ҳасан билан биринчи марта 1455—56 йилларда учрашган ва у билан ҳаётининг охирига қадар дўст бўлиб қолган. Навоийга ота ўрнида бўлган бу оқил ва билимдон аллома вафоти уни қаттиқ ғамга чулғаган ва дўсти, маслакдош мураббийсига атаб махсус «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер» номли асар ёзган. Унда Саййид Ҳасаннинг билимлари кўлами — араб тили, фикх, шеършунослик, муаммо илми, илми нужум, мусиқа назариясини мукамал билиши, инсон сифатида ғоят хоксор, камтар, юмшоқ кўнгилли ва сабр-тўзимли бўлгани баён этилади. Навоий Саййид Ҳасан вафотига марсия (ҳар банди 8 байтли 7 банддан, яъни 112 мисрадан иборат) ёзган. Марсияда кўркамли олим, фозил ва шоирдан, ажойиб инсондан жудолик туйғулари, дил армонлари, самимий ва тиниқ инсоний кечинмалар қаламга олинади. Саййид Ҳасан Навоий ҳаётида, унинг ижодий камолотида муҳим ўрин тутган. Шаир ўзининг биринчи йирик «Ҳасби ҳол» деб юритиладиган асари — шеъринг мактубини Самарқанддан Саййид Ҳасанга юборган, бу ҳол юқоридаги фикримизга маънодор далилдир.

140. «Сулук ихтиёр қилиб, арбаинлар чиқариб, кўп мақосиди маънавий ҳосил қилди» — қирқ кун чилла ўтириб, тоат-ибодатлар билан кўп маънавий мақсадларга эришди, деган маънони англатади.

141. Тарж.: Дилором билан тонг пайтида тўла қадахларни сипқоришдан, ғунча сингари ҳар иккимиз тор бир қўйлак ичида чирмашиб кучушмоғимиздан ёқимлироқ нима бор?!

УЧИНЧИ МАЖЛИС

1. Мадда зиллаҳу—арабча: Оллоҳ соясини (яъни, умрини) узун қилсин!, демакдир.

2. Хожа Муҳаммад Таёбодий — Жомийнинг махсус хизматкори.

3. Тарж.: Йўловчи, билгилки, қаҳр пайтида қийинчиликларни кўтариш осон [кўринади], туянинг оғзида қуруқ янтоқ хурмодек тотли [туюлади].

4. «Мушорун-илаҳ ва мўътамадун-алайх» арабча: ишорат, яъни зикр қилиб ўтилган ва ўзига эътимод (яъни, ишончли)ли бўлган, демакдир.

5.«Ийдия» — арабча: байрамона, хайитлик маъносини англатади.

6. Тарж.: Шукр, эй кўнгил, яна юз безак ва гўзаллик билан байрам гўзалининг гардани янги ой оғушига кирди.

7. Тарж.: Кўнгли синиқ, ҳоли паришон ошиқни ўлдирма. Қаноти синган қушга жафо тошини нега отасан?

8. Тарж.: Ҳамиша қоматинг туфайли нолаю зор чекаман. [Бу] бало дарахти девоналик мевасини бермаса эди, деб кўркаман.

9. Тарж.: Ҳолдан толганлигидан иягининг айланаси бултурги олмага ўхшаб қолган эди.

10. Мавлоно Сайфий (ваф. 1503, Бухоро)—шоир, адабиётшунос. Бухоро ва Ҳиротда таҳсил олган. 1487 й. Бухорога қайтган. Сайфийнинг 2 та девони: «Рисолаи аруз», «Рисолаи мусикий» асарлари бор. Биринчи рисоласи шеър ва шоирлик, аруз қонун-қоидалари, баҳри ва доиралари анчайин содда ва равон тил ҳамда услубда яратилган. Шеърлар девонида анъанавий ғазалчилик йўлида ёзилган шеърларн мазмун жиҳатидан ўзига хос хусусиятга эгадир. Уларда, Навоий таъкидлаганидек, касб-ҳунар эгалари мадҳ этилади. Маълумки, кейинчалик бу хил асарлар «шахрошуб» (шаҳр аҳлини ҳаяжонлантирувчи) шеърят деб атала бошланган.

11. Тарж.: Эй кўнги́л, жононим нозик белини таъриф қилдинг, бу билан жонимнинг нозик жонини тилга олиб, яхши кетдинг.

12. Тарж.: Пардозчи гўзалим, кўп кишилар билан чиқишадию, мен хастанинг ҳолига асло парва қилмагин.

13. Мавлоно Осафий — Хожа Шамсиддин Ҳиравий (туғ. 1449, Ҳирот — ваф. 1517)—шоир. Ҳирот адабий муҳитининг йирик намояндаларидан. Соҳиби девон шоир. Унинг мукамал девонини 1968 йилда Ҳоди Арфаъ Кирмоний катта сўз боши билан Техронда нашр эттирган. Хондамир «Мақорим ул-ахлоқ»да Навоий билан Осафий ораларида ўтган илиқ ҳазил билан йўғрилган бир суҳбатни келтиради. Навоий ўзининг «Соқийнома»сида Осафийни яқин дўстлари ва ҳаммаслақлари қаторида ҳамда заковатли шоир сифатида тилга олади. Восифийнинг «Бадоеъ ул-вақоеъ» (Воқеий бадиалар) асарида ҳам Жомийнинг бир ғазалига жавоб ёзиш тавсия қилинганда, Осафий ва Ҳилолий масъулият сезиб, жавоб ёзмаганликларини ҳикоя қилади. «Мажолис» таржимони Фаҳрий Ҳиротий Навоий адабий анжуманларида Осафийнинг қуйидаги:

Бадин жони балоқаш кас накардаст, ончи ман кардам,
Дар ин чашми сияхрў кас надидаст, ончи ман дидам.

(Тарж.: Бу балоқаш жонга ҳеч ким менчалик жафо қилмаган. Бу қаро кўз билан мен кўрганни ҳеч ким кўрмаган) матлаини ёддан ўқиб юрганлиги ҳақида хабар қилади.

Фаҳрий яна Осафийнинг Навоий вафотига ёзган марсиясидан бир байт ва туширган қуйидаги таъриҳини келтиради:

Он Мири баландқадр, олий рутбат,
Чун кард аз ин жаҳон ба жаннат рихлат,
Аз соли вафоту жойи у пурсидам,
Доданд жавоби манки, жаннат, жаннат!

(Тарж.: Юксак қадрли [ва] олий мартабали ул (А) Мир бу жаҳондан жаннатга равон бўлганида, мен вафот йили билан унинг жойини сўрадим. Менга «Жаннат, жаннат» — деб жавоб беришди. сўзларидан «абжад» ҳисобида Навоийнинг вафоти йили 906 (1500—1501 й.) чиқади.

14. Тарж.: Мухтасиб (шариатга хилоф ишларни текширувчи) майхонадан ўтарда май қуйқасини тўкиб ташламади. Бошимизга бир бало келиб эди-ю, лекин яхшилик билан ўтди.

15. Мавлоно Биноий — Камолиддин Али ибни Муҳаммад Сабз (туғ. 1453, Ҳирот — ваф. 1512, Насаф (ҳозирги Қарши) шоир, тарихчи, мусиқачи. Отаси Муҳаммад Сабз банно — бинокор, бўлгани учун шундай таҳаллус танлаган. Шеър ёза бошлаганида «Холий» таҳаллусини қўллаган. Жомий ва Навоий адабий мактабида вояга етишган. 1487 йил Табрэзга Султон Яъқуб саройига кетган. 1491 йил Ҳиротга қайтган. Сўнгра Самарқандда 1500 йилдан бошлаб Шайбонийхон саройида хизматда бўлган. 1510 йиллардан Насафда истиқомат қила бошлайди. Биноий 1512 йилда Эрон шоҳи Исмоил Сафавийнинг Шайбонийга қарши юришида Қаршидаги қатли омда шаҳид бўлади. Биноийнинг 3 та девони, «Беҳрузу Баҳром» номли достони, «Мажмаъ ул-ғароиб» (Ажойиб тўплам) номли қасидаси, «Шайбонийнома» ва «Футухоти хоний» (Хон ғалабалари) деган тарихий асарлари, «Нух ранг» (Тўққиз ранг) ва «Савт ун-нақш» (Нақш савтлари) номи остида мусиқага оид ишлари маълум. Биноийнинг тарихи асарлари Муҳаммад Шайбонийхон хонадони, шахсияти ва ҳукмронлиги, юришлари воқеаларини қамраб олади.

Навоий билан Биноий орасида қандайдир зиддият, тўқнашувлар бўлгани ҳақида Бобур маълумот беради ва баъзи латифага ўхшаш воқеа, гапларни келтиради. Ҳар қалай, Навоийнинг

Биной ҳақидаги мақолада унга ҳаққоний баҳо бергани, истеъдодини мадҳ этгани, «Соқийнома»да ёдга олгани улар муносабатида кескин адоват бўлмаганлигидан далолат беради. Биной ижоди ҳақида катга тадқиқот яратган олим акад. А.Мирзоев бу масалани изчил текширган ҳамда Бинойнинг Навоий ҳақидаги таърифларини келтириб ижобий далиллаб берган.

16. Тарж.: Кимки ёримнинг кўзларини сурма билан қорайтирган бўлса, худди сурмадек менинг рўзгоримни (ҳаётимни) қора қилди.

17. Мавлоно Муҳаммад Бадахший— қаранг: ушбу китоб, IVмажлис. Хондамир ва Восифий унинг Навоийга 30 йил хизмат қилган яқин кишиларидан бўлганлигини эътироф этадилар.

18. Тарж.: Кимки сарв [қоматлигим]нинг салласини бежаб қўйса, чамандан суман гули териб нима қилади?!

19. Хожа Мажиддин Муҳаммад (ваф. 1494, Тобук)— Шохрух Мирзонинг девонбошиси Хожа Пир Аҳмад Хонийнинг ўғли. Ҳусайн Бойқаро салтанатида парвоначи (вазир муовини, фармон ижро этувчи) ва вазир бўлган. Тарихий манбаларда қайд қилинишича, саройдаги маълум фитна-фужурлар Мажиддинга бориб қадалади. Бобур ёзишича, Ҳусайн Бойқарога бирмунча маблағ зарур бўлиб, хазиначилардан сўраганда, улар “йўқдир” дейдилар. Мажиддин ёлғиз қолдиришларини ўтиниб, шох наздига шарт қўяди: «менинг илигимни (қўлимни) қавий (кучли) қилиб, сўзуми тажовуз қилмасалар (қайтармаса, чекламасалар) оз фурсатда андоқ қилайки, вилоят маъмур ва раият шоқир (шукр қилган) ва хизона (хазина) мағфур (мўл) ва сипохи вофир (фаровон) бўлғай». Шундан сўнг шох бутун Хуросон учун муҳим ишларни бажаришни Мажиддин ихтиёрига топширади. Оз фурсатда кўп яхши ишларни бажариб, «вилоятни маъмур ва ободон қилди», деб ёзади Бобур. Лекин сарой «аъёнлари ва беклари билан зиддона маош» (зиддиятли муомала) қилгани учун Мажиддин пойтахтдан узоқлаштирилади, тафтиш пайтида беҳад бойликлар йиғгани ошқор бўлади.

Рус шарқшуноси Е.Э.Бертельс ёзишича, Навоийнинг Астробод ҳокими қилиб тайинланишини, айниқса 1488 й. пойтахтдан нохуш хабарлар эшитган Навоий Ҳиротга келганида Ҳусайн Бойқаро дарҳол қайтишини лозим кўрганини Мажиддиннинг ножойиз фаолияти билан боғлайди.

Бу ерда Навоий Мажиддиннинг эҳтиёжмандларга бўлган терс муносабатига урғу бермоқдаки, шоир унинг саройдаги фаолияти даврини «Мажиддин бузуғлиғлари» деб атаган эди.

20. Тарж.: Хожа Мажиддин ишимизни йўққа чиқарди. Ушал кун қоғозимизни ўқимай чирмади қўйди.

21. Тарж.: Йўлингга қалам сингари бошим билан тўхталмай юриб келаман. Эй ой, мен учун хатдан сеҳргарлик йўлини туздинг.

22. Мавлоно Ҳасаншоҳ — Ҳиротнинг машҳур шоирларидан. Хондамир “Ҳабиб ус-сияр”да бу шоирнинг нозик истеъдоди, ширин суҳанлиги, ҳар қандай мажлисга файз кирита олган суҳбатдош бўлганини таъриф қилиб, ёшлик даврида Бойсунғур Мирзонинг ўғли Султон Муҳаммад мулозимини эканида улар орасида ўтган бир ҳазл-мутойибали нақл келтиради. Деярли худди шу нақлни биз юқорида Бобо Савдой номи билан боғли ҳолда келтирган эдик (қаранг: ушбу китоб, 224-бет, 82-изоҳ). Лекин бу нақлда Муҳаммад Султон Ҳасаншоҳ шоирга 5000 динор иноят қилади. Ҳасаншоҳ билан Навоий орасида бўлиб ўтган ҳазл хангомани Восифий келтиради: “Ҳасаншоҳ рўзгордан қийналиб, ўғлига Навоийга бориб, отам ўлди, дегин. Пул берса егулик нарсалар харид қилиб кел,—дейди. Навоий ўғлига 30 хоний пул беради ва ачиниб тасалли айтади. Эртаси Ҳасаншоҳ

Навоий хузурига кириб келади. Навоий уни кўриб роса кулади ва дейди: Эй Мулло, сиз ўлиб эдингизку, бу нимаси? Ҳасаншоҳ жавоб қилади: Агар кеча пул бермаганингизда ўлган бўлардим”.

Хондамир маълумотига кўра, Ҳасаншоҳ вафотига Амир Султон Иброҳим Амний деган шоир китъа таърих туширган экан. иборасидан абжад ҳисоби билан 907 (1502—1503) йил келиб чиқади.

23. Тарж.: Лабинг тўғрисида бир сўз айтмоқ истайман. Ул оғиз ҳақида биргина сўз айтмоқ истайман.

24. Мутаҳҳари Удий — Ҳирот маданий муҳити намояндаларидан.

Афтидан табиатида тамаъгирлик, ҳирс каби хислатлар бўлса керакки, Ҳасаншоҳ шоир билан алоқадор бадихона китъа айтилишига сабаб бўлган воқеани Хондамир . «Ҳабиб ус-сияр»да келтиради.

25. Тарж.: Мутаҳҳар — оти бор ўзи йўқ нарсадир. Нажосатни мутаҳҳар (тозаловчи) деб бўладими? Эшаги эшакка чопадию у пул топади. Демак уни эшак алдовчи деса бўлади.

26. Тарж.: Бир қўлингда қиличу бир қўлда қалам. Қиличбозликни қўйиб, қаламзанлик (ёзувчилик) қилгил.

27. Тарж.: Кўзга айтдимки, беадаблик билан қарама; у дедики, беадаблик нима қилсин, айти муштоқликдан, бу.

28. Фирдавсий Тусий — Абулқосим Мансур ибни Ҳасан Тусий (туғ. 934, Тус шаҳри яқинидаги Табароннинг Божи қишлоғи — ваф. 1021) форс адабиётининг машҳур шоири. Замона билимларини пухта эгаллагани сабабли уни “Ҳаким” деган фахрли унвон билан аташган. Ёшлиқдан қиссаю ривоятлар, асотир ва ўтмиш тарихи билан қизикқан, Фирдавсий Абу Мансур, Абулмуайяд Балхий, Масъуд Марвозий ва Дақиқий каби шоирларнинг «Шоҳнома»ларини кунт билан мутолаа қилган. 975-976 йилларда ўзи «Шоҳнома» ёзишга киришади ва 994 йилда уни тугаллайди. Асарни қайта таҳрир қилиш ишлари 1010—1014 йилларда яқунланади. Фирдавсийшуносликда бу иккинчи таҳрирни шоир ҳукмрон Маҳмуд Ғазнавийга мўлжаллаб, у ҳақда ўрни-ўрнида мадҳу санолар киритган, лекин шоҳ асардаги истилочиларга, зулмкорларга оид ақидаларга рағбат, араблар ва уларнинг динига бўлган зид қарашлардан келиб чиқиб унга нописанд муносабатда бўлган. Бунга жавобан Фирдавсий 100 байт Маҳмуд Ғазнавийга ҳажвия ёзиб асарга киритган, деб талқин қилганлар. 1990 йил охирида Эронда «Шоҳнома»нинг 1000 йиллиги ғоят тантанали тарзда нишонланди ва шу муносабат билан ўтказилган Жаҳон Коингрессида қилинган маърузаларда «Шоҳнома»даги Маҳмуд Ғазнавий ҳақидаги мисралар ва алоҳида ҳажвия Фирдавсий қаламига мансуб эмаслига масаласи жиддий қўйилди. Ушбу сатрлар муаллифи ана шу конгрессда иштирок этди ва юбилей муносабати билан ташкил этилган барча тадбирларда қатнашишга, кўрғазмалар билан танишишга, қўлёзмалар сақланаётган фондларда бўлишга муяссар бўлди. «Кохи Гулистон» музейи фондида сақланаётган «Шоҳнома»нинг 40 та Мовароуннаҳр ва Хуросон нусхалари асосида Бойсунғур Мирзо ташаббуси билан тайёрланган ва унинг муфассал сўз бошиси мавжуд ҳамда нафис 22 миниатюра ва наққошлик санъатининг хайратомуз намуналари билан безатилган, ниҳоятда гўзал хат билан 1429 йилда кўчирилган нодир ва ноёб қўлёзмасини ўз кўзи билан кўриш бахтига мушарраф бўлганини билдиради. Бу қўлёзма жаҳонга «Шоҳномаи Бонсунғурий» номи билан машҳур бўлиб, халқимиз маданияти тарихининг заррин саҳифаси саналадн. Айтиш керакки, Бойсунғур Мирзо мукаддимаси «Шоҳнома»нинг илк тадқиқоти сифатида эътироф этилади. «Шоҳнома»нинг энг қадимги қўлёзма нусхаси Италиянинг Флоренция шаҳрида сақланар экан. Юбилейга ана шу нусханинг фотофаксимилеси ва 7 жилдли 4 китобдан иборат француз олими Жюль Муль тайёрлаган матн асосидаги нашри чоп этилган эди. Ўзбекистонда «Шоҳнома»нинг уч жилдлн таржимаси босилган. Таржимонлар Ш.Шомухамедов, Назармат, Ҳамид Ғулом ва Жуманиёз Жабборовлардир. «Шоҳнома» ва ўзбек адабиёти проблемаси юзасидан адабиётшунос Ҳ.Ҳамидов қатор тадқиқотларни амалга оширган.

29. Тарж.: Ўшанда кўп кўтосларнинг мода ва нарларини занжир билан бир-бирига [шундай] боғладиларки, хандак олдида филларга қарши тўсиқ [пайдо] бўлди. Нега филдан кўрқишлик керак, у ҳам сигир ва эшак каби тўрт оёқли [хайвон]дир.

30. «Ҳафт пайкар»—Етти гўзал. Низомий Ганжавний достони.

31. Тарж.: Пайғамбарликка сен лойиқсан, [чунки] кўлингда, номанг бор. Мухри эса таъзим [юзасидан] орқасидадир.

32. Тарж.: Ул нотекис кенг даштда бамисоли типратиконга ўхшаш қирилмаган бошлар ётар эди.

33. Мавлоно Дарвеш Машҳадий — Фахрий Ҳиротий ўзидан илова қилиб: бу шоирнинг ёмон тиллиги, жоҳиллиги Навоий айтганидан юз чандон кўпдир. Лекин одамлар унинг Аллоҳдан ўзининг ит феъли, нафсдан фориг қилишликни илтижо қилиб ёзган дарвешона бир байти учун афв этадилар, деб ёзади ва форсийда ёзилган бир байтини келтиради.

34. Тарж.: Унинг қошидан байрам ойи асарини кўрди. Ул ойдан дарак бўлмаганига йил [хам] бўлди.

35. Тарж.: Гулнинг юзи (ҳақида) яна бир овоза юксалмагунча, бўстонда булбулдан ҳам садо чикмайди.

36. Тарж.: Яна ул фасл келдики, базмнинг шамъи лоладек порлайди. Раъно гули лаъл каби қип-қизил майни олтин қадахда кўтаради.

37. Тарж.: Кеча мухтасиб хол сўраб дерди: Май арзон бўлди, пули ҳалоллар қайдасиз?

38. Тарж.: Эвоҳ, эй дўстлар, ул ширин лаъл ҳавас юзасидан бизни ўлдирди. Пашшадан бўлак ҳеч ким бошимизга келмади.

39. Тарж.: Рақиб билан сўзлашиб турганингни кўрдиму бу мени ўлдирди. Сўзлашдан тўхтадингу меннинг жоним тинчланди.

40. Тарж.: Ажаб эмаски, агар бугун кечқурун парвона шамънинг умр дарахти хазон бўла бошлаганини кўриб жонини тарк этса.

41. Тарж.: Қандай яхши вақтки, гўзалим кўлида ғазаб қиличи билан келса-ю ҳамма рақиблар қочиб кетсаларда, мен у билан ёлғиз қолсам.

42. Тарж.: Ғам тунида дилимдан чикқан дуд ул [гўзалнинг] кокили ёди билан буралиб ва жингалак бўлиб кўтарилади.

43. «Оҳий» — Фахрий Ҳиротий «Оятий» деб беради.

43. Тарж.: Ойдин гўзал бўлган чехрасининг саҳифаси ёди билан Қуръондан фол очсам, «Юсуф сураси» чикди. Бу ерда қаламга олинган Қуръони каримдаги 111 оятдан иборат «Юсуф сураси»да гўзаллик тимсоли Юсуф пайғамбар қиссаси баён этилади. Шу асосда бадий адабиётда Қуръонда номи зикр этилмаган аёл ривоятлар заминидан Зулайхо деб аталиб, дoston ва қиссалар яратилган. Ўзбек адабиётида «Юсуф ва Зулайхо» дostonини XIV аср охири XV аср аввалида яшаб ижод этган Дурбек деган шоир ёзган. Лекин афғонистонлик олим Ёқуб Воҳидий бу дoston муаллифининг номи Ҳомид Балхий деган масалани кўтарди.

45. Тарж.: Ул куёшнинг сувратига шунчалик хайронманки, агар менга тиғ урсалар ҳам кўзимни юммай туравераман.

46. Тарж.: Май ичиш пайтида соқий май қадахининг оғзини ёпгани каби ул [гўзалга] нима бўлдики, қопқоқ билан менинг кўзим қорасини беркитиб қўяди.

47. Тарж.: Эй, майнинг тобланишидан сенинг рухсоринг гули ранг-баранг бўлади, жамолинг боғининг сабзаси озгина-ю гули кўпдир.

48. Тарж. Лутф-марҳаматингни арзон қилиб, гоҳо ғарибларни йўқлаб турсанг ёмон бўлмас эди. Чунки марҳамат кўргазиш гўзалларнинг гўзал одатидир.

49. Тарж.: Қошинг билан баҳслашишда янги ой тезлик қилар ва чимирилар эди. Куёш юзингни кўргач, ўзини юмалоқ ва ясси қилиб олди.

50. Тарж.: Агар ғам бурчагида ул кумуш тандан узоқликда ўлиб қолгудек бўлсам, ўлган кунимнинг ўзидаёқ ишқ ишига халал етади.

51. Тарж.: Ғам саҳросида девонавор ўзим-ўзимга чанг соламан. Гоҳ тошни чангаллайман, гоҳ тош чангалимдан тушиб кетади.

52. Тарж.: Менинг кўзимга тоғ билан дашт фазоси тор бўлиб қолди. Чунки менда Фарҳод ғами ва Мажнун ишқининг балоси бор.

53. Тарж.: Ғамингда тўккан қонли кўз ёшларимдан менга теккани — унинг ҳар бир қатраси дилимнинг тугунларини ечгани бўлди.

54. Тарж.: Ул жафо ахтарувчи [ёрим] менга [ҳамиша] озор берганидан озгина қилган ғамхўрлиги ҳам кўпдек туюлади.

55. Тарж.: Эй дил, ҳамиша тақво аҳли билан улфат бўлавериш ярамайди. Май куйқасини ялаганлар билан ҳам бир неча кун бирга бўлиш керак.

56. Тарж.: Зулфинг домига тушдиму девоналикда шуҳрат қозондим.

57. Тарж.: Кўз ёш гавҳарларини ёр йўлига сочдим. Ошиқ бўлганим учун шодман, хўб иш қилдим!

58. Тарж.: Унинг ёшлик чоғини кўрдим ва дин аҳлига кўрсатдим. Жонларга бало бўлсин, буни сизларга топширдим.

59. Тарж.: Муҳтасиб агар ринд бўлса майхона эшигини ўзи очиб беради. Риндлар учун майни ер остидан бўлса ҳам пайдо қилади.

60. Мавлоно Ҳилолий — Бадриддин (ваф. 1529, Ҳирот). Астрободда дунёга келган, Йили маълум эмас. Ҳилолий қаламига 1 девон ва «Шоҳ ва Дарвеш», «Сифот ул-ошиқин», «Лайли ва Мажнун» номли 3 дoston мансуб. Девони 2700 байтдан таркиб топган бўлиб, уни шоирнинг ўзи 1521 йилда тузган. Фаҳрий Ҳиротий таржимасига илова қилиб ёзади: «Ҳазрат Амир (яъни, Навоий) дуоси қабул бўлиб, шоир шеърятда ҳамма маҳорат услубларини пайдо қилди ва ўз замонининг нодирига айланди» ҳамда Ҳилолийнинг уччала достонидан 5 байтни мисол тариқасида келтиради. Муҳаммад Қазвиний ҳам ўздан: «Мир Алишер таклифи билан илмларни эгаллаш ва охирига етказишга машғул бўлган» деб қўшиб кетади. Ҳилолий тимсолида Навоийнинг адабиётга кириб келаётган умидли ёш кучларга алоҳида эътибор билан қараганини кўриш мумкин. Ҳилолий илк дафъа Навоийга ўз шеърини ўқиб берганда ундаги бадий иқтидорни сезиб, таҳаллусини сўрайди, «Ҳилолий» — деб жавоб беради. Шунда Навоий «Ҳилолий» эмас, Бадрий, Бадрий!» (яъни, сен «янги ой» эмас, «тўлин ой» экансан маъносида), деб шоирни мақтайди. Яна бошқа ҳикоятга кўра, кунларнинг бирида Навоий шоирларга устози Жомийнинг машҳур ғазалига жавобия ғазал ёзишни буюради ва энг яхшилари учун мукофот белгилайди. Шунда Ҳилолий ва Осафий деган шоирлар жавоб ғазал ёзмайдилар. Навоий бунинг сабабини сўраганда, — жавоб ёзишда ўша асардан орттириб ёки ҳеч бўлмаса унинг савиясида ёзиш лозим, биз эса ўзимизда етарли куч сезмадик, — дебдилар. Шеършуносликда жуда қувватли экансизлар деб, мукофатни Навоий ана шу иккала шоирга берган экан.

61. Тарж.: Бугун ул хушрафтор ва хушқомат нени шунчалик оёқдан қолдирдики, эртага, балки қиёмат эртасига ҳам ўрнимдан тура олмасман.

62. Тарж.: Эй оқил, девонага уйни нима кераги бор. Чунки мен девона уйга борадиган йўлни билмайман.

63. Тарж.: Ёрнинг мийиғи ва лаби сабз ва қизил тусда жилва берганда, хаста кўнглимдан сабзранг ва қизил ўт кўтарилди.

64. Тарж.: Худо сенинг хаёлинг билан мени ҳамиша шод қилсин. Агар хаёлингдан айрулгудек бўлсам худо сакласин!

65. Тарж.: Бир Лайли юзли қоним устига барини елдириб етиб келади. Бу вақтда Мажнун дилимнинг аҳволи қандай бўлишлигини била олмайман.

66. Тарж.: Кўзларим ой юзли ёрга [бокишдан] жудо бўлгандан бери дилим қондан жудо бўлди, кўзлар қон тўкишдан тўхтади.

67. Кўфтгарлик — пўлат аслаҳа, анжомларни тилла суви билан қоплаш санъати. Муҳаммад Қазвиний таржима изоҳида кўфтгарликни куфтапазлик (таом тури) деб берган.

68. Тарж.: Шундан хурсандманки, отган ўқи ношод кўнглимга жо бўлди, энди ўз ўқини қидирганида мени ҳам ёдига олади.

69. Мавлоно Соҳиб — Фасихиддин Соҳиб Доро номи билан машҳур қасиданавис шоир. Навоийнинг яқин суҳбатдош дўстларидан. Навоий вафотидан сўнг Ҳусайн Бойқаро китобхонасига китобдор қилиб тайинланган. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да Соҳибнинг асли Астрободдан, деб ёзади ва шахмат-шатранж бобида хоҳ кабир, хоҳ сағирни ҳозирона ва ғойибона тарзда юксак маҳорат билан ўйнар эди, деб таъкидлайди. Шунингдек, Соҳиб Навоий вафотига марсия таърих ёзганини хабар қилади. Муҳаммад Қазвиний эса Соҳибнинг иншо фанида моҳир бўлганини қайд этади ва Навоий билан Соҳиб ораларида бир сафар асносида, бўлиб ўтган ҳазл-мутойибани келтиради ҳамда абжад ҳисобида ҳар байтнинг биринчи мисраидан Навоийнинг туғилган йили иккинчисидан вафоти йили таърихи чиқадиган қасида марсиясини беради. Бу қасида ҳар банди 8 байтли 5 банддан иборат бўлиб, шундай бошланади:

(Тарж.: Эй фалак, шу янглиғ бедодлиғ ва бераҳмлиқ қилдинг.

Вей ажал, жаҳон мулкани вайрон қилдинг).

Биринчи байтдан 844 (1441), иккинчисидан 906 (1501) келиб чиқади.

Восифий Соҳиб Доро ота томонидан менга қариндош эди, деб ёзади.

Муҳаммад Шайбонийхон Нахшабдан чиқиб, Ҳиротни босиб олиши муносабати билан ҳам Соҳиб Доро қасидатаърих ёзган экан. Восифий Соҳиб Доро номидан «Бадоеъ ул-вақоеъ»дан бир туркум ҳикоятлар келтиради.: Уларнинг аксарияти Навоий ва замондошлари ҳақидадир. (Қаранг: Болдырев А.Н. Навои в рассказах современников. Сб. Алишер Навои. М. — Л., 1946).

70. Тарж.: Эй дўстлар, тоқайгача менга ёр кўчасига боришликни манъ қиласиз, боришни тарк қилмайман, мендан кечиб қўяқолинг.

71. Тарж.: Сийнамда ситамкорнинг ўқидан яра бор. Жоним дилдан, овора дилим эса жондан батанг келди.

72. Тарж.: Шундай бир кимсани истайманки, жон чиқар пайтда менга ўз либосини кийгизса, ўладиган кунимда тобутимга ҳам ёпса.

73. Тарж.: Менинг қаро бахтим ҳабибим билан учрашишга монёлик қилди, қандай бадбахтманки, қаро бахтим ҳам менинг рақибимга айланди.

74. Тарж.: Дилим бенаво бўлди, шунинг учун у ғамгиндир, бенавонинг ҳам ҳамеша шундай бўлади.

75. Тарж.: Ул оғизни бақбақа устидан қидирдим, у ой кулиб деди: бу ердан тилак ҳосил бўлмас.

76. Тарж.: Эй ой [юзлигим], бу кеча ўз нуринг билан бу кошонани равшан қил, бўлмаса, бу уйга ўт қўйиб юбораман.

77. Мавлоно Мажнун — Камолиддин Маҳмуд Рафикий деган хаттот ва шоирнинг ўғли. Уни «Мажнун чапнавис» деб ҳам атаганлар. Чунки у чапдан ўнгга қараб ёзиш усули «бозгуна» хатининг моҳир устаси бўлган (Қаранг: Кази-Ахмад. Трактат о каллиграфих и художниках (Введение, перевод и комментарии Б. Н.Заходера). М.—Л., 1947). «Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихи» китобининг муаллифи, олим ва хаттот А.Муродов маълумотига кўра Мажнун «Рисолаи қавоиди хутут» (Хатлар қондаларига оид рисола) номли асар ёзган. Мажнун ҳарф шаклларини нуқта ўлчови системаси асосига қурган экан. Хондамир эса Мажнуннинг яхши қасидалар ёзганини билдиради.

78. Тарж.: Ваъз эшитишга бориб, зор-зор йиғлайман. Бу баҳона билан ёр ҳажрида йиғлайман.

79. Тарж.: Агар Лайли ва Мажнун ҳақида юзлаб ривоят бор бўлса, булар бизнинг ишқимиз воқеаларининг ҳикоясидир.

80. Тарж.: Шароб қадаҳида риндларнинг боши ҳубоб бўлди. Кўп бошлар [эса] қадаҳ бошида шаробга айланди.

81. Тарж.: Эй турк гўзалим, ҳар гал сен зийнатхонага кирганигда, уни Хитой сувратхонасига айлантириб юборасан.

82. Тарж.: Кошки эди, доим ойна унинг қаршисида турса, унинг назари бошқа ағёр томонига тушмас эди.

83. Тарж.: Нозли гўзалимга дилим аҳволидан сўзлаб нима қиламан, ахир севгим излари сариғ юзимдан кўриниб турибдику!

84. Тарж.: Ғам водийсида сапамлар ишқида шунча оҳ урдим. Энди мен ғам-дийда шодлик билан кам нафас олаяпман.

85. Тарж.: Ҳар дам у майгун лаблардан узоқлашсам, иккала қон сочувчи кўзларимдан коса-коса қон тўкаман.

86. Тарж.: Гарчи Мажнуннинг дили ишқ ғамидан тўла қон бўлган эса ҳам, лекин менинг бу ҳолим қайси Мажнунда бўлган?!

87. Тарж.: Ул қотил дилим хонасига ўз доғи билан шундай муҳр босдики, унинг меҳри ўлганимдан кейин ҳам дилимда қолсин.

88. Тарж.: Эй дардлиларнинг қотили, сенинг тиғингдан дардмандлар дили ғунчадек қон бўлиб кетган.

89. Тарж.: Ул қуёш юзлининг тор оғзими яхшилаб кўргим келади, унинг юзига кўзим тушиши билан кўзларим хиралашиб, кўра олмай қолади.

90. Тарж.: Мен сочлари тўзиқ ақлдан бегонаман, ул паричеҳра ишқида дсвонаман.

91. Тарж.: Ҳар бир хафа кишининг ноласи [унга] жафонинг кўплигидандир. Мен эса менга ҳам жабр қилганидан нола қиламан.

92. Тарж.: Эй паричеҳра, агар сен кўзларим саройига келсанг, дилим кўзларим пардасидан сенга поёндоз тўшайди.

93. Тарж.: Бугун кечани ёритувчи ул шамъ , менинг меҳмоним бўлди. Кошки эди, бу кеча қиёматгача тонг отмаса.

94. Тарж.: Унинг орзусида заррадек доим паришонман. Юзининг офтобисиз тинчлигим ҳам йўқ.

95. Тарж.: Эй хушқомат сарв, эй жафо қилувчи шўхим, ғамларинг ўқидан бу мажруҳ таним чакалакзорга айланди.

96. Тарж.: Дилим кафтидаги доғлар ёримнинг қўлидан келган. Гарчи улар куйдирсада жонимнинг оромидир.

97. Тарж.: Ҳеч вақт ёр менинг зор-зор йиғлаганимдан афғон чекмади. Чунки мен унинг афғонига йиғламаган эдим.

98. Тарж.: Агар дилдоримга бир оғиз сўз айтиш имкониятини топсам, афгор дилимнинг аҳволини арз қилардим.

99. Тарж.: Кимки қаршисида сенинг жамолинг китобини кўраркан, у қандай қилиб мутолаадан кўз уза олади.

100. Тарж.: Гарчи ҳаётим дуруст ўтмасада, ишқ билан шодман, бўлак қисматим йўқ. Турмушнинг яхшилиги ва ёмонлиги билан ишим йўқ.

101. Тарж.: Ҳижрон водийсида дард билан ғамдан бошқа нарса йўқдир. Ундан [ёрниг] хаёли билан олам [ташвишларидан] осойиш топаман.

102. Тарж.: Эй соқий, биз адабсизликлар қилсак ажабланма. Биз маст кишилармиз, бизларда адаб бўлмайди.

103. Тарж.: Мен унинг итлари галаси ичидан жой топдим. Остонаси ғуборидан кўзимни равшан қилдим.

104. Тарж.: Назар аҳли мазоридан агар лола униб чиқса; у лола дил доғи ва жигар қонидан [иборат] бўлади.

105. Тарж.: Кўзларим сенинг юзинг ҳавасида бўлгани учун менга орқа ўгириб, сенга қараб туради.

106. Тарж.: Юзини ой деб атадим. Бу сўзим бутун шаҳарга тарқаб кетди. Тишлари ҳақида сўзлаган эдим, оғзим дурларга тўлди.

107. Тарж.: Ёрим мени нозу карашма занжирида тутди. Яна ишқида девоналигим мени хароб қилади.

108. Мавлоно Зийракий — Ҳиротда анчайин танилган бу шоирнинг Навоий «Мажолис»да келтирган ғазалига Турк султони Салимшоҳ Миср сафари чоғида (924/1518 й.) Муҳаммад Қазвинийга жавоб ёзишни таклиф этади. Қазвиний унинг матласини келтиради. Восифий Навоий билан боғлиқ ҳикоятларда Зийракийнинг турли анжуманларда иштирок этганини қайд қилади.

109. Тарж.: Ишқ йўлида жафо тошлари йўл озиғимдир; тоғу даштларда лола — жигар гўшамдир.

110. Тарж.: Унинг юзидаги холдан беҳол бўлдим; уни яратганга офаринки, бу унинг паргори нуктаси бўлди.

111. Тарж.: Эй фалак, суюқларимни тош билан юмшат; мабодо кўнгил олувчимнинг тигини ўтмас қилиб қўймасин.

112. Бадиуззамон Мирзо (туғ. 1457, Марв — ваф. 1517, Истанбул) — шаҳзода, шоир. Ҳусайн Бойқаронинг ўғли, онаси Марв ҳокими Султон Санжарнинг қизи Бика Султон бегим. Бадиуззамон 1495—1505 йилларда Сийистон ва Балх ҳокими бўлган. 1497 йилда Астробод ҳокимлигини таллашиш натижасида Ҳусайн Бойқаро билан оралари кескин бузилади. Хадича бегим ва вазир Низомулмулк фитнаси оқибатида ўғли Мўмин Мирзо қатл қилинган, Бадиуззамон саркашлиги янада ортади. Шайбонийхон 1506 йил Ҳиротни босиб олганда Бадиуззамон Эронга Исмоил Сафавий ҳузурига қочади.

Муҳаммад Қазвиний маълумотиغا кўра, Турк Султон Салимхон Табризни эгаллаганида Бадиуззамонни иззат-ҳурмат билан Истанбулга олиб кетади. Тахтдан умидини узмаган Бадиуззамон Султон Салим хизматида бўлади ва 1517 йилда тоун (вабо) касали билан дунёдан ўтади. Навоий бу шаҳзода сиймосида давлатни идора этиш сиёсатини пухта билган, кенг илмлардан хабардор валиаҳдни кўришни истаган ва бу йўлда тинмай ҳаракат қилган. Унга «Хамса» дostonларида панду насихатларга тўла алоҳида боблар ажратган, тез-тез мактублар йўллаб турган, жумладан усули идора хусусидаги, Мўмин Мирзо қатли муносабати билан ва б. Навоий ёзган мактублари «Муншаот» таркибида мавжуд. Фахрий Ҳиротий Бадиуззамоннинг Мўмин Мирзо қатлига ёзган куйидаги байтини келтиради:

Вазиди, эй сабо, барҳам зади гулҳои раёноро,
Шикасти 3-он миён шохи гули наврастай моро.

(Тарж.: Эй сабо, сен эсдинг ва раён гулларини совурдинг. Шу орада менинг энди гуллай бошлаган ёш шохимни синдирдинг). Навоий «Мажолис»нинг еттинчи мажлисида Бадиуззамон ҳақида мақола беради.

А.Муродов Ҳабибнинг «Хат ва хаттотон» (Истанбул, 1887) асарига таяниб, Бадиуззамон Мирзонинг турли хатларни пухта билганлиги ва айниқса, настаълиқ хатида ғоят гўзал ёзганлигини баён қилади. Бадиуззамоннинг Абулфайз номига ёзилган бир «ийдлик» (хайитлик) қитъасининг расми мавжуд экан.

113. Тарж.: Зор кўнгилнинг ёниши ҳеч қачон кўз ёши билан камаймайди. Мендаги бу ўт фақат тупроқдан таскин топади.

114. Тарж.: Ёлғизлар замона бандларидан озоддирлар; улар не бировнинг тузоғига тушган ва на овчилардир.

115. Тарж.: Ғамингсиз нафас ола олмайман; ғамсиз нафас чиқара олмайман.

116. Тарж.: Қўл дилда, оёқ лойда қолган; оламда бош кўтариб юра олмайман.

117. Тарж.: Дилга доим жафо етказиб турасан. Бошқаларга қилган жафоларинг менга яна бошқа балодир.

118. Тарж.: Мен дилсиз [бечора] ҳатто сояни ҳам унинг ёнида бўлишини истайман. Эй ҳажр кечаси, кел ва уни ер юзидан йўқот.

119. Тарж.: Кечаси ул кўнгил ёритувчининг ити ёнида кетар эканман, шодлигимдан тонггача кўзимга уйқу келмади.

120. Тарж.: Агар менинг этагимни малак-фаришта тириклик (Хизр) суви билан ювган бўлса эдн, ҳозирда жононим этагидан кўлингни узоқ тутган бўлардинг.

121. Тарж.: Жоду кўзинг туфайли дил юз пора бўлди; мен[энди] бир дил билан эмас, юз дил билан юзингнинг ошиғи бўлдим.

122. Тарж.: Юзингсиз мотаму ғамим бор. Мотам [бўлганда ҳам] оҳ қандай мотамим бор!

123. Тарж.: Ишқинг савдосидан бошим оқ остидадир. Чунки бизнинг сирримиз бошланишини кўрмадим.

124. «...аблук йўсунлук йигитдур»-яъни икки юзламачи (лаганбардор) табиатли йигитдур.

125. Тарж.: Ёр менинг ҳолимдан, ағёр эса афғонимдан йиғлайди. Менга ва менинг аҳволимга дўст ҳам, душман ҳам йиғлайди.

126. Тарж.: Ҳажрингда ғам олови бошимга уриб кетганида, кўзларим гирдобидан шамъ каби ёшлар тўқаман.

127. Тарж.: Унинг ой юзи ойинасига гард ўтирмаслиги учун жамолига бўлган меҳр қаршисида оҳимнинг йўли бекилди.

128. Тарж.: Эй соқий, мен мастману соф май тутасан; агар бадмастлик қилсам, яхшиси, кечиргайсан.

129. Тарж.: Васлингга бир дам етишиш абадий ҳаётдан яхшироқдир; васлингни эшлаш билан шод эдим, бу замон шодроқдурман.

130. Тарж.: Кишилар ишқинг йўлида, бемалол кетаверадилар, ошиқ мену, бошқалар бекорга овора бўладилар.

131. Бу шоир ҳақида Муҳаммад Қазвиний куйидагиларни илова қилади. Арабистонда мусиқа соҳасида кенг шуҳрат қозонади. Унинг икки ғуломи бўлиб, улар биргаликда бир-бирларига овозларини созлаб, ҳамовозликда Шайхийнинг асарларини куйлаганлар. Бириси Сиёҳча номли ҳинду бўлиб, Румга кетади. У 968 (1560—61) й. да Румда яшайди ва ул диёрнинг мусиқа соҳасидаги машҳур санъаткорларидандир. Иккинчиси румлик бўлиб, Ҳиндистонга кетади.

132. Тарж.: Ёнаётган кўксимдаги бу нарса доғ эмас, бу ишқ муҳридирки, сенинг севгинг учун жонимга босилгандир.

133. Тарж.: Баҳор фасли, гул мавсумида [кўнгил] ёзиш керак. Эй соқий, май келтир, айтишнинг нима ҳожати бор!

134. Тарж.: Сенинг камандингга ҳар қандай бахтсиз илннавермайди. Бу бало [доми] ёлғиз бизнинг бўйнимизга тушган.

135. Тарж.: Кеча оқшом мейинг нолаларим малоикалар уйқусини қочирди; ойнинг [атрофидаги] ёруғлик гардишини менинг кўз ёшларим тўфонидан сув олиб кетди.

136. Бу шоир ҳақида Фаҳрий Ҳиротий шундай илова қилади: Наргисий Навоий ёзганидек, Марвдан эмас, балки Амир (яъни Навоий) хизматига Марвда етишган. Ҳозир (яъни, «Мажолис»

таржима қилинган. 1520 йилларда) Абҳарнинг шайхзодаларидан бўлиб, шу ўлка одамлари унинг аждодларини ғоят ҳурмат қиладилар. Агар авваллар бевошларга кўшилиб, шариф вақтини беҳуда сарф қилган бўлса ҳам, ҳозир кўпроқ вақтини рўза ва намоз билан ўтказмоқда.

137. Тарж.: Сенинг ишқинг дарди кимники девона қилган бўлса, Мажнун каби вайрона бурчагидан жой эгаллади.

138. “Гўёки бировнинг мамлуки экандур. Хожаси ани ё ул Хожасини озод қилибтур” кимнингдир асири бўлган бу шоирнинг озод қилиниши ҳақида Навоий хожаси уни озод қилибдими экан ёки озодлик олиб, Хожасини ўзидан халос қилибдимн деган маънода истехзо билан ёзади.

139. Тарж.: Эй Зухра манглайли, сени кўра олмай умрим ўтмоқда, эсизгина, азиз вақтларим шундай ўтиб бормоқда.

140. Тарж.: Эй хандон ғунча, юрагимни сиқикда тутганинг учун жон [бу] юракдан тўйди-ю юрак жонимни олди.

141. Тарж.: Эй зоҳид, тўнингни келтириб майга гаров кўй; зоҳидлик асбобини ва тоат-ибодат уйини хароб қил.

142. Тарж.: Мен оворага итларинг олдига бориб, бечора дилим аҳволини айтишга йўл йўқ.

143. Тарж.: Шароб қадахидан менга жон равшанлиги келади. Ул тиниқ майнинг мавжи мен учун жон ойнасидир.

144. Тарж.: Эй сарви ноз, бизнинг дилимиздан жой олмайсан, жой оласанку, лекин бизнинг дилимиздан эмас.

145. Тарж.: Эй ғам туни, ул шамъдан узоқда менинг жамолимни куйдирдинг; йиллар висол кунинг ваъда қилиб, мени ёндирдинг.

146. Мавлоно Зебоий — шоирлар ҳақида маълумот берувчи тазкираларда Зебоийнинг аёл шоира эканлиги таъкидланади ва Жомий уни мадҳ этгани баён этилади.

147. Тарж.: Сенинг қоматинг юра бошласа, сарвни ҳам ўз бандаси қилади, ҳам озод қилиб юборади.

148. Тарж.: Ул лола юзли мени ўзининг қули деб атайди, охирда юзимнинг қоралиги ўз таъсирини кўрсатади. Навоий шоирнинг қора рангли куллардан эканлигини ва бу матлаи ўз ҳолига муносиб тушганлигини баён қилади,

149. «Қаллоший» — шуҳратсиз, ялқов, дайди маъносини англатади. Навоий шоирнинг «атвори тахаллусиға муносиб» дер экан, унинг табиатида кусурлар борлигига ишора қиладн.

150. Тарж.: Сени олам гўзалларининг подшоҳи қилиб яратгандан одамларнинг ёмон кўзидан асрашини тилайман.

151. Мавлоно Гадоий — ўзбек адабиётининг йирик намояндаси, соҳиби девон шоир. «Мажолис» ёзилган вақтда 90 ёшдаги шоир тахминан 806 (1403—1404) йилда дунёга келган. Унинг ягона девони Париж Миллий кутубхонасида сақланади. Гадоийнинг Шохрухнинг набираси Халил Султонга бағишланган бир қасидаси бор. Уни Э.Рустамов Темур набираси Халил Султонга хато нисбат берган эди. Биринчи марта Гадоий ҳақида шу сатрлар муаллифи 1962 йилда мақола эълон қилган. 1965 йилда шоир шеърларидан кичик мажмуа чиқарган эди. 1973 йилда Э.Аҳмадхўжаев Гадоий девонини Париж нусхаси асосида сўз боши билан нашр қилди.

152. Тарж.: Сенда анбар [ҳидидан ҳам хушбўй] соч пайдо бўлганидан бери бизнинг кўнглимиз ватанли бўлиб қолди.

153. Тарж.: Эшигингда арзга келган мискинлар нолаю зор қилиб турар экан, сени гўзаллик подшоҳи деб ким айтади?

154. Тарж.: Эй дил, унинг ғами билан бўлиб сени савдога кўйдим, ўзим ҳақимда ўйламайману, сенинг ташвишингни чека оламанми?

155. Тарж.: Менинг сарвим дилимдан хзм, кўзимдан ҳам жой олган; у гул каби покиза, сабо каби ёқимлидир.

156. Тарж.: Сенинг юзинг беқарор дилларнинг қибласидир, оёғинг излари хоксорлар меҳробидир.

157. Тарж.: Бу кеча унинг лаъл лаблари ошиқ қонига ташна кўринади. Эй соқий, [унга] май берма, мастликдан уни уйқу элитмасин деб кўрқаман.

158. Тарж.: Сен [отган] ўқ дилим гулзорининг дарахти бўлди; у дил юкидан бўлак мева қилмайди.

159. Тарж.: Унинг шакар лабларидан гарчи менга дашном етсада, аччиқ сўзларида ҳам ширинлик туяман.

160. Тарж.: Мен ой юзингдан йироқда ҳар кеча саҳаргача йиғлаб чиқаман. Май идиши каби қонга тўла дилим, [кўз ёши билан] нам кўзим қаршисида йиғлайди.

161. Тарж.: Юзта сўздан ҳийла билан бирига қулоқ осасан, уни ҳам айтмасимданок эсингдан чиқарасан.

162. Тарж.: Ҳажрингда дил дам-бадам нолаю оҳ чекади. Ғаминг дилга қасд қилиб эди, энди жонга қасд қилмоқда.

163. Тарж.: Козургоҳ далаларининг ҳавоси ва Султонийнинг суви, агар билсанг, жаннат шабадаси ва Ҳизр умрини бахш этади.

164. Тарж.: Унинг юзларисиз кипригим учудаги ҳар қатра қон ҳижрон кечасининг ёниб турган машъали бўлиб қолди.

165. Тарж.: Саҳар чоғида ул ой юзига ниқоб тортганида, халқ орасида куёш тутилди, дея фиғон кўтарилади.

166. Тарж.: Мийиғидаги сабзалардан сўз очсам, Хўтан мушкидан гапирасан; [шундай қилиб] қачон бу билан зулфи ҳақида сўзлашасан?

167. Тарж.: Майхонага бораман, унинг бир бурчагидан ўзимга жой танлайман, май косасини топаману, ўша ерда сипқараман.

168. Тарж.: Ёримдан айрилиб, балога гирифтор бўлдим, не бало бўлдики, ёримдан жудо бўлдим.

169. Тарж.: Гулзорга тўкилган гул барги эмас, булбул юраги ярасига пахтадан қилинган қонли кафандир.

170. Тарж.: Бу яшил гунбазда кўринганларни юлдуз деб ўйлама, юзинг томошасига махлиё бўлган ҳурларнинг кўзларидир.

171. Тарж.: Қонга бўялган лола пардасини холи куриб, юрагим пардасидан чиқиб кетибди, деб ўйлабман.

172. Тарж.: Ёримнинг ҳажридан кунларим қаро бўлди. Менинг кунларим ва рўзгорим ҳеч кимнинг бошига тушмасин.

173. Тарж.: Яна мийиғидаги сабзалар гулзори янги сўлим майсалар пайдо қилди. Жаҳон боғининг иши яна бошқа ранг пайдо қилди.

174. Тарж.: Одамлар олдида кўзим ёр юзига тушмасин дейман, лекин у яқин келса, юзига беихтиёр назарим тушиб қолади.

175. Тарж.: Ул пари кийган либос гул баргидандир. Кийимнинг ҳар тарафидаги боғичлар эмас, унинг пар ва қаноатларидир.

176. Тарж.: Қаддим камондек эгилди; умр олтмишга етди, ёшлик ёйдан ўқдек тилиб кетди.

177. Тарж.: Заифлик дил хасталигидан эмас, сенинг ҳажрингдандир. Дил ноласидан табъинг ранжимагай, деб кўрқаман.

178. Тарж.: Тунда биз ошиқларнинг тўшаги қора тупроқдир, холос. Устимизга ёпган чойшабимиз [эса] осмондир, холос.

179. Тарж.: Эй шамъ, бу кеча ул ойнинг юзига даъво қилишдан кеч, мажлисимизни қоронғу қилдинг, энди тилингни қисқа қил.

180. Фахрий Ҳиротий бу шоирнинг номини Хожа Мир Маст эканлигини ва аввал «Фигоний», кейин эса «Зиё» тахаллуси билан ижод қилгани ва таърих туширишда моҳир бўлганини ёзади ҳамда шоирнинг бир таърихи, қасидасидан бир матлаъ ва ғазалидан бир матлаъ келтиради.

181. Тарж.: Кимки Чин суратига ўхшаган юзингга кўз очиб қараса, шундан сўнг сени томоша қилишдан кўзини узмайди.

182. Тарж.: Жононнинг меҳрсизлигига бундан ортиқ бардош қила олмайман. Эй худо, ул номехрибонни менга меҳрибон қилғил.

183. Тарж.: Қонли кўз ёшини рақибдан яшириш учун Мажнуннинг юзи доим деворга ўгрилган эди.

184. Тарж.: Воизимиз ҳар доим май ичишни манъ қилади: ўзи шу майдан бир сипҳорса-ю май уни вайсашдан бир дам тўхтатса, қандай яхши бўлар эди!

185. Тарж.: Бошимда хумнинг тагидаги лойга етишиш ҳаваси бор эди, бадбахтликни қараки, ўшанга ҳам қўлим етолмади.

186. Тарж.: Ул ҳаёт чашмасидирки, одамлар ундан жон топадилар. Аммо у чашмадан менинг оғзимда ҳайрат сувидан бошқа нарса йўқдир.

187. Тарж.: Ёрдан жудоликда иштиёқдан бўлак дардим қолмади. Эй ажал, кела қол, айриликқа тоқатим қолмади.

188. Тарж.: Кўзимдан ёшлар сел каби тўлиб оқмоқда. Икки кўз ул сел устидаги хубоб (қабарчиқ кўпик)дек келмоқда.

189. Тарж.: Ул [ёр] учун ўзимни ўлдирсам, унинг қаҳри келади. Ваҳ, бу қандай қаҳрдирки, у қаҳр туфайли ўзимни ўлдираман.

190. Тарж.: Най оҳанглар замзамаси билан дам урса ҳам, менинг нолам олдида овоз чиқара олмайди.

191. Тарж.: Эй кўнгил, менга унинг сарв каби қомати кўринмаса, жонимга ҳар лаҳзада ҳажр ўқи қадалаверади.

192. Тарж.: Байрам келди, ўзимнинг ойдек гўзалим бўлмагани учун менга шодлик йўқ, барча халқ шод, мендек ғамгин йўқ.

193. «Бу ҳазратким...»— Абдурахмон Жомий назарда тутилади. Рубойидаги «бу ҳазрат» Султон Ҳусайн Бойқарони, «ул ҳазрат» эса Жомийни англатади. «...ул ҳазрат ҳақ сари қилди рихлат» мисрайдан Жомийнинг вафот этгани англашилади. Ана шу учинчи мажлис аввалида эса Жомийга ҳали ҳаёт шоир сифатида таъриф берилади. Гап шундаки, Навоий «Мажолис ун-нафоис»ки тўлдириб, унинг ҳар мажлиси алоҳида хотималар ёзган ва асарнинг иккинчи таҳририни яратган. Бу уҳдани шоир 1498 йилда амалга оширган. Бинобарин, бу вақтда Жомий ҳаётдан кўз юмган эди. Юқорида Жомийнинг 1492 йилда вафот этгани тилга олинган эди.

ТЎРТИНЧИ МАЖЛИС

1. «азҳару мин аш-шамс»—арабча: қуёшдан порлоқ, демакдир. Паҳлавон Муҳаммаднинг камолоти таърифида айтилган.

2. Тарж.: Каъба ва калисода сенинг иршодинг биланмиз, ибодатхона ва майхонада сенинг ёдинг биланмиз. Саҳарда зикринг, шомда эса сенинг дуоларинг биланмиз. Яъни, Неъмат-ободинг етимларимиз. Паҳлавоннинг жавобия рубойиси:

Тарж.: Эй Амир, сен пиримизсан, биз сенинг иршодинг биланмиз. Доим дуоғўйингмиз ва сенинг ёдинг биланмиз. Бу шаҳр сенга ёқимли-ю, биз сен билан хушвақтмиз. Биз ўлганмиз, Астрободинг [йўлида] хароб бўлганлармиз.

Аввалги рубоийни Навоий Астрободдан Пахлавон Муҳаммадга мактубда ёзпб юборди ва жавоб хатида кейинги рубоийни олади. Навоий бу ҳақда «Ҳолоти Пахлавон Муҳаммад» асаарида ҳам ёзган.

3. Тарж.: Унга айтдимки, сенинг ишқинг оламида ишим ғамдин иборат бўлди. У кулги аралаш мийиғида: «ғам эмас, оламнинг ишидир», деди.

4. Тирзиқ — бир-бирига муносабатсиз равишда бириккан сўзлар.

Келишмаган сўзлардан шеър битиш бўлса керак.

5. Кунгур — девордан чиқиб турган ходани, девор устидаги данданаларни англатади, шунигдек, «беҳаё», «гадой» ҳамда «ноғорачи» маъносида ҳам келади. Навоий Мир Сарбараҳна ёшлигида «кунгур» лақабли Оқил деган йигит билан бирга бўлиб, покликдан қайтиб, унинг йигитлари таъсирга берилган эди, деб ёзади. Мир Сарбараҳна ижодидан келтирилган рубоий мазмунига кўра «кунгур» сўзи биринчи маънода олинган бўлса керак.

6. Тарж.: Қуёш билан ойга топинувчилар сенинг кўзингдан бир назар орзу қиладилар. Рубоийнинг кейинги байти беҳаё мазмунда бўлгани учун таржимаси берилмади.

7. Имтило марази — мечкай, юхо — еб тўймаслик касали. Бундай беморнинг беҳад семириб кетиш ҳоллари ҳам учрайди.

8. «Жавоҳир ул-асмо» — Исмлар жавоҳирлари.

9. Тарж.: Таърихи шундай эди: «Алишер муҳр босди». Навоий таърихнинг тўла матнини келтирмай (камтарлик билан таъриф унчалик тўғри эмас дея), унинг моддасини беради. абжод ҳисобида, 876 (1471—72 й.) иборасидан эса 10 йил тафовути

билан 886 (1481—82 й.) келиб чиқади.

10. Тарж.: Санамнинг дастидан покликнинг этаги йиртилди. Хотир лавҳи-саҳнидан хаёлингдан бошқа нимаики бўлса, ўчиб кетди.

11. Мавлоно Масъуд — Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича. Масъуд Ширвоний илми калом, мантиқ, фалсафада замона алломаларидан бўлган. У «Ғиёсия» - номли мадрасада ҳам мударрислик қилган. Навоий ҳам унинг баъзи дарсларини эшитган. Фахрий Ҳиротий «Мулло шудан осон аст, одамий шудан душвор» (Мулло бўлиш осон, одам бўлиш қийин) маталини унга нисбат беради. Хондамир Масъуднинг «Ҳошияи шарҳи ҳикмат ул-аъин» деган асари борлигини хабар қилади.

12.: Тарж.: Мастлар кўксини тиниқ майнинг ўткирлиги билан куйдир, менинг куйишимга шаробдан бошқа ҳеч нарса даво бўла олмайди.

13. Тарж.: Мурувватли ва гуноҳ ишларни ёпиб кетувчи подшоҳ даврида Ҳофиз соқий бўлдию, муфтий майхўр бўлди.

14. Тарж.: Кўзимни сенинг юзинг ойинаси қилмоқчи эмасман, киприклардан зулфингнинг анбар таратувчи тароғи қилмоқчимасман.

15. Тарж.: Унинг боши атрофида жон бўлиб қолган кокилингни хаёлингга келтирмаки, паришон қилади.

16. Мир Атоуллоҳ Амир Бурҳониддин Атоуллоҳ Ҳусайний Нишопурий (тахм. XV аср 40 йиллар, Нишопур — 1513, Машҳад) адабиётшунос олим. «Ато», «Атой» ва «Атоуллоҳ» тахаллусларида ижод қилган. «Ихлосия» ва «Султония» мадрасаларининг мударриси бўлган. Хондамир «Макорим ул-ахлоқ»да ёзишича, Навоий Мир Атоуллоҳга «Ихлосия» мадрасаси яқинидан «майдони кенг, иморати кўп, ҳавоси гўзал ва суви ширин» ҳовли тортиқ қилган. Олимнинг «Бадоеъ ус-саноеъ» (Бадий санъатлар) ва «Рисолаи қофия» номли адабиёт назарияси, аруз ва қофия илмига оид асарлари бор, «Бадоеъ ус-саноеъ» Алибек Рустамов томонидан 1981 йил ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилди.

17. Мақлуби муставий — араб алифбосида ёзилган, ўнгдан ҳам, чапдан ҳам бир хил ўқиладиган сўз, ибора ёки шеър санъатини англатади.

18. «...сойим уд-дахр эрди» йил бўйи рўза тутадиган эди, маъносини англатади.

19. «Шаҳр зариф ва шўхлари «Вали, шалоин» ҳам дерлар» — Шаҳр ҳазилкашлари ва шўхлари «Шилқим (хира)лар авлиёси (бошлиғи)» ҳам дердилар. Навоий тушунтиришича, Мир Муртоз ким билан нима масалада баҳс бошласа енгмагунча, мулзам қилмагунча тинчимас экан, яъни одамни хит қилиб ташлар экан. Шунинг учун юқоридаги лақаб билан атаганлар кўринади.

20. Тарж.: Кўнгил олувчининг хаёлидан бошқа нарса кўнгилга келмагунча, йўли устида кўз қорачиғлари назоратчи бўладилар.

21. Мавлоно Ҳусайн Воиз (туғ. йили номаълум, Сабзавор яқинидаги Байҳақ деган жой — вафоти 1505, Ҳирот), тахаллуси «Кошифий» шоир, адиб, воиз. Нишопур ва Машҳадда ҳам яшаган. Жомий ва Навоийга жуда яқин бўлган. Унинг ваъз, иншо, нужум, ахлоқ, тарих, тасаввуф, риёзиёт ва фикҳ фанларига оид 37 асари бор, жумладан «Анвори Сухайлий» номли машҳур асари «Калила ва Димна»нинг таржимасидир,

Навоий «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарида, ўзининг Абдурахмон Жомий вафотига ёзган марсиясини катта маъракада Хусайн Воиз Кошифийга ўқитган. Бундан Кошифий шеърларни ҳам гўзал ўқигани ва овози ҳам яхши бўлгани кўринади.

22. «Жавоҳир ут-тафсир» — Тафсир жавоҳирлари.

23. Тарж.: Меҳроб ва минбарда шундай яхши кўринадигайи воизлар хилват жойга борганларида бошқа ишлар қиладилар.

24. Тарж.: Эй сабзак мийиғли [гўзал], тоза қора мушкни ёсуман гулига сепма, [зулф каби] тобланган сунбулни настаран гулига урмагил.

25. Ҳазрат Амир ул-мўъминин Али — ибн Абу Толиб (661 йилда ўлдирилган) исломда «Хулафо ар-рошидин» (тўғри йўлдан борган халифалар), халқ орасида «чорёрлар» деб аталган тўрт халифанинг тўртинчиси. Муҳаммад пайғамбарнинг ҳам амакиваччаси, ҳам куёви (қизи Фотиманинг эри). Исломдаги икки асосий оқимдан бири «Шиа» (арабча, гуруҳ демакдир, бу ерда Али тарафдорларини англатади) оқимини ташкил қилган. Алини, шунингдек, ажойиб саркарда ва қаҳрамон шахс сифатида ҳам кўп китобларда таъриф қиладилар.

26. Тарж.: «Бизнинг Муъинимиз кўп қобилиятли эди, лекин бу ёғоч, зинапоялар уни зоеъ қилди». Бу ерда ваъз ўқиладиган минбар зиналари кўзда тутилади,

27. Тарж.: Баҳор фасли келдими экан, олам кўкаламлашиб, шодликка тўлди, гўзалнинг висоли етишдимикин, кўнгил васлга ҳамдам бўлди.

28. Бу арабча шеър матнини англаб олмадик.

29. Мирхонд — Муҳаммад ибни Ховандшоҳ ибни Маҳмуд (туғ. 1433, Балх — ваф. 1498, Ҳирот) тарихчи. Отаси Бурҳониддин Ховандшоҳ асли бухоролик бўлган. Мирхонд Навоий таклифи билан «Равзат ус-сафо» (Сафоли жаннат) номли темурийларга бағишланган тарихий асар ёзган. 7 жилддан иборат бу асарнинг 6 жилди Мирхонд қаламига мансуб, 7-жилдини набираси Хондамир ёзган.

30. Тарж.: Кимки оби ҳаётдан қўл ювса, замона Хизри ўшадир, Кимки нафс зулматидан, четга чиқса Искандар ўшадир.

31. Хондамир — Ғиёсиддин ибн Ҳумомиддин Муҳаммад (1475-1534), тарихчи, машҳур тарихчи Мирхонднинг набираси (қизининг ўғли). Ёшлигидан то Навоий вафотигача унинг хизматида бўлган, китобхонасини бошқарган. Хондамир Навоийнинг биринчи биографи ҳисобланади. У «Мақорим ул-ахлоқ» асарида шоир шахсияти, фаолияти, ижодиётидан муайян маълумотлар келтириб, унинг шарҳи ҳолини яратиб беради. Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр» (3 жилдли), «Хулосат ул-ахбор», «Дастур ул-вузаро» (Вазирлик учун дастур), «Номаи номий» (Атоқли номалар) каби асарлари маълум. Ҳусайн Бойқаро вафотидан кейин Хондамир Шимолий Афғонистонинг Башт деган қишлоғида яшаб ижод қилади. 1528 йил Ҳиндистонга Заҳириддин Муҳаммад Бобур хузурига жўнайди. Бобурдан сўнг Ҳумоюн хизматида қолади. Бу пайтларда Хондамир «Ҳумоюннома» деган асар ёзгани ҳақида маълумотлар бор (қаранг: Д. Юсупова. Хондамир ижоди. Шарқшунослик—1 тўплами. Тошкент, «Фан», 1990). 1534 йилда

вафот этган Хондамир Дехлидаги машхур Низомиддин Авлиё ва Хусрав Дехлавий дафн этилган қабристонга қўйилган.

32. Мавлоно Ҳамидиддин — Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича, унинг отаси Мавлоно Шамсиддин Муҳаммад Табодгоний вафотидан кейин Ҳиротда (Ҳиёбонда) дафн қилинган жойнинг жанубида Навоий хонақоҳ солдирган, Ҳамилиддин шу хонақоҳда тоатибодат билан машғул бўлган ва 927-1520-21 й. вафот этган.

33. Тарж.: Гоҳо хаста дилларни ёд қилмоқ керак, бирор кўнгилни худо учун шод қилмоқ керак.

34. «Манозил ус-сойирин» — Сайр қилувчилар манзиллари. Хожа Абдулло Ансорий асари.

35. Б арабча шеър мазмуни очилмади.

36. Тарж.: Жаҳонга керак бу боғдан қандай қилиб ташқарига қадам қўяй, чунки унинг ичкараси жаннат боғи, ташқариси Эрам боғидир.

37. Мир Ихтиёриддин — бу шоир номини «Мажолис»нинг ҳар икки таржимони «Сайид Ихтиёр» тарзида берадилар.

38. Тарж.: Бу ҳавзнинг тозалигидан сўзламоқчи бўлганимда, оғзимни юз марта оби ҳаёт билан юваман. Ҳар чандки, Хизр чашмаси бўлса ҳам таъриhini «Кавсар соқийси»дан ахтараман. Шеърнинг таърих моддаси ибораси бўлиб, абжад бўйича 897 (1486—87) чиқади. «Пои Ҳисор» деб аталган ҳавз ана шу йилда битилган экан.

39. Тарж.: Қоматинг хаёли унқусиз кўзларда сув ўртасида ҳар томонга сузган балиқдек айланади.

40. Тарж.: Эй бас энди! Гўзал юзлар менинг тавбамдай, кўп эски тавбаларни бир қарашдаёқ йўққа чиқардилар.

41. Мир Ҳусайн Муаммой — «Ҳабиб ус-сияр»да шоирнинг узоқ йиллар «Ихлосия» мадрасасида яшагани, турли билимлар ўргангани, муаммода донг таратгани ҳамда 904/1498—99 й. да вафот этгани ва шу мадраса гунбази остида дафн қилингани баён этилади.

42. Тарж.: Ҳилол шаклидаги қошларинг намли кўзлардан нари кетмади. Тўғри, балиқ ҳам дарёдан қурукликка чиқмайди.

43. Фаҳрий — «Мажолис»нинг биринчи таҳририда бу шоир йўқ, у кейин иккинчи таҳрирда (1498 йил) киритилган. Форсий таржималар ҳам асос эътибори билан аввалги таҳрир матнидан қилинган. Фикримча, бу «Мажолис»нинг биринчи таржимони Фаҳрий Ҳиротий бўлиши керак. Фаҳрийнинг тўла исми Султон Муҳаммад ибн Амир Муҳаммад (туғ. йили номаълум, Ҳирот — ваф. 1562—63, Ҳиндистои) шоир ва адабиётшунос. Асарларидан «Латоифнома» номи остидаги «Мажолнс ун-нафоис» таржимаси. 189 нафар янги шоирлар ҳақидаги маълумотни илова қилган. «Тухфат ул-ҳабиб» (Дўстлар тухфаси), «Жавоҳир ул-ажойиб», «Равзат ус-салотин» (Султонлар жаннати) каби турли мавзудаги асарлари ва «Санъ ул-ҳасан» (Гўзал санъатлар) номли бадиият масалаларига бағишланган рисоласи, «Радойиф ул-ашъор» деган ҳар-хил шоирлар шеърятидан радифлар бўйича тузилган мажмуаси маълум. Шунингдек, Фаҳрий қаламига «Ҳафт кишвар» (Етти мамлакат) номли афсона, асотирлар ва ахлоқий масалалардан бахс этувчи асар ҳамда тахминан 5 минг байтдан иборат шеърлар девони ҳам мансуб, деган маълумотлар бор.

44. Эй сарви нозанин, ҳеч вақт сенга дил меҳрибон бўлмаган деб айтдинг. Сендан [менинг] бундай гумоним бўлмаган.

45. Сайид Жаъфар Муҳаммад Қазвиний ёзишича, бу шоирнинг девони ўша даврларда машхур бўлган экан.

46. Тарж.: Гўзалим зулм занжирига қўл солиб, Ҳизр оби ҳаётини ташна одам ёдидан кўтарди.

47. Мир Сайид Ҳусайн Абивардий — Камолиддин Ҳусайн, шоир Навоий хизматида бўлган. Хондамир “Ҳабиб ус-сияр”да унинг Ироқда Яъқуб Мирзо саройида бир неча йиллар бўлганини ёзади ва қуйидаги марокли лавҳани келтирадн. Навоий бу шоирни Султон Яъқуб

Мирзо ҳузурига Жомийнинг куллиёти ва бир нечта бошқа асарлар билан жўнатади. Шоир етиб борганида Султон ундан йўлда зерикмай келдингизми?, деб сўрайди. У, Жомий ҳазратларининг китобларини мутолаа қилиб келдик, дея жавоб қилади. Кейин маълум бўладики, китобдор Жомий куллиёти ўрнига бошқа асар бериб юборган ва шоир уни очиб ҳам кўрмаган экан. Бу воқиядан Навоий воқиф бўлгач, Камолиддин Ҳусайндан жуда ранжиган, кейинчалик унга ҳеч қачон илтифот кўрсатмаган. Сўнгра у Балхда Бадиуззамон Мирзо хизматида бўлиб, юқори лавозимларга кўтарилган. Шайбонийхон даврида эса элчилик қилган.

48. Тарж.: Юзинг куёшига дунё қулдир. Юсуфга Яъқуб деб от қўйибдилар. Навоий бу байт ҳам мазмун, ҳам шакл жиҳатидан паст савияда ёзилгани ҳақида фикр билдиради. Муҳаммад Қазвиний эса, агар Навоий «Юсуфга Яъқуб деб от қўйдилар» тарзида эмас, «Юсуф номини Яъқуб қилдинг» дея ўқиганда эди, ҳар жиҳатдан шеър яхши чиққани маълум бўлар эди, деб ўз фикрини илова қилади.

49. Тарж.: Бирор дам дунё дастидан қутула олмадим. Эй соқий, кел, бир нафас майпарастман.

50. Тарж.: Биз доим мастдирмиз; майхонадан нима гинаю, қадаҳларнинг тўла ва камлигидан нима гина!

51. «рушд осори зоҳирдур» етуклик белгиларин кўриниб турибди, демакдир.

52. Тарж.: Жаҳонда сенинг ғамингда юрган мендек бошқа бир киши нўқ. Юраги куйган, ёлворучан одам йўқ. Ғам ва дардимни очиб ташлашни истайман, бироқ нима қилайки, ҳеч ҳамдард йўқ.

53. Мавлоно Сафий — Фахриддин Али Сафий (туғ. 1463, Сабзавор— ваф. 1533, Ҳирот) шоир ва адабиётшунос. Унинг асарларидан «Рашаҳоти айн ул-ҳаст» — нақшбандия силсиласи ҳақида, «Маҳмуд ва Аёз» — Низомий «Лайли ва Мажнун»ига жавобия тарзида ёзилган, отаси Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Асрорн Қосимий» рисоласининг қисқача баёни, «Латойиф ут-тавойиф» (турли табақаларнинг латифалари) маълумдир. Али Сафийнинг «Латойиф ут-тавойиф»дан танлаб олинган баъзи ривоятлар К.Қаҳҳорова ва С.Иномхўжаевлар томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилган.

54. Тарж.: Лаъдек қизил лаб ва хуш ис билан келибсан; ажойиб безак билан ундан чиқибсан.

55. Тарж.: Масих агар унинг оғзидан бир оғиз сўз эшитса, уялганидан ортиқ дам уришга ҳам мажоли қолмайди.

56. Мавлоно Абдулвосеъ — шоир, иншо фанида моҳир Навоийнинг яқин суҳбатдошларидан. Хуросоннинг Нури деган вилоятида дунёга келган. Восифий «Бадоеъ ул-вақоеъ»да Абдулвосеъ Навоий шарафига Ҳирот яқинидаги Барза деган жойда берган зиёфатда қатнашгани ва унга нисбатан қилинган ҳазлга ғоят зукколик билан жавоб берганини ҳикоя қилади. Навоий шоирга берган алоҳида мақоласида ҳам унинг ана шу хислатини таъкидлаб ўтади.

57. Хожа Дехдор — Хожа Ҳофиз Гиёсиддин Дехдор Жомий ва Навоийларга яқин, суҳбатдошлардан. Навоий «Хамсат ул-мутаҳаййирин»да Хожа Дехдор ҳақида алоҳида лавҳа келтиради: Ҳусайн Бойқаро ва Навоий Жомийга таом ва егулик нарсалардан насиба илинганида Хожа Дехдор орқали юборар эканлар. У эса олиб борган нарсаларидан ўзи мириқиб еб келар, пул-мулдан ҳам олиб қолар экан. Шулар ҳақида Жомий рубоий, китъалар битар экан. Навоий асарида ана шундай шеърлардан 4-тасини келтиради. Бу ерда Навоий Хожа Дехдорни яна бир хусусиятини моҳир тақлидчи эканлигини ҳам қайд қилади.

Навоий «Хамсат ул-мутаҳаййирин»да ёзишча, бир куни Хожа Дехдор Жомийни тушида кўрибди, улар «Қуръон ўқи», дебдилар. Ҳусайн Бойқаро тахтни эгаллаган (1469 й.)дан сўнг, 7—8 йил олдин кўрган тушини Хожа Дехдор Навоийга сўзлаб беради. Навоийнинг тавсияси ва ҳаракати билан Хожа Дехдор Қуръонни ёдлаб, яхши ўқийдиган ҳофиз бўлиб етишибди. Жомий

вафотидан бир неча соат олдин Навоий топшириғи билан Астрободга юборилган Хожа Дехдор Ҳиротга жадал қайтиб келади. Иттифоқо Жомий бошида Куръон тиловат қиладиган ҳофиз йўқ экан, дарҳол Куръон ўқий бошлайди, хатм қилиши асносида Жомийнинг жони узилади. Навоий сўзини Жомий каромати 30 йилдан зиёд вақт ўтгач натижа берди, деб якунлайди.

58. Тарж.: Мушк сенинг мийиғинг хатлари билан тенглашиш лофини уради қандай бебошлик! Бизнинг таъна қилувчи қора юрагимиз янглишган.

59. Тарж.: Эй кўзинг қароқчиси камонига ўқни қатор терган! Янги ой қошинг камонидан бир чеккага яширинди.

60. Тарж.: Сочинг тугунларини тишим билан ечишни истайман, бироқ бу савдодан девона бўлиб, занжир чайнайман.

61. Тарж.: Эй бевафо, бизга висолинг қачон насиб бўларкин; ғаминг жунунидан менда ҳушёрлик қайда!

62. Бу муаммони Муҳаммад Қазвиний келтиради.

63. Садр—арабчада кўкрак, кўкс демакдир.

64. тескари ўқилса бўлади. Яъни «занг» кўнғироқ маъносини англатса, «канз» хазина демакдир.

65. «ҳисси шомма» — ҳид билиш ҳисси, «мажмумот» — хидли, муаттар нарсалар: Бу ерда Мавлоно Нурнинг соддалигини кўрсатувчи бир воқеа тафсилоти келтирилган.

66. Тарж.: Кўйлагинг нилуфар рангли, мен унга ҳайрон қоламан, чунки ҳар куни унинг ёқасидан куёш чиқиб келади.

67. Султон Али Машҳадий — Низомиддин (тахм. 1432, Машҳад —1520, шу шаҳар), машҳур хаттот, насхталик хатининг моҳир устаси. Манбалар уни жуда чиройли бўлган, деб қайд қилади. «Қиблаи ул-куттоб» (Котиблар қибласи), «Зубдат ул-куттоб» (Котиблар сараси), «Султон ул-хаттотон» (Хаттотлар султони), «Котиб ус-султоний» (Салтанат котиби) деган лақаб-унвонларга сазовор бўлган. Устози Азҳар хаттот тавсияси билан Ҳиротга юборилган. Шайбонийхон келгандан сўнг Машҳадга қайтган ва шу шаҳарда дафн этилган. Султон Али Машҳадий қаламига хаттотлик илмига оид «Сирот ут-сутур» (Сатрлар йўли), «Сирот ул-хат» (Хат йўли), «Мидод ул-хутут» (Хатлар сиёҳи) каби шеърӣ асарлар мансубдир. Кунларнинг бирида Ҳусайн Бойқаро унга «Мен учун бир қабр тоши ёз» деганида, Султон Али: «Шоҳимнинг бу фармонлари жуда узоқ муддатга қаратилади» — дейди. Шоҳ кулиб: «Биз ҳам жуда яқин вақтда ўлмоқ хаёлида эмасмиз. Сиз ҳам кўп тезкорлик қилманг» деб жавоб қилган экан. Султон Али Навоий асарларини кўчирган. Жумладан, шоирнинг Илк девони ва «Наводир ун-нихоя» номли иккинчи расмий девони (1488), «Хазойин ул-маоний»дан интихоб-танланма (1492—93)лардир.

68. Тарж.: Кўз ёшларим қонли юрагимдан намуна бўлгани каби баҳор чоғида гул ул гулранг юздан намунадир.

69. Тарж.: Ишқинг ор-номус ва обрўни ўтга солди катта-кичик барча халқнинг бор-йўғини елга совурди.

70. Тарж.: Эрта баҳорда агар гул сабзалар орасидан униб чикса, сенинг майин хатларинг янги гул барглар (орасидан) унади.

71. «Муту қабла ан тамуту» — арабча, ўлишингиздан илгари ўлинг, демакдир.

72. Тарж.: Эй кумуш иякли [гўзал), мандан ўзгага юзингни кўрсатма, чунки кучли рашқимдан жоним танамдан чиқиб кетади. [Барча] халқ кўзининг мардумаки — қорачиғи бўлишни истанман, токи сенинг юзингни мандан бўлак ҳеч ким кўрмагай.

73. «Ал-ухдату алар-ровий» — арабча. Сўзнинг тўғри-нотўғрилиги айтган кишининг бўйнига, демакдир.

74. Тарж.: Менинг кўзимга нур ул сипоҳнинг йўли гардидан келди, худога шукурки, кўзимнинг нури йўл тўзонидан келди.

75. Тарж.: Эй сабо, ул (гўзал) жамоли боғини тамошо қилдингми? Гулнинг ғунчасини очилтиргандек — сени изтиробда кўраяпман.

76. Бедилӣ — шоиралар ҳақида маълумот берувчи тазкираларда, жумладан Могаи Раҳмоний хонимнинг «Парданишинони суҳангўй» (Парда остидаги сўз санъаткорлари) номли асариде Бедилӣ Ҳиротда анчайин маълум шоира бўлганлиги қайд қилинади.

77. Тарж.: Ул сарвнинг гўзал юришини кўрмоқ учун боғга бораману нарғис гулидан икки кўз қарз оламан.

78. Тарж.: Мен бечора кўчанг бошида ҳарчанд тентираб юрсамда, кўнгил оҳи ва кўз ёшидан бошқа ҳеч нарса кўрмадим.

79. Бобо Али Хушмардон — Хондамирнинг «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича, покиза рўзгор ва ширинсухан дарвеш бўлган. Абулқосим Бобур Мирзо Машҳадда кишлаган йили унинг хизматига етишиб, шоҳнинг, илтифот ва иноятига муяссар бўлган.

80. «даржий битиб эрди»—дарж — бирор мақсад ва масала юзасидан рисола, нома каби асар ёзмокни англатади. Хожа Маҳмуд яхши хаттот бўлгани туфайли олти асл қалам ва уларда ёзиладиган ҳусни хат ҳақида шундай китоб тузган кўринади.

81. Бу таърих моддаси ибораси бўлиб, абжод қоидасига биноан 897 (1491—92) чиқади.

82. Устод Қулмуҳаммад — уд асбобини яхши чалгани учун Устоз Қулмуҳаммад Удий номи билан донг таратган. Самарқандда ҳам узоқ муддат яшаган, таҳсил олган ва ижод қилгани ҳақида маълумотлар учрайди. «Ушшок», «Наво», «Ҳусайний» каби мақом йўлларида пешрав, қавл, кор, амал ва нақшлар яратган. «Пешрави Удий», «Савти Нурий», «Амали Удий», «Савти Удий» номли таснифлари Хуросон ва Мовароуннаҳрда машҳур бўлган. Бу санъаткор Ҳирот маданий марказининг ҳам йирик арбобларидан бўлган. Восифийнинг ёзишича, Маждиддин Муҳаммад Навоий шарафига зиёфат уюштирганда Устод Қулмуҳаммад ҳам қатнашган. Навоий «Ҳамсат ул-мутаҳаййирин»да Устод Қулмуҳаммадни кичиклигида мусиқий билимларни пухта эгаллаши учун Бу — Алишоҳ деган давр алломасига тавсия қилганлигини қайд этади.

83. Тарж.: Ул паризод юзининг меҳри орқали жунун одат бўлди. Шу жиҳатдан мен девона халқнинг тилида дoston бўлдим.

84. Тарж.: Бу шундай мақом-жойки, бунда гардга буланган чехра яхши; дардмандлигу муҳтожлигу кўп дардли дил яхши.

85. Тарж.: Бир мусофирки, сафарда бирга бўлмайди, мен беҳабарман, ундан менга хабар келмайди.

86. Тарж.: Эй шайх мени тавба қилдириб, ўзингни изтиробга солма. Худо розилиги учун менга азоб берма.

87. «алайҳит-тахияти вас-сано»—арабча: унга оллоҳнинг дуо ва мақтови бўлсин.

86. Тарж.: Бирор айш ва фаровонлик шунга баробар келадимики, эрта билан уйқудан бош кўтарсаму, сенинг юзингни кўрсам.

88. «барот наменависад» — форсча: пул олиш хужжатини ёзмаяпти, демакдир.

90. «Рангининг ҳумрати бор учун мутойиблари ани «сурх қалб» дерлар — рангида қизиллик бор учун ҳазлқашлари уни “қизил қалб” дердилар.

91. Тарж.: Дилнинг қонхўри [бўлган] сенинг лаъл лабингдан қайта жон топдим, бундан кейин кўчанг бошида бизни ва кўнглимиз зорини кўр!

92. Тарж.: Кекса бошимдан тоза ниҳол ўсиб чиқди. Ул ниҳолнинг меваси ғам, ғусса ва жигар қони бўлди.

93. Тарж.: Кўнгил овловчи сарв [қоматинг] шавқидан нолагар бир қумриманки, [эгма] қошинг тузоғидан бўйнимда сиртмоғим бор.

94. Тарж.: Ғам ўти тезланса, сабру тоқатим қолмайди; бу ўт алангасида бир нафас ўтирсам, юз марта ўрнимдан тураман.

95. Хожа Ҳусайн Кирангий — Хожа Камолиддин Ҳусайн бен Жалолддин Қанбар Кирангий шоир, давлат арбоби. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да Хожа Ҳусайн садр эканида уни неларнидир ўзлаштиришда ва алдашда айблаб, шоҳга ёмон кўрсатадилар. Шундан сўнг у истеъфога чиқади ва қолган умрини фароғатда ўтказди. Хондамир ҳам Навоий каби Хожа Ҳусайннинг пок ва диёнатли одам бўлганини эътироф этади. Хожа Ҳусайн Ҳиротнинг Жомеъ масжидининг қибла тарафида дафн қилинган экан.

96. Тарж.: Сенинг ёдингдан бошқа ҳеч бир оҳ юракдан чиқмайди. Сенинг хаёлингдан бошқа ҳеч бир сурат кўзга кўринмайди.

97. Тарж.: Анча вақт бўлдики, ул пари пайкар кўзга кўринмаяпти, дилимда жонлашиб олдида, энди кўзга кўринмаяпти.

98. Тарж.: Зор дилим номехрибон [гўзал]нинг зулфидан жой олди; агар [ишқ] савдосидан паришонҳол бўлса, у ҳам ўринлидир.

99. Тарж.: Кечалари ул жингалак соч толалари шунчалик чирмашадики, бу ҳол бало занжири гирифторларига кам етишади.

100. Тарж.: Эй сабо, менинг отли [гўзалим] йўли гардидан келтир; бу ёш тўқувчи кўзим учун тўтиёдир.

101. Тарж.: Бир муддат дўстлардан жудо бўлган эдим, машаққат ва дардга мубтало бўлган эдим. Агар ёр мен билан ошнолик қилмаса, қариндош ва ошнолардан бегона бўлардим.

102. Тарж.: Агарчи жаннатда ёқимли шабода ва кавсар суви бўлсада майфуруш уйиниг об-ҳавоси бошқачадир.

103. Ҳожа Абдуллоҳ Садр — Хожа Шихобиддин (ваф. 1516, Ҳирот) шоир, олим, мунши, мусикашунос, бастакор ва созанда. «Баёний» тахаллуси билан шеърлар ёзган. Ҳусайн Бонқаро салтанатида муҳрдор, вазир ва парвоначи (қабулгоҳ масъули) лавозимларида ишлаган. «Хусрав ва Ширин» достони ва «Мунис ул-аҳбоб» (Дўстлар муниси) номли рубоийлар мажмуаси, «Тарассул» номли ҳукмронларнинг фармонлар, фатҳнома, давлат мактублари, шахсларнинг хатлари (масалан, Хожа Аҳрор, Жомий, Навоий, Ҳусайн Бойқаро) жамланган тўплами маълум ва машҳур бўлган.

104. Хожа Муҳаммад Марворид — Хожа Шамсиддин Муҳаммад Марворид — Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да ёзишича (ваф. 409/ 1498—99, Ҳирот), асли кирмонлик, давлат ва дин арбоби. Мирзо Жаҳоншоҳ Туркман салтанати замонида Ҳиротга келган. Абу Саид даврида вазирликда муҳрдор бўлган. Самарқандда ҳам бироз яшаган. Кейинчалик Хожа Абдуллоҳ Ансорий мазорини таъмирлаш ва ободонлаштириш ишларини бошқарган. Абдуллоҳ Марвориднинг отаси.

105. Тарж.: Кўнгил ул дилнавознинг оғзи ва гўзал кокилини топиб, тириклик сувини ичди-ю, узун умрга эришди.

106. Тарж.: Эй ҳамдам, ул [дилбар] билан сўзлашувинг шукронасига менинг ҳолимдан ҳам оз-моз айтиб берсанг нима қилади?

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

1. Амир Давлатшоҳ — қаранг: ушбу китоб, 213-бет, 11-изоҳ.

2. «Мажма уш-шуаро»—Шоирлар йиғини. 892. (1486—87) йида яратилган тазкира. Муҳаммад Рамазоний томонидан Э.Браун муқаддимаси ва ўзининг сўз бошиси билан Техронда нашр этилган.

3.Тарж.: Қандай яхши! Юзинг қуёшидан жаҳон кўзи равшан, ул равшанлик кўз орқали кўнгил уйини равшан қилди.

4. Мир Ҳусайн Али Жалойир — шоир, арбоб. Заҳириддин Бобур ёзишича, отаси Али Жалойир Абулқосим Бобур бекларидан бўлган. Ўзи эса Ҳусайн Бойқаро саройида кушбеги

бўлган. Қасидани яхши ёзар экан. 917 (1511—1512) йилларда Бобур Самарқандни олганида 5—6 йил унинг қошида бўлиб, яхши қасидалар бағишлаган. Навоийнинг иниси Дарвеш Алининг хотини Офоқ бегим ана шу Ҳусайн Али Жалойирнинг қизи бўлиб, шеърият соҳасида зукко қобилияти бор экан. Лекин Бобур Ҳусайн Али анчайин бевош, қимор ўйнаш ишқибози бўлганлигини қайд қилиб ўтган.

5. Тарж.: Худога шукрки, одил шоҳнинг меҳрибончилиги билан яна бир йўла гулим тикандан, тикан оёғимдан, оёқ эса лойдан чикди.

6. Тарж.: Гўзалнинг бўстон сайрида гулдан оёғи озор топади. Киприклари тикани бор учун мен қандай қилиб уни кўзим билан қидирай.

7. Мир Ҳайдар—Навоийнинг жияни, шоир. Халқ орасида «Ҳайдар телба» номи билан машҳур. Навоий Астробод ҳокими эканлигида Ҳайдарни баъзи расмий топшириқлар билан Ҳиротга юборади. Норасмий бир зиёфатда Навоийга суиқасд қилингани, унга ошпаз заҳар кўшилган таом бермоқчи бўлганини хабар қилади. Ҳусайн Бойқаро бундан воқиф бўлгач, Навоийга мактуб йўллади. Навоий эса Ҳайдарнинг айтганларини бутунлай рад этади. Шоир мактубларидан бирида шоҳ наздида Ҳайдар гуноҳидан ўтганлиги учун миннатдорлик изҳор қилади. Лекин 1498 йилда Ҳайдар Сабухий қатл этилади. Бу Навоий учун катта мусибат бўлади, чунки Ҳайдарни шоир ўзи тарбиялаган бўлиб, уни фарзанди ўрнида кўрар эди.

8. Тарж.: Лаъл лабинг майми ёки тоза асалми? Ўзинг айтгил, бу иккидан қай бири? Юзингдаги терми ёки гулобми? Ўзинг айтгил, бу иккидан қай бири?

9. Алоуддавла — Шоҳрух Мирзонинг набираси, Бойсунғур Мирзонинг ўғли. Ҳирот атрофларидаги ерларни идора қилган.

10. “Абдолнома” — авлиёлар ҳақидаги китоб.

11. Тарж.: Бемор кўзларидан дилимда юз хил алам бор эди, ўз кўзи билан кўрмагунча, бу аламга ишонмади.

12. Султон Ҳусайн — Навоийнинг акаси Баҳлулбекнинг ўғли.

13. Тарж.: Жонондан айрилиш менга беҳад мушкул кўринади. Эй мусулмонлар, ширин жон билан хайрлашиш қийиндир.

14. Муҳаммад Солиҳ (туғ. 1455, Хоразм — ваф. 1535, Бухоро) — шоир, тарихчи, давлат арбоби. Хоразм ҳокими Нур Саидбек оиласида туғилган. Бобоси Амир Шоҳ Малик — темурийлар, жумладан Улуғбек Мирзо хизматида бўлган. Муҳаммад Солиҳ дастлаб Хоразмда, сўнгра Ҳиротда тахсил олган. Ҳусайн Бойқаро саройида, кенинчалик Шайбонийхон хизматида бўлган. 1500 йилларда Бухоро доруғаси ҳокими қилиб тайинланган. Муҳаммад Солиҳ «Шайбонийнома» номли тарихий дoston яратган. Унинг ягона кўлёзма нусхаси Венада сақланади. Бобур Муҳаммад Солиҳ ҳақида «Шарир (ярамас) ва золим табъ ва бераҳм киши эрди», деб ёзади.

15. Тарж.: Кокил ёрқин ойдек юзини ёпиб турар экан, паришон эмасман. Охири тонг бўлганидан кейин тун қоронғилигидан нима ғам?

16. Тарж.: Эй носих, ақлу дониш кўйида бизга раҳнамо бўлма. Ихтиёримиз ўзимизда эмас, жунун қай томонга йўлласа, ўша томонга кетаверамиз.

17. Тарж.: Жононимнинг қиссаси келиб чиқармикан [дея] мажлисда ҳамиша гўзаллар тўғрисида сўз юритаман.

18. Алайкабек — Ҳусайн Бойқаро бекларидан.

19. Тарж.: Дилим дардининг давосини қаердан қидирай, қаерга борай, нима қилай, дилим аҳволини кимга айтай?

20. Мир Валибек — Ҳусайн Бойқаро бекларидан. Бобур у ҳақда «Султон Ҳусайн Мирзо тахт олғондан сўнг хили, умр топмади, бот-ўқ ўлди. Мусулмон ва намозгузор ва турк ва содиқ киши эрди», деб ёзади.

21. Тарж.: Дилбарим фирокида масжидга бориб, сажда қилиш баҳонасида бошимни ерга ураман.
22. Тарж.: Ҳеч ким мени ғамсиз кўрмаган, мендек ғамдийдани ғамнинг ўзи ҳам кўрмаган.
23. Тарж.: Қамон қошли гўзалим, мен дилхастани ўлдирдинг; менга қарата бир ўқ узгин, токи мен қайта тирилайин.
24. Тарж.: Агар оҳим елидан қуёш билан ойнинг чароғи ўчмаган бўлса, нима учун ғаминг тунида бутун олам кўзимга коп-коронғу кўринди?
25. Тарж.: Ул кеча чехранг шамъини ял-ял ёндирганигда менга раҳм қилмай, худди парвонадек куйдирдинг.
26. Тарж.: Лабинг ва тишинг хаёлидан кўзларим жикқа ёшдир; бу худди тошлари ёқут ва дур бўлган анҳорга ўхшайди.
27. Абдуқаҳҳор — Навоий бу шоирнинг муаммо фанига қобилияти бор, деб таърифлайди. Хондамир «Ҳабиб ус-сияр»да икки жойда Мавлоно Шарафиддин Абдуқаҳҳор деган шоир Абулқосим Бобур ҳамда қози Қутбиддин Муҳаммадлар вафотига туширган икки таърихни келтиради.
28. Тарж.: Ёқамнинг зихини унинг итига бўйинбоғ қил, токи ҳар дамда этагимга қадар йиртилиб тушмасин.

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

1. Аҳмад Ҳожибек — қаранг ушбу китоб, 242-бет, 137-изоҳ.
2. Тарж.: Танимдан жонимни олиб кўп занжирли сочинг билан боғладинг; юзингдан пардани очиб (у билан) кўзимни боғладинг.
3. Хожа Хурд авлиёлик рутбасига эришган Бобо Худойдод деганнинг вафотига таърихни туширган. Абжад ҳисобига кўра 862 (1457—58) й. келиб чиқади.
4. «Вақфия»—Навоийнинг насрий асари. 886 (1481—1482) йилларда ёзилган. Моҳиятан икки қисмдан иборат: биринчи қисмда Навоийнинг Ҳусайн Бойқаро саройига махсус фармон (маншур) билан тақлиф этилгани, саройдаги нуфузи, давлат арбоби сифатидаги кўп қиррали фаолияти ҳақида, ўз ихтиёридаги даромаддан бир оддий киши рўзғори учун зарурини олиб қолиб, қолганини навкарлар, черик, мадраса, масжид, хонақоҳларга ва уларнинг аҳлларига ҳамда ҳар хил бинолар, турли иншоотлар қуриш учун сарф қилгани тўғрисида фикр юритилади; иккинчисида эса Навоийнинг хайрия ишлари ва вақф қилдирган мулк, ерлари, вақфия жойлардаги идора усуллари, хизмат учун белгиланган лавозимлар, маош, тартиб-қоидалар, маросимлар, бинолар таъмири баён этилади. Асар халқпарварлик руҳи билан йўғрилган. Навоий шахсиятидаги нурли чизгиларни намоён қилади.
5. —таърих моддасидан абжад ҳисобида «Вақфия» ёзилган 886 (1481-1482 й.) чиқади.
6. Тарж.: Шайтонсифат дев Абулбараканинг жоии еттинчи дўзах бўлсин!
7. Тарж.: Ул жувонмарг Пири Сесадола устини буғайди, агар шу одам пир бўлиб қолгудек бўлса, мен ҳеч бир пирга мурид бўлмайман.
8. Амир Маҳмуд Барлос — Бобурнинг ёзишича, Маҳмуд Барлос Абусаид Мирзонинг учинчи ўғли Султон Маҳмуд Мирзонинг бекларидан бўлган. Ҳарбий салоҳияти бор бўлиб, шеърят билан шуғулланган. Девон тартиб қилган шоир.
9. Тарж.: Менинг юзим сувдан ҳам тиниқ дема. Менинг назаримда у офтобдан ҳам равшанроқдир.
10. Дарвеш Шухудий — «Мажолис»нинг ҳар иккала таржимони бу шоир номини Мавлоно Фоний деб берадилар.
11. Тарж.: Муҳаббат аҳли танидаги бу доғлар, дард тоғига қўйилган ҳасрат ёмғирларидир.

12. Тарж.: Оғзингни очгил, ширин лабингдан ширин кулгингни кўрсатиб шакарнинг қийматини, қанднинг нархини туширгил.

13. Тарж.: Нозик тили билан такаллум бошласа, унинг тили ғунча оғзидан кўринган гул баргига ўхшайди. Бу байтнинг иккинчи мисраси муаммо бўлиб дейди Фахрий Ҳиротий “Мирам” — исми чиқади.

14. Таблбоз, баҳл — овчилик ашъёлари — довун ва қўлқоп.

15. Тарж.: Агар остимда эгарланган от бўлганда эди, жаҳон мулклари қўл остимда бўларди.

16. Тарж.: Дил ул қўш зулфнинг бандига тушишини истамайман; нега энди мен туфайли бошқа бир дардманд балога учрасин?!

17. Тарж.: Ташналик кунда оқар сувни ҳавас қилмаймиз; тиғинг дамани тамоғимизда кўрсак, шунинг ўзи бизга кифоядир.

18. Тарж.: Ул қош ўқининг захм етказишига кўнгилнинг гумони йўқ, шу сабабдан иккинчи захм етқариши учун оғзида ҳасрат сувини сақлайди.

19. Тарж.: Юзингга ошиқликда кўзларим шу даражага етганки, рашкдан бир-бирини кўра олмайдилар.

20. Розалик санъати — бўёқчилик, тош йўниш, тош териш ҳунарини англатади. Баъзи луғатларда сувоқчи маъноси ҳам берилган.

21. Тарж.: Эй шамъ, агар кечаси мен билан ҳамнафас бўлсанг, равшан бўл, дейишдан бўлак яхшироқ дуо борми?!

22. Дарвеш Дехакий — «Мажолис» таржимони Муҳаммад Қазвиний ўзидан илова қилиб, ёзади: — Дарвеш Дехакий ҳамшахарим эди. Мен у билан кўп суҳбатлашганман. У ғоят камсукум одам эди, танпарастлик унга бегона эди. У тўқувчилик ҳам қилар эди.

У карбос (дағал ипли газлама, бўз) деган матони яхши тўқир, харидор топилса, арзон-гаров бериб юборарди. Шоҳлар дастурхонига кўз тикмас, таомини емас эди. Султон Яъқубхон Дарвеш Дехакийни ҳузурига чорлаганда у бир байтни ўқибди. Унинг биринчи мисраи маъноси шундай экан, «Агар унинг ўқи олдимга йўналса, орқамга қалқон тутаман». Буни эшитган шоҳ таажжуб қилиб, ўқдан сақланиш учун орқага қалқон тутиши нимаси? — деганда, шоир: «Сабр қилинг иккинчи мисраин эшитинг дебди: «Токи унинг ўқи — новакининг чиқиб кетиш йўли бекилсин». Шоҳ шунда лол қолиб, шоирга: «Нимаки тилагинг бўлса айтгил, бош устига бажараман» — дебди. Шоир «Дўстга дўстдан яхши нарса йўқ» — деб жавоб берибди. Шоҳ яна фикрини қайтарганда, шоир: «Боғларимдан олинаётган хирождан озод қилсангиз», — дебди. Шоҳ бажарибди. Муҳаммад Қазвиний Дарвеш Дехакийнинг яна 8 байтини келтиради.

23. Тарж.: Девордаги сувратга ўхшаб жонсиз бўлиб қолганман; Орқамни деворга қилиб, юзимни сенга ўгириб, ҳайронликда қолганман.

24. Тарж.: Тикан юлқилаб юрувчи Лайлининг туясидан бошқа, Мажнуннинг йўловчилигидан кимнинг ташвиши бор.

25. Қози Исо — Муҳаммад Қазвиний Навоий сўзларига илова қилиб, «Қози Исо Султон Яъқубхонни ҳамиша адолатга ундар эди. Адолат билан кўпчиликнинг қалбида ҳурмат иморатини қурган эди», деб ёзади ва Султон Яъқубнинг ҳамширасини (сутдош сингисини) яхши кўриб қолгани, Султон уларнинг қовушиши йўлида урингани, лекин туркларга хос жоҳиллиги устун келиб, бу ишдан қайтганини ҳам баён этади. Шоир шеърятдан яна 6 байт келтиради.

26. Тарж.: Ҳар ким гулшан ва гулзор гашти билан машғул, биз ва ғунчадек дилимиз ўз гирифторлигимиз билан оворамиз.

27. Шайх Нажм — Муҳаммад Қазвиний Навоий билан бу шахс орасида мактублар орқали муносабатлар боғланиб турганини қайд қилади ва шоир шеърятдан яна 8 байт келтиради.

28. Тарж.: Бир конхўр кўз шўхлик билан юрагим қонини ичади, ул фитна кўзғатувчи жон офати ва ситамкор экан.

29. Хожа Афзал — Хондамирнинг «Дастур ул-вузаро» (Вазирлар дастури) асарида бу шоир ва давлат арбобининг номи Хожа Афзалиддин Муҳаммад Кирмоний тарзида, «Кирмон шоирлари тазкираси» номли китобда (тузувчи Эрон олими Ҳусайн Бехзодий) эса Хожа Афзалиддин Маҳмуд бен Хожа Зиёвиддин Муҳаммад деб берилади. Фазлу камолотда, давлат девони ишларини тартибга солишда беназир бўлган Хожа Афзал 878 (1473) йилда вазирлик лавозимини эгаллайди. 1487 йилда Ҳусайн Бойқаро Марвда қишлаб қолган пайтида Маждиддин Муҳаммад Хожа Афзал пайига тушади. У эса Астрободга Навоий ҳузурига паноҳ истаб келади. Навоий маслаҳати билан Хожа Афзал Ироқ ва Озарбайжонга Султон Яъқуббек қошига жўнайди. 893 (1488) йилда Хожа Афзал ҳаж сафарига боради. 903 (1497—98) йилда эса Ҳиротга қайтади ва Навоий кўллаб-қувватлаши билан яна вазир, кейинчалик девон боши қилиб тайинланади. Хондамир ёзишчи, Хожа Афзал мансабдорлик вақтида мадраса ва хонақоҳ қурдирган экан. У 906 (1501) йил ражаб (февраль) ойида вафот этган. Ҳирот Гозургоҳида Хожа Абдуллоҳ Ансорий ёнига дафн қилинган.

30. Тарж.: Ҳар бир аланга дунё экинзорида уруғ боғлагунча кўнгил ўти жон хирмонини елга совуради.

31. Тарж.: Ҳеч вақт кўнглим қора хол хаёлисиз яшамади; бу девона дил ҳеч қачон бир қора холдан холи бўлмади.

32. Тарж.: Эй жаҳонни барпо қилган, йўқлик [дунёсида] вужуд учун жавоб берувчи [ҳам] ўзингсан.

33. Мавлоно Шаҳидий — «Мажолис» таржимони Муҳаммад Қазвиний илова қилиб, Ироқдан Хуросонга келганида Шаҳидий Абдурахмон Жомий суҳбатига мушарраф бўлганини ва ўзи билан кўп суҳбатларда бўлганини ёзади. Шаҳидий 1 йилча Қазвинда яшаган ва Гилон Султони Мирзо Али бу шаҳрга келганда шоирга анча тилло пул инъом қилган экан. У эса тиллоларни уйнинг бурчагига тўкиб қўйган ва ёронларидан кимда зарурат бўлса, олиб сарф қилаверган экан. Шоирда мол-дунё ҳирси бўлмагани сабабли уни девона дер эканлар. Шаҳидий бир неча муддат Яъқуббек мусоҳиби бўлган, кейин Ҳиндустонга кетган. Ҳозир, дейди Муҳаммад Қазвиний Гужаротдадир.

Бу шоирдан сўнг таржимон Гулҳаний деган Шаҳидийнинг жияни (хоҳарзодаси) хақида маълумот ва 5 та байтини келтиради. Ниҳоятда абдол-девона ва урушқоқ бўлган бу одамга Навоий салбий муносабатда бўлган, ҳатто Ҳиротдан чиқариб юборишга ҳам ҳаракат қилган экан.

34. Тарж.: Эй ишқ, кел, бизнинг қийналиб кетган дилимизга ўт қўй. Ўз нурунг билан бизнинг ўчиқ чироғимизни ёрит.

35. Тарж.: Эй жонон, мен фироқинг дастидан бир ўлик[дек]мен. Эзиб ташлаган анорга ўхшаб танамда қон қолмаган. Муҳаммад Қазвиний бу матладан сўнг шоирнинг яна учта байтини келтиради.

36. Мавлоно Холидий — «Мажолис» таржимони Фаҳрий Ҳиротий бу шоир «Фақир одам эрди ва қаландар сувратида кезиб юрарди», деб қўшади ва яна бир байтини келтиради.

37. Тарж.: Мени ўлдирган чоғингда чанг [босган] танамдан чўчима, агар ханжарингга гард юкса менинг гарданамгадир.

38. Мавлоно Ёрий — Фаҳрий Ҳиротийнинг қўшимча маълумотига кўра, Навоий бу шоирга кўп шафқатлар кўрсатган экан. Лекин у подшоҳ ва амирларнинг муҳрларига таклид қилиб, муҳрлар ясаб, ярамас хаёллар билан нишон, фармонлар ёзишдек ғайриқонуний ишларга қўл урган экан.

39. Тарж.: Кўз ёшлардан дил ноёб дуррларга тўлди, келгил, Қорун хазинаси сен учун нисордир.

40. Тарж.: Эй жонон, ҳаммага озор бериш ва адоват қилиш пайида бўлма, чунки бу хароб [бўлган] олам шуларнинг ҳеч бирига арзимади.

41. Мавлоно Аҳлий — Муҳаммад Аҳлий Шерозий (туғ.1455 ваф. 1435—36, Шероз) шоир. “Шамъ ва парвона”, “Сехрийи ҳалал” номли дostonлар яратган. Ёш ҳинд аёлининг эри вафотидан кейин ўзини гулханга ташлагани ҳикоя қилинган ҳар иккала дoston ҳам шеърӣ санъатларни ишлатиш жиҳатидан ғоят мураккабдир. Салмон Соважийнинг «Қасидаи маснуъ»си йўлида Навоӣга, Яъқуббекка, унинг укаси Юсуфбекка ҳамда Исмоил Сафавийга бағишлаган қасидалари ҳам ниҳоятда мураккаб услубда битилган. Е.Э.Бертельс Аҳлий Шерозийнинг ҳам чапдан ўнгга, ҳам юқоридан пастга қараб ўқиш мумкин бўлган бир рубоӣйсини келтиради. Мана шундай мазмундан кўра санъатлар истифодасига ўта беришлик ўша давр адабий жараёнига хос бўлган.

42. Тарж.: Мен ва Мажнун икки асирмиз, ғам ва шодлигимиз бизники. Ҳар кимки, бу одатни билмаса, бизнинг водийдан эмас.

43. Тарж.: Саодатинг ортғай, давлатинг зиёда бўлғай. Бу давлат ва саодат билан минг йиллар яшагайсен.

44. Мавлоно Муъин — бу шоирдан сўнг Муҳаммад Қазвиний яна 40 нафар Султон Яъқуб давридаги адабий муҳитга алоқадор шоирларни киритади.

45. Тарж.:—Шайхлик кийимлари майга гаров бўлди, шодмиз, чунки охирда майхона кўчаси бошида тўн ечдик.

46. Тарж.: Лабига тил олиб бориб, жонимга аланга урди; яширин ўтимдан шуъла зоҳир қилди.

47. «Дор уш-шифо» (Шифо саройи) Ҳиротда Навоӣ курдиргаи муолажа маркази, тиббиёт мадрасаси ҳам дейдилар.

48. Тарж.: Кўкрагимга ханжар ургилу тандин бошни улоқтир, бу қоронғу уйнинг (яъни, сийнанинг) эшигини ва туйнугини ҳам оч.

49. Тарж.: Ул ойнинг ўқларидан пора-пора бўлмагунча, жаҳон боғида лола ва ғунчадек кўнглим очилмади.

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

1. Темур Кўрагон—Амир Темур, Темурланг (туғ. 1336, Шаҳрисабз —ваф. 1405, Ўтрор) йирик арбоб, саркарда. Отаси Тарағой барлос қабиласи зодагонларидан. Темур темурийлар сулоласига асос солган ва 1370—1507 йиллар мобайнида барпо бўлган темурийларнинг марказлашган давлати Мовароуннаҳр ва Хуросондан ташқари Эрон, Ироқ, Озарбайжон ва Ҳиндустоннинг шимолий қисмини ўз ичига олган эди.

Навоӣ Темур шахсияти, фаолиятига юксак баҳо берган. Бу мажлисни шоир Темур номи билан очат экан, сўзни жойи келганда назм ва насрдан бирор нарса ўқиб, адабиёт соҳасидан бохабар эканлигини намоӣиш эта билганлигидан бошлайди.

2. Мироншоҳ — Жалолиддин Амираншоҳ (1368—1408). Амир Темурнинг учинчи ўғли. Эрон, Эрон Озарбойжони ва Ироқ ҳукмдори. Озарбойжон ҳукмдори Қора Юсуф билан тўқнашувда ҳалок бўлган. Унинг наъши Табриз яқинига дафн қилинган жойдан Шаҳрисабзга келтирилган ва кейин Гўри Амирга кўчирилган.

3. Тарж.: Қаландар кўркувдан Қуръонга чанг солди.

4. Шоҳрух Мирзо — қаранг: ушбу китоб, 218-бет, 24-изоҳ.

5. Тарж.: Сен ернинг ишини яхши бажариб, [энди] осмон [ишига] киришдинг.

6. Ҳалил Султон — қаранг: ушбу китоб, 220-бет, 41-изоҳ.

7. Улуғбек Мирзо — қаранг: ушбу китоб, 224-бет, 63-изоҳ.

8. Тарж.: Гўзаллик мулки қанчалик қўл остингда бўлсада, шўхлик қилмагилки, ёмонларнинг кўзи сени кузатмоқдалар.

9. Бойсунғур Мирзо — қаранг: ушбу китоб, 247-бет, 28-изоҳ.

10. Тарж.: Ул икки гўзал юзни кўрмаганимга икки ой бўлди, бироқ меҳри жонимиздадир.

11. Тарж.: Бойсунгур унинг юзига қул бўлди. Гўзал юз(ли)ларнинг қули — подшоҳдир.

12. «Ламаёт» — арабча: шуълалар демақдир (бирлиги ламъа — ёлқин, шуъла, равшанлик), Фахриддин Ироқий (ваф. 688 й.) асари.

13. «Гулшани роз» — Сир гулшани, демақдир. Маҳмуд Шабустарийнинг назмда ёзилган тасаввуфга оид асари. (ваф. 1320—216.).

14. Тарж.: Май билан қадахни бирлаштирганинг учун, аниқ билгилкн, қўли баланд риндсан. Қадах — шариатдир, май — ҳақиқатдир. Қадахни синдирганингдан аёнки, бадмастдирсан.

15. Абдуллатиф Мирзо — қаранг: ушбу китоб, 223-бет, 60-изоҳ.

16. Тарж.: Кўз бир қараш билан дил ва жонга юз бало келтирди. Бунинг шукрини нечук қилай? Ёраб, ул кўз дард кўрмагай!

17. Жаҳоншоҳ Мирзо Табриз подшоҳи Жаҳоншоҳ Бороний қорақўйлик бўлса керак. Бобур маълумотларига кўра, Жаҳоншоҳнинг ўғли Муҳаммад Мирзо Султон Маҳмуд (Абусаид Мирзонинг учинчи ўғли, Султон Аҳмад Мирзо билан туғишган) Мирзонинг қизи Пошабегимни олган эди, демак Жаҳоншоҳ Мирзо ва Султон Маҳмуд Мирзолар куда бўлганлар.

18. Тарж.: Тоатда беҳад тиришқоклик ва ишларда миннатсиз дўстнинг лутфи туфайли дил ҳақиқий мурод ҳосил қилди.

19. Яъқуб Мирзо — Ироқ ва Озарбайжон ҳукмрони: Навоий билан яқин дўстона муносабатда бўлган. Жомий ҳам бу ҳукмдорга дарин ҳусни рағбат билаи қараган ва “Саломон ва Абсол” достонини унга бағишлаган. Яъқуб Султон бошчилик қилган адабий-маданий муҳитда кўплаб шоир ва ёзувчилар фаолиятда бўлганлар. Биргина «Мажолис ун-нафоис»нинг форсий таржимасида Фахрий Ҳиротий шу муҳитга мансуб 40 та шоир ҳақида маълумот беради. Навоий эътирофича, Яъқуб Мирзо яхшигина шоир, шеърият билимдони ва уни кадрловчи шахс бўлган.

20. Тарж.: Оламки, унда саботни кам кўраман. Ҳар бир хурсандчилигида минг ғам кўраман, чунки у худди кўхна работга ўхшайди, унинг ҳар тарафидан йўқлик биёбонига бир йўл кўраман.

21. Султон Аҳмад Мирзо (туғ. 855/1451—ваф. 899/1493—94) — Абусаид Мирзонинг тўнғич ўғли. Унинг хотини Меҳр Нигорхоним Бобур Мирзонинг онаси Қутлук Нигорхонимнинг эгачиси эди. Бобур ёзади: «Султон Аҳмад Мирзо камсухан ва фақир ва одми киши эрди. Ҳар сўз-ун ва иш-куч бекларсиз қарор топмас эрди... баланд бўйлуқ, қунқор (кўнғир) соқолик, қнзил юзлуқ... ҳанафий мазҳаблик, покиза эътиқод киши эрди, беш вақт намозини бетарк ўтар эрди... Ҳазрати Хожа Убайдулло (Хожа Аҳрор)га иродати бор эди».

22. Тарж.: Агар ой (юзлигим) бундан кейин (ҳам) пинҳон қоладиган бўлса, бедилларнинг омон қолиши ажабланарлидир.

23. Тарж.: На гўзалки, ҳусннинг жилоси жаҳонга ёйилди унинг бу жилваси туфайли бизнинг жонимиз шайдо бўлди.

24. Кичик Мирзо — қаранг: шу китоб, 286-бет, 67-изоҳ.

25. Тарж.: Ўзимни умр бўйи яхшилик билан мақтардим, ўзимни тақводорлик йўлига солардим; Ишқ келгач, на тақводорлик қолди ва на яхшилик. Худога шукрки, ўзимни синадим;

26. «...бу рубоий хазрат Маҳдумий Нуран била Таворуд воқеъ бўлубтур». Таворуд — адабиётда мисраъ ё байтни бир-биридан хабарсиз икки шоир томонидан яратилиб қолиш ҳодисасини англатади. Кичик Мирзонинг бу рубоийси Жомий шеъри билан таворуд воқеъ бўлганини Навоий кўрсатиб ўтади.

27. Султон Бадиуззамон Мирзо — қаранг: шу китоб, 253-бет, 112 изоҳ.

28. Тарж.: Эй ой [юзли гўзалим], гул юзингсиз юрагим лоладек қон боғлади. Жигар ҳам ҳажринг ғамидин пора-пора бўлди,

29. Шоҳ Ғариб Мирзо — Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Бобур ёзади: «...букри эди. Агарчи ҳайъати ёмон эди, таъби хўб эди. Агарчи бадани нотавон эди, каломи марғуб эди. «Ғарибий»

тахаллус килур эди, девон ҳам тартиб қилиб эди, туркий ва форсий шеър айтур эди». Хусайн Бойқаро Ҳиротдан бирор ёққа отланса, ҳукмронликни Шоҳ Ғариб Мирзога қолдирар экан. Навоий «Фарҳод ва Ширин» охирида Шоҳ Ғариб Мирзога алоҳида боб ажратади. Унда шахзоданинг яхши фазилатларини, илм-фан, маърифатга ташналигини таърифлайди ва мамлакат ҳамда халқ тақдирига алоқадор шахс сифатида диний билимларни (фикҳ, ҳадис ва тафсири), ҳикматни, айниқса, тарихни ўрганишни насиҳат қилади.

Фаҳрий Ҳиротий ёзишча, ҳиротлик бир шоир «Ғарибий» таҳаллусини олганда Хусайн Бойқаро ўғлининг хоотири учун унинг таҳаллусини «Мажлисий»га ўзгартирган экан.

Навоий Шоҳ Ғариб Мирзо вафотига ҳар банди 6 байтдан иборат 5 бандли (60 мисраъ) таркиббанд марсия ёзган. Унда марҳумнинг камтар ва ширинсўз инсон, адолатли ва лутф марҳаматли шахзода, заковатли шоир бўлгани қайд этилади. Бу марсия биринчи марта 1971 йилда (Адабий мерос, 2) Ҳ.Сулаймонов томонидан нашр этилди.

30. Тарж.: Дўстлар, гоҳо мозорим томон келиб туринг; Менга фотиха ўқиш ўрнига ёримнинг дуои жонини қилинг.

31. Фаридун Хусайн Мирзо — Хусайн Бойқаронинг ўғли. Бу шахзода ҳақида Бобур ёзади: «Ёйни яхши тортиб, ўкни яхши отар эди. Камон гуруҳасин дерларким, қирқ ботмон экандур. Ўзи хили мардона эди, вале ферузжанг эмас эди. Ҳар ердаким, урушти, мағлуб бўлди». Фаридун Хусайн Мирзо Шайбонийхонга қарши жанглардан бирида ҳалок бўлган.

32. Тарж.: Гарчи сенинг кўзингда мени жафо эзиб юборган эса-да азбарои худо вафо йўлидан бир қилча четга чиққаним йўқ.

33. Муҳаммад Хусайн Мирзо — Хусайн Бойқаронинг ўғли. Фаридун Хусайн Мирзо билан бир туғишган. Оналари ўзбеклардан Минглибий оғача эди. Бобурга қарши фитналарда, жангларда қатнашган. Лекин Бобур қўлига тушганда, қонидан кечиб, озод қилиб юборади. Кейин у Шайбонийхондан паноҳ топиб, Бобур ҳақида ғийбатлар қилиб юрганини Бобур таассуф билан ёзади. Оз фурсат ўтмай Шайбонийхон Муҳаммад Хусайн Мирзони қатл қилдиради.

34. Тарж.: Ов кетидан юриб, чангга ботдинг; хароратли дил кетига тушиб, терга ғарқ бўлдинг.

35. Бойсинғур Мирзо (1477—1499)—Абусаид Мирзонинг ўғли Султон Маҳмуднинг иккинчи ўғли, онаси Пошабегим. Отаси даврида Бухорода ҳукмрон бўлган ва Самарқанд тахтида ўтирган. Оға-инилари билан чиқиша олмай Хусравшоҳ хузурига келган ва тез орада қатл этилган.

36. Тарж.: Кошки эди санамлар ишкида бирор ким девона бўлса Оламни тарк этиб, вайронада бўлса бирор киши.

37. Султон Масъуд Мирзо — Абусаид Мирзонинг набираси, Султон Маҳмуд Мирзонинг тўнғич ўғли, онаси Хонзодабегим. Отаси даврида Ҳисорда ҳукмронлик қилган. Феодал юришлари ўзаро низолар оқибатида Хусравшоҳ Султон Масъуд Мирзонинг кўзларига мил тортиб, кўр қилган, бу воқеадан сўнг Хусайн Бойқаро унга кизи Бегим Султонни берган эди. Султон Масъуд Мирзони Шайбонийхон қатл эттирган.

38. Султон Али Мирзо — Султон Маҳмуд Мирзонинг кичик ўғли, онаси Зухрабегим. Оғаси Бойсинғур Мирзодан кейин 1499 йил ўрталарида Самарқанд тахтига ўтирган. Шайбонийхон 1500 йилда Самарқандни эгаллагач, Султон Али Мирзони унинг буйруғига биноан қатл этганлар.

39. Жамшид — Эроннинг афсонавий шоҳи. У қурол-аслаҳа, ипак ва ранглар ихтироъ қилган, улкан ва ҳашамдор бинолар қурдирган экан. Навоий «Тарихи мулки Ажам»да ёзишча, Жамшид пичоқ ва қалқон ясаган, ҳаммом қурдирган. Ниҳоятда улуғ «Чиҳил минор» деб аталган бино солиб, кун ва тун тенг келган кунда ўша бинода тахтда ўтириб, барчага адолат қилгани

учун шу куннинг отини Наврўз қўйган эканлар. Бу ерда Жамшид деганда Навоий Ҳусайн Бойқарони ва бошқа темурий шоҳ, шаҳзодаларни назарда тутмоқда.

40. Фаридун— қадимги Эрон шоҳларидан. Баъзи манбаларда у Жамшиднинг набираси, баъзиларида эса унинг биродари Тахмурас авлодидан деб қайд қилинади. Фаридун золим ва одамхўр, Жамшиднинг қотили Заҳҳокка қарши темирчи Кова (Коваи оҳангар) исёнига қўшилиб, уни маҳв этади.

Навоий «Тарихи мулки Ажам»да Фаридунни «яхши ахлоқли олим ва одил подшоҳ эрди» деб таърифлайди. Бу ерда ҳам Фаридун фазилатлари шу мажлисда номлари зикр этилган темурий ҳукмрон ва шаҳзодаларда бўлган ва уларнинг баъзиларига фалак Жамшид ва Фаридун каби тақдирнинг ажал жомини ичирди, дейди Навоий.

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

1. Рустам — Абулқосим Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги қаҳрамон, Эрон фольклоридаги машҳур образ. Ўрта ва яқин Шарқ халқларида ҳам шуҳрат қозонган. Рустам халқпарвар, Ватанни севувчи, мардлик ва шижоатда бемисл паҳлавондир. Унинг номи кейинчалик қаҳрамонлик рамзига айланиб кетган.

Рустамнинг дунёга келиши ва унга исм қўйилиши ҳақида Фирдавсий шундай ҳикоя қилади: Золнинг хотини Рудоба ҳомилани ғоят оғир кўтаради. Ой-куни яқинлашганда дард бошланиши билан ҳушидан кетади. Саросимага тушгаи Зол афсонавий куш Симурғ ёрдами билан жарроҳ топиб келади. Жарроҳ онанинг ёнини кесиб, болани олади. Ҳушига келган Рудоба ёнида ғоят бўлалик болани кўриб, хурсан ҳолда «Рустам!» дейди. Форсийда бу сўз азобу дарддак халос бўлдим, деган маънони англатади. Онанинг оғзидан чиққан ана шу биринчи сўзни ўғилга исм қилиб қўядилар.

Навоий бу ерда Ҳусайн Бойқаронинг мурувватлиги ва баҳодирлигини Рустамга қиёс қилади.

2. Ҳотам — Абусафона Ҳотам ибни Абдуллоҳ ибни Саъди Тойи. Тахминан VI аср охирлари VII аср аввалларида яшаган араб шоири. Халқ орасида Хотамтой номи билан машҳур. Унинг бизгача етиб келган бир қанча шеърларини тўплаб, араб адиби ва хаттот Ризқуллоҳ Ҳассун 1872 йилда Лондонда нашр этдирган. Ҳотам ҳақида Шарқда жуда кўп афсоналар ва ривоятлар, қисса ва дostonлар мавжуд. Хотам номи Саховат рамзига айланиб кетган. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқарони ҳам шоирликда, ҳам саховатда Ҳотамга ўхшатади.

3. «Насабнома» — Ҳусайн Бойқаронинг шажараси, таржимаи ҳоли ҳақидаги асар. Навоий асар муаллифининг номини келтирмайди.

4. Исо — пайғамбарлардан бири. Лақаби Масих. Диний афсоналарда Исо ўз нафаси билан ўлганларни тирилтириш, уларга жон бағишлаш қобилиятига эга бўлган, дейилади. Бу ерда шоир ёр лаби қаршисида оби ҳаёт хижолатда эканлиги, нафаси Исо нафасидек жон бағишловчи демокчи бўлади.

5. Масихо — қаранг: Исо, юқоридаги изох.

6. Шеърий санъатда «таржеҳ» бир нарсани ёхуд бирор образни бошқа нарса ё образдан баланд қўйиб таърифлашни англатади. Бу байтда шоир ўз севгилисиз кўзларини наргис гулидан, оғзини ғунчадан афзал деб таърифлайди.

7. Нуъмон — араблардаги Тоиф шаҳри яқинидаги дарёнинг номи. Афтидан, шу ерларда унган лоланинг ранги ва ундаги доғ таърифга лойиқ бўлса керак.

8. «Тажохил ул-ориф» шеърий санъат бўлиб, луғавий маъноси билиб билмасликка олишликни англатади. Шеъриятда шоир изтиробли, ҳаяжонли лаҳзаларда ўзи ўзига савол бериб, жавобда фикрларини янада теранлаштиради, адони таъсирлироқ қилади. Бу байтда шоир ёрнинг

табассумини ғунчанинг очилиши эмас, лоладаги доғ эмас уни менинг кўнглим қонатди дер экан, ана шу санъатнинг бир кўринишини намоён этади.

9. Бу байтда Ҳусайн Бойқаро шеър санъатидаги «талмеҳ» (луғ. маъноси: яшин чакнаши, кўз қирини бир нарсага дафъатан қаратиш демакдир)ни ишлатган. Бу санъатда тарихий шахслар, воқиа, қисса, афсоналарга ва улардаги персонажларга ишора қилмоқни англатади. Байтдаги Фарҳод ва Мажнунлар ана шундай қаҳрамонлардандир.

10. Яқиний — қаранг: ушбу китоб, 240-бет, 124-изоҳ.

11. Бу байтда ҳам «талмеҳ» санъати ишлатилгаи. Вомиқ — «Вомиқ ва Азро» номида 20 дан зиёд достонлар мавжуд. Асли юнонга бориб тақалувчи бу туркум достонлардан илк намуналар VI асрларда учрайди XI асрда форс шоири Унсурий «Вомиқ ва Азро» номли достон яратган. (Вомиқнинг маъноси дўстлашувчи, дўсти борни англатади, Азро эса бокира маъшуқа деганидир). Кейинчалик кўп шоирлар шу номда достон яратганлар. Бу достонларнинг мазмунида фарқлар оз бўлиб, фақат бирида Вомиқ Яман шохининг ўғли, Азро Ҳижоз ҳокимининг кизи, бошқасида эса турли мамлакатлар ҳукмронларининг фарзандлари сифатида қаламга олинади.

12. «Бу шеърнинг қофиясидан сўнгра «атв вовин» калиманинг асл ҳарфи ўрнига тутулиб, ғариб ихтироъ қилибдур» — «атв вови» «ва» боғловчисини англатади. Байтда шоир «эй жафо тиғи, кел ва мажруҳ кўксумни ёр» дейиш ўрнига «ва»ни ёр сўзидаги асосий ҳарфларга туташ ёзган. Навоий буни ажойиб ихтироъ деб баҳолайди. Навоийнинг «Фавойид ул-кибар» девонида худди шундай санъат ишлатилган ғазал бор бўлиб, матлаи шундай:

Эй сабо, оввора кўнглум истаю ҳар ён бору,

Водию тоғу биёбонларни бир-бир ахтару.

13. «Мажолис» сўнгидаги бу «Хилват» деб берилмиш икки лавҳа: Ҳусайн Бойқаро ҳузурида ўтадиган адабий анжуманлар (Навоий «Олий мажлис» дейди) ҳақида, уларда янги шеърлар, бадиият масалалари муҳокама қилиниши ҳақида тасаввур яратиб беради. Биринчи лавҳада Навоий Хусрав Дехлавийнинг ҳиндча шеърларидаги бир маъно ёмғир риштасининг нозик ёрга мадад бўлганлиги ҳақидаги Лутфийдан эшитган ҳикоят ва унга эътироз билдирган Ҳусайн Бойқаромана бу байт эса эътироз уйғотмайди, деб бир байтни келтиради. Бу байт Ҳусайн Бойқаро девонидан топилмади. Унинг Навоий илк девонидаги бир ғазал таркибида мавжудлигига бизнинг эътиборимизни проф. Ҳ.Неъматов тортди. Фақат «Мажолис»да «деворға» сўзи девонда «деворда» тарзида ёзилган.

Иккинчи лавҳада эса ҳисорлик ёш шоир Қабулий ғазали билан боғлиқ бўлиб, шоир шеърида чикмай қолган бир байтни Навоий ёзиб бергани ва Ҳусайн Бойқаро бу холни дарҳол пайкагани ҳақида сўз боради. Бу лавҳа Ҳусайн Бойқаро Навоий шеърий услубини нақадар пухта билганлиги, шунингдек, ёш истеъдодларга марҳаматли бўлганлигидан далолат беради.